



Alternativy

(teorie – strategie – politika)

ročník 9

číslo 17 (jaro – léto 2025)

ISSN 3029-8121 (on-line)

Obsah

Úvodní slovo

Otevíráte (staro)nové Alternativy.....3

Vize

Albert Einstein: Proč socialismus.....5

Radim Valenčík: Pěstování vize.....11

Konzultace, názory, polemika

Jan Zeman: Zabezpečení života všem občanům v míru.....19

Jan Zeman: Problémy tzv. klimatických škod.....52

Evžen Smrkovský: Je naše realita ve shodě s tvrzením vlády?.....73

Texty, které nezestárly

Zdeněk Hába: Samosprávná ekonomika – naději či iluze?.....75

Ekonomické osobnosti

Pavel Sirůček: Sovětský ekonomický nobelista L. V. Kantorovič.....103

Recenze

Pavel Sirůček: O mravencích a lidech aneb marxistická sociogeneze V. J. A. Nováka.....136

Pavel Sirůček: Novoslověnština.....180

Ze života SČA

Diskuze SČA jaro-léto 2025.....185

Tipy na publikace, stránky, podcasty.....194

Redakční uzávěrka 10. 6. 2025



Alternativy

(teorie – strategie – politika)

Alternativy (teorie – strategie – politika) jsou teoretickým časopisem levicové orientace se zaměřením zejména na společenské vědy. Navazují na půlročník *Alternativy (časopis Centra strategických a teoretických studií ÚV KSČM)*. Vychází 2 x ročně (jaro-léto, podzim-zima). Vydavatelem je Skupina e-časopisu Alternativy (SČA) jako součást odborného zájmu KSČM. Kontaktní adresa: Skupina e-časopisu Alternativy. Politických vězňů 1531/9, 110 00, Praha 1 – Nové Město. E-mail: ladislav.e@centrum.cz

Příspěvky nemusí vyjadřovat názory SČA, za jejich obsah odpovídá autor. Texty procházejí jazykovou korekturou a recenzním řízením.

Redakční rada

RNDr. Václav Exner, CSc. (předseda)

Mgr. Jan Klán

doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc.

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D. (výkonný redaktor)

Ing. Jan Zeman, CSc.

Redakční kruh

PhDr. Petr Buchta; Dr. Miroslav Grossmann; Mgr. Marie Hrošová, CSc.; doc. Ing. Pavel Janíčko, CSc.; RSDr. Karel Klimša; PhDr. Jiří Malínský; Ing. Jiří Málek; PhDr. František Neužil; Ing. Evžen Smrkovský, CSc.; RSDr. František Stoklasa; doc. Radim Valenčík, CSc.

ISSN 3029-8121 (on-line)

Otevíráte (staro)nové *Alternativy*

Centrum strategických a teoretických studií ÚV KSČM (CSTS)¹ skončilo – z personálních důvodů – činnost v lednu 2025. Nejen posuny ve struktuře levice v ČR vedou k potřebě udržet a opět adekvátně posílit teoretické práce² s důrazem na strategické uvažování. Bylo rozhodnuto o pokračování vydávání teoretického e-časopisu, jehož obsah se má opírat o monitorování a vyhodnocování informací teoreticko-strategického charakteru aktivitami Skupiny e-časopisu Alternativy (SČA) – jako součásti odborného zázemí KSČM.

SČA je řízena jmenovanou pětičlennou Redakční radou, v čele s předsedou V. Exnerem. Redakční rada odpovídá za vydávání časopisu a organizuje další aktivity (diskuze, výzkumy atp.) překračující i stranická zadání. Širším plénem se stal Redakční kruh tvořený aktivními členy, resp. korespondenty bývalého CSTS, doplněný o další odborníky.

Elektronický časopis *Alternativy (teorie – strategie – politika)* je teoretickým médiem levicové orientace se zaměřením na společenské vědy. Na přelomu máje a června 2025 získal ISSN. Navazuje na půlročník *Alternativy (časopis Centra strategických a teoretických*

¹ CSTS vzniklo v roce 2010 z Centra teoretických a strategických studií ÚV KSČM (CTSS, 2008-10) a v návaznosti na Teoreticko-analytické pracoviště ÚV KSČM (TAP), resp. Radu a Vědeckou radu TAP (1998-2008).

² Oprašme několik citátů o významu teorie: „*Nejdříve se ptejte, co tomu říká teorie*“ (M. Toms), „*Není nic praktičtějšího než dobrá teorie*“ (K. Lewin). „*Bez vědění jsou dělníci bezbranní, dělníci s věděním jsou síla!*“ (V. I. Lenin). „*Cíl náš musí být určitý, a pak silný cit půjde za ním. Jen citem a instinktem se nedostaneme nikam. Praxe bez teorie není možná*“ (T. G. Masaryk). „*Moc teorie? Teorie moci? Někdo má moc, někdo zas teorie*“ (G. Laub). Přičemž ovšem nezapomínejme, že: „*Šedivá je teorie, jen strom života věčně zelená se*“ (J. W. Goethe) a v neposlední řadě také, že: „*Teorie zůstane pouhou teorií, pokud nepřikročíme k činu*“ (J. A. Komenský).

studií).³ Všechna čísla *Alternativ „starých“* (A1-A16 plus mimořádné číslo 2025) i „nových“ (od A17) jsou volně dostupná přes vstupní stranu na <https://www.kscm.cz/alternativy/>.

Číslo 17 symbolicky otevírá nový překlad známé statě A. Einsteina, která má co říci i k dnešku. Již v roce 1949 Einstein varuje před historickou křižovatkou a zdůrazňuje klíčový význam vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků. Mihnou se zde mravenci, kteří následně významně figuruji v kontextu rozsáhlejšího pojednání, přesahujícího rámec tradiční recenze, které seznamuje s pozoruhodným životem a dílem V. J. A. Nováka.

R. Valenčík představuje seriál o pěstování vize, jakou potřebujeme (a seriály související) čítají přes 1 300 pokračování. Text nemusí být pro každého hned snadno uchopitelný, ale za kritické zamyšlení odvážné, ovšem i diskutabilní, hledání vize stojí. Otevírá řadu klíčových otázek, kterými se *Alternativy* budou zabývat. J. Zeman se zaměřuje na otázky zabezpečení života v míru (včetně hrůzné bilance kapitalistických válek či rekapitulace konfliktů SSSR a Číny) a v dalším textu na problematiku tzv. klimatických škod. Kritický šleh E. Smrkovského cílí na prohlášení stávající vlády dramaticky se rozcházející s realitou.

V nové rubrice *Texty, které nezestárly* připomínáme Z. Hábu – marxistického experta na vlastnictví v teorii i praxi. Nechybí tradiční rubrika *Ekonomické osobnosti* seznamující s nobelistou L. V. Kantorovičem a úskalími matematické ekonomie. A17 doplňuje kritická recenze projektu novoslověnštiny a závěrem opět nová rubrika *Ze života SČA*. Seznamuje s diskuzemi SČA a přináší telegrafické náměty na knihy, vystoupení, podcasty aj. Původním záměrem bylo širší veřejnost seznamovat s činností SČA na stránkách *Naší Pravdy*. Což ovšem charakter a obsah týdeníku umožňuje pouze v míře značně omezené.

Přejeme inspirativní čtení, předem děkujeme za jakékoli reakce, náměty, připomínky, kritiky etc.⁴ a těšíme se na shledání u voleb 3. a 4. října. Snad podzim zavoní nadějí...

Za Redakční radu (a kruh) Pavel Sirůček, 30. 6. 2025

³ S návazností na tradici levicových teoretických tiskovin jako *Zpravodaj Klubu ekonomů* (1990-2008, Praha: Klub ekonomů), *Dialog Sever – Jih, Západ – Východ* (1992-94, Praha: Nadace Muzea dělnického hnutí, resp. Futura) či *Alternativy: Časopis pro politiku, vědu a kulturu* (2000-07, Praha: Futura), resp. teoretických příloh *Haló novin* (*Teorie, politika a společnost, Společnost, ekonomika, politika, Nové alternativy, Naše Pravda*).

⁴ Které je možné posílat na kontaktní adresu uvedenou v tiráži. Anebo oslovit členy Redakční rady či kruhu.

Proč socialismus?⁵

Albert Einstein⁶

Je vhodné, aby někdo, kdo není odborníkem na ekonomické a sociální otázky, vyjadřoval své názory na téma socialismu? Z několika důvodů se domnívám, že ano.

Nejprve se na otázku podívejme z hlediska vědeckého poznání. Mohlo by se zdát, že mezi astronomií a ekonomikou neexistují žádné podstatné metodologické rozdíly: vědci v obou oborech se snaží objevit všeobecně platné zákony pro vymezené skupiny jevů, aby co nejvíce objasnili vzájemné propojení těchto jevů. Ve skutečnosti však takové metodologické rozdíly existují. Objevování obecných zákonů v oblasti ekonomie je ztíženo okolnostmi, že pozorované ekonomické jevy jsou často ovlivněny mnoha faktory, které je velmi obtížné hodnotit samostatně. Navíc zkušenosti, které se nashromáždily od začátku tzv. civilizovaného období lidských dějin, byly – jak je dobře známo – do značné míry ovlivněny a omezeny příčinami, které v žádném případě nejsou výhradně ekonomické povahy. Například většina nejvýznamnějších států v historii vděčila za svou existenci dobývání. Dobyvatelské národy se právně i ekonomicky etablovaly coby privilegovaná třída dobytých zemí. Uchvacovaly pro sebe monopol vlastnictví půdy a jmenovaly kněžstvo ze svých vlastních řad. Kněží, kteří měli pod kontrolou vzdělávání, proměnili třídní rozdělení společnosti v trvalou instituci a konstituovali systém hodnot, kterým se lidé od té doby, do značné míry nevědomky, řídili ve svém společenském chování.

Historická tradice je však, takříkajíc, záležitost včerejška; nikde jsme skutečně nepřekonali to, co Thorstein Veblen nazval „predátorskou fází“ lidského vývoje.

⁵ Stat' Why Socialism? původně vyšla v prvním čísle *Monthly Review* (květen 1949, roč. 1, č. 1, s. 9-15, ISSN 0027-0520). Následně byla publikována tamtéž u příležitosti 50 let této tiskoviny (květen 2009, roč. 61, č. 1, s. 55-61. ISSN 0027-0520 – <https://monthlyreview.org/2009/05/01/why-socialism/>).

⁶ Překlad Pavel Sirůček, s pomocí GenAI (Microsoft Copilot).

Pozorovatelná ekonomická fakta spadají do této fáze, a dokonce i zákony, které z nich lze vyvodit, nejsou pro jiné fáze použitelné. Neboť skutečným účelem socialismu je právě překonat a posunout se za predátorskou fázi vývoje, může tedy ekonomická věda ve svém současném stavu vrhnout pouze málo světla na socialistickou společnost budoucnosti.

Za druhé, socialismus směřuje k sociálně etickému cíli. Věda ale nemůže cíle vytvářet, a tím méně je lidem vštěpovat; věda může nanejvýš poskytnout prostředky k dosažení určitých cílů. Ale cíle samotné jsou formulovány osobnostmi se vznešenými etickými ideály a – pokud tyto cíle již při zrození nejsou mrtvé, nýbrž vitální a kategorické – jsou přijímány a nesený lidmi, kteří zpola nevědomky, určují pomalý vývoj společnosti.

Z těchto důvodů bychom si měli dávat pozor, abychom nepřeceňovali vědu a vědecké metody, pokud jde o lidské problémy; a neměli bychom se domnívat, že odborníci jsou jediní, kdo má právo vyjadřovat se k otázkám týkajícím se organizace společnosti.

Nesčetné hlasy již nějaký čas tvrdí, že lidská společnost prochází krizí, že její stabilita byla vážně narušena. Pro takovou situaci bývá příznačné, že jednotlivci pociťují lhostejnost, anebo dokonce nepřátelství vůči skupině, malé či velké, k níž náleží. Pro ilustraci uvedeného mi dovoluňte uvést osobní zkušenost. Nedávno jsem s jedním inteligentním a spřízněným člověkem diskutoval hrozbu další války, která by podle mého názoru vážně ohrozila samotnou existenci lidstva, a poznamenal jsem, že pouze nadnárodní organizace by nabídla ochranu před tímto nebezpečím. Nato mi můj host velmi klidně a chladnokrevně odtušil: „*Proč tak hluboce odmítáte zánik lidské rasy?*“.

Jsem si jistý, že ještě před sto lety by nikdo prohlášení tohoto druhu tak lehkovážně neproněsl. Je to prohlášení člověka, který se marně snažil dosáhnout vnitřní rovnováhy a víceméně ztratil naději na úspěch. Je to vyjádření bolestné samoty a izolace, kterou v dnešní době trpí tolik lidí. Jaká je příčina? Existuje nějaká cesta, jak z toho ven?

Je snadné klást takové otázky, ale těžké na ně alespoň s trochou sebejistoty odpovědět. Musím se však snažit, jak nejlépe dovedu, i když si jsem velmi dobře vědom faktu, že naše pocity a snahy jsou často protichůdné a nejasné, a že je nelze vyjádřit snadnými a jednoduchými formulacemi.

Člověk je bytostí zároveň samotářskou i společenskou. Jako samotář se snaží chránit vlastní existenci a existenci těch, kteří jsou mu nejbližší, uspokojovat osobní touhy a rozvíjet své vrozené schopnosti. Coby společenská bytost usiluje získat uznání a

náklonnost bližních, sdílet jejich radosti, utěšovat je v jejich zármutku a zlepšovat jejich životní podmínky. Pouze existence těchto různorodých, často protichůdných, snah vypovídá o zvláštním charakteru člověka a jejich určitá kombinace určuje míru, do jaké může jednotlivec dosáhnout vnitřní rovnováhy a přispět k blahobytu společnosti. Je docela možné, že relativní síla těchto dvou směřování je dána hlavně dědičností. Osobnost, která se nakonec vyvine, je však do značné míry formována prostředím, ve kterém se člověk během svého vývoje ocitne, strukturou společnosti, ve které vyrůstá, tradicí této společnosti a jejím hodnocením konkrétních typů chování. Abstraktní pojem „společnost“ znamená pro jednotlivce souhrn jeho přímých i nepřímých vztahů k současníkům a ke všem lidem předchozích generací. Jednotlivec je schopen myslet, cítit, usilovat a pracovat sám; je ovšem na společnosti natolik závislý – ve své fyzické, intelektuální a emocionální existenci – že je nemožné o něm přemýšlet anebo jej pochopit mimo rámec společnosti. Je to „společnost“, která člověku poskytuje jídlo, oblečení, domov, pracovní nástroje, jazyk, formy myšlení a většinu obsahu myšlení; jeho život je umožněn prací a schopnostmi mnoha milionů předků i současníků, všech ukrytých za slůvkem „společnost“.

Je tedy zřejmé, že závislost jednotlivce na společnosti je přirozeným faktem, který nelze zrušit – stejně jako v případě mravenců a včel. Zatímco však celý životní proces mravenců a včel zůstává do nejmenších detailů svázán rigidními, dědičnými instinkty, sociální struktura a vzájemné vztahy lidí jsou velmi proměnlivé a náchylné ke změnám. Paměť, schopnost vytvářet nové kombinace, dar ústní komunikace umožnily vývoj lidských bytostí, který není diktován biologickými nutnostmi. Takový vývoj se projevuje v tradicích, institucích a organizacích; v literatuře; ve vědeckých a technických úspěších; v uměleckých dílech. Což vysvětluje, jak v jistém ohledu může člověk vlastním chováním ovlivňovat svůj život, a že v tomto procesu může hrát roli vědomé myšlení a touha.

Člověk při narození získává, dědičností, biologické vymezení, které musíme považovat za pevné a neměnné, včetně přirozených potřeb, charakteristických pro lidský druh. Kromě toho si během života osvojuje kulturní profil, který přijímá od společnosti pomocí komunikace a mnoha dalších způsobů ovlivňování. Právě tato kulturní konstituce se s postupem času mění a do značné míry určuje vztah mezi jednotlivcem a společností. Moderní antropologie nás prostřednictvím srovnávacího zkoumání takzvaných primitivních kultur poučila, že sociální chování lidských bytostí se může značně lišit v závislosti na převládajících kulturních vzorcích a typech organizace, které ve společnosti převládají. Právě

na tomto mohou zakládat své naděje ti, kteří usilují o zlepšení údělu člověka: lidské bytosti nejsou kvůli své biologické konstituci odsouzeny k tomu, aby se navzájem ničily, ani aby byly vydány na milost krutému, samovolnému osudu.

Zeptáme-li se sami sebe, jak by se měla změnit struktura společnosti a kulturní postoj člověka, aby byl lidský život co nejuspokojivější, měli bychom si být neustále vědomi skutečnosti, že existují určité podmínky, které nedokážeme změnit. Jak bylo již zmíněno, biologická podstata člověka se prakticky nemění. Navíc technologický a demografický vývoj posledních několika století vytvořil podmínky, které tu zůstanou. V relativně hustě osídlených populacích s potřebami, které jsou nezbytné pro jejich další existenci, je naprosto nezbytná rozvinutá dělba práce a vysoce centralizovaný výrobní aparát. Doba, kdy jednotlivci anebo relativně malé skupiny mohli být zcela soběstační – doba, která se při pohledu zpět jeví tak idylická – je nenávratně pryč. S mírnou nadsázkou lze říci, že lidstvo již dnes představuje planetární společenství výroby a spotřeby.

Dostávám se nyní do bodu, kdy mohu stručně naznačit, co pro mě představuje podstatu krize naší doby. Týká se vztahu jednotlivce ke společnosti. Jednotlivec si nyní více než kdy jindy uvědomuje svou závislost na společnosti. Tuto závislost však neprožívá jako pozitivní přínos, jako organickou vazbu, jako ochrannou sílu, nýbrž spíše jako hrozbu vůči svým přirozeným právům či dokonce vůči své ekonomické existenci. Postavení jednotlivce ve společnosti je navíc takové, že egoistické pudy jeho povahy jsou neustále zdůrazňovány, zatímco jeho sociální pohnutky, které jsou ze své podstaty slabší, postupně upadají. Zmíněným procesem úpadku trpí všechny lidské bytosti, bez ohledu na jejich postavení ve společnosti. Nevědomky věznění vlastním egoismem se cítí nejistě, osaměle a zbaveni prosté, jednoduché a nekomplikované radosti ze života. Člověk může najít smysl života, jakkoli je krátký a nebezpečný, pouze tím, že jej zasvětit společnosti.

Skutečným zdrojem zla je podle mého názoru hospodářská anarchie kapitalistické společnosti, jaká existuje dnes. Vidíme před sebou obrovské společenství výrobců, jehož členové se neustále snaží navzájem připravit o plody své kolektivní práce – ne násilím, nýbrž plně ve věrném souladu s právně stanovenými pravidly. V tomto ohledu je podstatné uvědomit si, že výrobní prostředky – řekněme veškerá výrobní kapacita, která je potřebná k výrobě spotřebního zboží i dodatečného kapitálového zboží – mohou být legálně, a z velké části tomu tak i je, soukromým vlastnictvím jednotlivců.

Pro zjednodušení v následující diskusi budu nazývat „*dělníky*“ všechny ty, kteří se nepodílejí na vlastnictví výrobních prostředků – ačkoli to úplně neodpovídá obvyklému používání tohoto termínu. Vlastník výrobních prostředků disponuje možností kupovat pracovní sílu dělníka. Používáním výrobních prostředků dělník vyrábí nové zboží, které se stává majetkem kapitalisty. Základním bodem tohoto procesu je vztah mezi tím, co dělník vyrábí, a tím, co je mu placeno, obojí měřeno z hlediska skutečné hodnoty. Pokud je pracovní smlouva „*svobodná*“, to, co dělník dostává, není určeno skutečnou hodnotou zboží, které vyrábí, nýbrž jeho minimálními potřebami a požadavky kapitalistů na pracovní sílu ve vztahu k počtu dělníků, kteří soutěží o pracovní místa. Je klíčové uvědomit si, že ani teoreticky není mzda dělníka určena hodnotou jeho produktu.

Soukromý kapitál má tendenci koncentrovat se v rukou několika málo osob, částečně kvůli konkurenci mezi kapitalisty a částečně proto, že technologický rozvoj a rostoucí dělba práce podporují tvorbu větších výrobních jednotek na úkor menších. Výsledkem je oligarchie soukromého kapitálu, jejíž obrovskou moc nelze účinně kontrolovat ani demokraticky politicky organizovanou společností. Je to proto, že členové zákonodárných sborů jsou vybíráni politickými stranami, z velké části financovanými, anebo jinak ovlivňovanými soukromými kapitalisty, kteří z praktických důvodů oddělují voliče od zákonodárného sboru. Důsledkem je, že zástupci lidu ve skutečnosti dostatečně nechrání zájmy neprivilegovaných vrstev obyvatelstva. Navíc za stávajících podmínek soukromí kapitalisté nevyhnutelně, přímo či nepřímo, kontrolují hlavní zdroje informací (tisk, rozhlas, vzdělávání). Pro jednotlivce je proto extrémně obtížné, a ve většině případů dokonce nemožné, dojít k objektivním závěrům a rozumně využívat svá politická práva.

Situace panující v hospodářství založeném na soukromém vlastnictví kapitálu se tudíž vyznačuje dvěma hlavními principy: za prvé, výrobní prostředky (kapitál) jsou v soukromém vlastnictví a vlastníci s nimi nakládají podle vlastního uvážení; za druhé, pracovní smlouva je svobodná. Samozřejmě, že něco takového jako čistě kapitalistická společnost v tomto smyslu neexistuje. Především je nutno zdůraznit, že dělníkům se prostřednictvím dlouhých a hořkých politických bojů podařilo zajistit poněkud vylepšenou formu „*svobodné pracovní smlouvy*“ pro určité kategorie pracovníků. Celkově vzato se však současná ekonomika od „*čistého*“ kapitalismu příliš neliší.

Výroba je provozována za účelem zisku, nikoli za účelem spotřeby. Neexistuje žádné nařízení, že všichni, kdo jsou schopni a ochotni pracovat, budou vždy schopni najít

zaměstnání; téměř vždy existuje „*armáda nezaměstnaných*“. Dělník se neustále bojí, že o práci přijde. Protože nezaměstnaní a špatně placení pracovníci nepředstavují ziskový trh, je výroba spotřebního zboží omezena a důsledkem jsou velké těžkosti. Technologický pokrok často vede spíše k větší nezaměstnanosti než k ulehčení pracovního břemene pro všechny. Motiv zisku, ve spojení s konkurencí mezi kapitalisty, je zodpovědný za nestabilitu v akumulaci a využívání kapitálu, která vede ke stále těžším krizím. Neomezená konkurence vede k obrovskému plýtvání prací a k ochromení sociálního vědomí jednotlivců, o kterém jsem se zmínil dříve.

Toto mrzačení považuji za nejhorší zlo kapitalismu. Celý náš vzdělávací systém tímto zlem trpí. Studentům je vštěpován přehnaně konkurenční přístup, který je při přípravě na budoucí kariéru vychovává k uctívání majetnického, hamižného úspěchu.

Jsem přesvědčen, že existuje pouze jediný způsob, kterak odstranit tato závažná zla, a to prostřednictvím nastolení socialistické ekonomiky, doprovázené vzdělávacím systémem, který by byl orientován na společenské cíle. V takové ekonomice jsou výrobní prostředky vlastněny samotnou společností a jsou využívány plánovitým způsobem. Plánované hospodářství, které přizpůsobuje výrobu potřebám společnosti, by rozdělovalo práci, která má být vykonána, mezi všechny ty, kteří budou schopni pracovat a zaručovalo by živobytí každému muži, ženě i dítěti. Vzdělání jednotlivce by se kromě podpory jeho vrozených schopností snažilo v něm rozvíjet smysl pro zodpovědnost za jeho bližní namísto glorifikace moci a úspěchu, jak je tomu v naší současné společnosti.

Je ovšem nutné uvědomit si, že plánované hospodářství ještě není socialismem. Plánovaná ekonomika sama o sobě může být doprovázena úplným zotročením jednotlivce. Dosažení socialismu vyžaduje řešení některých extrémně složitých sociálně politických problémů: Jak zabránit tomu, aby se při dalekosáhlé centralizaci politické i ekonomické moci byrokracie nestala všemocnou a panovačnou? Jak garantovat ochranu práv jednotlivce, a tím zajistit demokratickou protiváhu moci byrokracie?

Transparentnost cílů a problémů socialismu má v naší transformační době klíčový význam. Neboť je v současných podmínkách svobodná a nerušená diskuse o těchto problémech silně tabu, považuji založení tohoto časopisu za důležitou službu veřejnosti.

Pěstování vize

Radim Valenčík⁷

17. 12. 2021 R. Valenčík, spolu s několika přáteli, začali uveřejňovat seriál Vize, jakou potřebujeme. Jeho cílem bylo (je a bude) nastartovat společné uvažování zaměřené na vyjasnění otázek typu: co se to vlastně děje, proč k tomu došlo, jak se ze současných problémů dostat, kdo jsou naši spojenci a proti komu stojíme, jaká je dlouhodobá perspektiva. Návazně na to se pak orientovat na sdílení průběžně vytvářené, dotvářené a konkretizované vize co největší pospolitostí lidí.⁸ Kam jsme s tvorbou a kultivací vize dospěli v roce 2025, a co dále?

P-R-S(P) vize⁹

Perspektivní (P), že „vidí“ až za horizont řešení současných, dramaticky narůstajících problémů. Ukazuje, že lze žít v lepší společnosti, ve které to, co dnes pociťujeme jako problém nejen ztěžující náš život, ale i náš život ohrožující, bude řešeno. Realistická (R), že říká nejen to, jak problémy řešit, ale také, kdo je bude řešit (nachází svého adresáta). Srozumitelná (S), že osloví každého, koho současný stav naší země, ale i naší Země (tj. jak

⁷ S pozhánáním i korekturou autora sestavil pro potřeby *Alternativ* Pavel Sirůček.

⁸ S využitím Valenčík, R. (2022): *První rok pěstování vize: Souhrn*. 16. 12. 2022.
<https://radimvalencik.pise.cz/10665-prvni-rok-pestovani-vize-souhrn.html>.

⁹ S využitím Valenčík, R. (2021): *Vize, jakou potřebujeme*. 17. 12. 2021.
<https://radimvalencik.pise.cz/9991-vize-jakou-potrebujeme-1.html>, resp. Klíčový prvek vize dotažen (o co jde)/1. 9. 11. 2024. <https://radimvalencik.pise.cz/11923-klicovy-prvek-vize-dotazen-o-co-jde-1.html>.

naše domácí problémy, tak i to, jak se do našich podmínek promítá globální situace) trápí či znepokojuje. A to bez ohledu na to, jaké má vzdělání, věk, zda už na pochopení toho, o co jde, rezignoval, či nikoli, zda se nechal nalákat na různé náhražky skutečné vize apod.¹⁰

Největší problém je vyvolat a spojit úsilí zaměřené na tvorbu takové vize, která by lidi spojovala. Skutečnou vizi je nutné odlišovat od „výkřiků líbivosti“, které přicházejí s různými odhaleními, která některým zdánlivě vysvětlují vše. Poznáme je podle toho, že neodpovídají na otázku, čím začít a jak pokračovat. A to jak při rozvíjení ideového zázemí (tj. vize samotné), tak i při její praktické realizaci, což jsou procesy vzájemně propojené. Skutečná vize nebude nikdy zcela hotová a předložená na stříbrném talíři. Může existovat jen jako provázaný soubor poznatků sdílený v hlavách mnohých, tj. svých realizátorů.

Goethe kdysi připomenul: „Kdo si nezapne správně první knoflík, ten se už dobře neobleče“. V trochu rozvinutější a problému pěstování vize vhodnější podobě podobnou myšlenku formuloval Lenin: „Zapomínalo se, že kdo se pouští do dílčích otázek bez předběžného vyřešení obecných otázek, bude nevyhnutelně na každém kroku bezděčně „narážet“ na tyto obecné otázky. A narážet na ně slepě v každém jednotlivém případě znamená odsuzovat svou politiku k nejhoršímu kolísání a bezzásadovosti“.¹¹ Právě to se stalo.

Omyl, ze kterého je nutno se vymanit¹²

Nejnaléhavějším úkolem je přejít od „pseudomarxistického“ pohledu na probíhající změny k produktivnímu. Jednou z nejrozšířenějších koncepcí historické posloupnosti proměn společnosti vyúsťující do vymezení aktuálně probíhající změny a jejího zařazení do rámců dějinného vývoje je „pseudomarxistická“. Chápána je schematicky takto:

¹⁰ Později začal tým jako třetí atribut používat (místo srozumitelná) přitažlivá (P), mimo jiné, proto, aby vize dávala smysl společenské aktivitě.

¹¹ Lenin, V. I. (1983): Vztah k buržoasním stranám. In *Sebrané spisy sv. 15*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

¹² S využitím Valenčík, R. (2024): *Klíčový prvek vize dotažen (o co jde)*/1. 9. 11. 2024.

<https://radimvalencik.pise.cz/11923-klicovy-prvek-vize-dotazen-o-co-jde-1.html>, resp. dtto/2. 10. 11. 2024. <https://radimvalencik.pise.cz/11924-klicovy-prvek-vize-dotazen-o-co-jde-2.html>.

Politická moc → znárodnění → plánovaná redistribuce umožňující vyšší produktivitu práce a současně i dosažení sociální spravedlnosti

Uvedená představa je široce sdílena jako určitý obecně oblíbený omyl a současně i nepřesná, spojená s účelově selektivní interpretací Marxova díla. Marx chápal přechod k nové společnosti obdobným způsobem jako všechny předcházející historické převraty.¹³ Dlužno dodat, že se samotný Marx pohyboval mezi dvěma alternativami.¹⁴

Proti „pseudomarxistickému“ pojetí stavíme produktivní pohled chápání historických rámců, v nichž probíhají proměny společnosti. Přičemž „zarámovat“ změny, kterými procházíme a které nás čekají, nám umožňuje analýza pozičního investování.¹⁵

Technologický pokrok (včetně využití umělé inteligence) → volný čas → produktivní služby měnící volný čas v inovační potenciál → nový dominantní sektor → změna charakteru ekonomického růstu

Technologický pokrok, který má dnes podobu i velmi rozsáhlých a dynamických aplikací umělé inteligence, který činí zbytečným „podřadné“ schopnosti člověka a otevírá produkcí volného času prostor pro plné a všestranné rozvíjení specificky lidských schopností, si vyžaduje změny v celém ekonomickém systému, například doslova expanzi těch odvětví, které umožní proměnit volný čas v inovační potenciál společnosti, přičemž tato odvětví se stanou dominantním sektorem a tím dojde i ke změně charakteru růstu.

Nejde o změny samovolné, jako vždy v historii se prosazují proti snaze udržet privilegia vytvořená v systému, který se již přežil. Ta jsou v současné době spojena právě s fenoménem pozičního investování.¹⁶ Analýza tohoto je přínosná, mimo jiné, i tím, že

¹³ „Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy, nebo – co je jen právní výraz toho – s vlastnickými vztahy, v jejichž rámci se dosud pohybovaly. Z vývojových forem výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba“ (Marx, K. H.: Předmluva ke spisu *Ke kritice politické ekonomie*. In Marx, K. H., Engels, F.: *Spisy* sv. 13. Praha: Nakladatelství politické literatury 1963, s. 36-37. ISBN nemá).

¹⁴ Chápáním socialistické revoluce jako obdoby „kapitalistické“ (tj. průmyslové) revoluce na straně jedné a na druhé straně pojetím této revoluce jako zásadně odlišné, jako revoluce, při které musí dělnická třída nejprve dobýt politickou moc a teprve pak může realizovat změny, které vedou k reálnému zespolečenštění.

¹⁵ Srov. Valenčík, R. a kol. (2025): *Základy teorie pozičního investování*. Praha: Vysoká škola finanční a správní. ISBN 978-80-7408-281-8.

<https://www.vsfcs.cz/soubory/eupress/online/zaklady-teorie-pozicniho-investovani-valencik.pdf>.

¹⁶ Srov. např. Valenčík, R. (2014): *Jaké reformy a proč (192): Poziční investování*. 16. 4. 2014. <https://radim-valencik.pise.cz/1568-jake-reformy-a-proc-192-pozicni-investovani.html>.

nabízí nejméně „nákladnou“ cestu toho, jak řešit, vyřešit a dořešit současné problémy, jak pozvednout současnou lidskou komunitu na vyšší vývojový stupeň; nejméně nákladnou jak z hlediska rizik, které každou historickou změnu doprovázejí, tak i ztrát ekonomických, ztrát v podobě narušení mezilidských vztahů, ztrát kulturních hodnot apod.

„Nezastupitelnou roli přitom hraje přesah stávajícího poznání, a to v několika směrech a šíření nových poznatků. Vývoj bude podstatným způsobem záviset, jak se své role ujmu univerzity a tvůrčí komplementární týmy propojené prostřednictvím absolventských sítí (iniciování tvůrčích komplementárních týmů, jejich doplňování čerstvými absolventy i oboustranný přenos poznatků mezi tvůrčími komplementárními týmy a univerzitami).¹⁷ Jedním z nejdůležitějších přesahů bude další analýza pozičního investování, propojení teoretických nástrojů z této oblasti s teorií předpokladů evoluční stability lidských komunit na globální i lokální úrovni a s teorií designu a implementace efektivních mechanismů“.¹⁸

Jedná se o změnu srovnatelnou s průmyslovou revolucí, ale ještě výraznější. Marx byl krůček od pochopení, jaké „materiální výrobní síly“ budou základem nové společnosti. Konkrétní představa o nich (jakožto novém dominantním sektoru, který se oproti průmyslu prosadí obdobným způsobem, jakým se prosadil průmysl oproti zemědělství, vlastníci kapitálu oproti vlastníkům půdy) mu však chyběla. Právě to vedlo k tomu, že se často přikláněl k představě, která chápala nastávající proměnu společnosti jako zcela odlišnou svým průběhem od průmyslové revoluce. Krůček, který mu chyběl, spočíval v tom, že velmi dobře pochopil roli růstu volného času v ekonomice, ale nedokázal z toho vyvodit představu o podobě nové ekonomiky a jejího dominantního sektoru:¹⁹

¹⁷ Tvůrčí mezigenerační týmy „jsou považovány nejen za nositele inovačního potenciálu společnosti, ale i za potenciálního spolurealizátora změn, které jsou nezbytné k posílení role produktivních služeb ve společnosti“ (Valenčík, R. a kol. (2022): *Tvůrčí mezigenerační týmy: základ inovačního potenciálu i realizátor změn*. Praha: Vysoká škola finanční a právní. ISBN 978-80-7408-240-5. Cit. abstract).

¹⁸ Valenčík, R. (2025): *Základy teorie pozičního investování*. Praha: Vysoká škola finanční a právní, s. 109. ISBN 978-80-7408-281-8.

<https://www.vsfs.cz/soubory/eupress/online/zaklady-teorie-pozicniho-investovani-valencik.pdf>.

¹⁹ „... Skutečná ekonomie – úspornost – záleží v úspoře pracovní doby; (minimum – a redukce na minimum – výrobních nákladů); tato úspornost je však totožná s rozvojem produktivní síly. Nejde tedy vůbec o to zříkat se požitku, nýbrž rozvíjet produktivní sílu a schopnosti k výrobě, a tedy i schopnosti a prostředky požitku. Schopnost požitku je podmínkou požitku, tedy jeho prvním prostředkem, a tato schopnost znamená rozvoj nějaké individuální vlohy, produktivní síly. Úspora pracovní doby se rovná růstu volného času, tj. času pro plný rozvoj individua, který zase působí zpětně na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla. Z hlediska bezprostředního výrobního procesu může být pokládána za produkci fixního kapitálu, přičemž: tento fixní kapitál je sám člověk. Rozumí se ostatně samo sebou, že sama bezprostřední pracovní doba nemůže zůstat v abstraktním protikladu k volnému času – jak se jeví z hlediska buržoazní ekonomie“ (Marx, K. H. (1974): *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha: Svoboda, s. 157. ISBN nemá).

Nejaktuálnější, prvořadý, neodkladný úkol je přebudovat pohled na historické rámce, v nichž probíhají a budou probíhat zásadní, osudové proměny globální civilizace na produktivním chápání dějinného vývoje. Nejpikantnější je, že ti, kteří reprezentují v ideové oblasti ty, kteří se snaží uhájít svá privilegia, v reálnost změny tematizované jako: „*Politická moc → znárodnění → plánovaná redistribuce umožňující vyšší produktivitu práce a současně i dosažení sociální spravedlnosti*“ věřili! Z toho vznikla strategie „*Zadržování*“, která chybné vidění světa legitimizovala. Do myšlení se tak vloudila chyba. Velká chyba.

Je nejvyšší část vymanit ze zcestného vidění historických rámců, v nichž probíhají současné změny. Je to o to důležitější, že nutnost přejít k efektivnějšímu typu ekonomiky založené na návratu člověka k člověku, orientace ekonomiky na plné využití možností rozvoje každého člověka jako nejvýznamnějšího zdroje růstu nové kvality, probíhá v podmínkách, kdy dynamický technologický růst vytvořil podmínky, které vedly ke ztrátě účinnosti dřívějších mechanismů zajišťujících evoluční stabilitu lidské pospolitosti a vytvořily živnou půdu, na které se rozbujeli endoparazité a následně i endopredátoři. Řešíme tak nejen „*standardní*“ historický úkol proměny společensko-ekonomické formace (srovnatelný s průmyslovou revolucí, ale ještě převratnější), ale i mnohem riskantnější a závažnější úkol: Jak projít osudovým úskalím? Úkol, jaký lidstvo doposud neřešilo.

12 průvodců osudovým úskalím²⁰

K řešení výše zmiňovaného souběhu budeme potřebovat 12 průvodců osudovým úskalím. Při příležitosti 3. výročí zahájení pěstování vize 17. 12. 2021 byl odstartován experiment 12*12, který může položit počátek hnutí či dokonce přerůst v hnutí. Iniciativu lze chápat: a) Jako myšlenkový experiment, kdy se každý zamyslí nad tím, zda a jakou dvanáctku průvodců by bylo možné vytvořit v oblasti jeho působení (dané regionem, profesní aktivitou, zájmovou činností apod.). b) Jako test, do jaké míry lze zvýšit efektivnost přípravné osvětové fáze formou konceptu hnutí 12*12, což se po vyhodnocení zkušeností

²⁰ S využitím Valenčík, R. (2024): *Čím začít? Experiment 12*12 odstartoval*. 20. 12. 2024. <https://radimvalencik.pise.cz/11989-cim-zacit-experiment-12-12-odstartoval.html>.

bude hodit. c) Jako přípravu na turbulence a následné změny, k nimž bude docházet. d) Jako zahájení systematické osvětové fáze, která bude přerůstat ve fázi organizační.

Uvidíme, kam až dojdeme. Je vhodné rozlišit následující role: a) Tvůrci, to jsou ti, kteří tvoří základní koncept objasňující hlavní otázky související s parametry osudového úskalí (odkud kam jdeme, o co jde a co dělat). b) Průvodci, to jsou ti, kteří budou personifikovat hnutí 12*12 v místních podmínkách i na celospolečenské úrovni. c) Patroni, to jsou ti (zpravidla starší a zkušenější), kteří budou pro průvodce vytvářet podmínky a zázemí pro jejich aktivitu, krýt jim záda. d) Odpůrci, to jsou ti, kteří z různých důvodů budou proti myšlence hnutí 12*12 a zejména proti její realizaci.

Dobrá a použitelná teorie dneška²¹

*„Obecně pro vědu a ... teoretické disciplíny zaměřené na řešení společenských problémů platí: Řešení současných problémů se bez kvalitní vědy neobejde. Stará věda při řešení nových problémů nepomůže. Kdo si myslí, že to tak není, dokonce i ten, kdo si myslí, že ... uvedené není nutné důsledně domyslet, zůstane mimo dominantní hru, která se ... hraje“.*²²

Základem, resp. teoretickým jádrem je přesah stávající ekonomické teorie v hlavním směru jejího vývoje (podstatným způsobem využívající jak nejnovější poznatky z teorie her, tak i Marxův odkaz, ale i další teoretické zdroje). Na místo člověka pojatého jako „spotřebitele maximalizujícího svůj užitek“ staví člověka, pro kterého je spotřeba produktivním procesem v tom smyslu, že mu umožňuje rozvoj schopností jakožto produktivní síly (tj. předpokladů pro „všeobecnou práci“, pro působení v tvůrčích komplementárních týmech, pro možnost být součástí inovačního potenciálu společnosti).

²¹ S využitím Valenčík, R. (2025): *Dobrá a použitelná teorie dneška*. Právě včas! 8. 5. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12208-dobra-a-pouzitelna-teorie-dneska-prave-vcas.html>, resp. *Forum 24 zase předvedlo svou tupost/5*. 6. 6. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12248-forum-24-zase-predvedlo-svou-tupost-5.html>.

²² Valenčík, R. (2025): *Základy teorie pozičního investování*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, s. 8. ISBN 978-80-7408-281-8. <https://www.vsfs.cz/soubory/eupress/online/zaklady-teorie-pozicniho-investovani-valencik.pdf>.

Na rozdíl od předcházejícího důrazu ekonomické teorie na to, jak vznikají investičních prostředky (finanční zdroje), se zaměřuje na otázku, jak jsou generovány investiční příležitosti (do čeho lze investovat), které rozhodují o dynamice i kvalitě ekonomického růstu a které vyvěrají z těch nejvýznamnějších produktivních schopností člověka. Je to teorie, která ukazuje přirozené směřování vývoje lidské pospolitosti ke společnosti, v níž svobodný rozvoj každého člověka je podmínkou rozvoje všech, neboli – ke společnosti, jejíž ekonomika je založena na využívání investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti bez ohledu na to, komu jsou tyto investiční příležitosti generovány při realizaci předcházejících příležitostí a komu patří investičních prostředky.²³ Teorie pozičního investování přitom navazuje na novou ekonomii v podobě ekonomie produktivní spotřeby.²⁴

Teorie formuluje paretové optimum (situaci, kdy si nikdo nemůže polepšit, aniž by si druhý nepohoršil) pro různá generování investičních příležitostí. Směřováním k výše uvedenému optimu je určena základní přirozená tendence společenského vývoje,²⁵ čímž vzniká otázka, co brání jejímu naplnění. Tím je fenomén pozičního investování, který je definován jako přeměna majetkové výhody ve výsadu, tj. v nástroj jednoho (tím, kdo tuto výhodu má a zneužívá ji) k diskriminaci druhého. Fenomén, který prosakuje celým ekonomickým systémem, má nejrůznější podoby, ale společný základ: Potlačování

²³ „Problémem není rozdělení majetku, tj. to, že někteří jsou bohatší a jiní chudší. Problémy vznikají tam, kde se majetková výhoda jednoho může měnit v nástroj diskriminace druhého. Pokud se na danou problematiku podíváme prizmatem využívání investičních příležitostí, získáme nejen velmi dobrý model toho, jak k této diskriminaci dochází (tj. odhalujeme mechanismus pozičního investování), ale i velmi názorný koncept toho, jak dochází ke ztrátě efektivnosti ekonomického systému... Nástroje analýzy pozičního investování (tj. fenoménu přeměny majetkové výhody ve výsadu) vycházejí z modelu finančního trhu nabídky a poptávky investičních prostředků a investičních příležitostí (věřitel poptává investiční příležitosti a nabízí investiční prostředky, dlužník poptává investiční prostředky a nabízí investiční příležitosti)...“ (Valenčík, R. (2025): *Základy teorie pozičního investování*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, s. 107. ISBN 978-80-7408-281-8. <https://www.vsfcs.cz/soubory/eupress/online/zaklady-teorie-pozicniho-investovani-valencik.pdf>).

²⁴ „Ekonomie produktivní spotřeby je logickým pokračováním hlavního proudu vývoje ekonomické teorie, přesahem základního paradigmatu, které se vyvinulo v rámci neoklasické ekonomie, teoretickou oporou predikce a analýzy konstituování odvětví produktivních služeb orientovaných na rozvoj a uchování lidského kapitálu jako dominantního ekonomického sektoru“ (Valenčík, R. a kol. (2019): *Ekonomie produktivní spotřeby: Teoretický základ analýzy role odvětví produktivních služeb*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, s. 7. ISBN 978-80-7408-184-2).

²⁵ „Celá ekonomie stojí na identifikování toho, co je paretoevským optimem (skupinovou racionalitou), jak se tomuto optimu přiblížit, co tomu brání, jakými mechanismy odstranit překážky. Jedná se o princip, který je – s určitou nadsázkou, ale bez rouhání – „od Boha“, je nadřazen našemu světu zkušeností, pochází z „Platónské říše idejí“, resp. má čistě matematický původ ... společnost, ve které svobodný rozvoj každého (využívání investičních příležitostí spojených se svobodným rozvojem individuality každého) je podmínkou svobodného rozvoje všech (využívání investičních příležitostí spojených se svobodným rozvojem individuality každého jiného člověka), je přesně tím, co splňuje požadavek paretoevského optima. Jediné omezení využití individuálních příležitostí spojených se svobodným rozvojem individuality každého je množství investičních prostředků, kterými disponuje lidská pospolitost...“ (Valenčík, R. (2025): *Forum 24 zase předvedlo svou tupost/8*. 9. 6. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12262-forum-24-zase-predvedlo-svou-tupost-8.html>).

investičních příležitostí, kterými disponuje druhý subjekt, tím subjektem, který využívá poziční investování, přitom tak, aby tím zvýšil výnosnost svých investičních příležitostí (stávajících i generovaných) při celkovém poklesu efektivnosti systému.²⁶

Teorii konečně máme, jak ji využít v situaci, kdy se hraje o čas? Teorie nevylučuje, že zásadní změny k lepšímu mohou proběhnout v nepříliš vzdálené budoucnosti a být velmi dynamické.²⁷ „Důležitou roli bude hrát čas, protože neřešený problém vždy vede k odstartování degenerativních procesů. Z tohoto hlediska lze konkretizovat pohled na největší riziko budoucího vývoje: Lpění na setrvačném pohledu, neschopnost se z tohoto pohledu vymanit“.²⁸ Pokud by se jednalo o technickou oblast, bylo by na stávající úrovni jejího rozpracování možno uvažovat o „zkušebním provozu“. Aplikace teorie zabývající se společenským děním to má o trochu složitější, mimo jiné i proto, že vstupuje do kontaktu s oblastí prosycenou nejrůznějšími zájmy, z nichž mnohé se vzájemně střetávají.²⁹

Rozpracování teorie produktivní spotřeby a pozičního investování ukazuje v logice dějin příklady některých oblastí, kde došlo, mohlo dojít, nebo může dojít ke vzniku a expanzi systémů, které eliminují roli pozičního investování, vytvářejí podmínky pro vzájemnou kooperaci na bázi využívání investičních příležitostí podle míry jejich výnosnosti. K příkladům náleží Baťův korporativismus. Kooperujícími subjekty byl Baťův kapitál, stát a zaměstnanci. Za zdůraznění stojí to, že tito tři „hráči“ (v terminologii her) si vzájemně generovali investiční příležitosti...³⁰ Dalším příkladem expanze byl Slušovický zázrak.

²⁶ Za jistých podmínek, resp. v určitých situacích dochází v lokální měřítku k tomu, že se všem zúčastněným hráčům vyplatí kooperovat (na rozdíl od převážně se vyskytujících situacích typu „vězňovo dilema“, kdy paretové optimum není současně i nashovským optimem, tj. při jednostranné změně strategie směrem k nekooperaci nekooperující hráč zvýší svůj výnos, zatímco v situacích, které označujeme jako KK-hry by nekooperující hráč nic nezískal, resp. by utrpěl ztrátu). Základním předpokladem těchto situací je vzájemné, kaskádové generování stále výnosnějších investičních příležitostí, které vytlačuje fenomén pozičního investování. Pokud převažuje vliv pozičního investování, je výhodnější strategií nekooperace.

²⁷ Nejnovější výsledky z oblasti: ekonomie produktivní spotřeby → poziční investování → generování investičních příležitostí → KK-hry a KK-struktury → možnost odstartování pozitivní změny mnohem dříve a mnohem výraznější, než si dovedeme představit. S využitím Valenčík, R. (2025): *Vize, jakou potřebujeme/1239*. 8. 5. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12187-vize-jakou-potrebujeme-1239.html>.

²⁸ Valenčík, R. (2025): *Základy teorie pozičního investování*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, s. 109. ISBN 978-80-7408-281-8. <https://www.vsfs.cz/soubory/eupress/online/zaklady-teorie-pozicniho-investovani-valencik.pdf>.

²⁹ K. Schwab neví, co lidmi. Dovedete si představit kolik kvalifikovaných lidí budeme potřebovat, abychom provedli reintegraci společnosti devastované pod vlivem primitivních setrvačných představ současných nositelů moci? Kolik sociální práce bude potřeba k překonávání nejen různých důsledků znevýhodnění, ale zejména fenoménu vyloučení, kolik lidí bude třeba k přípravě osobností schopných zvládat takto náročnou práci (která v řadě případů bude mít i prvky, resp. étos misijní činnosti)?

³⁰ S využitím Valenčík, R. (2025): *Logika dějin a současnost/2*. 22. 6. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12293-logika-dejin-a-soucasnost-2.html>.

Zabezpečení života všem občanům v míru

Jan Zeman

K velice obtížným problémům, které řešil reálný socialismus, bylo zajištění života v míru v konfrontaci se silně agresivním kapitalismem – imperialismem. Přitom zajištění života v míru je základním, byť často hrubě podceňovaným předpokladem pro jakýkoliv smysluplný rozvoj společnosti i jedinců společnost tvořící.

Západem hlučně propagovaná, ale v praxi nejčastěji jen na papíře uplatňovaná lidská práva začínají právem na život, a zvláště pak na život v míru, protože válka znamená pro území, kde se válčí, a pro bojující vojáky zabíjení, mrzačení, zraňování, ničení, negaci všeho humánního ve velkém, byť odhady počtu obětí válek bývají vesměs jen přibližné. Přesné statistiky obětí válek se obvykle nevedou, běžnou praxí je zveličování obětí protivníka a zamlčování vlastních obětí. Dochází k falešným operacím „pod cizí vlajkou.“

Války, zvané lov na otroky pro americké plantáže v počátcích kapitalismu mají bilanci sice jen přibližnou, ale i tak děsivou – na asi 10 miliónů živých černých otroků odvláčených z Afriky do Ameriky připadalo asi 90 miliónů černochů, zejména starců, žen a dětí, kteří obstarávání otroků pro americké plantáže nepřežili. Neperspektivní byli obvykle povražděni na místě, z přepadených vesnic odvlékali obvykle jen mladé zdravé muže a ostatní povraždili. I když se na lovu otroků podíleli i černoši, Arabové a Turci, jisté je, že hlavním viníkem byli evropští kolonialisté, resp. bez bílých odběratelů by nebylo ani

dodavatelů, bez ohledu na rasu, resp. barvu kůže. Ale i mnozí „perspektivní“ otroci nepřežili strastiplnou cestu do Ameriky.

Válku lze vymezit v souladu s generálem Carlem von Clausewitzem jako „*pokračování politiky jinými (vojenskými) prostředky*“ (Clausewitz, 1955). Pruský stratég dodává: „*Politický záměr je účelem, válka je prostředkem – a prostředek si nikdy nelze odmyslit od účelu.*“ Tuto definici lze doplnit o nespravedlivé a spravedlivé války (obvykle jsou války nespravedlivé ze všech zúčastněných stran), třídní charakter mnohých válek, byť nejenou maskovaný náboženskými, národnostními či rasovými konflikty, nově „*bojem proti terorismu*“, vedeným zpravidla teroristickými metodami. Podstatné je, že na území, kde se válčí, jdou mnohé a nejednou i všechny humánní hodnoty stranou. Lidé přicházejí o své životy, zdraví, majetky, jsou ve velkém ničeny materiální hodnoty, někdy i celé ekonomiky a technické infrastruktury jednotlivých států, dochází ke zbídačování širokých vrstev obyvatel materiálnímu i duchovnímu. Války nejednou způsobovaly i hladomory. Války provází úpadek mravů. Nákladná je jak příprava války, tak její průběh, tak náprava válečných škod v regionech, kde se bojovalo. Účinný boj za mír je tudíž pro jakoukoliv humánní a samozřejmě i socialistickou společnost naprosto nezbytný.

Pokud levice propadne válečnému běsu a začne podporovat válku, přestává být levicí. Výjimkou je případ, kdy byla příslušná společnost, resp. stát nevyprovokovaně napaden jiným státem nebo státy.

Hrůzná bilance válek

V antagonistických společnostech otrokářských, feudálních, asijských i kapitalistických vládne ziskuchtivost, takže se v nich mír zabezpečoval a zabezpečuje velice obtížně. Spíše bývá mezičasem mezi válečnými konflikty. Také v podmínkách koexistence nerozvinutého socialismu se světovým kapitalismem – imperialismem – se mírová existence socialismu zajišťovala obtížně. Zatímco v antagonistických společnostech války obvykle řešily geopolitické spory a bojovalo se mimo jiné o ekonomické zdroje, vznik socialismu, podobně jako svého času vznik kapitalismu, stimuloval války s cílem vznikající

novou socialistickou společnost, co by nebezpečný vzor, zničit. Přičemž staré geopolitické a ekonomické důvody k vedení válek nezmizely. Podobného charakteru byly protifrancouzské koalice s cílem zničit revoluci 1789-99.

Samotný základ socialismu v Rusku sice vznikl uprostřed první světové války poměrně hladkým státním převratem v Petrohradu 25.–26. října 1917 podle starého ruského kalendáře, uskutečněný na půdě válkou zbídačeného a reálně zhrouceného ruského státu. Jeho cenou ve válčícím Rusku do počátku německého útoku 18. 2. 1918 bylo asi 1 000 obětí na životech, zejména v Taškentu a v Moskvě, přičemž revoluce nezvítězila jen na Německem a Rakousko-Uherskem okupovaných územích a v regionu Kavkazu s výjimkou Baku a Novorosijska.

V hrůzné bilanci 1. světové války – 10 miliónů padlých na frontách a 8,5 miliónů zemřelých v zázemí na následky válečné bídy, o 40-50 miliónech úmrtí zejména mladých lidí ve věku 20-40 let na tzv. španělskou chřipku v letech 1918-20, kterou do Francie nechtěně zavlekli vojáci USA, nemluvě – to nebylo mnoho. Následný útok Německé a Rakousko-uherské armády, zastavený ve směru na Petrohrad 23. 2. 1918, mír uzavřený v Brestu Litevském 3. 3. 1918, následná okupace zbylého Pobaltí, Běloruska a Ukrajiny Němci a Rakušany, dále 25. 5. 1918 se vzbouřivší část československých legií otevřely cestu domácí kontrarevoluci k rozpoutání občanské a intervenční války. Po kapitulaci Rakousko-Uherska 28. 10. a Německa 11. 11. 1918 občanskou válku v sovětském Rusku zesílila intervence 21 imperialistických států. Významnou roli v ní hrály Československé legie, které se zmocnily podstatné části Sibiře a ovládaly ji po dva roky.

Občanská a intervenční válka v sovětském Rusku v letech 1918-21 byla mimořádně krutá. Praxe, že přišli bílí a povraždili všechny skutečné i domnělé rudé a následně obráceně, nevyžaduje komentář. Odhady obětí občanské a intervenční války v sovětském Rusku jsou jen hrubé, ale i tak děsivé: asi 7 miliónů mrtvých³¹ plus milióny obětí následného hladomoru, o zablokování beztak malých možností demokratického rozvoje v Rusku nemluvě. Tragédií byla i skutečnost, že velká část původní dělnické třídy Ruska vykrvácela na frontách světové, občanské a intervenční války. Vedení VKS(b) tak bylo nuceno budovat základy socialismu v zásadě na bázi třídně nezocelených drobných rolníků, maloburžoazie a vlastenecké části inteligence.

³¹ Srov. (Dějiny VKS(b), 1951).

20 let po jejím skončení se SSSR stal obětí nacistické agrese, kterou se podařilo zastavit a později ji i rozdrtit jen za cenu obrovských vojenských i civilních obětí – podle různých odhadů asi 25-28 miliónů životů lidí, z toho 9 miliónů na frontě. Ostatní byli nacisty zabití, povraždění a často i utýraní civilisté, o obřích materiálních ztrátách nemluvě. Ekonomicky byl SSSR vržen asi o 10 let zpět.³²

Podle (Turek, 2021) za 2. světové války činily ztráty obyvatel 27 miliónů v SSSR, 10 miliónů v Číně, 6,85 miliónů v Německu, 6 miliónů v Polsku, 2,6 miliónů v Japonsku, 1,7 miliónů v Jugoslávii, 985 000 v Rumunsku, 810 000 ve Francii, 750 000 v Maďarsku, 525 000 v Rakousku, 520 000 v Řecku, 500 000 v Itálii, 406 000 v USA, 400 000 v Československu, 388 000 ve Velké Británii, 250 000 v Nizozemí, 85 000 v Belgii, 79 000 ve Finsku, 42 000 v Kanadě, 39 000 v Austrálii, 36 000 v Indii, 28 000 v Albánii, 13 000 v Austrálii, 12 000 na Novém Zélandě atd. Z toho padlo na frontách 27 miliónů a 110 miliónů vojáků bylo zraněno, zůstalo 13 miliónů sirotků a 40 miliónů dětí zůstalo bez otců. 55 minus 27 znamená, že cca 28 miliónů lidí zahynulo v zázemí, často hromadně, ale také individuálně povražděno fašisty, a zvláště německými a jinými nacisty. I v Asii významná část obětí 2. světové války byli civilisté povraždění vesměs japonskými militaristy. Na tom, kdo byl hlavní obětí této války, občané SSSR a Číny, to ale mnoho nemění.

Podle *Černé knihy zločinů kapitalismu* (Herman, 2014) ve 20. století mimo jiné balkánské války (1912-13) obnáší 500 000 zmařených lidských životů, genocida Arménů v Turecku 1 milión životů, 1. světová válka 8,5 miliónů životů, občanská a intervenční válka v sovětském Rusku včetně následného hladomoru 6 miliónů životů, represe proti revolučním hnutím v Evropě (1918-23) 200 000 životů, oběti fašismu v Evropě (1923-39) 150 000 životů, oběti hladomorů a epidemií v Indii, v Číně a v Indočíně (1900-45) 8 miliónů (z toho 6 miliónů v samotné Číně), masové represe a občanská válka v Číně rozpoutaná Čankajškem (1927-37) 1 milión životů, japonská válka v Číně (1931-41) 1 milión životů, občanská válka ve Španělsku rozpoutaná generálem Frankem s pomocí Itálie a Německa (1936-39) 700 000 životů, 2. světová válka rozpoutaná Německem a Japonskem (1939-45) 50 miliónů životů, francouzská válka v Indočíně (1946-55) 1,2 miliónů životů, válka USA ve Vietnamu (1956-75) 2 miliónů životů (celá válka USA v Indočíně včetně Kamboždy a Laosu stála 4 milióny lidských životů a umožnila i vítězství nechvalných Rudých Khmérů v Kambodži), 4 izraelsko-arabské války na Blízkém východě (1948-1956-1967-

³² Srov. (Průcha, 2009, s. 27).

1973) + válka v Libanonu 300 000 životů + 700 000 Palestinců vyhnaných ze svých domovů, represe proti Kurdům v Turecku, Íránu a Iráku 200 000 životů, válka Irán-Irák (1979-88) 600 000 životů, válka v Perském zálivu (1991) přímo 200.000 životů + na podvýživu a blokádu 500 000 životů, přímé intervence USA nebo přes guerilly a polovojskové skupiny rozmístěné v Nikaragui, Salvadoru, Guatemale, Panamě, Dominikánské republice atd. 200 000 životů, represe v Chile, Argentině, Brazílii, Peru, Bolívii, Kolumbii, atd. vesměs s podporou tajných služeb USA, 150 000 životů, mezinárodní konflikty v Zakavkazsku a ve střední Asii v důsledku rozpadu SSSR (1990-95) asi 200 000 životů (samotná válka v Čečensku v roce 1995 měla 80 000 mrtvých), války v Angole 2 miliónů životů, válka v Mosambiku 1 miliónů životů, masakry v Somálsku, v Libérii, v Rwandě (genocida proti Tutsiům 500 000), Burundi, Sierra Leone, Kongo Zaire, Kongo /Brazzaville, atd. (1990–97), v Jižní Africe za apartheidu 4 miliónů životů, válka mezi fundamentalisty v Afghánistánu 700 000 životů, války a etnické masakry v bývalé Jugoslávii při rozpadu státu z podnětu Německa a jiných západních mocností (1990–96) 200 000 životů (plus 1 milion uprchlíků vyhnaných ze svých domovů) atd.³³

(Recman, 2020) s odkazem na aktuální výzkumy historie uvádí: 72 miliónů obětí 2. světové války, z toho 61 miliónů lidí ztratila protifašistická koalice a 11 miliónů státy Osy. Civilní oběti představují 47 miliónů obětí, z toho na 20 miliónů zemřelo hladem a na nemoci. V německých koncentračních táborech bylo vězněno 18 miliónů lidí, z toho 11 miliónů bylo ubito či umučeno. Vojenské ztráty představují 25 miliónů, z toho pět miliónů tvořili váleční zajatci. Největší ztráty nesl Sovětský svaz – 27 miliónů obětí. Fašisté srovnali se zemí 1710 sovětských měst, přes 70 000 vesnic, 32 000 průmyslových závodů, 98 000 zemědělských družstev a 1 876 státních statků. Zničili 65 000 km železničních tratí, vyvezli či zničili 16 000 lokomotiv, 42 800 železničních vagonů atp. Národní produkt SSSR se tak snížil o 30 %. Celkové ekonomické ztráty SSSR byly vyčísleny na 2 569 miliard tehdejších rublů. To vše bylo důsledkem nacistickým režimem uplatňované tzv. teorie spálené země na okupovaných územích Sovětského svazu.

(Prorok a kol., 2021) uvádí následující oběti druhé světové války: Sovětský svaz 23,2 mil. osob (13,7 % obyvatel), Čína 10 mil. osob (1,89 %), Německo 7,5 mil. osob (10,82 %), Polsko 5,6 mil. osob (16,7 %), Indonésie 4 mil. osob (5,67 %), Japonsko 2,6 mil. osob

³³ Srov. (Herman, 2016).

(3,61 %), Indie 1,587 mil. osob (0,41 %), Francouzská Indočína 1 mil. osob (4,07 %), Rumunsko 0,841 mil. osob (4,23 %), Maďarsko 580 tis. osob (6,3 %), Francie 562 tis. osob (1,35 %), Spojené Království 450,4 tis. osob (0,94 %), Itálie 459 tis. osob (1,05 %), USA 418,5 tis. osob (0,32 %), Československo 365 tis. osob (3,51 %), Litva 353 tis. osob (14,12 %), Lotyšsko 227 tis. osob (11,35 %), Nizozemí 205,9 tis. osob (2,37 %), Řecko 300 tis. osob (4,17 %), Etiopie 205 tis. osob (1,45 %), Filipíny 147 tis. osob (0,9 %), Rakousko 110 tis. osob (1,57 %), Malajsie 100 tis. osob (1,82 %). V ostatních válčících státech počty obětí nedosahují 100 tisíc osob. Celkem přišlo v 2. světové válce podle V. Proroka o život 62 537 400 osob (3,17 %), z toho 22,756 miliónu činí padlí, 34,027 miliónů osob jsou civilní oběti a 5,754 miliónů osob jsou oběti židovského holokaustu.³⁴

Podle (Druhá světová válka..., 2021) se většina dnešních historiků kloní k 60 miliónům obětí druhé světové války, z toho 20 miliónů mají být vojenské a 40 miliónů civilní oběti války. Jen 17 % má připadat na obyvatele mocností Osy a jejich spojenců. SSSR měl ztratit 27 miliónů občanů, Čína 3-10 miliónů. V nacistických koncentračních táborech mělo zahynout asi 12 miliónů civilistů. Nacistický židovský holocaust si připsal na 6 miliónů obětí z řad Židů. Bombardování mělo zabít 1,5 miliónů lidí.

Odhadů obětí druhé světové války i jiných válek je samozřejmě mnohem víc. Někdy i značně odlišné odhady počtu obětí té či oné války mají více příčin. Kromě obvykle chybějící podrobné evidence zejména civilních obětí té či oné války rozdíly vznikají zahrnutím či nezahrnutím civilních obětí války, obětí z některých bojišť (za 2. světové války se uvádí často jen oběti v Evropě, bez obětí v Asii a v Pacifiku) či některých etap války, zatajováním rozsahu vlastních ztrát, záměrnou manipulací s počty obětí ad. Oběti Číňanů se ještě dnes uvádí v obrovském rozpětí 10-35 miliónů mrtvých. Oběti Němců se uvádí obvykle kolem 8 miliónů mrtvých. I pro zdatný tým poctivých historiků není snadné určit relativně přesně počet obětí nejenom 1. a 2. světové války. Jsou ale i pisálkové, kteří napíší suverénně kdeco, neboť prý vědí takřka vše.

Zatajování obětí válek může být i pragmatické. Vesměs se zatajují vlastní ztráty a zveličují se ztráty nepřítele. Svou roli může hrát i psychologický moment. Kdyby SSSR po kapitulaci Německa přiznal své ztráty 25-28 miliónů obyvatel, z nichž 16-19 miliónů byli nacisty zavraždění civilisté, nemusel by v části Německa dobité Rudou armádou nikdo z

³⁴ Srov. (Prorok a kol., 2021, příloha č. 1, s. 238-239).

Němců vcelku pochopitelnou pomstu přežít. Také vedení SSSR by mohlo mít problém s vysvětlením, že tak vysoké ztráty obyvatel dopustilo. Takže se nejdříve uvádělo 8 miliónů (v zásadě padlí na frontě), později 20 miliónů obětí a teprve hodně dlouho po válce 27 miliónů obětí, resp. 25-28 miliónů obětí.

Tvrzení typu, že „*korejská válka má mrtvých, zraněných a pohřešovaných v úhrnu 2,5 miliónů Korejců (+ zemřelo přes 33 000 Amerických vojáků)*“ (Korejská válka, 2025) je málo přesné, neboť rozdíl mezi mrtvými a zraněnými je velký a nezvěstní nemusí být po smrti. Vcelku přesný je naopak údaj o „*preventivním*“ popravení 100 000 politických vězňů podezřelých ze sympatií ke Korejské lidově demokratické republice (KLDR) v červenci 1950 jihokorejským režimem a jeho opakované žádosti vedení vojsk USA o souhlas s použitím jaderných zbraní proti KLDR a Číně, které naštěstí nebyly vyslyšeny. Skutečnost byla ještě horší, těch 100 000 preventivně popravených jsou jen popravení v první vlně.³⁵ Počet mrtvých v korejské válce se uvádí nejčastěji kolem 3 miliónů osob.

Rozdílné počty obětí té či oné války, pokud za nimi stojí solidní výzkumy, není dobré dramatizovat. Nutné je se ptát po příčinách těch či oněch rozdílů a snažit se je minimalizovat, byť to bývá obtížné.

Zkušenosti reálného socialismu v Československu jsou mnohem příznivější. Za necelých 42 let existence reálného socialismu se českoslovenští vojáci neúčastnili žádného válečného konfliktu ani zahraniční vojenské mise, kromě společných vojenských cvičení v rámci Varšavské smlouvy. Je ale třeba vidět, že:

- zabezpečení mírové existence reálného socialismu v Československu bylo možné v první řadě díky velké vojenské síle SSSR (od konce 60. let existovala přibližná vojenskostrategická rovnováha mezi USA a SSSR, resp. vojenskými pakty NATO a Varšavským) a existenci paktu Varšavská smlouva (založen 14. 5. 1955 v reakci na vstup západního Německa do paktu NATO, založeného již 4. 4. 1949), takže si na něj ani na jeho evropské spojence nikdo vojensky netroufnul zaútočit,
- ČSSR materiálně, zejména dodávkami zbraní, podporovala řadu států, bojujících za nezávislost proti kolonialismu a imperialistické agresi,

³⁵ Srov. (Korejská válka, 2025).

- ČSSR byla 21. 8. 1968 obsazena vojsky pěti států Varšavské smlouvy, což zastavilo rozporuplný proces tzv. pražského jara a mělo kromě jiného velmi negativní dopad na důvěru v socialismus nejen v ČSSR. Sovětská vojska byla z Československa stažena v zásadě až v letech 1990-91.

Hlavní socialistické velmoci SSSR a Čína z hlediska mírové politiky nemají zcela čistý štít. Válečné konflikty, kterých se zúčastnily, lze rozdělit na skupiny: a) kdy se byly samy napadeny a musely se bránit, b) konflikty sporné, až neospravedlnitelné.

Konflikty socialistických velmocí, kdy tyto byly napadeny a musely se bránit

- Občanská a intervenční válka v sovětském Rusku (1918-21).
- Obrana Mongolska před Japonci v létě 1939, vojenská pomoc SSSR.
- Velká vlastenecká válka v SSSR proti agresi nacistického Německa (22. 6. 1941 – 9. 5. 1945, resp. ve vazbě na ní účast SSSR na rozdrčení Japonska v srpnu 1945. Japonsko kapitulovalo 2. 9. 1945).
- Obrana komunistické i čankajšovské Číny proti Japonsku (1931-45) + následná občanská válka v Číně (1945-50).
- Osvobozenecký boj vietnamského lidu postupně proti okupaci japonské (1940-45), francouzské (1946-55), USA (1956-76), proti agresi kambodžských Rudých Kmérů (1976-79) a po jejich porážce proti agresi Číny (17. 2. – 16. 3. 1979).
- 16.-19. 4. 1961 revoluční Kuba odrazila invazi kubánských kontrarevolucionářů vyzbrojených a podporovaných USA v zátocě Sviní. Kuba později poskytla významnou vojenskou pomoc zákonné vládě MPLA v dekolonizující se Angole proti intervenci vojsk Jihoafrické republiky v roce 1975 a znovu v roce 1988.

Dále konflikty, které byly součástí rozbíhající se 2. světové války, boje s fašismem. 2. světová válka začala oficiálně 1. září 1939 útokem nacistického Německa na Polsko, reálně ale začala již akcemi:

- Útok císařského Japonska na čínské Mandžusko 18. 9. 1931 a jeho následnou okupaci a anexi. Záminkou byl tzv. Mukdenský incident, provokace Japonska podobná pozdější provokaci německých nacistů v Glivicích.
- Obnovení všeobecné branné povinnosti v nacistickém Německu 16. 3. 1935. Versailleská mírová smlouva se začala měnit v cár papíru.
- Útok Itálie na Habeš 3. října 1935. 5. 5. 1936 italská vojska dobila metropoli Etiopie Addis Abebu.
- Remilitarizace Porýní nacistickým Německem 7. 3. 1936.
- Frankistický puč ve Španělsku 18. 7. 1936, následná občanská válka a intervence asi čtvrtmilionové armády fašistické Itálie, Portugalska a Německa proti Španělské republice až do kapitulace Madridu 28. 3. 1939. Francie a Velká Británie tváří v tvář fašistické intervenci proti zákonné španělské republikánské vládě vyhlásily politiku neutrality. Francie navíc později uzavřela svou pozemní hranici se Španělskem.
- Frontální útok Japonska na Čínu, zahájený 7. 7. 1937.
- Tzv. anšlus (obsazení) Rakouska vojsky německého Wehrmachtu 13. 3. 1938.
- Povstání henleinovců za účasti speciálních jednotek německého Wehrmachtu v českém pohraničí v květnu a znovu v září 1938, potlačené Československou armádou.
- Mnichovský diktát nacistického Německa, fašistické Itálie, demokratické Francie a demokratické Velké Británie s tichou účastí Polska (tichou účastí Polska na mnichovském diktátu odhalil V. V. Putin na summitu Sdružení nezávislých států 20. 12. 2019 před zástupci devíti zemí: Ruska, Běloruska, Moldavska, Arménie, Ázerbájdžánu, Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Uzbekistánem na základě dokumentů, která Rudá armáda ukořistila na konci války ve Varšavě a v Berlíně), o postoupení československého pohraničí hitlerovskému Německu 28.-29. září 1938 + dalších území nuceně postoupených Československem Polsku a v listopadu 1938 též Maďarsku.
- Odtržení zbytku Slovenska od českých zemí 14. 3. 1939 na nátlak nacistického Německa a vyhlášení loutkového klerofašistického Slovenského státu.
- Obsazení zbytku českých zemí 15. 3. 1939 vojsky německého Wehrmachtu a zřízení protektorátu Čechy a Morava 16. 3. 1939.
- Obsazení litevské Klajpedy 22. 3. 1939 vojsky německého Wehrmachtu.

- Obsazení Albánie vojsky Itálie 8. 4. 1939.
- Útokem Japonska na Mongolsko 11. 5. – 16. 9. 1939 (rozhodující porážku utrpěli Japonci od Rudé armády mezi 20. – 31. 8. 1939 na břehu řeky Chalcyn gol).

Každý z těchto bodů lze považovat za začátek 2. světové války. Pro Československo pak jde o květen 1938 – povstání henleinovců za tiché účasti německých vojáků.

V této logice je nutné též vidět:

Obsazení východního Polska, tj. západního Běloruska, západní Ukrajiny a regionu Vilnius Rudou armádou SSSR až po Curzonovu linii po 17. 9. 1939 (necháme-li stranou šílenou rusofobní politiku meziválečného Polska, jisté je, že hlavní polské armády tou dobou již byly reálně rozdrčeny německým Wehrmachtem, byť jejich menší část ještě vzdorovala). Rudá armáda vstoupila do východního Polska ve chvíli, kdy Polsko opouštělo celé polské státní vedení. Snadná cesta německého Wehrmachtu na běloruský Minsk se uzavřela, sovětská státní hranice se významně posunula na západ.

SSSR neměl důvod pomoci Polsku s ohledem na Curzonovu linii (byla hranicí Polska – sovětskou podle Versailecké mírové smlouvy, kterou ale Polsko ignorovalo, v krvavé válce proti Ruské, Ukrajinské a Běloruské sovětským socialistickým republikám v roce 1920 dobilo rozsáhlá území na východ od ní – tzv. východní Polsko – a tamní převážně ukrajinské a běloruské obyvatelstvo tvrdě národnostně i sociálně utlačovalo. Ve východním Polsku žilo 10 miliónů Ukrajinců a Bělorusů a 3 milióny Poláků), uzavření polsko-německého paktu 26. 1. 1934, trvalou politiku rusofobie včetně v letech 1934-35 mimo jiné polským vůdcem maršálem Pilsudským připravované války Polska, Japonska a Německa za rozdělení SSSR. Polsko mělo zabrat sovětskou Ukrajinu a Krym, Japonsko sovětskou východní Sibiř a Německo tehdy nesovětské Pobaltí.³⁶

I když tento plán Pilsudského měl mnoho slabin, mimo jiné všeobecná branná povinnost v Německu ještě nebyla obnovena, jeho odhalení sovětskou špionáží bylo další ranou důvěře v Polsko. Tento plán byl zveřejněn ve francouzském listu *Bourbonský republikán* 18. dubna, odkud je převzal sovětský tisk 20. 4. 1935. K válce nedošlo, protože se k ní nepřipojila pro válku potřebná Francie. Francie se pochopitelně nechtěla propadnout na úroveň druhořadé mocnosti. Když se SSSR podařilo 2. 5. 1935 uzavřít

³⁶ Srov. (Morozov, 2017).

spojeneckou smlouvu s Francií a poté 16. 5. 1935 i s Československem, stal se plán na přepadení a rozdělení SSSR zjevně nereálným. Po smrti polského vůdce J. Pilsudského 12. května 1935 byly přípravy plánu na rozdělení SSSR v Polsku zastaveny. Sovětské pojmání německo-polské války v září 1939 jako války dvou rusofobních států stálo na reálných základech.

Minulé i současné moralizování historie ve věci paktu Ribentrop – Molotov z 23. 8. 1939 a následného zabrání západního Běloruska, západní Ukrajiny a Vilnius (10. 10. 1939 byl region Vilnius vrácen Litvě) Rudou armádou po 17. 9. 1939 svědčí o zásadním ignorování historie (možná neznalost mnohých, na které se významně podílí hrubě přerukovaná výuka dějepisu na kolektivním Západě, neomlouvá) a o obrovském pokrytectví, do kterého se až po uši ponořili nejen antikomunisté (u těch to nepřekvapuje), ale také vedení fašizující Evropské unie (Evropský parlament 18. 9. 2019 drtivou většinou hlasů) a tzv. nová západní levice a dokonce i mnohé radikálně levicové strany někdejší kapitalistické Evropy.

V Evropě byly ve 30. letech 20. století uzavřeny následující vojenské pakty:

- Polsko-německý 26. 1. 1934.
- Anglicko-německá námořní smlouva (proti Francii a Sovětskému svazu ze dne 18. 6. 1935).
- Německo-britský (Hitler – Chamberlain 30. 9. 1939 v Mnichově).
- Německo-francouzský (francouzský předseda vlády Édouard Daladier uzavřel s Adolfem Hitlerem německo-francouzskou deklaraci o přátelských vztazích 6. 12. 1938).
- Dohoda mezi Litevskou republikou a Německou říší (22. 3. 1939, která mimo jiné stanovila, že region Klajpeda se znovu sloučí s Německou říší).
- Smlouva o neútočení mezi Německou říší a Lotyšskem (7. 6. 1939).

Teprve poté, 23. 8. 1939, přišel pakt Molotov-Ribbentrop. Že by válku rozpoutal jen ten poslední? To soudný informovaný občan nemůže brát vážně, byť na tom stojí i usnesení Evropského parlamentu z 18. 9. 2019.

Kromě Velké Británie a Francie to bylo Polsko, kdo ruku v ruce s Německem prosazovalo zničení Československa, podílelo se na jeho rozdělení a pomáhalo tak zrušit Versailleský systém mezinárodního práva v Evropě, a které na jednání v Moskvě v květnu

až červenci 1939 sabotovalo jakékoliv úsilí o protifašistickou koalici ještě více než Velká Británie a Francie. Svou sebevražednou politikou způsobilo, že se krátce poté samo ocitlo na nacistickém talíři a též přišlo o svůj velký lup z roku 1920 východní Polsko, tj. západní Bělorusko, západní Ukrajinu a region Vilnius.

Pakt Molotov-Ribbentrop měl tajný dodatečný protokol.³⁷ Z uvedeného textu tajného dodatečného protokolu je zřejmé, že nejde o dohodu o rozdělení Polska, ale o vyjasnění si sfér vlivu k předejití náhodného konfliktu.

Připomeňme:

Sovětsko-finskou válku o předpolí Leningradu od 30. 11. 1939 do 12. 3. 1940. Potřeba vojensky zabezpečit obranu druhého největšího sovětského města Leningradu se může zdát morálně nepřijatelná, leč historie se na morálku neohlíží. Zvláště v situaci, kdy světová válka již byla rozpoutána a nacisté předváděli v Polsku taktiku spálené země. Že ji Velká Británie a Francie vedly podivně (3. 9. 1939 v reakci na přepadení Polska Německem vyhlásily Německu válku, ale na obranu Polska ani nevystřelily), na věci nic nemění. Za pravdu Sovětskému svazu dal další vývoj: již 9. 4. 1940 němečtí nacisté přepadli Dánsko a Norsko, 10. 5. 1940 Holandsko, Lucembursko, Belgie a Francii, v červenci 1940 zahájilo Německo leteckou bitvu o Anglii. Dánsko padlo za 1 den, Norsko za 7 dní, Holandsko za 5 dní, Belgie za 21 dní a do té doby vojensky nejsilnější velmoc Evropy Francie padla za 5-6 týdnů. 14. 6. padla bez boje Paříž, 22. 6. Francie kapitulovala. Chápu následné truchlení nového britského premiéra Winstona Churchilla po pádu Francie: „*Zůstali jsme sami!*“. Dánsko, Norsko a Belgie přitom byly až do svého přepadení neutrálními státy.

³⁷ „U příležitosti podepsání paktu o neútočení mezi Německou říší a Svazem sovětských socialistických republik podepsaní zplnomocněnci obou stran vedli přísně důvěrné rozhovory o otázkách hranic jejich daných sfér vlivu ve východní Evropě. Tyto rozhovory vedly k následujícím závěrům: 1. V případě nového územního a politického uspořádání oblastí náležejících k baltským státům (k Finsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě) bude severní hranice Litvy tvořit rozhraní mezi sférami vlivu Německa a SSSR. V této souvislosti obě strany uznávají zájem Litvy na území Vilnius. 2. V případě nového územního a politického uspořádání oblastí náležejících k polskému státu bude rozhraní sfér vlivu mezi Německem a SSSR tvořit zhruba linie řek Narva, Visla a San. Otázka, zda zájem obou stran bude vyžadovat udržení nezávislého polského státu a jakými hranicemi má být tento stát vymezen, bude moci být definitivně vyřešena teprve v průběhu dalšího politického vývoje. V každém případě budou obě vlády řešit tuto otázku přátelskou dohodou. 3. Pokud se týče jihovýchodní Evropy, zdůraznila sovětská strana svůj zájem na Besarábii. Německá strana potvrdila svůj naprostý politický nezájem o tyto oblasti. 4. Tento protokol budou obě strany považovat za přísně tajný. Moskva, 23. srpna 1939. Za vládu Německé říše: von Ribbentrop. Zplnomocněnec vlády SSSR: V. Molotov“ (Sovadin, 2009).

Připojení pobaltských států k SSSR v srpnu 1940. Samozřejmě, zvláště po pádu Francie nemohl SSSR připustit, aby se území pobaltských států stalo nástupišťem nacistického Německa pro připravovanou válku proti SSSR. Platí to, co výše.

Připojení Moldavska. Motiv je tu slabší, ale v zásadě stejný jako u Pobaltí.

Tyto operace Rudé armády byly vynucené celkovou situací, jak potvrdilo následné přepadení SSSR nacistickým Německem.

- Potlačení pokusů o rebelii fašistů ve východním Berlíně v roce 1953 a zejména potlačení krvavé bílé kontrarevoluce fašistického střihu v Maďarsku ve dnech 23. 10. – 10. 11. 1956, obojí tam přítomnými vojsky SSSR. Naproti tomu USA, Velká Británie a Francie denacifikaci západního Německa a Rakouska prakticky neuskutečnily. Navíc brzy umožnily a podporovaly obnovu německé armády, v příkrém rozporu s rozhodnutím o demilitarizaci Německa podle závěrů konference v Postupimi.

Sovětský vůdce J. V. Stalin bývá často obviňován, že Sovětský svaz:

- špatně připravil na neodvratnou válku s nacistickým Německem,
- strašlivě zdecimoval vedoucí kádry Rudé armády v 2. moskevském procesu v roce 1937,
- důvěřoval paktu o neútočení Ribentrop – Molotov.

První a třetí obvinění je zjevný nesmysl. Stalinovo vedení KSSS nechalo postavit rozsáhlé průmyslové a těžební základny na západní Sibiři a ve Střední Asii pro případnou evakuaci průmyslu ze západních regionů SSSR včetně Donbasu, takže ani obrovské územní ztráty na západě v prvním roce války, na kterých se nacházela asi polovina sovětského průmyslu při jeho značné evakuaci na východ, neochromily sovětskou ekonomiku. Dokázalo solidně vyzbrojit Rudou armádu, která měla osudného 22. června 1941 asi dvojnásobek tanků a dvojnásobek letadel proti útočícímu Wehrmachtu a jeho spojencům. Tvrdé centrální řízení umožnilo stupňovat výrobu zbraní, munice a jiných válečných potřeb na mnohonásobky.

Stalinovo vedení dokázalo válku oddalovat a nechat své nepřátele se navzájem zničit, klasicky likvidace rusofobního Polska rusofobním Německem. Dokázalo posunout hranice Sovětského svazu na západ, a tím ztížit útok na SSSR. Cesta nacistického Wehrmachtu do Leningradu a do Moskvy se citelně prodloužila.

Co ale Stalinovo vedení neumělo a zřejmě ani nemohlo umět, je, jak bojovat s obrovskou, dobře vyzbrojenou a vycvičenou armádou Wehrmachtu, která zákeřně vpadla do Sovětského svazu a uplatňovala taktiku „*spálené země*“. Selhání zde bylo zejména zpočátku hodně, maršálem Pavlovem v prvním měsíci války počínaje, ale i maršálem Žukovem před Kyjevem. Bojovat s Wehrmachtem se učila až v průběhu války, s mnoha chybami a s velkými ztrátami. Pokrok ale byl rychlý, nejprve v bitvě pod Moskvou v listopadu 1941, poté v bitvě u Stalingradu (červenec 1942 – 2. únor 1943). Teprve v bitvě u Kurska v létě 1943 nabyla trvalé strategické převahy nad Wehrmachtem a jeho satelity a držela jí až do dobití Berlína.

Otázkou, na kterou musí odpovědět především ruští historici, je, jak se projevil obrovské čistky ve vedení Rudé armády v roce 1937. Jistě šlo o obrovskou lidskou tragédii. Na druhé straně je známo, že generálové mají tendenci se na válku připravovat podle vzoru minulé války, i když je zjevné, že další válka bude mít odlišný průběh. Konečně, Bud'onyj navrhoval jezdeckou armádu proti tankovým vojskům. Naštěstí nebyl vyslyšen. Spor o koncepci moderního tanku prý také citelně přispěl k 2. moskevskému procesu. Prosadil se naštěstí na tehdejší dobu moderní tank T34.

Konflikty socialistických zemí sporné až neospravedlnitelné

Značně sporný je začátek korejské války (25. 6. 1950 – 27. 7. 1953). Sovětská osvoboditelská Rudá armáda se z KLDR stáhla v roce 1948. Na začátku korejské války bylo neospravedlnitelné bombardování KLDR americkým letectvem. Na to KLDR reagovala masivní pozemní invazí do Jižní Koreje. Lze i nelze tak tvrdit, že ji rozpoutal severokorejský vůdce Kim Ir Sen s podporou čínského vůdce Mao Ce-tunga, ale bez podpory sovětského vůdce J. V. Stalina.

V 1. etapě války do 14. 9. 1950 postupovala vojska KLDR hluboko do území Jižní Koreje a málem ji zcela obsadila. Proto tuto válku nelze označit z hlediska KLDR jen za obrannou, bez ohledu na předcházející napětí na provizorní hranici na 38. rovnoběžce a

letecké útoky USA. Čínu v té době v OSN reprezentoval zkrachovalý zbytkový režim na Tchaj-wanu pod ochranou vojsk USA. Sovětský delegát v Radě bezpečnosti OSN rezoluci schvalující trestní tažení vojsk USA a dalších vyspělých kapitalistických států pod hlavičkou OSN proti severní Koreji nevetoval, čímž umožnil její legalizaci. Zda se J. V. Stalin snažil vyhnout hrozbě velké světové války v Evropě jejím přesměrováním na zástupnou válku ve východní Asii, zůstává otázkou. Intervenční vojska převážně USA pod hlavičkou OSN do 2. 11. 1950 pronikla hluboko na sever Koreje, místy až do blízkosti čínských hranic. Poté KČMR přišli na pomoc sovětské a československé zbraně a tzv. čínští dobrovolníci. Fronta se do 9. ledna 1951 posunula hluboko na jih za provizorní hraniční 38. rovnoběžku. Poté následoval pozvolný postup intervenčních vojsk USA na sever a do 27. 11. 1951 se dostala většina fronty mírně na sever od 38. rovnoběžky. Poté se válka změnila na zákopovou, jednotlivé pokusy o průlom selhávaly, včetně masového nasazení zakázaných biologických a chemických zbraní hromadného ničení vojsky USA v letech 1952-53. Příměří bylo uzavřeno až 27. 7. 1953 na tehdy dosažených frontových liniích, které byly kratší, ale jinak se příliš nelišily od původní 38. rovnoběžky. Mírová smlouva zde ale nebyla dodnes uzavřena, jižní Korea zůstává okupována vojsky USA, včetně dlouhodobého umístění jaderných zbraní USA v Jižní Koreji (teprve nedávno byly staženy) a postavila nejmohutnější izolační zeď u svých hranic na světě, která západním tzv. ochráncům lidských práv ale nevádí. Řízení zbraněmi je tam dodnes na denním pořádku, vztahy mezi oběma Korejemi zůstávají napjaté. Korejskou válkou vyvrcholila studená válka mezi východem a západem.

K neospravedlnitelným válkám vedeným socialistickými státy patří i:

- Pohraniční střety na řece Ussuri v roce 1969, vyvolané Čínou k řešení pohraničních územních sporů se Sovětským svazem z dob carského Ruska.
- Pokud by režim Rudých Khmerů v Kambodži byl považován za socialistický (při jeho základním úsilí o rovnost v bídě si to nemyslím), pak jeho útoky na sjednocený socialistický Vietnam v letech 1976-78.
- Útok Číny na Vietnam 17. 2. – 16. 3. 1979, jež vietnamská domobrana a pohraničníci zastavili poblíž čínsko-vietnamských státních hranic. Šlo o malou pohraniční válku, stejně jako na Ussuri. Problémem byla i skutečnost, že čínské státní hranice nebyly dlouho (a s Indií nejsou dodnes) přesně vymezeny. To ale neodůvodňuje řešení hraničních sporů útokem armády.

- Pokud bychom režim Saddáma Husajna, vládoucí v Iráku v letech 1979-2003, považovali za socialistický, pak útok Iráku na Irán a následná válka 1980-88, a obsazení Kuvajtu a jeho dočasná anexe 2. 8. 1990 – 28. 2. 1991. Obě války Irák vedl za účelem získání cizích území, bohatých na ropu, takže pro ně není ospravedlnění, byť je též pravda, že problém Kuvajtu vytvořili britští kolonizátoři jeho svévolným odtržením od Iráku po první světové válce. Řešit tento starý územní spor vojenským obsazením Kuvajtu Irákem bylo ale zjevně nepřijatelné.

Za kontroverzní (protože k ní došlo na základě opakovaných žádostí legální afgánské vlády, nešlo o porušení mezinárodního práva) je nutné označit i vojenskou pomoc Sovětské armády levicové vládě v Afganistanu od 25. 12. 1979 do 15. 2. 1989.

Obsazení Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy 21. 8. 1968 (operace Dunaj) naštěstí ve válku nepřerostlo. Hlavním cílem bylo posílení společné obrany států Varšavské smlouvy v Československu. Hlavní motivy byly geopolitické, tzv. reformní proces v Československu nehrál rozhodující roli. I když určité ohrožení socialismu v Československu bylo v důsledku velmi neschopného Dubčekova vedení KSČ reálné, intervence spřátelených vojsk byla principiálně chybná a socialismus v Československu kompromitovala. Cílem vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy nebylo uchvácení cizích území a jejich vysávání. Na ekonomické spolupráci v rámci RVHP „*prodělával*“ SSSR, neboť dodával ropu, zemní plyn, železnou rudu a mnohé další suroviny za ceny nejednou i podstatně nižší než světové. Pokud by Dubčekovo vedení KSČ přivedlo socialismus v ČSSR k pádu, byl jeho pád o 20 let oddálen. Normalizace v Československu paradoxně otevřela cestu k politice uvolnění „*Východ – Západ*“ 70. let v Evropě, vrcholící helsinskou mírovou konferencí v roce 1975.

Problém fašismu neskončil porážkou mocností fašistické Osy ve 2. světové válce. Na západ uprchlí nacisté si v důsledku obrovské benevolence Západu uchovávali značný vliv, přičemž dál fašisté vládli v Portugalsku a Španělsku, v letech 1967-74 i v Řecku. Západ je hojně zneužíval k boji proti vznikající světové socialistické soustavě, zvláště v Evropě. Nejvíce chorvatské ustašovce, věnující se teroru. Výsledkem byla první (1953) a druhá berlínská krize (výstavba berlínské zdi na ochranu východního Berlína před nájedzy pohrobků německých nacistů ze západního Berlína v roce 1961) a polská krize v Poznani 1956 po smrti Bieruta. Nejvážnější ale byla maďarská bílá krvavá kontrarevoluce 23. 10. (svržení Stalinova pomníku v Budapešti) – 10. 11. 1956, umožněná velkou

neschopností šéfů Maďarské strany pracujících Ernő Gerő a Imre Nagy a jejich vedení. Boj za svobodu, jak se to líčí dnes, nebo klasická bílá kontrarevoluce spojená s masovým vražděním skutečných i domnělých stoupenců socialismu, ukončená zásahem v Maďarsku přítomné Sovětské armády? Přikláním se k druhé verzi. Dodnes se zásadně rozcházejí údaje o počtu obětí³⁸ – od nižších jednotek tisíc až po statisíce. I to vypovídá o kontroverznosti krvavého maďarského podzimu 1956. Přikláním se k spíše k vyšším odhadům. Je to ale na historících.

Specifikem Maďarska bylo, že se maďarský (a chorvatsko-bosenský) fašistický režim bránil do posledního muže a že si maďarští fašisté uchovali i po válce v Maďarsku značný vliv. Rákosiho levicový prosovětský režim tudíž musel být hodně tvrdý. Boj za svobodu byl v Maďarsku pojmán především jako boj za obnovu fašismu, byť hesla bývají líbivá, viz svoboda. Odstoupení Rákosiho vedlo k politickému uvolnění, leč mnozí chtěli ukončit vládu Maďarské dělnické strany, vystoupit z Varšavské smlouvy, odchod sovětských vojsk a ani masový přímý teror mnohým nebyl cizí. Bylo to 11,5 roku od osvobození Maďarska Rudou a Rumunskou armádou. Šéfové Maďarské dělnické strany Ernő Gerő a po jeho odstoupení Imre Nagy nebyly s to situaci zvládnout. Pod tlakem povstalců šéf Maďarské sjednocené dělnické strany Nagy vyhlásil 1. listopadu 1956 neutralitu Maďarska. Byl nahrazen Jánosem Kádárem, který vzápětí vyhlásil nesmlouvavý boj s kontrarevolucí. Povstání v Maďarsku potlačila především v něm přítomná sovětská vojska. Vzhledem ke katastrofě, kterou nekompetentní Nagyho vedení způsobilo, byl Nagy později odsouzen k trestu smrti a popraven.

Maďarské události měly nepřekvapivě silný retardační vliv na socialistické státy, zvláště pak na Československo. Liberalizaci v zemi sice nezastavily, ale když se na jaře 1968 ukázalo, že nové Dubčekovo vedení není s to zemi řídit, resp. ponechalo vše na živelném vývoji a k širším aspektům, zvláště pak mezinárodně politickým, bylo hluché a slepé (ani domluvy J. Kádára nepomáhaly), stimulovalo operaci Dunaj.

Nejvíce 21. srpen 1968 iniciovala vedení NDR, Polska a Maďarska, SSSR se nakonec přidal. Roli hrála jistě zkušenost s rokem 1956 v Maďarsku. Jednak, že tehdejší maďarské vedení nechalo situaci dojít až do masového vraždění komunistů a jiných levicově smýšlejících občanů, jednak kontroverzní přijímání této pomoci ve světě. V sovětském vedení

³⁸ Srov. (Maďarské povstání, 2025).

– politbyru ÚV KSSS – měli zhruba polovinu Ukrajinci. Proti intervenci hlasoval pouze jeden člen a byl to jediný Rus v tehdejším politbyru, dále se jeden Litevec zdržel. Intervenující vojska tvořili asi z poloviny Ukrajinci. Přesto se v Česku mluvilo a mluví o ruské okupaci („*Rusáci*“), ač šlo o akci mezinárodní a v případě SSSR o akci sovětskou. Tato nekořektnost trvá a přináší České republice hořké plody.

Řešení horkých situací bývá kontroverzní. Instalování sovětských jaderných raket na Kubě v reakci na instalaci obdobných raket USA v Turecku a jejich následné popírání přispělo k eskalaci karibské krize v roce 1962. V případě realistického přístupu obou stran se dají přijatelně zvládnout i velmi horké krize, viz vyřešení karibské krize v říjnu 1962 dohodou „*John Fitzgerald Kennedy – Nikita Sergejevič Chruščov*“ podle zásad „*sovětské rakety a vojska z Kuby, jaderné zbraně USA z Turecka* (tato část urovnání nebyla na přání americké strany zveřejněna) *a závazek USA vojensky Kubu nenapadnout.*“ K rozumnému řešení sporů je ale nezbytný konstruktivní přístup všech hlavních aktérů konfliktu. Ten ale bývá nedostatečný. Naopak dohodu o zákazu jaderných zkoušek ve vzduchu, v mořích a v kosmickém prostoru 11. 11. 1963 si doslova „*vyřvali*“ lékaři s odkazem na množící se rakovinu v důsledku těchto neodpovědných zkoušek.

Naopak tragický byl výrok Chruščova: „*My vás pohřbíme!*“ (myšleno Západ). Nutno vidět, že probíhající sovětská socializace měla i geopolitické aspekty. Ty byly v zápalu ideového zápolení často zejména Západem přehlíženy, ke škodě celého světa.

Zkušenost nejen Československa říká, že optimální je pro stát být bez cizích vojsk a vojenských základen. Odmítání šéfa KSČ a prezidenta ČSSR Antonína Novotného souhlasit s rozmístěním vojsk Sovětské armády u nás za účelem upevnění společné socialistické obrany (3krát se z toho obratnou diplomacií vyvlékl) byla plně na místě, byť představa, že Československá lidová armáda v případě frontálního útoku států NATO zemi ubrání, nebyla reálná. Tím spíš, když se v sousedním Bavorsku instalovaly americké rakety Pershing 1 a protiopatření na území Československa se nebezpečně zpožďovala. Byl to paradoxně Novotného rival a pokořitel, neschopný A. Dubček, za něhož, navíc za nejnevhodnějších okolností, vojska Sovětské armády přišla do ČSSR a zůstala v ní až do června 1991. Je třeba vidět, že v podmínkách studené války včetně intenzivních příprav na horkou válku bylo na místě nenechat nic náhodě.

Žádný stát nemůže být plně svobodný, pokud v něm dlouhodobě pobývají vojska cizího státu. V této souvislosti je nutné konstatovat, že většina států světa je i v roce 2023 nesvobodná, obvykle pro přítomnost vojsk USA na svém území.

Podobně svobodu zásadně omezuje přítomnost zahraničních bojovníků, ať už z přesvědčení nebo bojujících za žold. Svrhávání nepohodlných vlád a terorizování civilního obyvatelstva vysíláním do příslušných států zahraničních žoldnéřů, často hord hrdlořezů (tzv. kontras do Nikaraguy v 80. letech byly jedním z mnoha) se od přímé vojenské agrese příliš neliší. Poznala to řada států, od roku 2011 to zažívají obzvláště tragicky Libye a Sýrie.

Svobodu ve státě zásadně ohrožují i milice politických stran. Přinejmenším omezují demokracii a činí stát labilním. Mohou také zlikvidovat pluralitní demokracii nebo mohou vzájemnými boji vyvolat občanskou válku, jako v letech 1975-90 v Libanonu.

Svobodu státu významně problematizuje i profesionalizace armády. Profesionální armáda je snáze zneužitelná ve srovnání s armádou budovanou na základě všeobecné branné povinnosti, tj. armádou občanskou. Zdá se, že pro menší státy je optimální být neutrální a místo armády mít domobranu, která není zneužitelná pro zahraniční intervence.

Svobodu citelně omezuje používání hospodářských sankcí a embarg, informační válka ad. Hospodářské sankce a embargo ve velkém používají USA, dále státy EU, resp. o západním svobodném a demokratickém světě ve světle stovek nejrozličnějších, především ekonomických sankcí uvalených na až stovku států nelze mluvit. K 30. 9. 2021 USA vůči druhým státům uplatňovaly na 9 400 účinných sankcí. Ano, ve světě roku 2021 je většina států nesvobodných, o dlouhodobém rozmístění zahraničních vojsk USA a některých států EU na území jiných států nemluvě.

S jistým zjednodušením lze tvrdit, že dnes jsou svobodné pouze státy, které vlastní jaderné zbraně, tj. USA, Rusko, Velká Británie, Francie, Čína, Indie, Pákistán, Izrael a zřejmě i KLDR. Pokud se má za to, že jaderné zbraně nejspíš má, zachází se s ním jako by tyto zbraně měl.

Otázkou přitom je, jak svobodný je stát, který sám bere svobodu druhým státům, klasicky USA.

Přípustnou výjimkou je dlouhodobá poválečná okupace těch poražených fašistických států, jejichž významná část obyvatel podporovala fašismus, vítězi 2. světové války, v zájmu jejich denacifikace a demilitarizace. Šlo o:

- Horthyovské Maďarsko (okupováno SSSR),
- Ustašovské Chorvatsko a muslimská část Bosny (vítězná Titova partyzánská armáda se stala státní),
- Lotyšsko, Estonsko, částečně západní Ukrajina (připojeny k SSSR),
- Rakousko (v letech 1945-55 rozděleno a okupováno vojsky SSSR, USA, Velké Británie a Francie), poté se stalo neutrální a bez cizích vojsk na svém území,
- Hlavní strůjce 2. světové války – nacistické Německo (v letech 1945-90 rozděleno, stejně jako Rakousko, vojska USA v Německu jsou dodnes, vojska SSSR zůstala v Německé demokratické republice /NDR až do roku 1994), militaristické Japonsko (dodnes okupováno vojsky USA), a v zásadě i o Mussoliniho Itálii (dodnes okupována vojsky USA, byť v Itálii masová podpora fašismu nebyla).

Ve Španělsku a v Portugalsku západní mocnosti podržely fašismus i po roce 1945, takže tam vydržel do roku 1975, resp. 1974. Vojska USA jsou tam dodnes. Početná rumunská armáda (i po velkých ztrátách v stalingradské bitvě) se Rudé armádě při kišiněvské operaci bez boje vzdala (1. 9. 1944 osvobozena Bukurešť), bulharský fašistický režim vzápětí smetla národně osvobozenecká revoluce (8. 9. 1944 osvobozena Sofie). Titova partyzánská armáda postupně osvobodila většinu Jugoslávie kromě Srbska. Slovenským fašismem zásadně otrásl Slovenské národní povstání, které vypuklo 29. 8. 1944 asi na polovině území. Rudou armádou, československou Svobodovou armádou a partyzány osvobozené Slovensko se vrátilo do antifašistického Československa.

Světové dějiny učí, že velmoci nemají přátele. Velmoci mají jen své zájmy včetně zájmů geopolitických a nadstandardních požadavků na svou bezpečnost, což konec konců zná český národ ze svých dějin víc než dost.

Zahraniční vojenská pomoc k ochraně civilistů po roce 1945 byla účinná jen výjimečně, a to v následujících případech:

V Bangladéši (Indická armáda v roce 1971 zachránila Bangly v tehdejším Východní Pákistánu před genocidou Pákistánců, i tak jich Pákistánci za 9 měsíců povraždili na 3

miliony a dalších 10 miliónů jich před masovým vyvražďováním uprchlo do sousední Indie. Nemožnost postarat se o tak velké množství uprchlíků z Bangladéše byla hlavní příčinou třetí indicko-pákistánské války v roce 1971. První dvě se vedly o sporný Kašmír).

V Nové Guinei Papui (Australská armáda v roce 1979 zachránila zbylé tamní obyvatelstvo před indonéskou genocidou, i tak byla indonéskou soldateskou zavražděna asi třetina z tamních asi 600 000 obyvatel).

V Kambodži (Vietnamská armáda v roce 1979 zachránila zbylé Kambodžany před genocidou maoistických Rudých Khmerů). Počet obětí Rudých Khmerů se uvádí až 1,7 miliónů. Protože napadali také vietnamské území a masakrovali tamní civilní obyvatelstvo, byl následný vietnamský útok na Kambodžu nevyhnutelný, byť vyvolal pokryteckou kritiku ze strany Západu a následný vojenský útok Číny na Vietnam.

V Angole s pomocí kubánských vojsk byla v roce 1975 a znovu v srpnu 1988 odražena vojenská agrese JAR, provádějící genocidu.

V Jižní Osetiji Ruská armáda v srpnu 2008 zachránila tamní Osetince před genocidou Saakašwiliho Gruzínců.

Ruská účast na válce proti Islámskému státu v Sýrii od 30. září 2015 s cílem zničit tuto fašistickou teroristickou organizaci, provádějící s podporou Saúdské Arábie, Kataru, Turecka a západních velmocí systematicky zločiny genocidy a ohrožující kromě Sýrie a Iráku i celý arabský svět a Evropu včetně Ruska. K 1. 1. 2020 je Islámský stát prakticky zničen v Sýrii i v Iráku a velká část Sýrie byla osvobozena od islamistických teroristů (dle Západu bojovníků za svobodu a demokracii), ale ani k 1. 1. 2022 nebylo v syrské provincii Idlib dobojováno, zejména v důsledku pokračující nelegální přítomnosti vojsk Turecka na severu a USA na východě u ropných polí. Část syrského území u hranic s Tureckem drželi a stále drží USA podporovaní Kurdové. Ve dnech 27. 11. – 8. 12. 2024 islamisté podporovaní Tureckem, Ukrajinou a dalšími západními státy po bleskové ofenzívě rozdrtili syrskou státní armádu, svrhli tolerantní vládu Bašára Al-Asada a zavedli v zemi genocidní hrůzovládu, s plnou podporou Evropské unie. Část území na severu Sýrie i nadále drží Kurdové, území jižně od Damašku obsadil Izrael, na západě Sýrie zůstává ruská letecká a námořní základna.

Bude nutné pečlivě vyhodnotit k 22. 5. 2025 již čtvrtým rokem probíhající velkou zástupnou (proxy) válku „kolektivní Západ – Rusko“ na Ukrajině. Rusko oficiálně válčí

proti Západem 22. 2. 2014 nainstalovanému a mohutně proti Rusku vyzbrojovanému rusofobnímu banderovskému režimu v Kyjevě, od 24. 2. 2022. Bezprostředním podnětem k jejímu zahájení byly Ukrajinou otevřeně vyslovené jaderné ambice, dále stavba odpalovacích ramp na rakety s pětiminutovým doletem do Moskvy v Okačevu u Oděsy, vývoj biologických zbraní hromadného ničení, brutální útlak početné ruské menšiny na Ukrajině a příprava na dobytí povstaleho východního Donbasu a k Rusku na základě referenda v březnu 2014 připojeného Krymu. Od počátku je zřejmé, že jde o zástupnou válku mezi stále více rusofobním a k hranicím Ruska se rozpínajícím Západem, resp. paktem NATO, a Ruskou federací, kdy USA a banderovskými pluky ovládaný režim v Kyjevě provádí politiku rusofobie, brutální národnostní útisk neukrajinského, zejména ruského obyvatelstva Ukrajiny ad. Válka má vícero rozměrů a dezinformace se nepřekvapivě hrnou z obou stran, o západních prodejných mainstreamových médiích/prostitutkách nemluvě.

K 1. 2. 2023 bylo již i úředně přiznáno, že koronavirus způsobující nemoc Covid 19, byl vytvořen uměle. Vytvořil ho podle všeho americký tým předních virologů pod vedením doktora Fauciho s čínskou účastí (Fauci + 12 virologů USA + 3 virologové Číny). Unikl a pandemii vyvolal podle všeho nedopatřením. K tomuto závěru došla jednomyslně i vyšetřovací komise Kongresu USA v prosinci 2024. Žádný stát nebyl na tuto pandemii připraven. Spor pokračuje, zda unikl v laboratoři na území USA, Číny, popř. Ukrajiny či jinde. Chápu, že současný prezident USA Donald Trump ukončil financování výzkumu biologických zbraní v USA, což někteří vydávají za útok na vědu.

Válka USA a spojenců proti Iráku v lednu a v únoru 1991 za odchod iráckých vojsk z okupovaného Kuvajtu (operace Pouštní bouře) byla vedena proti irácké okupaci Kuvajtu, která měla charakter loupeže, nikoliv genocidy.

Podle způsobu počítání vyspělé kapitalistické státy po roce 1945 vedly desítky až stovky vojenských intervencí a válek (zejména USA v Latinské Americe, Izrael na Blízkém východě, Francie, Velká Británie, Portugalsko a JAR – v Africe). Lze vysledovat války:

Proti snahám o osvobození se z pout kolonialismu, klasicky Francie v Indočíně 1946-55 a v Alžírsku 1956-62, Portugalsko v Guineji Bissau, Angole a Mosambiku 1960-75, apartheidní JAR v Zimbabwe do roku 1980, v JAR do roku 1990, již zmiňované dvojím přepadení Angoly vojsky JAR v roce 1975 a 1988 ad.

Vojenské intervence a státní převraty organizované či spoluorganizované nejen USA za účelem dosazení nebo obnovení tyranských režimů, nejen v Latinské Americe. Sem patří i četné izraelské agrese proti arabské Palestině a svým arabským sousedům a politika apartheidu JAR a agresí JAR proti jejím sousedům, obojí za velké podpory vyspělých kapitalistických států, zejména USA. Zřejmě největší pogrom na levici provedl indonéský generál Suharto od prosince 1965. V zemi bylo povražděno podle různých odhadů 0,5-1 milión osob, především komunistů a dalších občanů hlásících se k levici. Patří sem i řada státních vojenských převratů, nastolujících tyranské režimy v řadě států Latinské Ameriky, zavraždění konžského premiéra Patrice Lumumby 17. 1. 1961 a následné svržení jeho vlády, svržení pokrokového prezidenta Kwame Nkrumaha v Ghaně 24. 2. 1966, státní převrat „černých plukovníků“ 21. 4. 1967 v Řecku k zabránění převzetí moci ve volbách zvítězivší umírněně levicové socialistické straně PASOK (fašistická diktatura s podporou západu vydržela do 23. 7. 1974), krvavý převrat generála Augusto Pinocheta v Chile 11. 9. 1973 (Pinochetova diktatura s podporou USA vydržela až do roku 1990), vysílání ozbrojených band hrdlořezů (tzv. kontras) do Nicaraguy v letech 1978-89 sabotovat hospodářství a terorizovat obyvatelstvo podporující levicovou sandinovskou vládu, účast vojsk USA na teroristické válce vedené diktaturou v Salvadoru v letech 1980-92 proti tamní osvobozenecké frontě Farabunda Martího, svržení grenadské vlády v říjnu 1983 a panamského prezidenta Manuela Noriegy v prosinci 1989 vojsky USA, desítky pokusů zavraždit vůdce kubánské revoluce Fidela Castra po 1. 1. 1959 či libyjského vůdce plukovníka Muammara Kaddáfího v letech 1981-89 atd. Řadu jiných nepohodlných politiků se ale Západu podařilo zavraždit.

Války – dobývání cizích území za účelem anexe. Sem patří zejména izraelská genocida arabského lidu Palestiny od roku 1947, válka Izraele, Francie a Velké Británie v roce 1956 proti Egyptu, přepadení Egypta, Sýrie a Jordánska Izraelem 5.-10. 6. 1967 a okupace Sinaje, Golanských výšin, Západního břehu Jordánu, východního Jeruzaléma a pásma Gazy Izraelem, válka Izraele proti muslimům v Libanonu v roce 1982 ad. Od června 1967 probíhá izraelská genocida i na okupovaném Západním břehu Jordánu a ve Východním Jeruzalémě, který byl v roce 1980 nezákonně anektován Izraelem, a do roku 2007 i v palestinském pásmu Gazy. Poté tam již Izrael provádí genocidu brutální bloádou a jednorázovými válečnými operacemi. S cílem osvobodit okupovaná arabská území vedl Egypt a Sýrie 6.-26. 10. 1973 válku proti Izraeli, ve které část okupovaných území získal zpět

(Sinajský poloostrov Egypt a menší část Golanských výšin včetně před vyklizením se zemí srovnanou metropolí Golanských výšin Kunejtru Sýrie). Izrael opakovaně útočil v Libanonu a v Gaze a dopouštěl se tam zločinů genocidy. Od roku 2011 často útočí i v Sýrii. K dobývání cizích území patří také irácko-iránská válka v letech 1980-88 ze strany Iráku a obsazení a následná anexe Kuvajtu Irákem v srpnu 1990 až do jeho vyhnání spojenec-kým bombardováním a následnou pozemní invazí z ledna a února 1991.

Vítězové 2. světové války měly špatné svědomí, že nezabránili genocidě Židů německými nacisty. Na 6 miliónů Židů bylo nacisty povražděno, nejčastěji hromadně v plynových komorách nacistických vyhlazovacích koncentračních táborů. Proto souhlasili s obnovou židovského státu – Izraele v Palestině, která ale byla od 7. století osídlena Araby, kteří s někdejší římskou genocidou Židů v povstalém Jeruzalémě neměli nic společného. Rozhodnutí OSN o rozdělení Palestiny na židovskou (Izrael) a arabskou část otevřelo cestu k izraelské genocidě palestinských Arabů, která trvá dodnes. Už v roce 1947-48 Izrael obsadil a od Arabů vyčistil větší část území, než mu přiřkla ona kontroverzní rezoluce OSN. Své území dále rozšiřoval ve válkách v roce 1956 (nakonec získal jen přístav Abaka, Sinajský poloostrov musel Egyptu vrátit), 5.-10. 6. 1967 (obsadil území 3krát větší, než byl sám. Pásmo Gazy k 1. 7. 2021 sice není přímo okupováno izraelskou armádou, ale Izraelci jej blokují a sem tam do něj podnikají brutální trestní výpravy), probíhá letitá genocida domorodého arabského obyvatelstva s plnou podporou zejména USA, v menším rozsahu i dalších západních států), vznik nezávislého státu Arabská Palestina Izrael nepřipouští s tím, že velký státní terorista Izrael bojuje s malým arabským terorismem. I o tom byl brutální útok ozbrojenců Hamás na Izraelem okupovaná území u Gazy 7. 10. 2023 a následné genocidní zničení Gazy izraelskou armádou.

Paradoxní je, že podle nových výzkumů části izraelských historiků palestinští Arabové jsou nejspíš reálně potomci Židů mimo Jeruzalém, kteří po obsazení Palestiny Araby roku 636 n. l. přijali islámské náboženství a poarabštili se.

Kmenové, národnostní či náboženské války a pogromy v koloniích a z pout kolonialismu se osvobodivších států, často s významným podílem vyspělých kapitalistických států. K nejhorším zde patří velké náboženské pogromy po rozdělení Britské Indie na Indii a Pákistán v letech 1947-48 (300 000 mrtvých a 14 miliónů osob násilně přestěhovaných, některé zdroje uvádí až 10 miliónů mrtvých), podnícené Velkou Británií, válka v Biafře v Nigérii 1967-70 s 1 miliónem mrtvých, obří pogrom Pákistánců na Bangly v roce 1971 se

3 milióny mrtvých a 10 milióny uprchlých, Indonésanů na Papuánci na Východním Timoru s 200 000 mrtvými v roce 1979, genocida ve Rwandě (vyvražďování menšinových Tutsijů a umírněných Hutů většinovými Huty v dubnu až v červnu 1994, až milión obětí).

V masakry civilního obyvatelstva se nejednou měnilo bombardování měst za 2. světové války i později. První velký nálet Němců na Varšavu 17. 9. 1939 zabil asi 20 000 lidí, vesměs civilistů. Další velký nálet 27. 9. 1939 vedl ke kapitulaci Varšavy. V létě 1940 přišlo rozsáhlé bombardování Coventry, Londýna a dalších britských měst německým letectvem, 22. 6. 1941 začalo bombardování sovětských měst. Podle vzoru Coventry od jara 1942 angloamerické letectvo bombardovalo kromě vojenských, hospodářských a dopravních objektů německá a další města včetně zničujícího náletu na Drážďany v noci ze 13. na 14. 2. 1945. Vzhledem k obudným zločinům, spáchaným nacisty v mnoha zemích Evropy na civilním obyvatelstvu, v Sovětském svazu i na válečných zajatcích, by si Němci v této souvislosti neměli příliš stěžovat.

Velkým masakrem civilního obyvatelstva bylo svržení dvou atomových bomb na japonskou Hirošimu (bomba Little Boy, na místě asi 160 000 mrtvých) a Nagasaki (bomba Fat Man, na místě asi 80 000 mrtvých) 6. a 9. 8. 1945 na konci 2. světové války letci USA, přičemž desetitisíce lidí umírali na následky ozáření později a umírají dodnes. Tím si USA vyzkoušely novou, dosud neznámou a mimořádně ničivou zbraň, kterou pak několik let vydíraly svět. Válku ale rozpoutalo Japonsko nejprve proti Číně (7. 7. 1937), kde se systematicky dopouštělo zločinů genocidy ve velkém. Jen v tehdejší čínské metropoli Nanking Japonci krátce po jejím dobytí během šesti týdnů konce roku 1937 povraždili na 300 000 čínských civilistů. Již od roku 1905 Japonci páchali velké zločiny na obyvatelstvu na Rusku dobyté Koreje a od roku 1931 na Číně dobitém Mandžusku. V letech 1940-45 se japonská armáda dopouštěla velkých zločinů i na obyvatelstvu Indočíny, v letech 1942-45 též Barmy, Indonésie, Filipín ad. Nešetřila ani válečné zajatce. Japonsko začalo válku proti USA zákeřným útokem na vojenskou námořní základnu USA Pearl Harbor 7. 12. 1941, při kterém zničila podstatnou část tamní válečné flotily USA (akce Tygr). V těchto souvislostech by si Japonsko na Hirošimu a Nagasaky nemělo příliš stěžovat, natož své obudné zločiny popírat a jejím strůjčům se klanět. Byl tu i vojenský důvod použití atomových pum, neboť dobývání vlastních japonských ostrovů by podle všeho bylo pro USA značně krvavé. Obětovat čtvrt miliónu japonských civilistů, či možná i stejný počet amerických vojáků při klasickém dobývání japonských ostrovů? Pochopitelně USA šetřili zejména životy svých

vojáků. Japonské válečné letectvo a loďstvo bylo sice již neschopné klást větší odpor, ale jen při dobývání Okinawy od 1. 4. do 21. 6. 1945 padlo přes 12 500 vojáků USA.

Rozvoj jaderných zbraní hromadného ničení včetně nosičů, se stal koncem 60. let základem vzniku přibližné vojensko-strategické rovnováhy mezi paktem NATO vedeným USA a Varšavskou smlouvou vedenou SSSR. Einsteinovo varování, že: „*Čtvrtou světovou válku lidé povedou klacky*“, bylo již dříve reálné. USA v 50. letech plánovaly válku proti Sovětskému svazu a jeho spojencům podle zásady „*meče a štítu*“. Mečem měly být americké atomové pumy, obětovaným štítem měla být kapitalistická Evropa. Úspěšný start první sovětská družice Sputnik 1 v roce 1957 učinil plán bezpředmětný, neboť bylo jasné, že SSSR disponuje dálkovými nosiči jaderných zbraní, schopných zasáhnout USA.

Bezťak velkou surovost válek zesilovalo hromadné používání zbraní hromadného ničení, často přímo proti civilnímu obyvatelstvu. Šlo zejména o

- Masové používání biologických a chemických zbraní hromadného ničení vojsky USA proti KLDK v letech 1952-53.
- Masové používání chemických zbraní hromadného ničení letectvem USA proti jihovietnamským partyzánům a civilistům. V letech 1963-73 defolianty zničily asi 10 % území jižního Vietnamu, některá území i opakovaně. V některých letech USA těmito zbraněmi ničily i Kambodžu a Laos.
- Chemické zbraně hromadného ničení, dodané USA, použil i irácký diktátor Saddám Husajn proti iráckým Kurdům.
- Používání bomb s ochuzeným uranem, způsobujících nemoci z ozáření, v Iráku v lednu a v únoru 1991, v srbské části Bosny v létě 1995, v srbsko-černohorské Jugoslávii v březnu až v červnu 1999, v Afghánistánu v říjnu a v listopadu 2001 a v Iráku od 20. 3. do 1. 5. 2003 letectvem USA a Velké Británie. Následky jsou kruté – epidemie rakoviny plic, množství dětí se následně rodí znetvořených atd.
- Používání zakázaných kazetových bomb letectvem NATO v Jugoslávii na jaře 1999, Izraelem proti Palestincům, ukrajinských banderovců, uchvátivších násilně moc v Kyjevě, proti povstalemu Donbasu v roce 2014 i později atd.

Chemické zbraně hromadného ničení – chlor – Němci poprvé použili proti ruské posádce pevnosti Osowiec neúspěšně v lednu 1915. Úspěšně použili proti francouzským

vojákům 22. 4. 1915 yperit. Zemřelo tehdy asi 5 000 z 15 000 napadených francouzských vojáků. V červenci 1915 se Němcům podařilo chlorem otrávit asi 2 000 napadených vojáků Ruské armády v pevnosti Osiwiec a vojáky německých jednotek, kteří měli pevnost dobít. Vítr ale obracel použité chemické látky a ty zabíjely i vojáky útočníka. Také se brzy našla protiopatření – protiplynové masky. Všeobecná připravenost na tyto zbraně v Evropě způsobila, že jen fašistická Itálie použila yperit proti silně zaostalé Habeši, resp. k jejich použití za 2. světové války v Evropě došlo jen při hromadném vraždění vězňů v plynových komorách německých nacistických koncentračních táborů.

Zvlášť odporná je politika masového teroru proti civilistům, použitá nejen německými a dalšími fašisty a japonskými militaristy za 2. světové války, ale i Velkou Británií a jejich řeckých loutek proti řeckým antifašistům v letech 1945-49, Izraelem proti Palestincům od roku 1947 dosud, USA proti Korejcům v letech 1950-53, Francie v letech 1946-55 a USA a jejich loutek v letech 1962-75 proti národům Indočíny atd. Patří sem i vyzkoušení atomové bomby v jižním Alžírsku 13. 2. 1960 Francouzi, na účet tamního civilního obyvatelstva. Nová vlna zločinů genocidy nastala po pádu evropských států reálného socialismu – Srbská Krajina 1991-95, Bosna 1992-95, Abcházie 1992-93, Čečensko 1993-95, Kosovo 1999, Irák 2003-11, Libye a Sýrie od roku 2011 dosud, Ukrajina od roku 2014 dosud ad. USA, Velká Británie, Francie a některé další vyspělé kapitalistické státy pomohly k vzestupu islamistického hnutí a k rozbití řady států v posledních 15 letech. Z rozdělení států mimo Evropu jde zejména o Etiopii (oddělení Eritreje v roce 1993), Súdán (oddělení tzv. Jižního Súdánu v roce 2012) a o Irák, jež byl v letech 2014-17 na pokraji rozpadu. K již dříve zkolabovanému Somálsku přibyl Afghánistán, Irák, Libye a Ukrajina. Rozbití Sýrie v roce 2015 znemožnila pomoc Ruské armády Sýrii, přes velkou nevoli arabských monarchií, Turecka, států NATO a EU. Po svržení Bašára Al-Asada 27. 11. – 8. 12. 2024 je otázka rozpadu Sýrie opět otevřená. Nepřekvapuje, že z těchto zemí obyvatelstvo hromadně prchá do zahraničí, často jen ve snaze přežít válečné běsnění a bídu, byť po porážce hlavních sil islamistů se začínají do Sýrie vracet, resp. po svržení Asada nastává další vlna migrace ze Sýrie nejen do Evropy.

Výše uvedený výčet je jen hrubý. Zejména mnohé menší války v něm chybí, může obsahovat i dílčí nepřesnosti. O tom, co válka znamená, že je to obrovský zločin proti lidskosti, ale snad vypovídá přesvědčivě a v neprospěch původců války, ať jím je kdokoliv. Že války vylučují udržitelný rozvoj, snad netřeba zdůrazňovat.

Samostatnou kapitolou je rozpoutání tzv. studené války proti Sovětskému svazu a jeho spojencům krátce po skončení 2. světové války.

Prologem studené války ale byla příprava operace „*Nemyslitelné*“ (Unthinkable) britským premiérem W. Churchillem – napadení spojeneckého Sovětského svazu 1. července 1945 za pomoci části divizí poraženého Wehrmachtu a polské západní armády, bleskový úder proti Rudé armádě v Německu, její rychlé rozdrčení a zatlačení až za Vohlu.³⁹ Přípravu operace ale odhalila sovětská špionáž, Rudá armáda se v Německu přeskupila do obranných pozic (bez momentu překvapení by prý operace Nemyslitelné neuspěla), myšlenka na válku proti mimořádně populárnímu Sovětskému svazu byla nejen ve Velké Británii pro širokou veřejnost zjevně nepřijatelná, Churchill i proto prohrál volby a přestal být premiérem Británie. USA se do války nehrnuly, protože pro širokou americkou veřejnost by taková válka byla nepřijatelná, potřebovaly sovětskou vojenskou pomoc v pokračující válce proti Japonsku a atomovou bombu dosud neměly k dispozici. V Nevadské poušti byla vyzkoušena až 17. 7. 1945. Zapojení polské západní Andersovy armády do operace „*Nemyslitelné*“ způsobilo, že se do Polska nemohla vrátit.

Studenou válku oficiálně vyhlásil W. Churchill v projevu ve Fultonu 5. 3. 1946, reálně ji začalo vyhlášení tzv. Trumanovy doktríny zadržování komunismu v březnu 1947. V. Žák správně podotýká: „*Zásadní problém byl, že američtí politici po smrti prezidenta D. Roosevelta 12. 4. 1945 začali považovat Sovětský svaz za expanzionistickou velmoc, již jedině síla může zamezit ve snaze vyvážet komunismus do celého světa. Zdá se, že roli ideologie naneštěstí notně přecenili*“ (Žák, 2018). In (Steil, 2018) autor dokládá, že ve skutečnosti Stalinovi nešlo o ideologii, ale o geopolitiku. Tvrdí v ní např., že si jak americký ministr zahraničí George Marshall, tak diplomat George Kennan – duchovní otec Marshallova plánu – byli dobře vědomi, že jeho vyhlášení nejspíš povede k utužení Stalinovy kontroly nad východní Evropou, ale považovali to za přijatelnou cenu, kterou je třeba zaplatit za to, aby se komunismus nerozšířil do západní Evropy a Německa. Ovšem právě snahu obnovit hospodářskou sílu Německa Stalin považoval za nejzávažnější nepřátelské gesto, protože se bál, že ho Západ chce použít k novému útoku na SSSR.

Součástí Trumanovy doktríny zadržování SSSR, a tím i studené války, byl i Marshallův plán, vyhlášený 5. 6. 1947. V červenci jeli Klement Gottwald a Jan Masaryk informovat

³⁹ Srov. (Krasnov, 2020).

Stalina, že Marshallův plán československá vláda jednomyslně schválila. To je velmi zajímavý moment. Ukazuje jednak, že vláda nechápala, že vyhlášení Trumanovy doktríny zadržování SSSR v březnu 1947 bylo vyhlášením studené války a že Marshallův plán je se svými některými politickými podmínkami její součástí, jednak že si vláda neuvědomovala, jaké je reálné postavení země v rámci tvořícího se poválečného uspořádání Evropy. Jan Masaryk si myslel, že do Moskvy jede jako představitel suverénního státu! Cesta do Moskvy přesvědčivě dokazuje, že Gottwald svou národní cestu k socialismu myslel vážně. Dlouho mu tu iluzi Stalin nedovolil. Marshallův plán Československo na doporučení J. V. Stalina nepřijalo. Je to léta tvrdošíjně opakovaný omyl, a to i řadou československých historiků. Opakují jej, přestože disponibilní dokumenty hovoří jasně. O možnosti přijetí Marshallova plánu vláda Československa nikdy nejednala, ani se o něm neuvažovalo, zcela jistě ne, pokud by ho nepřijal celý sovětský blok.

Bilance států reálného socialismu ve věci války a míru je vysoce pozitivní. Objektivně jim nelze mnoho vytknout, na rozdíl od vyspělých kapitalistických států, vedoucích četné války a rozvracející jiné státy, zpravidla z důvodů potřeb kořistění na nich. Součástí byla i studená válka vyspělých kapitalistických států proti státům reálného socialismu, jednak jako proti třídnímu nepříteli, jednak jako objektu možného kořistění.

Zralost jednotlivých společností na socialistické přeměny

Nutnou podmínkou socialistických přeměn v jednotlivých státech je jejich vnitřní zralost na tyto přeměny. Tato zralost má dva rozměry: zralost ekonomická (čím zaostalejší je stát, tím je v něm objektivně nižší zralost na socialistické přeměny, viz Afghánistán) a zralost společenská, tj. aby si obyvatelstvo uvědomovalo si potřebnost socialistických přeměn. Nejsou-li subjektivně zralé na socialismus, socialistická revoluce, resp. přeměny nemají naději uspět, klasicky v USA. Vysoká religiozita a národnostní konflikty snižují naději na úspěch úsilí o socializaci, zvláště pokud církve nejsou spjaté s příslušnou zemí, klasicky římskokatolická církev, řízená z Vatikánu. Konečně, problémy na Kavkaze, v

Jugoslávii a Ukrajině jsou výmluvné, byť byly a jsou významně přiživovány ze zahraničí. Problémem může být i zlé historické dědictví, viz tradiční polská rusofobie.

Konkrétně, v Rusku, v Mongolsku, v Bulharsku, v Jugoslávii (Rudá armáda osvobodila jen Srbsko, z kterého podle dohody s vedením Titových partyzánů dál postupovala do Maďarska), v Albánii (v důsledku drtivých porážek Itálie ze strany Spojenců se nakonec dokázala osvobodit sama), v KLDR, v Československu, v Číně, ve Vietnamu a na Kubě zvítězil socialismus výlučně, nebo aspoň v rozhodující míře, vlastními silami. V NDR a v Maďarsku byl socialismus budován na základě sovětské poválečné okupace s primárním cílem navždy vymýtit v nich nacismus, fašismus a válku. Slovensko bylo do značné míry k socialismu strženo socializujícími se českými zeměmi. Odpor české, ale zejména slovenské pravice byl do značné míry podvázán kompromitací její velké části spoluprací s nacistem. V Polsku a v Rumunsku socialismus zvítězil převážně na bázi osvobození Rudou armádou v letech 1944-45, tj. zvítězil zejména díky příznivým mezinárodním podmínkám. Zřejmě i proto byl přístup levicových politických stran a vlád k jeho rozvíjení a k socialistické ekonomické integraci v Rumunsku, v Maďarsku a v Polsku spíše vlažný.

Být vítězství socialismu v KLDR usnadnilo osvobození Rudou armádou, další vývoj byl málo závislý na SSSR, viz korejská válka. Klíčová byla vojenská pomoc Číny KLDR v korejské válce. Po uzavření příměří v roce 1953 blízkost Číny a SSSR chránila KLDR jen před přímou imperialistickou agresí. Z výše uvedeného lze usuzovat na vítězství socialismu v KLDR převážně vlastními silami.

Vietnam, Kambodža a Laos se osvobodily nejprve od japonských okupantů 2. 9. 1945. Vietnamskou demokratickou republiku na celém území Vietnamu potvrdili svobodné volby v roce 1946. Po vyhození francouzských komunistů z vlády v roce 1947 musely Vietnam, Kambodža a Laos čelit vojenské agresi francouzských kolonizátorů, snažících se v Indočíně obnovit své koloniální panství. Francouzi dobili Haiphong, Hanoj i Saigon. Po vleklé národně osvobozené válce a rozdrčení kolonizátorských vojsk v pevnosti Dien Bien Phu (13. 3. – 7. 5. 1954) za cenu velkých obětí Vietnamců v roce 1954 vybojovaly státy Indočíny na Francii nezávislost. V jižním Vietnamu se Francii a USA podařilo udržet loutkovou vládu v čele s prezidentem Ngo Dinh Diemem, plně závislou na USA. Rozsáhlé protesty „vyřešily“ v roce 1963 výměnou diktátora – místo Diema dosadili ještě tvrdšího Nguyen Van Thieua. V letech 1962-73 v jižním Vietnamu vedla vojska USA zruďnou válku (masakrování starců, žen a dětí, používání napalmu, agentu orange a

dalších defoliantů) proti tamní národně osvobozené frontě Vietkong a ji chránícím pralesům. Současně po řadu let barbarsky bombardovala severní Vietnam, Kambodžu a Laos. Zrůdné metody vedení války proti civilnímu obyvatelstvu nahnaly k partyzánům kdekoho. Tyto státy vojensky, ekonomicky i politicky podporoval proti agresi USA sovětský blok, zatímco Čína hrála v tamní válce podivnou dvojí hru. V Číně se ztrácely celé vlaky zbraní a munice pro Vietnamkou demokratickou republiku. Při odchodu vojska USA zanechala v Jižním Vietnamu loutkovou vládu s více než miliónovou armádou, která v rozporu s uzavřenými dohodami o příměří pokračovala ve válce s Vietkongem až do svého zhroucení v prvních čtyřech měsících roku 1975. 1. 5. 1975 byla osvobozena metropole jižního Vietnamu Saigon, přejmenovaná na Ho-Či-Min. Osvobodivší se jižní Vietnam se v roce 1976 spojil se severním Vietnamem a na rozdíl od roku 1945 byl nazván Vietnamskou socialistickou republikou.

V Kambodži proti intervenci USA zvítězili 17. 4. 1975 s podporou maoistické Číny maoističtí Rudí Kkmerové. Pod vedením Pol Pota a Ienga Saryho prováděli politiku genocidy vlastního obyvatelstva, zvláště inteligence, vystěhovávání obyvatel měst na otrocké zemědělské práce na venkov a časem i agrese vůči sousednímu Vietnamu. Po jejich svržení vietnamskými vojsky v roce 1979 (7. 1. 1979 byl dobit Phnompenh) došlo v Kambodži k určitým, spíše mírným socializujícím přeměnám. V Laosu v roce 1973 zvítězilo národně osvobozené hnutí proti intervenci USA, které se poté snažilo socializovat společnost na základě spojení marxismu a buddhismu. V roce 2021 do Laosu dorazila i železnice.⁴⁰

Také vývoj po porážce socialismu v Evropě ukazuje, že války jsou zákonitou součástí světového kapitalismu včetně jeho stádia imperialismu. Zatímco českoslovenští vojáci za socialismu nebojovali v zahraničí (neznali zahraniční vojenské mise), po roce 1989 se vojáci či spíš žoldáci ČR i Slovenska podíleli na řadě válek vedených USA a jejich koalicemi ochotných a všehoschopných, viz jejich účast na okupaci Bosny, Kosova, Iráku, Afghánistánu, Mali... V rozporu se zájmy ČR a SR dělali západním agresorům fíkový list. Děje se tak navíc v situaci, kdy stále více decimovaná armáda ČR není s to bránit území ČR před případným útokem ze zahraničí ani proti nelegálním migrantům. K 1. 4. 2025 Armádě ČR

⁴⁰ (Ruda, 2015) hodnotí turistickým pohledem Vietnam jako konsolidovaný rychle se rozvíjející stát bez bídy a bezdomovectví a s jistým budovatelským nadšením. V Kambodži naopak vidí veliký nepořádek a propastné sociální rozdíly, které připomínají velmi silně sociálně polarizovanou kapitalistickou Indii.

ze zajímavější výzbroje zbyly pouze stíhačky gripeny, které má v pronájmu, takže je naštestí nemůže poslat na Ukrajinu. Ostatní zajímavější ČR věnovala Ukrajině proti Rusku, kde to bylo brzy zničeno ruskými vojsky. Jaký to rozdíl proti době socialismu, kdy dobře vyzbrojená a vycvičená, asi dvou set tisícová československá armáda byla s to Československo bránit, rozuměj se spojenci v hrozící blokové válce „NATO x Varšavská smlouva“, a nelegálně překročit státní hranice Československa bylo značně rizikové.

I když se požadavek zabezpečení mírového života za socialismu zdá samozřejmý a snadný, jeho praktické zabezpečení bylo velice obtížné a nejspíš nebude snadné ani v budoucnu, pokud bude existovat světový imperialismus. Pokud politické strany hlásící se k socialismu, klasicky francouzští socialisté, podporují neospravedlnitelné intervence Francie v Africe nebo je i sami vedou (Francois Hollande), pak to se socialismem nemá nic společného.

Bez reálně garantovaného míru nemůže být úspěšné ani úsilí o udržitelný rozvoj. Pokud ekologové (a mnozí další včetně části levice) mlčí k četným válkám, které naši západní protektoři vedou proti údajně darebáckým režimům, je to špatné. Pokud po 24. 2. 2022 právem odsuzují ruský útok na Ukrajinu, naskýtá se průměr o dvojím metru. S poctivostí to nesouvisí.

Literatura⁴¹

Clausewitz, K. (1955): *O wojnie*. Warszaw: Warszaw Publishing House. ISBN nemá (česky Clausewitz, C. (2008): *O válce*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1598-3).

Dějiny VKS(b) – Všesvazové komunistické strany (bolševiků) (1951): Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Druhá světová válka, část počty obětí (2021). [https://cs.wikipedia.org/wiki/Druh%C3%A1_sv%C4%9Btov%C3%A1_v%C3%A1lka#Počty obětí](https://cs.wikipedia.org/wiki/Druh%C3%A1_sv%C4%9Btov%C3%A1_v%C3%A1lka#Po%C4%9Bty_ob%C4%9Bt%C4%99) (cit. 7. 7. 2021).

⁴¹ Stat' má velké množství často dílčích pramenů, které mají spíše ilustrační charakter a které zde vzhledem ke koncepčnímu zaměření kapitoly uvádět není dost dobře možné. Mohlo by tu být víc citací než textu.

- Herman, P. (2016): *Černá kniha zločinů kapitalismu ve 20. století*. <http://pavelherman.blog.idnes.cz/c/384655/Cerna-kniha-zlocinu-kapitalismu-ve-20-stoleti.html> (cit. 16. 11. 2016).
- Korejská válka (2025). [Korejská válka – Wikipedie](#) (cit. 23. 5. 2025).
- Krasnov, P. (2020): *Retro-Operace „Nemyslitelné“*. 11. 6. 2020. [Retro: Operace „Nemyslitelné“ – Nová republika](#) (cit. 15. 12. 2020).
- Maďarské povstání (2025): [Maďarské povstání – Wikipedie](#) (cit. 26. 2. 2025).
- Morozov, S. (2017): Varšavská melodie pro Moskvu a Prahu, čerpáno z rozhovoru s autorem K útoku na SSSR mělo dojít již v roce 1935. *Haló noviny*, 9. 5. 2017. ISSN 1210-1494.
- Průcha, V., a kol. (2009): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl*. Brno: Nakladatelství Doplněk. ISBN 978-80-7239-228-5.
- Prorok, V. a kol. (2021): *Od stability poválečného světa ke globálnímu chaosu současnosti*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-7452-202-4.
- Recman, S. (2020): Druhá světová... trocha rekapitulace (II). *Naše pravda* 19, *Haló noviny*, 18. 5. 2020. ISSN 1210-1494.
- Ruda, F. (2015): Rozhovor s občanským aktivistou. *Haló noviny*, 20. 1. 2015. ISSN 1210-1494.
- Sovadina, J. (2009): *Tzv. pakt Molotov - Ribbentrop (23. 8. 1939)*. <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/tzv-pakt-molotov-ribbentrop-23-8-1939/> (cit. 21. 3. 2020).
- Steil, B. (2018): *The Marshall Plan: Dawn of the Cold War*. New York: Simon & Schuster. ISBN 978-1501102370.
- Turek, J. (2021): Československo a konec druhé světové války I. *Naše pravda* 16, *Haló noviny*, 26. 4. 2021. ISSN 1210-1494.
- Žák, V. (2018): *Mnichov a Únor pohledem zvenku*. 31. 10. 2018. <http://www.vvz.cz/2018/10/31/mnichov-a-unor-pohledem-zvenku/>.

Problémy tzv. klimatických škod

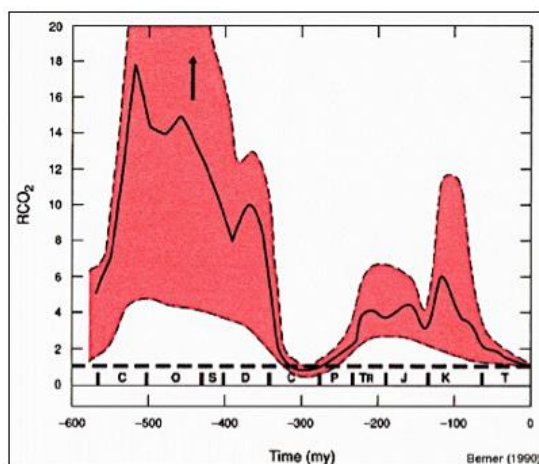
Jan Zeman

V článku (Zeman, 2022b) jsem probral základní problémy teorie klimatických změn, od stručné historie planety Země přes faktory nesouvisející se skleníkovými plyny v ovzduší, oficiální teorii klimatických změn (experti velkého klimatického panelu IPCC), až po jejich kritiky z řad tzv. klimaskeptiků a také jsem kriticky rozebral chybný způsob výpočtu emisí skleníkových plynů v energetice. Z článku vyplývá, že probíhající klimatické změny mají více příčin (rostoucí koncentrace CO₂ v ovzduší a v mořích jsou jen jedním z problémů) a že má také vícerozměrné řešení. Je k němu třeba něco dodat? Ano i ne. V zásadě by to mohlo stačit. Na druhé straně lze argumentačně přitvrdit a zejména upřesnit teorii klimatických škod. Totiž, o ty klimatické škody jde až na prvním místě.

Paleograf vývoje koncentrací CO₂

Nově jsem objevil graf vývoje koncentrací CO₂ na Zemi za uplynulých asi 550 milionů let – viz graf č. 1.

Graf č. 1 – Vývoj koncentrací CO₂ na Zemi



Zdroj: (Kalenda 2016), <https://www.zsch.cz/news/klima-na-zemi-a-slunecni-aktivita-rndr-pavel-kalenda-csc/>, s odkazem na (Berner 1990)⁴²

„Graf č. 1 ukazuje relativní změny kysličníku uhličitýho na Zemi za posledních 550 milionů let, tedy od kambria. Čárkovaná čárka dole je dnešní hodnota koncentrace CO₂ v atmosféře (=1). Je vidět, že v kambriu byla koncentrace CO₂ zhruba 20násobek toho, co je dnes. Naopak v karbonu a v permu byla koncentrace CO₂ menší, než je dnes. Co vedlo k tak radikální změně obsahu CO₂ v atmosféře je jednoznačné, byl to příchod života na souš, kdy rostliny uložily ve svých pletivech většinu volného atmosférického CO₂. K tomu se připojily v devonu ještě korály, a zejména ty uložily volné CO₂ až do kilometrů mocných vrstev vápenců“ ((Kalenda 2016) vysvětluje graf č. 1).

Tento graf lze najít ve vícero materiálech, které se liší zejména tím, že koncentrace CO₂ dosahují od desetinásobku (Carbon dioxide, 2024) do dvacetinásobku současné výše (Kalenda, 2016). Rozdíl se může zdát vysoký. Vezmeme-li ale v úvahu, jak obtížně se koncentrace CO₂ v daleké minulosti Země určují, považuji uvedené rozpětí za problému přiměřenou možnou chybu.

Graf č. 1 říká, že ve starších prvohorách byly koncentrace CO₂ v ovzduší Země až 20x vyšší než dnes a biosféra to přežila, byť asi ne v pohodě. Až do siluru byly pevniny bez života. V siluru začal život obydlovat pevniny ve směru od moře, resp. od řek a jezer.

⁴² Citovaný Berner sice mezitím zmizel z internetu, ale jiné studie uvádí podobné grafy – viz (Carbon dioxide, 2024), graf Phanerozoic Carbon Dioxide.

V karbonu došlo k vysokému úbytku CO₂ v ovzduší, snad v důsledku jeho vázání ve stro-mech mizejících v bažinách, kde se časem měnily v ložiska černého uhlí. Na přelomu kar-bonu a permu došlo k velké klimatické krizi, v jejímž pozadí mohl být pokles koncentrací CO₂ pod 0,01 %, tj. hladina ohrožující přežití života. Později se koncentrace CO₂ opět mno-honásobně zvýšily, byť už nedosáhly hodnot ze starších prvohor. Na věci mnoho nemění možná skutečnost, že koncentrace CO₂ ve starších prvohorách mohly činit také „jen“ de-setinásobek koncentrací současných.

Toto zjištění má zásadní význam v tom smyslu, že příroda, a zvláště pak její glo-bální životodárné ekosystémy, jsou s to přežít i drastické klimatické změny, resp. že stra-šení ve stylu „*planeta Země shoří*“, vyskytující se hlavně v propagandě, s realitou nesou-visí. Na druhé straně zjištění schopnosti globálních ekosystémů přežít i velké změny kon-centrací CO₂ a velké klimatické změny neříká nic o tom, za jakou cenu tyto změny přežijí, co všechno vyhyne, co se změní. Bagatelizovat možné klimatické změny vyvolané neod-povědnou činností člověka by bylo velice hloupé.

Klimatické škody obecně

Nejen nevzdělaní klimaaktivisté, ale velkými a někdy i smrtícími klimatickými změnami často straší i experti. I místopředsedkyně Mezivládního panelu pro změnu kli-matu Diana Ürge-Vorsatzová přičítá (Uvádět fakta..., 2024) sílícím klimatickým změnám četná negativa. Kupodivu neuvádí tání ledovců a stoupání hladiny moří, ale uvádí zejména rostoucí vedra, sucha, požáry, povodně a vichřice včetně tajfunů. Předpokládám, že myš-leny jsou tyto pohromy velké, tj. velkého rozsahu. K tomu se pojí pojem klimatická škoda a problémy jejího vyčíslení.

Zásadní otázkou zůstává reálnost jednotlivých druhů uváděných klimatických škod a jak tyto škody nejprve naturálně určit a poté i ekonomicky vyčíslit, ocenit. Určitě ne jako 1-2 % vytvořeného hrubého domácího produktu, jak v roce 1997 doporučilo oce-nit ekonomické škody způsobované emisemi CO₂ zasedání ministrů dopravy tehdejších

členských států EU. Kromě vysokého rozpětí jde o číslo zjevně spekulativní, tak jako je spekulativní celý indikátor HDP. Podle mého názoru je ale problém mnohem širší, resp. zásadní otázkou je, co jsou a co nejsou klimatické škody.⁴³

V dobách ledových byla průměrná teplota povrchu Země asi o 4°C nižší než dnes, hladina oceánů byla o desítky metrů nižší a rozsáhlé oblasti kolem pólů a také horské oblasti pokrývaly ledovce, pod nimiž nemohlo nic přežít. Možná nějaké mikroby. Ale ani ty se nemohly pod ledovci rozvíjet, mohly pouze přežívat.

V předpovědích panelu IPCC se objevovala možnost růstu průměrných teplot povrchu Země proti předindustriální době, tj. roku 1850 či 1870, v rozmezí od 1°C do 6°C, v závislosti na dosažených koncentracích CO₂. Dnes převažuje prognóza oteplení o 2-4°C proti předindustriální době. Znamená to oteplení klimatu spíše menší, než činilo při nástupu doby meziledové, ale k teplotám doby meziledové přidané.

Jaké lze čekat škody, způsobené oteplováním klimatu, klimatické škody? Obvykle se jako důsledek růstu průměrných teplot ovzduší a povrchových vrstev moří uvádí následující:

- další tání ledovců a stoupání hladiny moří, spojené se zatápěním území ležících nízko nad hladinou moře,
- nárůst veder,
- nárůst such,
- nárůst požárů v krajině,
- nárůst velkých povodní,
- nárůst velkých vichřic a jejich ničivosti.

Zatímco růst průměrných teplot, tání ledovců, stoupání hladiny moří a nárůst veder jsou důsledky zřejmé, s ostatními faktory je to složitější. Podívejme se na problém blíže.

Vyhodnocování výše klimatických škod má stránku fyzikální, viz výše teplot, rozsah srážek, výška povodňové vlny, síla větru – vichřice, dále stránku naturálních škod, a stránku ekonomických škod. Teze IPCC o prudkém nárůstu klimatických škod je z řady důvodů sporná.

⁴³ Srov. rozsáhlou kritiku IPCC nesouhlasícími klimaskeptiky in (Zeman 2022b).

Předně je nutné vyloučit škody způsobené nezávisle na klimatu, tj. škody způsobené kosmickými cykly, tektonickými a sopečnými zemětřeseními, výbuchy sopek a možnými většími kosmickými impakty. Ty se změnami klimatu v intencích koncepce IPCC opravdu nespojují, byť se z médií a nejednou i od odborníků dozvídáme opak.

Oceňování škod způsobených přírodními katastrofami naráží na inflaci. Měny států s časem ztrácí na hodnotě, takže novější katastrofa může být vyjádřena nominálně 200% ní částkou stejné měny ve srovnání s katastrofou starší, leč reálná škoda bude stejně vysoká, pokud činila inflace v daném období 100 %.

Také klimatické škody se často zkresleně vyjadřují jako škody uhrazené pojišťovnami, což ale bývá jen část vznikajících škod, podstatně vyšší ve vyspělých a často velmi nízká v rozvojových státech, o vzdálenější minulosti nemluvě. Zpravidla jde jen o přímé ekonomické škody, bez ekonomických škod nepřímých. K nepřímým škodám patří zejména větší i menší výpadky výroby, služeb, výnosu daní a také náklady na předpovědní a varovný systém a integrovaný záchranný systém, který musíme udržovat za všech okolností.

Scestné je oceňování lidského života, zdraví či vzácné přírody neprůkaznými subjektivními metodami dotazování se občanů na ochotu platit za předejití škod (obvykle se uvádí podstatě nižší částky, než jaká je skutečnost) nebo na ochotu přijímat kompenzace škod (obvykle se ochota přijímat nadsazuje). Správná odpověď je ale na takovou otázku neodpovědět, protože si příslušní tazatelé vědomě či nevědomě dělají z dotazovaných lidí blázny.

Odpovědi ovlivňuje znalost problému. Čím větší informovanost o určitém klimatickém problému, tím větší ochota jak platit, tak přijímat. Zejména ale výše ochoty platit závisí na důchodové situaci dotazovaného. Má-li chudý odpovědně odpovědět, musí říci, že chtěl nechtěl není ochoten platit vůbec, protože nemá z čeho, a v případě ochoty přijímat nadsazovat, aby si přilepšil. Nutné je zvažovat adaptační schopnost člověka. S výjimkou zaledněných regionů a pouští se člověk naučil žít prakticky po celé souši Země. Adaptace ale vyžaduje čas a náklady.

Nezávisle na emisích GHG mezi l. 1990 a 2020 celosvětově ubylo zhruba 420 milionů ha lesů,⁴⁴ což odpovídá velikosti EU, resp. 2,82 % plochy souše Země. ČR se

⁴⁴ Srov. (Odlesňování ..., 2022).

odlesňování netýká, plocha lesů naopak dlouhodobě roste. Zásadní problém je ale prudce se zhoršující stav lesů ČR, takže se problém týká i nás, byť v posunuté poloze. Tabulka č. 1 ukazuje vybraná území, těžce poškozená nebo i zničená lidskou činností.

Tabulka č. 1 – Území zničená lidmi v nedávné době

Region	Kdy se stalo	Zničená plocha v km ²	Způsob zničení	% povrchu souše Země
Aralské moře	1960-2009	51 740	Vyschnutí	0,03
USA	1983-2023	873 749	Lesní požáry	0,59
Jihovýchodní Austrálie	9. 2019- 1. 2020	86 000	Obří lesní požáry	0,19
Jižní Kanada	1. 1.-25. 8. 2023	153 000	Obří lesní požáry	0,10
Trvalé odlesnění na Zemi	1990-2020	4 200 000	Odlesnění	2,82
Ničení Amazonského pralesa za 42 let	Nedávno. Není specifikováno	551 000	Odlesnění	0,37
Celkem	X	5 564 489	X	3,73

Zdroj: vlastní výpočty na základě volně dostupných dat⁴⁵

Tabulka č. 1 je jistě neúplná. I tak ukazuje, že dopady lidské činnosti na klima i mimo emise skleníkových plynů nejsou zanedbatelné a přehlížet je, jak činí IPCC, není na místě. Pravda, velké lesní požáry zhoršují i vlastní bilanci skleníkových plynů.

Pokud vyjdeme ze správnosti koncepce oteplování IPCC, pak musíme tyto tzv. klimatické škody rozdělit do tří skupin:

- 1) Škody vlivem stoupající hladiny moří v důsledku oteplování klimatu, včetně stále rychlejšího tání ledovců. Tyto škody se na globální oteplování

⁴⁵ Plocha souše Země = 148 939 063,133 km². Z původní plochy Aralského moře 68 900 km² zůstalo na severu a západě 17 160 km². Tyto zbytky byly od původní plochy Aralského moře odečteny. Údaj ničení Amazonského pralesa do součtu zahrnut není, protože by šlo převážně o duplicitu s trvalým odlesněním Země.

prokazatelně vážou, ale zatím jsou málo významné. Tato situace se ale může poměrně rychle změnit, resp. tyto škody mohou začít prudce narůstat.

V prosinci 2009 obletěla svět zpráva, že vláda Malediv zasedala ve skafandrech, neboť Maledivám a dalším osmi státekům na korálových ostrovech hrozí do deseti let neobyvatelnost v důsledku stoupající hladiny moře. Reakce světa byla nulová. V květnu 2025 uplynulo 15,5 roku a Maledivy jsou stále obyvatelné, dokonce v nich do cestovního ruchu nemálo investuje zahraniční kapitál. Protest tamní vlády vycházel z varování IPCC. Neobyvatelnost se, alespoň zatím, nenaplnila. Důvodem může být chybná metoda měření tání ledovců v Antarktidě, založená na nereálných modelech.

Studie (Andreasenová et al., 2023) vytvořila komplexní soubor dat o změnách v oblasti šelfového ledovce na 34 šelfových ledovcích v Antarktidě za poslední desetiletí. Celkově ledové šelfy na Antarktickém poloostrově a západní Antarktidě ztratily plochu 6 693 km² a 5 563 km², zatímco východoantarktické šelfové ledovce získaly 3 532 km² ledu a velké šelfové ledovce Ross, Ronne a Filchner se zvětšily o 14 028 km² (celkem). Tato datová sada je záznamem změn s vysokým prostorovým rozlišením od roku 2009 do roku 2019 na základě snímků z kosmu, který ukazuje regionální rozdíly v chování při telení (odlamování okrajových šelfových částí ledovců do moře) šelfového ledovce a dokumentuje frekvenci a velikost telení šelfového ledovce na celém kontinentu v desetiletých časových škálách.

Stručně řečeno, zatímco velká část ledovců na Zemi ustupuje (taje), v Antarktidě se ledovce v úhrnu zvětšují, a tím zásadně brzdí zvyšování hladiny moří. Alespoň zatím.

- 2) Část škod způsobených velkými vedry, suchy a požáry v krajině, ke kterým globální oteplování nejspíš přispívá, ale nevíme, jak moc. Zásadní problém je, že i když k nim globální oteplování nejspíš přispívá, jsou především daní za neodpovědné chování lidí individuální i kolektivní, resp. společenské. Přisuzovat je plně nebo z velké části klimatickým změnám je demagogie. Toto platí v případě veder jen zčásti.
- 3) Škody způsobené vichřicemi včetně tajfunů, povodněmi a část škod způsobených vedry, suchem a požáry v krajině, které nelze přičíst globálnímu oteplování.

Škody způsobené rostoucími vedry

Větší vedra mají negativní dopad na lidské zdraví, mohou zvyšovat nemocnost a úmrtnost obyvatel. Hodně ale záleží na odolnosti občanů. Současná zhýčkaná zejména západní populace je podstatně zranitelnější než přírodní národy.

Hodně záleží i na chování občanů tváří v tvář nebezpečným vedrům. V obojím shledáváme velké nedostatky. Dokonce i v pitném režimu, který je asi tím nejmenším, co by lidé pro svoji ochranu před vedry měli dělat. Otázkou je, jak velkou část uváděných škod způsobených vedry na zdraví lidí lze přičíst vedrům a jak velkou část „subjektivnímu“ faktoru. Nejspíš se to bude značně lišit region od regionu, podle vzdělanostní, profesní a další struktury obyvatel, roli může hrát i „boží přikázání“ apod.

Kolaps zdraví, někdy i s následky smrti, se sice za mého dětství vyskytoval také, ale sanitky nemívaly za letních veder zvýšenou pohotovost a své výjezdy stíhaly, což dnes bývá problém, přestože i dnes jde sem tam o život. Kromě větších a častějších veder se ale na tom podílí i rostoucí zhýčkanost obyvatelstva a hrubá nekázeň části občanů.

Velká vedra ve Francii v létě 2003 způsobila předčasnou smrt 25-35 tisíc občanů. Zpravidla šlo o staré nemocné lidi, které jejich děti a vnoučata opustili v zájmu svých dovolených a v řadě případů i nemyšlení. Určitá poučení a prevence snížily v dalších letech počet obětí letních veder ve Francii, ale problém trvá. Netýká se zdaleka jen Francie.

Vedra zvyšuje tzv. komínový efekt za bezoblačných dnů, tj. z rozpálených ploch vzduch stoupá vzhůru, bere sebou přítomnou vlhkost a ta je odnášena daleko od místa odpaření. Dostatečný komínový efekt odpuzuje i srážky přicházející z jiných regionů.

Komínový efekt může být jednak přirozený, klasicky na poušti, jednak antropogenní. Antropogenní tepelný ostrov vytváří člověk více způsoby: klasicky výstavbou velkých měst, ale také kácením lesů na větším území, odvodňováním krajiny, vytváření velkých lánů polí apod. Otázkou je, jak moc se na současných zničujících vedrech podílejí lidmi vytvořené tepelné ostrovy a je provázející komínové efekty.

Velkoměsta a průmyslové aglomerace se liší jak plochou, tak počtem obyvatel v nich žijících, tak svou strukturou. Jádru tepelných ostrovů bývá v centrech velkoměst, zatímco směrem do okrajových částí se tepelný ostrov obvykle zeslabuje. Roli hraje i

topografie terénu, vodní plochy, veřejná zeleň, možná blízkost moře, a další faktory. V ČR střed tepelného ostrova v Praze způsobuje oteplení o 2-3°C, ve světě může způsobit oteplení až 5°C, tj. podstatně více. Otázkou je, kolik velkoměst lidé postavili. Definice velkoměsta OSN mluví o městě se 100 000 obyvatel a více. Jednotlivá velkoměsta se ale značně liší v řadě parametrů. V každém případě jde jen o hranici přibližnou.

Tepelný ostrov velkoměsta se spojuje s faktorem tepelného komínu. „Nasává“ k sobě teplý vzduch z okrajových částí města, vytváří tepelný komín, kterým teplý vzduch stoupá a odnáší vlhkost, resp. prohlubuje sucho ve městě. Současně od města vytlačuje případné mraky přinášející srážky do města a tím sucho ve městě dále prohlubuje.

Podobný efekt zažívá krajina, která byla zbavena lesa. Nejen že došlo k zásadnímu zvýšení zejména letních teplot odlesněného území, narostlo sucho a byl zásadně oslaben malý koloběh vody (srážková voda se například neotočí tři krát nebo pět krát, ale jen jednou), ale ještě nově vzniká tepelný komín, kterým teplý vzduch stoupá a odnáší vlhkost a odpuzuje srážkové mraky, které se do regionu tlačí z jiných regionů.

Uvážíme-li, že lesnatost našeho území kolísala od poledových 90 % po 25 % v 18. století až po dnešní zhruba jednu třetinu a docházelo také k odvodňování krajiny a ke změně umělých vodních ploch, je třeba podrobně analyzovat klimatický dopad tak velkých změn lesnatosti u nás. Že by tak byla solidně učiněno, není mně známo.

Negativní dopady rostoucích veder na zdraví lidí lze zmírňovat v první řadě odpovědným chováním občanů vůči svému zdraví, dále vhodnou výstavbou (byty a kanceláře musí být odolné nejen vůči zimě, ale také vůči vedru), korekcemi svého programu vzhledem k vedrům, kvalitním zdravotnictvím, řádným hospodařením v zemědělství, v lesním a ve vodním hospodářství, přizpůsobení technické infrastruktury riziku letních veder apod. Takové přizpůsobení se faktu výskytu letních veder možné je, ale stojí určité prostředky materiální, pracovní i finanční a také určitý čas nutný k realizaci příslušných opatření. Zadarmo není ani klimatizaci, někdy nutná, někdy zbytečná.

Zásadní problém je, když se letní vedra blíží plus 50°C – teplotě, jejíž překročení přestává být slučitelné s podmínkami pro život, viz Bagdád, Káhira ad. I zde ale situaci významně zhoršuje kulturní poušť velkoměsta, resp. jejich výrazný tepelný ostrov.

Tyto a podobné zkušenosti jsou samozřejmě jen místní, v parametrech ČR regionální a v tomto smyslu geograficky omezené. Jsou také omezené na období posledních asi

65 let, které máme dobře pokryté měření faktorů vytvářejících počasí. Ke klimatické změně zcela jistě došlo a dochází. Otázkou ale je nejen, čím je způsobena, ale také jejího rozměru, jak velký význam ji přisuzovat a jaké jsou její hlavní příčiny.

Má se za to, že vedra za nezměněných srážek zvyšují sucho a následně i požáry, a podle části klimatologů i povodně a vichřice včetně tajfunů, a to jak do počtu, tak co do jejich ničivosti, tj. velikosti zasaženého území, resp. výšky povodňové vlny. Ve vedru se oheň snadněji šíří a hůř hasí. Argumentuje se, že vyšší teploty nad moři zvyšují vypařování vody z moře, takže vznikají větší mračna, která se mohou přesouvat nad pevninu a způsobovat silnější vichřice a intenzivnější srážky a následně i větší povodně. Problém je, že pro uvedené tvrzení není k dispozici dostatečná datová základna, takže to lze úspěšně zpochybňovat.

Koonin argumentuje, že nikoliv: *„Pozorování trvajících více než sto let ukazují, že většina typů jevů extrémního počasí nevykazuje žádné výrazné změny – a některé z nich se dokonce staly méně častými nebo závažnými – i když vliv člověka na klima vzrůstá. I Světová meteorologická organizace uvádí, že v současnosti nelze žádný jednotlivý jev extrémního počasí (např. hurikán) přičíst na konto změny klimatu způsobené člověkem. V USA, které mají nejrozsáhlejší a nejkvalitnější meteorologické údaje na světě, jsou ve srovnání s dobou před 100 lety rekordně vysoké denní teploty stejně časté a rekordně nízké teploty dokonce méně četnější. Pokud jde o tornáda, tak v USA se stala mírnějšími. Tedy žádná extremizace počasí“* (Odlesňování..., 2022).

Podívejme se, jak vedra, zvýšené teploty, ovlivňují sucho, požáry, vichřice a povodně.

Dopad zvýšených teplot na sucho

Za jinak nezměněných podmínek zvýšené teploty jistě zvyšují sucho. Problém je, že člověk prostředí drasticky mění, zvláště pak zastavováním půdy, odlesňováním krajiny, odvodňováním krajiny, vytvářením velkých lánů polí, ad. Jiným problémem je špatné hospodaření s vodou. Také tyto problémy zvětšují sucho a činí z něj stále větší problém.

Experti Ústavu globální změny Akademie věd ČR sucho v ČR v letech 2014-19 na základě 147 vzorků kmenů, resp. 13 500 letokruhů dubů radioizotopovou metodou vyhodnotili jako nejhorší za posledních 2 110 let (Zemědělské sucho ..., 2024). Jde prý dnes o nejpřesnější metodický postup. Přesto mám určité pochyby. Nejstarší dochovaná stavba v ČR, rotunda na Budči, byla založena kolem roku 905. Je zcela nepravděpodobné, že by kmeny v jejím krovu byly z té doby, že by vydržely 1 120 let. Přitom jde zhruba o polovinu sledovaného období. Hodnocení kmenů nalezených v náplavech naráží na problém neznalosti, zda jsou místní nebo zda je velká voda odněkud přinesla, například z hor či podhůří. Tam ale bývá chladnější a vlhčí klima.

Hodnocení následků sucha v Česku je značně rozporné: odvodňování zemědělské a později i lesní půdy, po roce 1809 doplněná politikou napřimování vodních toků a rozsáhlou likvidací územních systémů ekologické stability krajiny, zvláště těch na orné půdě a vodních tocích, kácení rozptýlené zeleně, napřimování koryt vodních toků ad. Sucho významně zmírnilo četné vodní nádrže, postavené v minulosti. Sucho zhoršilo odlesňování, po roce 1960 imise, po roce 2000 politika nezasahování do přírodních jevů. Srovnání s minulými suchy je tudíž už proto problematické.

Podobně neúrodu způsobenou suchem a následný hlad zásadně zhoršuje spekulace a korupce, velmi častá ve vládních kruzích mnoha nejen rozvojových států. Problémem jsou nejednou i války, které sem tam znemožní dodat humanitární potravinovou pomoc hladovějícím civilistům, o časté praxi konfiskace humanitních dodávek bojujícími ozbrojenci nemluvě.

Vliv vedra na požáry v krajině

Rostoucí vedra a sucha jistě přispívají k většímu množství často velmi ničivých požárů v krajině. Problém je, že 95-99 % požárů v krajině Středomoří v červenci 2023 (jindy a jinde je to zřejmě obdobné) svou neodpovědnou činností způsobil člověk – nepovoleným rozděláváním ohňů, odhazováním žhavých vajglů, neopatrnou manipulací s ohněm, technickými závadami na zařízeních a co je nejhorší, část požárů zakládají žháři, nejen

v Brazílii, v Indonésii, v Kanadě či ve Středomoří. Čeští hasiči uvádí „jen“ 90 % požárů způsobených člověkem, ale mívají také kolem 8 % požárů s neobjasněným původem. Že jde o vážný problém, ukazuje tabulka č. 2.

Tabulka č. 2 - Velké lesní požáry

Rok	Kde	Vyhořelá plocha km ²	Emise CO ₂ mil. T	Poznámky
1983-2023	USA	v průměru 27 494 km ² /rok		1999-2018 = 2,3x více než 1983-98
2010	Amazonie		246	
2014	Indonésie		499	
2015	Indonésie	26 000	1 385	
2015	Rusko – Sibiř		205	
2019	Indonésie		708	200 % Amazonie
2019	Amazonie		366	
9. 2019/1. 2020	Jv. Austrálie	286 000		
1. 1. - 25. 8. 2023	jižní Kanada	153 000	2400	

Zdroj: některé volně dostupné, dále (Jong 2019), (Greenpeace 2019)

Shořelá plocha při velkých lesních požárech v posledních letech a její podíl na povrchu souše Země ukazuje předchozí tabulka č. 2. Požáry v jižní Kanadě od 1. ledna do 25. srpna 2023 zničily 153 tis. km² lesů (0,1 % souše), emitovaly 2,4 miliardy tun emisí CO₂ proti 670 milionu tun antropogenní emisí Kanady za rok a vedly k evakuaci 200 000 osob. Od 1. 1. do 8. 8. 2024 shořelo v Kanadě dalších 18 000 km² lesů.

Statistika lesních požárů v USA se vede od roku 1983 (Total ..., 2024). Počet lesních požárů není zajímavý, neboť postihují velmi různě velkou plochu lesů. Lze z ní vyčíst, že zatímco v letech 1983-98 shořelo v USA v průměru za rok asi 11 788 km² lesů, v letech 1999-2018 v průměru za rok asi 27 173 km², v letech 2007-23 v průměru za rok asi

27 494 km². V druhém patnáctiletí proti prvnímu se zvýšila plocha lesů, které shořely, asi 2,3x. To je vysoký nárůst. Na jedné straně to při zvyšujících se teplotách a suchu nepřekvapuje, na druhou stranu zůstává složitou otázkou, proč se tak stalo. Zvláště ožehavá otázka je, jak k tomu přispěly přírodní faktory (zejména blesky), jak závady na technických zařízeních (velký lesní požár ve státě Kalifornie v roce 2019 byl způsoben dráty vysokého napětí spadlými na zem), jak lidská nekázeň, a jak dvounozí žháři.

Ožehavou otázkou je, jak se na lesních požárech, zejména na západě USA ve Skalických horách, podepsalo zlé hospodaření v lesích ve srovnání s dobou, kdy v nich hospodařili indiáni. Lze jistě souhlasit, že zejména k ničivosti lesních požárů přispívají i rostoucí vedra a sucha, tak jako kdekoli jinde. V letech 1983-2023 v USA shořelo celkem asi 873 749 km², tj. asi 9,3 % plochy USA včetně Aljašky, jinak 0,587 % povrchu souše Země.

Na západě USA požárům významně napomohla 125 let trvající praxe ponechávání odumřelého dřeva v lesích, takže v nich vznikala obrovská palivová nálož a v případě aktivace z jakékoliv příčiny tam opravdu mělo co hořet. Množství drobných požárů z dob indiánů s minimálním negativním dopadem nahradil malý počet obřích požárů, které hasiči nebyli s to zastavit. V létě 2021 zde bylo popsáno a mezi 5. - 11. 8. 2022 nafilmováno i „ohnivé tornádo“ a další dosud neznámé jevy.

Lesní požáry může zhoršit zrušení protipožárních chodníků v lesích v rámci kořistění, takže se oheň snadněji šíří. Pokud ale požáry pomáhá šířit silný vítr, protipožární chodníky nepomůžou.

V Řecku v létě 2023 ničivosti požárů vydatně napomohlo minulé donucení Řeků vedením EU po 1. lednu 1980 se zřeknout pastvy koz, takže se na tamních pastvinách a lesích začala hromadit suchá tráva a suché dřevo.⁴⁶

Jen pro ilustraci, jeden Kanad'an se přiznal, že v létě 2023 založil 14 lesních požárů. Přišlo se na to při ověřování jeho tvrzení, že je založila vláda Kanady (Kanad'an ..., 2024).

Čítankovým příkladem zlé lidské praxe je i největší lesní požár na území ČR v Národním parku České Švýcarsko ve dnech 24. července – 12. srpna 2022 v režii tamní správy. Správa NPČŠ v rámci zavádění bezzásahového režimu nechala tamní smrkové monokultury sežrat kůrovci, tj. asi 60 % lesů NPČŠ. Následně tam nechala stát či ležet 2-2,5

⁴⁶ Podrobněji viz (Koonin 2024).

miliónu kubíků souší. Do toho za velkého vedra a sucha neopatrní turisté v Malinovém dole přes přísný zákaz rozdělali oheň a neuhašený ho opustili. Na začínající požár správu NPČŠ upozornili pracovníci správy sousedního Národního parku Saské Švýcarsko. Následně správa NPČŠ 36 hodin nechala v přítomnosti místních hasičů oheň v lese hořet s tím, že za enormního vedra a sucha (!) provádí regulované vypalování porostu s cílem zvýšit biodiverzitu. Poté se oheň za pomoci větru začal nekontrolovaně šířit. Požár se dlouho nedařilo lokalizovat ani českým hasičům, ani rozsáhlé zahraniční pomoci. Za velkého sucha a vedra v úzkých skalních soutěskách se hasilo velice obtížně. Český stát byl s to na hašení poskytnout jen čtyři vrtulníky. Shořelo na 1 100 ha lesů v NPČŠ a 250 ha lesů v sousedním NP Saské Švýcarsko. Zničeny byly četné vzácné ekosystémy. Vážně byly poškozeny četné erozní prvky skalních věží, s lesními porosty shořely i jejich mimoprodukční funkce. Shořely i tři obytné domy v Mezné. Do kytek šel tamní cestovní ruch, základní odvětví tamní ekonomiky. Jen české náklady na hašení se odhadovaly na 400 milionů Kč. Úředně činily nakonec „jen“ 270 milionů Kč. Tento velký ekologický zločin část ekologů – dogmatiků – slavila a cynicky hájila s tím, že oheň do přírody patří, že tak má vypadat řádná péče o národní park! Kritika se tvrdě potlačovala nejen v médiích, přiznala se jen nezvládnutá komunikace s veřejností... Ředitel správy NPČŠ Pavel Benda byl v září 2022 prý odvolán neprávem!⁴⁷ (Seják, 2024) výši škod na ekosystémech v důsledku velkého požáru v NPČŠ odhaduje na 20-23 miliard Kč každý rok!

V Polsku byl ředitel Biebrzanského národního parku odvolán poté, co zemědělci, kteří v rámci údržby národního parku měli za tučný peníz kosit bahenní louky, si práci usnadnili vypalováním, které se jim vymklo z ruky a 11. - 12. dubna 2020 shořelo na 5600 ha tamních vzácných bažinných ekosystémů včetně hnízdišť vzácného vodního ptactva. Proti jeho odvolání v Polsku nikdo neprotestoval.

Série osmi velkých požárů luxusních čtvrtí v Los Angeles začala 7. ledna 2025 a teprve k 1. únoru 2025 byly dva hlavní požáry v bohaté čtvrti Pacific Palisades a u měst Altadena a Pasadena lokalizovány s předběžnou škodou 250-275 miliard dolarů US. Začíná se vyhodnocovat. I když k požárům přispělo i sucho a vichry, jisté se zdá být, že k jejich vzniku významně přispěl člověk včetně žhářství (požáry 4, 5 a 6) a k jejich šíření také předchozí neodpovědné omezování vodních zdrojů a úspory na hasičích. Největší z osmi

⁴⁷ Podrobněji viz (Zeman 2022a).

tehdejších požárů (shořelo na 100 km² převážně zastavěných pozemků) začal v místě, kde šest dní předtím hasiči zdolali požár, vzniklý zakázaným odpalováním pyrotechniky v rámci oslav nového roku.⁴⁸

Takové a podobné požáry připsat klimatické změně je problém. A to i přesto, že velká sucha a vedra citelně zhoršují jejich průběh a vážně ztěžují hasičům jejich velice záslužnou, ale také nebezpečnou práci.

Požáry, zvláště pak lesní, narušují klima v několika směrech. Předně jsou velkými emitenty CO₂. Produkují množství tuhých emisí, které zanesené větrem na ledovce mění albedo a urychlují jejich tání, resp. urychlují oteplování. Na vyhořelých plochách se drasticky mění klima, vzniklý tepelný ostrov se stává do doby obnovy lesa teplejším a sušším. Více než na podíl klimatických změn na obřích lesních požárech a jiném odlesňování je nutné se ptát, co toto odlesňování ohněm znamená pro člověka a klimatické změny. Jde jistě o změny vysoce negativní.

Dopad veder na vichřice a tornáda

Závažné je, že velká část meteorologů vichřice včetně tajfunů nespojuje s antropogenními klimatickými změnami. Pro takové spojování nejsou průkazná data. Přitom, klíčový indikátor – sílu větru v oku tornáda – pro jeho ničivost neumíme přímo měřit ani dnes.

Snaha počítat sílu vichřic i tornád nepřímo podle rozsahu vzniklých škod má vážné metodologické problémy, protože výše škod zásadně závisí na množství, hodnotě a odolnosti poškoditelného majetku v zasaženém území. Rozhodující je, kudy tornádo táhne. Táhne lesní krajinou, zničí lesy. Táhne přes města, zničí města nebo jejich části. Plošné rozrůstání se měst a obcí zvyšuje pravděpodobnost jejich zasažení stejně velkým tornádem i růstu škod jím způsobených.

⁴⁸ Srov. (Zeman, 2025).

Důkazem růstu tornád není ani nedávné vyplavení metra v New Yorku vysokými vlnami hnánymi tornádem, neboť se s takovou možností při výstavbě a provozu metra nepočítalo. I když je metro v New Yorku druhé nejstarší na světě (první úsek metra zde jezdí od roku 1904), jde pořád o dobu z hlediska klimatických změn velmi krátkou.

Bilance tajfunů není jednoznačná z hlediska příčin vzniku, jak se nejednou tvrdí. Z hlediska vzniklých ekonomických škod údajně třetí největší (rozuměj nejdražší) tajfun Katrina v USA 30. srpna 2005 nezničil New Orleans hnáním mořských vln na město, ale protržením chatrné hráze nedalekého jezera, jehož vody poté město zaplavily. Hrubě zanedbaná péče o hráz se vymstila, k tomu nezvládnutá evakuace (všichni odkázáni na auta, ne všichni je měli a ne všichni stačili včas odjet) a řádění tamních gangů a úchylů, jež v zaplaveném městě vraždily, znásilňovaly a drancovaly a policie jen přihlížela. Tyto zločiny nelze připsat na konto tajfunu, byť je aktivoval.

Zásadní problém je hodnocení vichřic a jejich ničivosti. Starší hodnocení prakticky nejsou možná. Vichřice 26. října 1870 v Česku, v Rakousku a na Slovensku byla první a jednou z největších z těch, co jsme byli s to jakž tak vyhodnotit. Ve Vysokých Tatrách byla srovnatelná vichřice až 19. listopadu 2004, ale zasažené a poničené území bylo v roce 2004 mnohem menší. Na Šumavě a v Českém lese ji vůči smrkovým lesům zřejmě překonaly až orkány Kyrill 15. ledna 2007 a Emma 5. března 2008. Také ty postihly mnohem menší území ve srovnání s vichřicí v roce 1870. Obtížně se hodnotí tornáda, která se vyskytují jen vzácně a na malých plochách, takže většina minulých tornád unikla pozornosti kronikářů. Kdyby se 30. července 1119 malé větrné tornádo nevyskytlo přímo v Praze, kronikář Kosmas by ho se vší patrností nezaznamenal.

Závažné je zjištění, že ponechání vichřicí poražených stromů na pospas osudu založila kůrovcovou kalamitu, zničení mnoha lesů v regionu Vysokých Tater a tím i otevření půdy erozi, rozvrat vodního režimu a k urychlení oteplování klimatu, a to o celý 1°C z 2,5°C, naměřený meteorology v regionu (Rozsah sabotáží ..., 2024). Vztah odlesnění a zvyšování průměrné teploty vyžaduje důkladný výzkum. Jisté je, že lesy jsou na Zemi značně rozmanité, resp. že údaj zjištěný ve Vysokých Tatrách nemusí být pro většinu lesů na Zemi reprezentativní.

Dopady veder na povodně

I když rostoucí vedra mohou přispívat ke vzniku velkých povodňových mračen a tím i k velkým povodním, stojí proti tomu dva podstatné argumenty:

Podle (Vašků, 2023), s. 21, současné období 1990-2023 je za posledních 500 let v Evropě šesté povodňově aktivní. Předchozí povodňově aktivní období nespádaly do období klimatické změny vlivem masovým antropogenních emisí GHG. Neznáme přitom srážky, které povodně ve vzdálenější minulosti vyvolaly. Minulý stav jednotlivých povodí známe jen přibližně. Nelze prokázat tvrzení, že současné velké povodně vyvolává oteplování klimatu.

Velké povodně vesměs ničí majetek lidí, neodpovědně umístěný v záplavových územích. Rostoucí neodpovědná zástavba v záplavových územích tváří v tvář velkým povodním zásadně zvyšuje povodňové škody. Povodňové škody jsou především funkcí této neodpovědné výstavby v záplavových územích (jde nejčastěji o 90 i víc % přímých ekonomických škod, způsobených velkými povodněmi), ztráty na životech pak důsledkem nedostatečného varování, nedostatečné kázně ohrožených občanů a nedostatečné funkčnosti záchranných systémů.

Z hodnocení povodní způsobených změnami klimatu musíme vyloučit povodně vzniklé protržením přehrad či hrází (u nás Bílá Desná v roce 1916 a Žitný ostrov na Dunaji v roce 1965), sesuvem hory do přehradního jezera (Vajon na Benátsku v Itálii v roce 1964) a povodně zásadně zvětšené kerným zátarasem.⁴⁹

Podle (Nejhorší ..., 2024) obvyklý řev – naposledy o tom, že klimatické změny mohou za povodně ve střední Evropě v září 2024, za hurikán Milton 10. září 2024 na Floridě (prý třetí, reálně podle meteorologa Christa Martza zřejmě 31. nejintenzivnější v USA od roku 1851, lze-li je při nemožnosti přímého měření síly větru v oku tornáda vůbec srovnávat) a za bleskovou povodeň ve Španělské Valencii 29. října 2024 (srážky za 24 hodin nepřekonal ty z roku 1966 a zřejmě i některé starší) – zůstávají mimo realitu (Marek, 2024). Byť to tvrdili i někteří klimatologové.

⁴⁹ Viz nejvyšší zaznamenaná povodeň na Vltavě v Praze, která v únoru 1342 zničila mimo jiné náš nejstarší kamenný Juditin most.

Ještě podivnější je počítání velikosti klimatických katastrof podle počtu obětí z řad lidí,⁵⁰ neboť pro ně jsou rozhodující včasná varování, včasná evakuace ohrožených obyvatel a funkčnost záchranných systémů, což často nepatří k silným stránkám té či oné společnosti. Tragédie v regionu španělské Valencie 29. října 2024 to jen znovu potvrzuje. Meteorologové žádali důrazně varovat obyvatelstvo v osm hodin ráno, úřady varovaly až v 20:00, kdy už část města byla zaplavena přívalovou povodní a řada lidí byla utopená. Citovaná představovaná studie ignoruje realitu, přání otcem myšlenky.

Ani nárůst fyzikálních parametrů, rozměrů přírodně ekologických katastrof nemusí být jednoznačný. Povodeň v srpnu 2002 byla podle dochovaných povodňových značek v Praze a v Děčíně druhá nejvyšší. V Praze rekord drží povodeň z února 1342 na bázi velkého kerného zátarasu, takže srovnatelnost těchto dvou povodní z hlediska srážek i jinak je malá. Průtok povodně Prahou v srpnu 2022 představuje absolutní zaznamenaný rekord, byť díky umělým zábranám o fous nevyplavil Staroměstské náměstí, na rozdíl od vícero starších povodní včetně těch z února 1342 a 5. září 1890. V Děčíně na Labi je nejvyšší známá povodeň z roku 1845. Při povodních v červenci 1997 na Moravě a ve Slezsku a v srpnu 2002 v Čechách na mnoha místech mohly, ale nemusely padnout absolutní povodňové rekordy ve výšce povodňových vln a velikosti průtoků za posledních 1 000 let, což může ale nemusí podporovat teorii klimatických změn IPCC. Je zde dost nejistot, především absence měření výšek starších povodňových vln, neznalost srážek, které způsobily předchozí povodně, významné rozdíly ve stavu krajiny (nebyla zdaleka tolik odvodněná, řeky neměly přehradu, nebyla technicky upravená koryta potoků a řek ad.) a vyloučit nelze ani vliv nějakého dlouhého přírodního cyklu. Velká povodeň na Visle s kulminací ve Varšavě 22. května 2010 měla druhou nejvyšší zaznamenanou hladinu poté z roku 1875, ale na jejím vzniku – intenzivních srážkách – se zřejmě významně podílely jemné emise prachu vyvržené do ovzduší krátce před tím islandskou sopkou.

⁵⁰ Srov. (Karlík, 2024).

Místo závěru

V souvislosti s přírodními katastrofami, ke kterým svou činností přímo i nepřímo vydatně přispívá člověk, narážím na paradox. I když k nim zřejmě více či méně přispívá také oteplování klimatu, vyvolané či spolu vyvolané neodpovědnou činností lidí, jejich průběh a následky zásadně mnoha způsoby zhoršuje svým neodpovědným chováním člověk. S výjimkou škod v důsledku stupání hladiny moří a zatápění nízko položených území stoupajícím mořem drtivá část takto vzniklých škod jde na vrub neodpovědného chování lidí mimo globální oteplování: vznik a rozšiřování velkoměst, odlesňování a odvodňování krajiny, riskantní výstavby v záplavových územích, ignorování často i základních pravidel protipožární a protipovodňové ochrany, špatná péče o lesy, půdu a mokřady, podceňováním zdravotních rizik veder a jiných extrémů počasí, absencí dostatečných rezerv pro případ nouze, nedostatečná kapacita záchranných složek, tolerování spekulativního chování, lhostejností mnoha lidí i přímé žhářství některých.

Pokud ale začne moře významně stoupat a zatápnout na pobřeží větší města, tento argument bude vyvažován rostoucím vyplavováním obyvatel od moře. Snaha o Světový klimatický fond, určený ke kompenzaci škod způsobených rozvratem klimatu, viz naposledy Světová klimatická konference 2023 COP 28 v Dubaji, je z tohoto důvodu velice problematická. Svými kompenzacemi bude reálně ještě více stimulovat neodpovědné hospodaření lidí. Škůdcovsky skončila COP 29 v Baku požadavkem rozšiřovat perversní obchod s povolenkami na emise CO₂, prosazovaný zejména státy EU.

(Seják, 2024) upozorňuje, že již na 50 tisíc vědců dalo svým podpisem najevo, že nepovažují antropogenní emise CO₂ za příčinu globálního oteplování. Proti příčinnému vlivu CO₂ na globální klima na Zemi totiž jasně hovoří sama historie Země poznaná z ledovcových analýz několika posledních statisíců let. Automatickou pojistku proti růstu klimatických extrémů totiž na řídce osídlených pevninách po statisíciletí vytvářela samooorganizovaně formovaná příroda Země a její sítě autotrofních ekosystémů (lesních, mokřadních), které dokázaly udržovat teploty na zemském povrchu v rozmezích vhodných pro udržení života. 12. a 13. 11. 2024 se v Praze konala mezinárodní konference klimaskeptiků platformy CLINTEL (Gutman 2024).

Literatura

- Andreasenová, J. R., Hoggová, A. E., Selleyová, H. L. (2023): Change in Antarctic ice shelf area from 2009 to 2019. *The Cryosphere*, roč. 17, č. 5, s. 2059-2072. ISSN 1994-0424.
- Carbon dioxide in Earth's atmosphere (2024). [Oxid uhličitý v zemské atmosféře – Wikipedia](#) (cit. 20. 12. 2024).
- Guttmann, T. (2024): Utajená konference na půdě parlamentu. *Neviditelný pes*, 17. 12. 2024. ISSN 1212-673X. [CLINTEL: Utajená konference na půdě parlamentu - Neviditelný pes](#).
- Jong, H. N. (2019): Požáry v Indonésii uvolnily dvakrát více uhlíku než požáry v Amazonii, ukazuje výzkum. 25. 11. 2019. [Indonesia fires emitted double the carbon of Amazon fires, research shows](#).
- Kalenda, P. (2016): *Klima na Zemi a sluneční aktivita. Speciální prezentace na setkání zemědělců, členů územní organizace ZS Rakovník a Kladno Nesuchyně*. 10. 5. 2016. <https://www.zsch.cz/news/klima-na-zemi-a-slunecni-aktivita-pavel-kalenda/>
- Kanad'an se přiznal ke 14 lesním požárům. Předtím tvrdil, že je založila vláda (2024). *Ekolist.cz*, 19. 1. 2024. ISSN 1802-9019. [Kanad'an se přiznal ke 14 lesním požárům. Předtím tvrdil, že je založila vláda - Ekolist.cz](#) (cit. 6. 2. 2024).
- Karlík, T. (2024): *Živelní pohromy jsou ničivější kvůli změně klimatu, říká nová studie*. 31. 10. 2024. [Živelní pohromy jsou ničivější kvůli změně klimatu, říká nová studie — ČT24 — Česká televize](#).
- Klimatické prostřáctví a bytelná věda (2024). 11. 12. 2024 <https://paveltykac.com/klimaticke-prostactvi-a-bytelna-veda/> (Originál Koonin, S. E. (2024): *Nejistá věda: Co věda o klimatu říká, co neříká, a proč na tom záleží*. Brno: Books & Pipes. ISBN 978-80-7485-292-3).
- Marek, L. (2024): *Hydrolog říká, proč deště ve Španělsku tak zabíjely a čím se lišily od Jeseníků*. 31. 10. 2024. [Hydrolog říká, proč deště ve Španělsku tak zabíjely a čím se lišily od Jeseníků - Seznam Zprávy](#).
- „Nejhorší hurikán za sto let. Kvůli změně klimatu,“ říkala média i aktivisté. Zase je to jinak (2024). 11. 10. 2024. [„Nejhorší hurikán za sto let. Kvůli změně klimatu,“ říkala média i aktivisté. Zase je to jinak | ParlamentniListy.cz – politika ze všech stran](#).
- Odlesňování: Jaké jsou jeho příčiny a možnosti řešení v EU. 25. 10. 2022. [Odlesňování: Jaké jsou jeho příčiny a možnosti řešení v EU | Témata | Evropský parlament](#) (cit. 21. 11. 2024).
- Rozsah sabotáží a ekologického terorizmu dosiahol rozmerov útoku na štát, rozhovor s Dušanem Lukáčikem (2024). *Podtatranský kurier*, 16. 11. 2024. ISSN 1338-5402. [Rozsah sabotáží a ekologického terorizmu dosiahol rozmerov útoku na štát - Podtatranský-kuriér.sk | Noviny Poprad a okolie](#).
- Seják, J. (2024): *Termodynamická stabilita přirozených ekosystémů, co je potřeba pro ni zajistit v ochraně přírody: Seminář „Národní parky a chráněné krajinné oblasti:*

- současnost, praxe a výzvy do budoucna*“, 25. 4. 2024. Praha: Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. ISBN nemá.
- Skrytá hrozba požárů pustošících naši planetu* (2019). Greenpeace International, 9. 12. 2019. [The hidden threat from the fires ravaging our planet - Greenpeace International](#).
- Total Wildland Fires and Acres* (1983-2023). <https://www.nifc.gov/fire-information/statistics/wildfires.cit> (cit. 21. 11. 2024).
- Uvádět fakta o klimatické změně není alarmismus, říká přední klimatoložka. Rozhovor Matěje Moravanského s místopředsedkyní Mezivládního panelu pro změnu klimatu Dianou Ürge-Vorsatzovou (2024). *Deník referendum*, 27. 9. 2024. [Uvádět fakta o klimatické změně není alarmismus, říká přední klimatoložka](#).
- Vašků, Z., Svoboda, J., Cílek, V. (2023): *Kniha o klimatu zemí koruny české*. Voznice: Leda. ISBN 978-80-7335-896-9.
- Zeman, J. (2022a): Ničivý požár v národním parku České Švýcarsko je selháním jeho správy. *Ekolist.cz*, 23. 8. 2022. ISSN 1802-9019.
- Zeman, J. (2022b): Velký problém klimatických změn 1. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 6, č. 10, s. 36-81. ISSN nemá.
- Zeman, J. (2023): Ke sporu o koncepci klimatických změn. *Ekolist.cz*, 30. 9. 2023. ISSN 1802-9019.
- Zeman, J. (2025): Velké požáry zpustošily luxusní čtvrti Los Angeles. *! argument*, 27. 2. 2025. ISSN 2570-6934.
- Zemědělské sucho překonalo mezi léty 2015-2018 všechny suché periody v posledních dvou tisíciletích*. Tisková zpráva Ústav globální změny AV ČR Brno (2021). 16. 3. 2021. [Zemědělské sucho překonalo mezi léty 2015-2018 všechny suché periody v posledních dvou tisíciletích \(Nature Geoscience\) - CzechGlobe](#) (cit. 7. 2. 2024).

Je naše realita ve shodě s tvrzením vlády?

Evžen Smrkovský

Máme se tak, jako nikdy dosud, tvrdí tzv. ekonomičtí machři vlády a v různých obměnách to pak opakují i naši vládcí. A mají pravdu, přece občan má považovat za vrchol blahobytu, když mu zadlužený stát, který není schopný sestavit vyrovnaný rozpočet, na dluh doveze banány! Na brambory, vodu, energie, dopravu, léky, nájem, potřeby pro děti ve škole, zdravotní a sociální zabezpečení atd., tedy položky, které jsou pro život podstatně důležitější a před převratem byly samozřejmostí, dnes mnohá rodina zoufale hledá prostředky.

Výsledky voleb a občanům i mediím pak zákonem vymezený (možná dovolený) rozsah diskuzí ukazují, že mladší generace si neuvědomují marazmus, do kterého nás přivedly vlády po převratu v roce 1989. Jak vnímat skutečnost, že vláda považuje za úspěch hospodaření se schodkem v řádu 300 miliard při celkovém zadlužení přes 3,2 biliónu korun? Jak „vyrobily“ vlády po převratu ze státu s ohromným nezadluženým a funkčním výrobním potenciálem a s vyspělým národem za 35 roků v prostředí ne studené války, ale v té všeobjímající kapitalistické lásce takový debakl? Nejsou ty tzv. konsolidační balíčky spíše jen zoufalým, drzým eufemizmem pro pokračování pochybné legalizace grandiózní státní zlodějny, tedy okradení národa? Jak má občan vnímat to ohrožení života na planetě (oteplování Země, uhlíkovou stopu, Green Deal, kovid i tragickou válku na Ukrajině), když

politika – ano mezinárodního kapitálu – ten problém ignoruje a potlačuje racionální nabídky řešení? Nepotvrzují to výroky našeho premiéra, prezidenta, jejich týmů i výroky prezidenta USA D. Trumpa? Nepřipomíná jejich propaganda a konání výnosy Ministerstva pravdy, popř. i Ministerstva lásky ve známém románu G. Orwella 1984?

Svět s nadějami očekával sliby staronového amerického prezidenta. Neprojevili se však zatím jako zmatený bandita? V důsledku tzv. sankcí, tedy v podstatě studené války proti konkurenci jiného kapitálu, svět prohlašuje uhlíkovou stopu likvidací dosud bezproblémových ekologických dodávek energií z Ruska. Náhradní řešení jsou výrazně dražší a působí i problémy při jejich nasazení ve stávajících zařízeních (např. plyn). Zvýšené náklady hradí občan, zisk polyká kapitál. Zcela bez ohledu na lidské tragédie se rozeštvají potomci dvou národů, jejichž otcové významně přispěli k záchraně civilizace na Zemi. Jak to ve slabé chvíli prostě vyjádřil Trump? Neoznačil prezidenta Ukrajiny za průměrného komika, diktátora, který vyvolal konflikt? Za pár dnů sice otočil, ale dostal hlad vedle nerostného bohatství Ukrajiny i na nadvládu nad Panamským průplavem, dobrovolně, popř. vojensky chce získat Grónsko, chce správu nad Gazou, Kanadě nabízí zařazení mezi státy USA! Bude to zítra stačit? Ale přiznejme, není to logické až přirozené? Není to podstata kapitalismu? Neplatí jeho základní příkaz – žer, nebo sám budeš sežrán?

Co poznamenat k tragédii Ukrajiny? Za čtvrt století od získání samostatnosti její vlády, tak jako u nás, vytvořily pomocí tzv. privatizace majetku národa tlupu miliardářů a na 6,5 miliónu svých občanů donutily hledat práci v zahraničí. Co lze za takovou dobu pro ekonomiku země v kapitalismu vytvořit je známé z praxe T. Bati, co lze vytvořit pro občana v socialismu, prokázal náš F. Čuba.

Není za tragédie statisíců padlých vojáků, vdov a sirotek na obou stranách konfliktu, rozbitou Ukrajinu, i některé naše problémy tedy odpovědný mezinárodní kapitál, který rozmnožuje bohatství a moc relativně malého počtu v podstatě lidstvu nebezpečných jedinců? A nepotvrzuje tragédie rozeštvaných národů, jejich společných obětí v druhé světové válce moudrost, popsanou K. J. Erbenem – „*Ano, tak svět (kapitál) odplácí?*“. A to současné tvrzení o pomoci Ukrajině ve mně vyvolává vzpomínku na vietnamského spolužáka Tran-xuan.dama, který před 60 roky tvrdil – „*v mezinárodních měřítkách nejde o pomoc, vždy jde jen o investici*“. Kolik tragédií a neštěstí a bídy tato praxe (pomoc? investice?) bude stát řadové občany Ukrajiny, Ruské federace, světa?!!!

Samosprávná ekonomika – naděje či iluze?

Zdeněk Hába⁵¹

*Mnohé materiály zpracované v minulosti odborným zázemím KSČM mají co říci i k dnešku. Rubrika **Texty, které nezestárly** přináší příspěvek věnovaný analýze sporu mezi státním a samosprávným pojetím socialistické ekonomiky, které stále představuje námět diskuzí. Autorem je marxistický odborník na problematiku vlastnictví prof. Ing. Zdeněk Hába, DrSc.,⁵² od jehož smrti uplyne letos 10 let. Připomínaná práce je datována 10. 1. 2009.*

⁵¹ Za Redakční kruh SČA zpracoval Pavel Sirůček, který měl čest náležet k Hábovým žákům a posléze i kolegům z Klubu ekonomů či odborného zázemí strany. V paměti utkvěla jeho rada na posledním speciálním semináři z politické ekonomie socialismu, abychom houfně vyrazili na „pátou fakultu“ (bývalá osvěžovna U Bulhara), neboť ve vzduchu je cosi... Psal se pátek 17. listopadu 1989. My studenti jsme soudruha profesora tuze rádi poslechli a vznikla z toho legenda jarovských dívčích kolejí o hromosvodu. Což je ale jiný příběh.

⁵² Z. Hába (1929–2015) byl marxistický politický ekonom se zaměřením na politickou ekonomii socialismu a politik. V letech 1991–92 vykonával funkci poslance Sněmovny lidu Federálního shromáždění za KSČM, resp. Levý blok. Působil jako vědecký pracovník v Ekonomickém ústavu ČSAV, vyučoval na Vysoké škole ekonomické v Praze aj., byl členem-korespondentem ČSAV. Zkoumal otázky vlastnictví, ekonomických zákonů atp. Po roce 1990 se soustředil na teorii i praxi hospodářské demokracie a podnikové samosprávy.



Zdeněk Hába⁵³

Má-li být socialismus skutečným pokrokem v historii lidstva, musí být jeho ekonomika produktivnější, než dokáže kapitalismus, a své produktivity musí dosahovat spolu s růstem sociální spravedlnosti, na základě likvidace vykořisťování člověka člověkem. O způsob, jak má být ekonomika uspořádána, aby bylo těchto cílů dosaženo, se již po dlouhá desetiletí vedou diskuse, které neukončila ani bezprostřední zkušenost z praxe sovětského modelu socialismu minulých let.

V diskuzi se postupně vyhranily dva základní přístupy. Oba souhlasně vycházejí z axiomatu, že základem a rozhodující podmínkou úspěšného rozvoje socialistické ekonomiky je plné využití předností socialistického společenského vlastnictví. Rozděluje je jejich pojetí společenského vlastnictví: první z nich se domnívá, že jeho základní formou má být státní vlastnictví a využívání mechanismů státní moci k direktivnímu řízení ekonomiky. Druhý přístup zastává názor, že společenský charakter vlastnictví za socialismu je lépe vyjádřen principem samosprávnosti ekonomických subjektů a že socialistická ekonomika má být řízena nástroji, založenými na spojování individuálních a společenských zájmů účastníků výroby. Celospolečenské úkoly, jejichž plnění by první přístup cestou

⁵³ Pramen: <https://blisty.cz/authors/1327>

mocenských nástrojů jednoduše nařídil, mají být podle toho plněny samosprávnými výrobci proto, že to pro ně bude ekonomicky výhodné.

Spor těchto dvou přístupů k pojetí společenského vlastnictví má hlubší kořeny, týkající se obecně předností a slabin demokracie jako takové. V ekonomickém pohledu se jeví jako spor mezi administrativním, z centra vycházejícím řízením ekonomiky, a mezi jejím řízením ekonomickým, decentralizovaným, ponechávajícím výrobcům (podnikům) volnost cest k dosahování společností vytýčených cílů. Jde o zásadní otázku, kdo má být za socialismu původním, primárním nositelem společenského vlastnictví výrobních prostředků, zdroje ekonomické moci společnosti, a jak má být tohoto vlastnictví využíváno.

Mnozí zastánci direktivního ovládání socialistické ekonomiky z centra jsou zděšeni z představy, že by společenské vlastnictví mělo být odděleno od státu a ztratit tak hlavní nástroj svého působení. Obávají se, že tím bude společenské vlastnictví rozmělněno, rozdrobeno na vlastnictví skupinové (podnikové), neschopné prosazovat celospolečenské zájmy. Nechybějí slova o anarchosyndikalismu, o ústupu od marxistického pojetí socialismu. Zastánci samosprávnosti opět poukazují na praktický neúspěch státního pojetí socialistického vlastnictví v dlouhodobé soutěži s kapitalismem a vidí ve státní byrokracii vyrůstat ne-li zvláštní třídu, pak přinejmenším novou privilegovanou vrstvu společnosti v rozporu se zásadami demokracie i socialismu. Někdy slyšíme i o podobnosti „*státního socialismu*“ se státním kapitalismem.

Mezi těmito extrémny, často pocházejícími z neznalosti nebo z nedorozumění, existují různá kompromisní stanoviska. Avšak zásadní rozdíl mezi oběma pohledy na socialismus ignorovat ani bagatelizovat nelze. Promítá se do konkrétní hospodářské politiky budoucího socialistického státu i do současných politických přístupů levice v boji za jeho vznik. Má zásadní význam pro vztah regulace a plánovitosti v socialistické ekonomice; pro pojetí sektorů socialistického trhu, způsoby jeho ovlivňování; pro měřítko hodnocení efektivnosti výroby; metody tvorby cen nebo třeba pro úvahy o charakteru mzdy za socialismu: je cenou pracovní síly nebo je podílem na národním, resp. podnikovém důchodu? Řešení těchto otázek má závažné konsekvence pro volbu konkrétních forem budoucího socialistického hospodaření. Spor má také svou historickou stránku: na povaze společenského vlastnictví závisí i to, za jakých podmínek může vzniknout a rozvíjet se, což je otázka, která dnes znovu nabývá na aktuálnosti.

Co je společenské vlastnictví?

Rozhodnutí o správnosti direktivního nebo samosprávného přístupu (resp. jejich použitelnosti v dané časové etapě) je pro otevření výrobního potenciálu socialistické ekonomiky klíčové. Využívání mobilizujících sil společenského vlastnictví ovšem předpokládá jasnost v otázce, co společenské vlastnictví je.

V marxistické teorii se vlastnictví považuje za společenskou formu přivlastňování produktů práce. Přivlastňování je proces, jímž se člověk prací zmocňuje předmětů přírody, uzpůsobuje je potřebám reprodukce svého života a užívá jich (postupně či jednorázově je spotřebovává). Protože žije ve společnostech, uskutečňuje se tento proces vždy v rámci určitých společenských vztahů. Ty se s vývojem způsobu výroby mění, jejich obecná funkce zprostředkovávat přivlastňování ovšem trvá. Podobně jako existuje pojem „výroba vůbec“, existuje i pojem „vlastnictví vůbec“ – obecné společenské rysy přivlastňování. V každé etapě vývoje společnosti dostávají obecné rysy vlastnictví zvláštní konkrétní podobu; vedle nich pak vznikají dílčí, specifické rysy vlastnictví, platné jen pro danou historickou epochu.

Odtud plyne první poučení: K úspěšnému „zrušení“ soukromého vlastnictví nestačí prostě vyvlastnit kapitalisty; je třeba rozpoznat v kapitalistickém vlastnictví jeho obecné a specificky historické prvky, odlišit je od sebe a do soustavy společenského vlastnictví převzít ty, které jsou součástí vlastnictví jako takového. Budou fungovat nadále ve své zvláštní, nyní socialistické formě jako integrující součást socialistické ekonomiky. Budou představovat kontinuitu vývoje lidské civilizace stejně tak, jako ji představuje souběžný vývoj výroby a její techniky.

Na shora položenou otázku, co je vlastnictví, se nabízí odpověď, že je to vláda nad vnějšími objekty: právo s nimi nakládat podle své vůle; spotřebovat je, prodat nebo zničit. Je to odpověď běžná, na první pohled snad pro denní život postačující. Zachycuje však jen povrch věci; už na druhý pohled nepostačuje a ve své podstatě je chybná. Dochází při ní k záměně pojmu „vlastnictví“ (jako určité společenské instituce) za pojem „majetek“ (objekt vlastnictví). Představuje nám vlastnictví jako vztah člověka k nějaké věci, kterou „má“. Ale co znamená slovo „má“? Mít věci fyzicky u sebe, držet je lze i bez toho, že bychom je

vlastnili – můžeme je mít vypůjčeny, ve správě, v úschově apod. Ani možnost užívat jich a přivlastňovat si plody tohoto užívání (užitky) nemusí znamenat, že tyto věci vlastníme – mohli jsme si je k tomuto účelu pronajmout, převzít formou leasingu nebo jinou smluvní formou. Rovněž disponování věci nemusí znamenat její vlastnictví. Celá kapitalistická ekonomika je založena na tom, že finanční instituce disponují prostředky, které nejsou jejich. O nakládání s věcí může rozhodovat i notář nebo konkursní správce, nemluvě už o manažerech podniků. A čím je vlastnictví opce, tedy nároku na věc, která dosud neexistuje? Komu vlastně patří „*veřejné vlastnictví*“? Čím je vlastník akcií podniku, v němž je současně i zaměstnán: vykořisťovaným nebo vykořisťovatelem?

Takových otázek by bylo možno položit desítky. Všechny vedou k poznání, že slovo „*mít*“, „*vlastnit*“ vysvětluje jen velmi málo. Vlastnictví je složitější a za tisíciletí vlády soukromého vlastnictví bylo navíc opředeno mnoha mýty, které se hluboce vryly do povědomí lidí a které negativně ovlivňují i jejich postoje ke společenskému vlastnictví.⁵⁴ Jsou to zejména již zmiňovaný mýtus o vlastnictví jako o vztahu člověka k věci, mýtus o vlastnictví jako o svobodě vládnout objektem vlastnictví a mýtus o vlastnictví jako nezávislé, zvykově nebo právně fixované dohodě mezi lidmi. Chápání vlastnických vztahů jako vztahů lidí k věcem (tříd k výrobním prostředkům), ztotožnění vlastnictví se svobodou ekonomického jednání vlastníka (svoboda a demokracie) i směšování ekonomického vlastnictví s jeho právním výrazem (administrativní formy řízení) se staly příčinou mnoha hospodářských i politických nesnází.

Chápání vlastnictví jako vztahu člověka k věci je zřejmě podporováno obvyklou slovní vazbou „*vlastnictví výrobních prostředků*“, tedy věcí, které jsou zprostředkovateli kapitálového vztahu. Bylo již řečeno, že vlastnictví je společenský vztah; pojem vlastnictví by neměl smysl, kdyby neexistoval nikdo, komu bychom museli sdělovat, že daná věc je naše nebo se s ním o to přít.⁵⁵ Je společenským vztahem i v tom smyslu, že musí být společensky uznáváno; platí jen tehdy, jestliže druhé osoby tento vztah za platný přijímají.

⁵⁴ Marx k tomu poznamenal: „*Soukromé vlastnictví z nás udělalo takové hlupáky a omezence, že nějaký předmět je naším předmětem teprve když jej máme... když ho bezprostředně jíme, pijeme, nosíme na těle, bydlíme v něm atd., zkrátka když jej bezprostředně používáme*“ (Marx, 1961, s. 97).

⁵⁵ Robinson na pustém ostrově nepotřeboval pojem vlastnictví, sbíral plody nebo lovil zvěř podle svých potřeb. Teprve s příchodem Pátka vznikla nutnost nějak upravit jejich vzájemné vztahy, související se získáváním životních prostředků (týkající se věcí) – vzájemně spolupracovat a dělit se o výsledek společné práce, nebo přimět jednoho, aby pracoval pro druhého; se vznikem této miniaturní společnosti vzniklo vlastnictví jako společenská forma získávání životních prostředků. Pračlověk Janeček žil v tlupě už od narození, a tyto vztahy vnímal jako přirozenou součást získávání potravy (výroby).

Vlastnictví není vztah člověka k věci, ale vztah mezi lidmi, týkající se věcí (rozumíme-li „věci“ jakýkoliv vnější objekt materiální nebo duchovní povahy). To není hra se slovíčky, nýbrž podstatný obsahový rozdíl.

„Vztah, týkající se věcí“ – co to přesně znamená? Už staří Římané věděli, že vlastnické vztahy jsou složité, upravují rozličné situace, týkající se nakládání s věcmi a s jejich užíváním.⁵⁶ Pokud bylo získávání životních prostředků jednoduché, byly jednoduché i tyto situace. Co člověk získal vlastní prací, to bylo jeho a mohl sám spotřebovat. Lov na mamuta byl ale věcí jednotlivcem nezvládnutelnou. Produkt lovu, úlovek, byl plodem společné práce a v důsledku toho byl i společně přivlastňován, byl společným vlastnictvím členů tlupy. Než jimi mohl být individuálně spotřebován, tedy sněden, musel být napřed mezi ně rozdělen. A pokud se někomu dostal kus choboty, ačkoliv měl raději stehno, mohl si „svůj“ konkrétní podíl na mamutovi vyměnit s někým, kdo měl opačný problém. Proces přivlastňování produktu práce začal výrobou, pokračoval rozdělováním a směnou a završil se konečnou spotřebou.

Od dob lovců mamutů dělba práce a její produktivita podstatně pokročila. Vznikl nadvýrobek a do rozdělování vstoupily mocenské a jiné faktory, rozvíjející se směna zatemnila původ výrobku, konečným spotřebitelem výrobku se stal někdo zcela jiný než ten, kdo se na jeho výrobě podílel, a sama výše jeho podílu se stala nevystopovatelnou. Vztahy rozdělování a směny, které zprostředkovávají spotřebu produktů práce, se zdánlivě osamostatnily a počaly žít jakoby svým vlastním životem.⁵⁷ Proto Marx svého času mezi vlastnické vztahy a to, čemu dnes říkáme ekonomické vztahy, položil rovnítko.⁵⁸

Vlastnictví je tedy souhrn ekonomických vztahů, jejichž prostřednictvím se uskutěčňuje přivlastňování produktů práce.⁵⁹ Takovým souhrnem je soukromé vlastnictví, o jehož „nesčíslných podobách“ psal Marx, a stejně tak i společenské vlastnictví. Na nižším

⁵⁶ Římští právníci rozeznávali *ius utendi et abutendi*, *ius utendi fruendi*, *ius possidendi* i *ius disponendi*. Toto rozdělení vlastnických práv se zachovalo dodnes a v našem občanském zákoníku nabylo podoby práva „předmět vlastnictví držet, užívat, požívat jeho plody a užítky a nakládat s ním“ (§ 123).

⁵⁷ Marx v „*Kapitálu*“ popsal vznik tzv. fiktivního kapitálu, zdánlivě odtrženého od chodu reprodukce společenského kapitálu a pohybujícího se podle svých vlastních zákonitostí. Že tato odtrženost je skutečně jen fiktivní, v poslední době velmi názorně dokumentuje vznik a průběh současné krize neoliberálního kapitalismu.

⁵⁸ „*Definovati buržoasní vlastnictví tedy znamená toliko popsati všechny společenské vztahy buržoasní výroby. Chce-li někdo definovati vlastnictví jako nezávislý poměr, zvláštní kategorii, abstraktní a věčnou ideu může to býti toliko metafysická nebo právníká iluze*“ (Marx, 1948, s. 114).

⁵⁹ Nezávisle na tom, zda tyto produkty jsou hmotné i nehmotné povahy. Stane-li se systém všeobecným, vtahuje do sebe (pokrývá) i objekty, striktně definičně do něj nezapadající.

stupni abstrakce pak stojí proti sobě vlastnictví soukromokapitalistické oproti socialistickému. Na jiném průřezu je individuální vlastnictví protikladem vlastnictví společného (nikoli společenského).

Rostoucí složitost povrchových vlastnických vztahů pronikla do soudobého ne-marxistického ekonomického myšlení v podobě teorie „*vlastnických práv*“. Tato teorie, vystupující z neoklasických pozic, se od počátku 60. let minulého století značně rozšířila. Nezastírá, alespoň u svých autorů, svou inspiraci Marxem.⁶⁰ Chápe „*vlastnická práva*“ jako „... sankcionované vztahy chování mezi lidmi, které vznikají z existence statků a náleží k jejich užívání. Tyto vztahy specifikují normy chování ohledně statků, které každá jednotlivá osoba musí dodržovat ve svých každodenních stycích s jinými osobami, anebo nést náklady za jejich nedodržování“ (Furubotn, Pejovich, 1972). Vlastnická práva v tomto kontextu znamenají konkrétní ekonomické vztahy kapitalistického systému; lze je definovat jako zcela určité, adresně přiřaditelné pravomoci při disponování hmotnými i nehmotnými statky, umožňující přesně vyjádřit stupeň zodpovědnosti ekonomických subjektů za své výnosy i ztráty.⁶¹ K tomuto popisu vlastnických vztahů je možno mít mnoho výhrad, nelze mu však upřít, že je pro povrchovou vrstvu hospodářských vztahů tržní ekonomiky dostatečně výstižný, konkrétní a bezprostředně prakticky použitelný.

Dalším mýtem, živeným zejména neoliberální adorací soukromého vlastnictví jako symbolu svobody, je mýtus o „*nedotknutelnosti vlastnictví*“, a přeneseně i o svobodě podnikání jako nutné základně svobody vůbec. Jeho základnou je touha po neomezeném panství nad věcí, která má svůj důvod: soukromý vlastník nechce, aby byl ve své snaze dosáhnout co nejvyšší zisk jakkoli omezován, proto vydává svobodu podnikání za svobodu vůbec a činí z ní paradoxně podmínku demokracie.

Do pojmu „*svoboda*“ bývá vkládán různý obsah. Může se jím rozumět osobní svoboda (tedy politická rovnost občanů), svoboda jednání, svoboda jako soubor lidských práv. V ekonomické oblasti je požadavek „*svobody*“ ve smyslu nezávislosti jednání

⁶⁰ Významný představitel tohoto myšlenkového směru, S. Pejovich dokonce napsal, že „... Karel Marx byl první ze společenských vědců, který měl teorii vlastnických práv“ (Pejovich, 1982).

⁶¹ Vlastnická práva v tomto smyslu mají být exkluzivní, dělitelná, přenosná a všeobecná. Exkluzivnost zajišťuje vlastníkově výhradní disponování daným statkem a z toho vyplývající plnou osobní zodpovědnost za výsledky tohoto nakládání. Dělitelnost znamená, že nositel vlastnických práv je může samostatně podle své vůle rozdělovat a umisťovat. Přenosnost umožňuje, aby dílčí vlastnická práva byla plnohodnotně předávána dalším osobám. Všeobecnost platnosti vlastnických práv pak má zabránit případné diskriminaci v jejich užívání.

individua na vnějších vlivech zcela absurdní. Už základní přání žít nutí člověka získávat životní prostředky způsobem, který mu byl vnucen společenskými poměry, do kterých se nikoli z vlastní vůle narodil, a to pomocí tělesných a duchovních dispozic, které si také sám nevybíral. Z praxe každý ví, že vlastnit nějakou věc neznamena svobodu s touto věcí libovolně zacházet: například jezdit automobilem, jak se komu zamane. Svoboda ekonomického jednání je vždy jen volbou z daných reálných možností.⁶²

Přes slovní vzývání svobody podnikání se i kapitalistická společnost fakticky brání proti jejímu zneužívání.⁶³ Naše obchodní i občanské právo obsahuje tolik omezení „svobodného podnikání“, samotným vstupem do podnikatelské činnosti (založením firmy) počínajíc, že o svobodě soukromého vlastnictví lze hovořit jen s velmi pevně zavřenýma očima. Někdy se potřeba ochrany před svévolí jednotlivců dokonce přehání; např. směrnice Evropské unie nezdůrazňuje vyžadují opatření, reagující na ekonomickou úroveň vysoce vyspělých zemí EU 15 i od těch zemí, pro které ještě nejsou aktuální, a pro které se tudíž jeví jako nesmyslná byrokracie. Nicméně sama potřeba pravidel fungování ekonomiky je nezpochybnitelná. Je úkolem státu, aby se o ně staral.

To nás přivádí k třetímu komplexu mýtů o vlastnictví, ke směřování právního a ekonomického pojmu vlastnictví. Teoreticky by zde mělo být jasno: ekonomicky jsou vlastnické vztahy objektivní realitou, právně jsou normativním odrazem této reality v lidských hlavách.⁶⁴ V tomto smyslu by se dalo skutečně říci, že vlastnictví je společensky uznávanou dohodou mezi lidmi o způsobu nabývání a užívání věcí, pokud si ovšem uvědomujeme, že tato dohoda nevzniká v lidské hlavě, nýbrž jí pouze prochází. Může mít podobu zvykových pravidel nebo psaného práva, může být dodržována nebo porušována, ale vždy musí existovat, neboť vytváří společenské prostředí, určující způsob fungování daného společenského útvaru. Její dodržování je proto sankcionováno státní (nebo obdobnou) mocí.

⁶² Platí pro ni klasická Spinozova „*libera necessitas*“ (svobodná nutnost), v Hegelově a Marxově interpretaci „*svoboda jako poznaná nutnost*“. Prakticky znamená volit z vějíře objektivně možných postupů ten, který nabízí optimální reálné řešení.

⁶³ Je charakteristické, že ani puncování liberálové nic nenamítají proti antimonopolním zákonům, ačkoliv se jedná o evidentní porušování svobody soukromého podnikání.

⁶⁴ „(Majitelé zboží) ... musí se tedy navzájem uznávat za soukromé vlastníky. Tento právní vztah, jehož formou je smlouva – ať už opřená o zákon nebo ne – je volní vztah, v němž se odráží ekonomický vztah. Obsah tohoto právního nebo volního vztahu je dán ekonomickým vztahem samým“ (Marx, 1954, s. 102).

V dnešní společnosti má svou právní formu prakticky každý konkrétní ekonomický vztah (povrchová vrstva vlastnictví). Potíž je v tom, že odraz ekonomických vztahů v lidské hlavě není přímočarý, je ovlivňován dalšími okolnostmi. Právo má tendenci konzervovat existující stav věcí: to dodává společnosti potřebnou stabilitu, občanskou i podnikatelskou jistotu. Ekonomika se však pohybuje. Právo ovlivňuje jednání lidí mocenskými prostředky (hrozbou trestu za nedodržování právních ustanovení); může tak vést k ekonomicky neracionálnímu jednání, jestliže hrozba trestu je silnější než ekonomická motivace. Dodržování, vymáhání a konec konců i tvorba práva představuje zvláštní oblast lidské činnosti, relativně samostatnou, která si vytváří pravidla, nezbytná pro své řádné fungování; jsou-li tato pravidla přenášena do jiných oblastí lidské činnosti, mohou se v nich projevit jako neúčinná nebo nevhodná. Právo vyjadřuje nejen ekonomické zájmy, ale i zájmy mocenské, nacionální, náboženské, rasové a další, které v ekonomickém světě nehrají systémově rozhodující roli.

Odtud pramení i snadná záměna pozic v tom smyslu, že za prvotní podmínku změny ekonomického vlastnictví se považuje změna jeho právní formy. Není tomu tak: prvotní podmínkou změn ekonomického vlastnictví jsou změny v charakteru a dělbě práce ve společnosti. Tyto změny věcné stránky přivlastňování vedou ke změnám v jeho sociálním rámci, které se pak dříve nebo později promítnou do jeho právní podoby. Právo nevytváří (ekonomické) vlastnické vztahy, jen je reflektuje a potvrzuje. Nadstavbová povaha práva v revolučním období však umožňuje i opak, což vytváří nebezpečí umělého zavádění takových vlastnických forem do ekonomiky, pro které ještě hospodářsky nedozrála a která jsou jen výrazem subjektivních přání.⁶⁵

⁶⁵ „Teprve na určitém, na naši dobu dokonce velmi vysokém stupni vývoje společenských výrobních sil nastává možnost zvýšit výrobu natolik, aby se odstranění třídních rozdílů stalo skutečným pokrokem, aby mohlo být trvalé a nevedlo ke stagnaci nebo dokonce k úpadku společenského výrobního způsobu“ (Engels in Marx, Engels, 1958, s. 47). Tato slova se potvrdila v období válečného komunismu v Rusku, v době kulturní revoluce v Číně, potvrzují se i v současnosti v Zimbabwe, Mosambiku i jinde.

Princip samosprávnosti v ekonomice

V dříve uvedeném hrubém přiblížení samosprávnost znamená takové uspořádání ekonomiky, při němž jsou základní hospodářské buňky společnosti – podniky – spravovány kolektivem svých pracovníků na jejich vlastní účet. Pracovní kolektiv je vázán ve svém rozhodování objektivními technickými podmínkami výroby i nutností dodržovat obchodní, finanční, daňové, pracovní atd. zákonodárství státu (nejedná tedy „svobodně“), avšak v tomto rámci záleží na něm, jaké si zvolí cesty k dosažení žádoucího hospodářského efektu. Ví při tom, že o výsledky svého pracovního nasazení či vynalézavosti nepřijde případným škrtem pera nějakého nadřízeného orgánu. Ekonomická samospráva je tak založena na propojení hmotného zájmu a osobní iniciativy pracovníků s celospolečenskými cíli na společné, objektivní ekonomické základně. Toto uspořádání má odstranit nedostatky, spojené s existencí dřívější státní formy společenského vlastnictví.

Proč ale státní forma vlastnictví u nás vůbec vznikla? Když konfiskované a znárodnované výrobní prostředky hledaly nového právního nositele, jiný představitel celé společnosti, než stát neexistoval. Stát už v dřívější době figuroval jako vlastník v podnikatelské sféře, státní vlastnictví tedy nebylo nic nového nebo neobyčejného. V průběhu II. světové války i po ní docházelo k nacionalizaci některých podniků i v řadě zemí na západ od naší republiky (Velká Británie, Francie atd., ale např. i USA). Znárodnění cestou zestátnění bylo logickou a právně okamžitě dostupnou cestou převedení výrobních prostředků, odňatých sektoru soukromého vlastnictví, do nově vznikajícího sektoru společenského vlastnictví. Jiné řešení nepřípadalo v úvahu a ani se nehledalo; mezi jiným i proto, že v tehdejší době měly státní podniky rozsáhlou samostatnost a významnou roli v nich hrály rovněž závodní rady zaměstnanců.

Státní forma vlastnictví však kromě výhod v sobě skrývala i určitá nebezpečí. Stát není totéž co „společnost“, stát je pouze institucionální forma její organizace. V této roli vydává z pověření společnosti zákony, jimiž se má život společnosti řídit a vytváří si aparát, jehož pomocí garantuje jejich dodržování. V třídní společnosti slouží zájmům vládnoucí třídy: upevňuje a konzervuje její moc. Státní vlastnictví proto má v sobě jen potenciálně celospolečenský charakter. Může stejně dobře sloužit kapitalismu (být nástrojem jeho vládnoucích tříd) jako socialismu (být nástrojem dělnické třídy – po dobu trvání

třídní společnosti). Odtud ironická poznámka Engelsova o tom, že mělo-li by být zestátnění považováno za socialismus, musel by být mezi zakladatele socialismu zařazen i Bismarck.⁶⁶ Automatický předpoklad, že „státní“ je totéž co „společenský“ či „socialistický“ je tedy mylný. Podobné chyby se dopouštějí i zapřisáhlí liberálové Klausova ražení.

Dokonce ani socialisticky míněná a provedená revoluce, získání politické moci dělnickou třídou a jejími spojenci, automaticky neznamena, že do státní formy vlastnictví bude vložen celospolečenský obsah. K. Marx ve své kritice „hrubého“ komunismu psal, že odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků je zpočátku „... ve své první podobě jen jeho zevšeobecněním a dovršením... určení dělníka není zrušeno, nýbrž rozšířeno na všechny lidi... Společenství je jen společenství práce a rovnost mzdy, kterou vyplácí společný kapitál“ (Marx, 1961, s. 90-91). Nejde tedy ještě o společenské vlastnictví ve vlastním slova smyslu přetváření systému ekonomických vztahů, vnímané dělnickou třídou nebo obecněji všemi občany státu jako vznik „jejich majetku“. Státní forma je spíše vzdaluje, než přibližuje jeho skutečným nositelům. Ti chodí do zaměstnání ve státním podniku stejně jako dříve do podniku soukromého, mají stejně malou možnost uplatňovat při tom svá vlastnická práva, jako tomu bylo dříve (neboť právo rozhodovat náleží státnímu orgánu). Sociální efekty společenského vlastnictví (zaměstnanost, sociální jistoty atd.), na které si rychle zvyknou, si málokdy spojují se státním vlastnictvím podniků, ve kterém pracují.

Ale problémy pokračují a narůstají i později. Stát je svou povahou mocenskou organizací. Pro své vlastní funkce si vypracoval určité metody práce (charakteristické centralismem, administrativními postupy, mocenským řešením sporných otázek atd.). Tyto metody jsou pro státní správu nezbytné a osvědčují se v ní. Potřebám ekonomické sféry však neodpovídají, a když do ní jsou prostřednictvím mechanismů státního vlastnictví vnášeny, působí v ní obtíže, byrokratickou malicherností počínajíc a konzervativismem, nechutí k rizikům pokroku končíc. Úředníci prostě nejsou a z povahy věci ani nemohou být podnikatelé. I sedí-li v hospodářském orgánu vlády nebo jiné složky státní správy, nesou za svá rozhodnutí hmotnou zodpovědnost. Metody jejich práce jsou nutně administrativní a osvědčují se proto (a do té míry), že za nimi stojí státní moc, síla příkazu.⁶⁷ Jsou při tom velmi houževnaté, protože jsou pro centrální řízení ekonomiky pohodlnější. Přikazovat je snazší a krátkodobě účinnější než motivovat.

⁶⁶ Srov. (Engels, 1977, s. 340).

⁶⁷ Pětiletky byly u nás vždy schvalovány v podobě zákona.

Tím nemá být řečeno, že státní forma vlastnictví je za všech okolností zavrženíhodná. V určitém období a v určitých případech může být státní forma vlastnictví velmi účinná; jakmile však zkožnatí, ustrne na jednu zavedených formách, stává se vážnou brzdou ekonomického rozvoje. K tomu může dojít i po úspěšném dovršení politického boje o státní moc. Mocenské nástroje politického vítězství se setrvačností přenášejí do situací, v nichž jich už není třeba – pod dojmem právě toho, že se v minulosti osvědčily – a zabraňují hledání nových cest vývoje.

Praktickým příkladem může být vývoj postavení státních podniků u nás. Počátkem 50. let se rozsah pravomocí podniků značně zmenšil, stát si chtěl pojistit svou vlastnickou suverenitu nad podniky prostřednictvím centrálního plánování a ministerské organizační struktury. Už v té době se mezi ekonomy živě diskutovalo o problému, tehdy nazývaném „*relativní ekonomická samostatnost podniku*“. V právní vědě se stejný problém jevil jako teoretický problém dělitelnosti či nedělitelnosti vlastnictví, které se v případě podniků fakticky rozpadalo mezi dvě právnické osoby: stát a podnik. Věc se řešila se prostřednictvím konstrukce tzv. operativní správy,⁶⁸ která ponechávala státu vlastnickou suverenitu, ale umožňovala mu svěřit svůj majetek podnikům do správy, tj. dnešním jazykem řečeno přenechat jim část svých vlastnických práv. Reálný vývoj budování socialismu u nás si pak vyžádal několik ekonomických reforem. Prakticky každá z nich postupně snižovala počet závazných ukazatelů plánu a poskytovala podnikům o něco větší podnikatelskou volnost. V rámci poslední ekonomické reformy (z roku 1987) vývoj dospěl až ke schválení zvláštního zákona o socialistickém podniku. Ten se už nedočkal obecného praktického uplatnění. Historie vývoje ekonomického postavení podniku u nás je výmluvným svědectvím toho, jak obtížně se prosazuje objektivní ekonomická potřeba skrze normativní závory státního vlastnictví.

Všechny tyto důvody vedou k přesvědčení, že idea státního vlastnictví jako základní a nejvyšší formy společenského vlastnictví není pro vyspělou socialistickou ekonomiku ideou nosnou, a ve své bývalé podobě (dosud vytrvale zastávané mnohými bývalými pracovníky řídicí sféry) neodpovídá ekonomické realitě hospodářsky vyspělých zemí. Mohla se – a může se dodnes – v některé zemi a pro některé etapy jejího hospodářského

⁶⁸ Právní koncept operativní správy byl podrobně rozpracován akademikem A. V. Venědiktovem in (Venědiktov, 1950) – monografii vyznamenané Stalinovou cenou. Vývoj právního pojetí postavení podniku v ČSSR popsal vyčerpávajícím způsobem např. (Čapek, 1976).

vývoje dočasně osvědčit,⁶⁹ avšak nemůže být zárukou trvalého rozvoje socialistické ekonomiky.

Východisko z těchto obtíží nabízí myšlenka o podnikové samosprávě. Někdo by se mohl domnívat, že podniková samospráva je příliš úzký, spíše technický problém, pro běžného občana okrajový, a pro politika, zabývajícího se důležitými věcmi veřejnými možná dokonce příliš přízemní. To je však fatální omyl. Podnik (v nejširším smyslu slova) je tím místem, kde vznikají základní pracovní a sociální vztahy, které předurčují celkový způsob života obyvatelstva. Postavení, jaké bezprostřední výrobci, sdružení v podnik, zaujmou v ekonomickém systému společnosti, bude rozhodující pro ekonomickou a sociální tvář budoucího socialismu, stejně jako bylo a je místo námezdních pracovníků rozhodující pro tvář kapitalismu. Koncepce ekonomické samosprávy podniků je založena na hlubokém přesvědčení, že základnu společenského vlastnictví je třeba hledat v bezprostřední výrobní sféře, mezi Marxovými „*sdruženými výrobci*“.

Bylo již řečeno, že společenské vlastnictví výrobních prostředků má předčít soukromovlastnický systém nejen tím, že odstraní apriorní ekonomickou nerovnost účastníků výroby, umožňující vykořisťování, ale také tím, že je funkčnější, vede k vyšší výkonnosti ekonomiky jako celku; jinak by nezískalo své dějinné opodstatnění. Tyto dva požadavky nejsou v rozporu; nejvýkonněji pracuje člověk „*na svém*“, tj. ví-li, že výsledky jeho práce mu budou patřit. Je tedy třeba vytvořit systém, při němž se pracovník socialistického podniku bude cítit opravdu jako na svém, uplatňovat v něm svá vlastnická práva. To znamená zespolečnění výrobních prostředků užívat (právo na práci), spolurozhodovat o nich (demokracie) a podílet se na výsledcích společné práce (rozdělování podle práce).

Některá z těchto práv v určité míře pronikají v zárodečné podobě už do soudobého kapitalismu. Poučen historií revolučních bojů dělnické třídy, pod tlakem socialistického světa nedávné minulosti, i v prosté snaze nedopustit narušování plynulého chodu ekonomiky kapitalismus v mnoha zemích Evropy usiluje o zachování sociálního smíru, o vytvoření iluze sociálního partnerství zaměstnanců a zaměstnavatelů. Tzv. sociální stát se snažil učinit soukromé vlastnictví společensky zodpovědnějším. Za tím účelem přistoupil na omezování vlastnických práv soukromých podnikatelů a (nepatrnou) část z nich přenesl i na zaměstnance jako vedlejší efekty: účast zaměstnanců v kontrolních komisích podniků,

⁶⁹ V některých teoriích se svazuje potřeba státního vlastnictví s historickou epochou rozvoje strokové velkovýroby (industrializace), v níž žili a pracovali Marx, Engels i v ruských poměrech Lenin.

uzavírání kolektivních smluv, zřizování podnikových rad zaměstnanců, svěřování některých, nejčastěji zaměstnaneckých agend odborům, různé formy participace zaměstnanců na kapitálu a na řízení podniků. Kapitalismus tak činí ve vlastním zájmu: omezování vlastnických práv soukromých podnikatelů⁷⁰ – práva svobodně vyrábět, svobodně určovat výši mezd a pracovní podmínky zaměstnanců, svobodně si přivlastňovat dosažený zisk, svobodně obchodovat čímkoli a s kýmkoli (jinými slovy, regulovaná ekonomika) – má za cíl udržet hospodářskou stabilitu systému a jeho přetrvání. Není to ústupek ani požadavkům dělnické třídy, ani vyšším principům demokracie, je to produkt vlastního zájmu na udržení kapitalistické ekonomiky v chodu.⁷¹

S podobnou naléhavostí se v bývalých socialistických ekonomikách prosazovala zmiňovaná relativní ekonomická samostatnost podniků. Kromě nechuti řídicího aparátu nechat si nahlížet do karet narážela vždy na principiální námitku, podle které ekonomická samostatnost podniku povede k rozložení společenského vlastnictví: místo jednoho, společnost reprezentujícího vlastníka, jich bude nepočítaně, a každý z nich bude hospodařit do své kapsy. Ale tato námitka je zcela bezpředmětná. Stát jako takový není podnikatelská instituce, nikdy jako takový sám nepodnikal, vlastnická práva vykonával prostřednictvím kolektivu pracovníků podniku. Stát (ani jiný představitel společenského vlastnictví) při tom dotyčný podnik zaměstnancům do vlastnictví „nedal“ ani „nedává“ (ve smyslu neomezené vlády nad věcí), nýbrž jim jen přenechá určitý výsek souboru vlastnických práv.

Proto je představa, že samosprávný podnik se bude řídit pouze vlastními zájmy, zcela spekulativní, zcela nereálná: nemůže to činit ani žádný soukromý vlastník, třebaže se o to vždy snaží. Evropský sociální stát daněmi, politikou zaměstnanosti, ekologickým zákonodárstvím, antimonopolními opatřeními, státními dotacemi atd. podstatně omezuje vlastnická práva soukromých vlastníků, aniž by tím „rušil“ soukromé vlastnictví.⁷² Omezuje jeho svobodu (svobodu neomezeně vykořisťovat, nezodpovědně nakládat se svěřeným majetkem, porušovat pravidla obchodního styku atd.) proto, aby soukromé vlastnictví zachoval. Obdobně neruší společenské vlastnictví fakt, že některé jeho funkce jsou

⁷⁰ Stále máme na mysli vlastnická práva v ekonomickém smyslu.

⁷¹ Neoliberální politika takový vývoj sociálního státu nepodporuje. Nemusí to dělat, ale je za to trestána hospodářskou krizí, jakou kapitalismus nezažil za poslední tři čtvrtiny století. Potřeba společenské regulace ekonomiky se vrátila s plnou silou objektivní ekonomické zákonitosti.

⁷² Jinou věcí je, že těmito kroky k tomu nechtěně, jako nezamýšlený efekt, směřuje. Neoliberálové to chápou; odtud pramení jejich zásadní odpor vůči všem státním zásahům do ekonomiky i zdánlivě nesmyslný výrok V. Klause o tom, že „*Evropská unie je socialismus*“.

přenášeny na dílčí složky společnosti, v konečné fázi na podniky. Společenské vlastnictví se tím stává naopak účinnějším, protože se rozprostírá skutečně ke každému občanu socialistické společnosti.

Ekonomická (relativní) samostatnost samosprávných podniků dlouho narážela na odpor proto, že předpokládá existenci tržní ekonomiky, tj. ekonomiky, která není zbožní výrobou jen formálně, ale skutečně. Výrobky se směňují na trhu, kde platí zákon hodnoty, nabídky a poptávky atd.⁷³ To se nesnáší s poměrně dlouhou dobu převládajícím názorem, že vznik společenského vlastnictví bude znamenat zánik zbožního charakteru výroby.⁷⁴ Měl být nahrazen buď naturální směnou nebo přímou distribucí výrobků, při které cena, peníze a jiné atributy trhu nebudou mít hodnotový, nýbrž jen účetně evidenční charakter a budou směřovat k přímému uspokojování potřeb obyvatelstva.⁷⁵

Praxe ukázala, že tato představa je nereálná. Směna musí existovat, protože existuje dělba práce (včetně mezinárodní); peníze proto, že jsou univerzálním zprostředkovatelem spotřeby různorodých výrobků. Odtržení ceny od její hodnotové základny znamená ztrátu objektivního měřítka velikosti hodnoty. Bez nabídky a poptávky nemohou centrální orgány racionálně alokovat společenské prostředky, plánovat ani regulovat proporcionalitu výroby; soutěž tržních subjektů je nenahraditelným ekonomickým stimulem technického pokroku. Pokusy nahradit zisk tím či oním ukazatelem státního plánu selhaly, vesměs vedly jen k jednostrannému zaměření hmotné zainteresovanosti výrobců na růst objemů výkonů a chybnému pojetí zisku jako funkce nákladů. Socialistická ekonomika – zvláště na ekonomické úrovni současného světa – se neobejde bez zbožní výroby, založené na (pracovní) hodnotě. Bude tržní ekonomikou, pravděpodobně s jednodušším aparátem než kapitalistická (okleštění role finančního trhu, stále sporná existence pracovního trhu). Snaha zaměnit hodnotu výpočtem pracovních nákladů anebo prakticky

⁷³ Není snad nutné připomínat, že na rozdíl od kapitalistické tržní ekonomiky se v ní výrobky nesměňují jako výrobky kapitálu ani jako produkty prosté zbožní výroby, ale jako produkty řízené společenské práce.

⁷⁴ Klasikové to skutečně na více místech v souvislosti se zrušením soukromého vlastnictví uvádějí. Avšak Marx kladl zánik zbožního charakteru výroby do omnoho vyspělejší ekonomiky, než která existovala po první nebo i druhé světové válce. Podle něj s rozvojem velkého průmyslu se vytváření bohatství stává méně závislým na množství vynaložené práce než na síle činitelů, které „... závisejí spíše na všeobecném stavu vědy a na pokroku techniky čili na aplikaci této vědy ve výrobě... Jakmile práce ve své bezprostřední formě přestala být velkým zdrojem bohatství... i směnná hodnota přestává být mírou užité hodnoty... Tím se hrouť výroba založená na směnné hodnotě“ (Marx, 1974, s. 335-336).

⁷⁵ I tato představa stále přežívá v podobě nejrůznějších „kybersocialismů“.

nepostižitelné užitečnosti statků („*utility*“) nemohou ani při použití sebevyspělejší techniky počítat s úspěchem, protože opomíjejí kvalitativní skladbu hodnoty.

Jaké tedy by mělo být ekonomické postavení samosprávných podniků? Budou základem prvkem soustavy společenského vlastnictví s tolika vlastnickými právy, kolik jich na ně v dané etapě socialistického vývoje bude přeneseno. Jejich příslušnost ke společenskému vlastnictví (neexistence vykořisťování) bude stvrzována odvodem nadhodnoty, v nich vytvořené, do fondů celospolečenského užití na jedné straně,⁷⁶ jejich účastí v celostátních programech hospodářského rozvoje na straně druhé. Řečeno lapidárněji: podniky budou odvádět nadhodnotu nikoli do soukromých kapes, ale do fondů společenského vlastnictví, odkud budou tam soustřeďované prostředky plynout do užití podle celospolečenských priorit.

Věc je samozřejmě složitější. Podniky neodvádějí nadhodnotu, ale zisk. Neodvádějí jej celý, protože část z něj si ponechává sám podnik jako stimulační prvek zvyšování efektivity. Další části zisku připadnou jako přídělky do místních, resp. regionálních rozpočtů lokální správy, v jejímž okruhu je výroba umístěna. Lokální princip odvádění daní řeší dostatečně i problém rozdělování zisku nadnárodních společností, které za socialismu budou fungovat. Sám pojem zisku musí být nově definován mj. i proto, že rozdělování může být pojato jako rozdělování čistého důchodu („*m*“), ale také jako rozdělování hrubého důchodu („*v + m*“), v němž se hranice mezi mzdovými fondy a ziskem podniků relativizují. Tyto a další problémy nejsou však pro diskusi o samosprávnosti podniků podstatné (existují i u podniků jiných vlastnických forem, včetně státních).

Prubířské kameny socialistické ekonomiky – sociální spravedlnost a plánování – nejsou tedy samosprávností podnikové sféry nijak dotčeny. Je také zřejmé, že samosprávná kritika státního vlastnictví není zaměřena proti centrálním orgánům společenské moci vůbec; žádná organizovaná společnost bez nich nemůže existovat. Kritika je namířena vůči bezmyšlenkovitému a pohodlnému přenášení metod státní správy do ekonomiky. I státní majetek může být spravován podnikatelským způsobem: k tomu směřovalo

⁷⁶ Podnik v jakékoliv vlastnické formě musí z vytvořeného produktu uhradit náklady práce, potřebné k jeho vytvoření (*c + v* podle Marxe). Na společenské přivlastňování (ve fázi rozdělování) zbývá vlastně jen nadprodukt (jeho hodnota „*m*“ v konkrétní podobě zisku). Zisk si celospolečenské centrum může přivlastnit prostřednictvím daní, odváděných podnikem do státního rozpočtu.

historické úsilí o relativní ekonomickou samostatnost podniků a směřuje tam i současná snaha o samosprávnost podniků.

Svorníkem společenského vlastnictví, zárukou jeho uplatnění je hospodářská politika centrálních orgánů společnosti. Představme si, že žijeme v demokratickém, právním státě, v němž je u moci levice, podporovaná volební většinou obyvatelstva. Nepochybně bude provádět politiku typu sociálního státu, která ji vynesla k moci. Tato levicová vláda nezrušila soukromé vlastnictví, ale život ji nutí, aby ho regulovala. Činí to i okolní evropské státy. Vláda zvýší daňovou progresi, aby získala prostředky pro sociální opatření, zesílí regulační opatření na trhu (např. ji k tomu donutí arogance velkých obchodních řetězců nebo energetických monopolních sdružení). Pracovním zákonodárstvím dále omezí pracovní i mzdovou svévoli zaměstnavatelů. Zavede přísný kontrolní režim, snižující možnost korupčního jednání. Tato a podobná opatření se bezpochyby setkají s potleskem pracujících většiny obyvatelstva. To povede k jejich pokračování a prohlubování. Žádné z těchto opatření není samo o sobě socialistické ani revoluční, žádné ani není jako takové deklarováno. Přesto všechna objektivně stojí u cesty k sociálně spravedlivější společnosti. Soukromé vlastnictví formálně – právně nepřestalo existovat (nedošlo k vyvlastnění buržoazie), ale přesto je postupně omezováno a vytlačováno až k bodu, kdy se jeho fungování v podstatě neliší od fungování podniků v předpokládaném společenském vlastnictví, pracujících, které pracují v zásadě ve stejném hospodářském a právním prostředí.

Takovému vývoji může otevřít volební vítězství levice. Jeho nástroji jsou volební lístky a hlasovací tlačítka v parlamentě; porodními bolestmi kolísání politických sil mezi pravicí a levicí, a také mezi různými myšlenkovými proudy uvnitř levice. Jistě by se v současné Evropě neodehrával idylicky, zaznamenával by úspěchy i porážky, kroky vpřed i návraty zpátky. Chyběly by při něm fanfáry a noha na hrudi poraženého nepřítele, ale na rozdíl od romantických vizí o ideálech socialismu není žádnou utopií. Všechny jeho prvky reálně existují a v dnešní kapitalistické ekonomice se neúprosně prosazují. Závisí jen na vládní politice, zda v ní převáží a budou se jako „*tichá revoluce*“ vyvíjet dále, anebo zda tato další příležitost zůstane promeškána.⁷⁷

⁷⁷ Velký revolucionář V. I. Lenin napsal: „... Vmysleme se do Marxových myšlenek... Marx pravil: dělníci za jistých podmínek naprosto neodmítnou se od buržoazie vykoupit. Marx sobě – ani budoucím vůdcům revoluce socialistické – nevázal ruce, pokud jde o formy, metody a způsoby převratu, poněvadž si byl velmi dobře vědom, jaká spousta nových problémů se pak vynoří, jak se změní veškerá situace v průběhu převratu, jak často a pronikavě se bude měnit v průběhu převratu... Marx měl naprostou pravdu, když učil dělníky, že je k důležité zachovat organizaci velkovýroby právě pro usnadnění přechodu k socialismu a že je zcela přípustná myšlenka,

Samosprávný podnik v praxi

Veškeré předchozí úvahy o samosprávnosti ekonomiky, resp. o hospodářské demokracii by byly zbytečnou ztrátou času, kdyby měli pravdu ti odpůrci samosprávy, kteří tvrdí, že je nemyslitelná jednoduše proto, že nemůže v žádném podniku prakticky fungovat; tam musí vládnout pevná technologická a organizační disciplína, princip nadřízenosti a podřízenosti. Jinak by podnik nemohl efektivně pracovat. V něm žádná demokracie nemá místo. Proto také žádné samosprávné podniky neexistují.

Tento často používaný argument je bohužel plodem nevědomosti, předsudků a zastaralých nebo zcela mylných informací. Vyvrací jej dokonale už pouhá existence družstev. Družstva jsou zde již 150 let, za tu dobu přežila mnoho hospodářských přeměn a úspěšně existují dodnes, třebaže jsou trnem v oku neoliberálním ekonomům a politikům, neustále se pokoušejícím o jejich „transformaci“ na běžné obchodní společnosti. Jejich odlišnost respektuje i náš obchodní zákoník, který jim vymezuje zvláštní samostatné místo. Svými hospodářsko-politickými zásadami⁷⁸ družstva zcela splňují obecné podmínky samosprávnosti. Jejich odolnost vůči všem společenským proměnám, k nimž na území našeho dnešního státu došlo, svědčí zcela přesvědčivě o životnosti principů, na kterých jsou založena. Vznikala ovšem za jiných podmínek a z jiných podnětů než samosprávné podniky, o které v této diskusi jde. Představují jednu z možných forem samosprávnosti. V tomto smyslu jsou blízkými příbuznými samosprávných podniků, ale ne jejich identickými dvojníky. Nebylo by proto na místě uvažovat o případném „družstevním socialismu“ podle vzoru Ch. Gida či jeho moderních křesťanských následovníků. Jsou však živým důkazem toho, že samosprávnost podniků neohrožuje jejich funkční schopnosti, jejich efektivnost a životaschopnost.

Samosprávné podniky také nemusí čekat na svůj vznik až do postkapitalistické doby. Některé cesty vzniku samosprávných podniků jsou schůdné už v kapitalismu a jsou tam také využívány: postupný výkup podniku jeho vlastními zaměstnanci (ve světě se to

abychom dobře zaplatili kapitalistům... jestliže jako výjimka se okolnosti utvoří tak, že donutí kapitalisty pokojně se podřídit a uspořádaně, organizovaně přejít k socialismu pod podmínkou výkupu“ (Lenin, 1951, s. 680-681).

⁷⁸ Platí i v dnešní době, viz např. (*Declaration on the Cooperative Identity*, 1995).

děje např. prostřednictvím tzv. ESOPů – Plánů zaměstnaneckého vlastnictví akcií), sdružování individuálních nebo kolektivních drobných podnikatelů (v uzlových bodech sítí výroby, odbytu nebo služeb (příkladem budiž družstevnictví severní Itálie), nájem podnikatelské jednotky kolektivem zaměstnanců od státu (příklady bychom našli v Argentíně a jiných jihoamerických státech) nebo od jiného institucionálního vlastníka, nebo založení podniku už přímo jako podniku samosprávného (jako jsou např. *sociudades laborales* ve Španělsku). Výjimečně dochází i k předání podniku zaměstnaneckému kolektivu podnikatelem, který odchází z aktivní podnikatelské činnosti a nenachází vhodnějšího pokračovatele v ní. Je ovšem pravda, že váha samosprávných podniků v soudobé kapitalistické ekonomice je nepatrná. Větší váhu mají podniky participační, možný zárodek budoucí zaměstnanecké samosprávy.⁷⁹

Založit samosprávný podnik je po formální stránce možné i u nás v rámci dnes platných právních norem. Jeho bezprostředním zakladatelem ovšem nemůže být právně beztvarý a personálně proměnlivý zaměstnanecký kolektiv. Jeho jménem musí vystupovat určitá právnická osoba, kterou v našich současných podmínkách může být nejspíše družstvo (v dalším textu pro odlišení „*S-družstvo*“), třebaže jsou možná i jiná řešení. V socialistické budoucnosti nebo na cestě k ní přichází v úvahu možnost usnadnit vznik samosprávného podniku vydáním zvláštního zákona o něm, který by stanovoval podmínky jeho vzniku a jeho fungování.

Možnost pracovního kolektivu spravovat a řídit samosprávný podnik je tradičně nikým nezpochybnitelná, opírá-li se o jeho vlastnická práva. Ta mohou být původní, jestliže je kolektiv zaměstnanců výhradním anebo většinovým vlastníkem podniku, anebo přenesená, pokud vlastník (podniku nebo jiné věci) některá vlastnická práva, s danou věcí spojená, přenechá třetí osobě.⁸⁰ Taková cesta se nabízí tehdy, jestliže právní vlastník podniku – stát, pojišťovna, banka, občanské sdružení apod. – nechce či nemůže v podniku hospodařit sám (např. mu to nedovoluje zákon, nebo se koncentruje na odlišné podnikatelské aktivity), ani ho nechce či nemůže zcizit. Proto podnikatelskou činnost předá dalšímu

⁷⁹ V USA se podle publikovaných údajů účastní programů finanční zaměstnanecké participace 25 milionů zaměstnanců, držících kapitál ve výši přes 1 bilion EUR, v zemích EU 8,2 milionů zaměstnanců s 259,5 miliardami EUR. Při tom si nelze nevšimnout, že participační formy jsou nejrozšířenější v zemích hospodářsky nejvyspělejších a působí i v největších nadnárodních společnostech; pro sféru „*high-tech*“ jsou dokonce typické. Srov. (Mathieu, 2008).

⁸⁰ Mluvíme o kolektivu zaměstnanců, ačkoliv ve skutečnosti by nešlo o zaměstnance (námezdní pracovníky), ale o majetkové podílníky. Z formálně právních důvodů však vystupují oproti právnické osobě, jejímiž jsou spoluvlastníky, jako její zaměstnanci.

subjektu. Jím může být kolektiv zaměstnanců podniku (S-družstvo) stejně dobře, jako soukromý vlastník – individuální podnikatel nebo obchodní společnost.

Vznikem samosprávného podniku (s původními nebo přenesenými vlastnickými právy) se jeho pracovník posunuje do nového postavení, do postavení podnikatele (přesněji řečeno podílníka na podnikání), který má právo (a povinnost) zúčastňovat se podnikatelských rozhodnutí. Toto dvojaké postavení pracovník/podnikatel⁸¹ zásadně mění do-
savadní sociální status zaměstnance, staví ho do nové sociálně ekonomické situace, která podstatně ovlivňuje chování samosprávného podniku směrem dovnitř i navenek. O tom svědčí např. ochota účastníků programu ESOP v USA spokojit se s nižšími mzdami v případě hrozby zániku podniku. V USA to byl v počátcích systému ESOP dokonce jeden z oficiálně uváděných důvodů jeho státní podpory: daňová úleva účastníkům ESOP totiž přichází státu levněji než povinnost vyplácet propuštěným zaměstnancům podpory v nezaměstnanosti.

Efektivnost samosprávného podniku

Požadavek efektivnosti platí pro samosprávný podnik v socialistické ekonomice stejně jako v ekonomice kapitalistické: nesmí být méně výkonný než podniky v jiné podnikatelské formě. Někteří kritikové zaměstnanecké samosprávy trvají na tom, že to není možné, protože demokratické, tj. kolektivní rozhodování je už z procedurálních důvodů vždy těžkopádnější než rozhodování direktivní (musí se svolat schůze, o věci jednat a hlasovat) a také dražší (když se schůzuje, nepracuje se, nemluvě o dalších nákladech schůzování samého). Kromě toho více hlav znamená vždy více rozumu (zejména disponují-li tyto hlavy rozdílnou mírou informací, jde-li o specifické odborné otázky, nebo jde-li o otázky, které narážejí na zájmy různých skupin zaměstnanců). A i každý nositel inovace jde většinou aspoň zpočátku proti většině.

⁸¹ V literatuře se často píše o dvojedinosti „zaměstnanec/vlastník“. To není zcela přesné, neboť vlastník není totéž, co podnikatel. Samosprávný podnikatel může, ale nemusí být samosprávným vlastníkem.

Ztotožňování demokracie s permanentním schůzováním a s hlasováním o každé otázce je velmi primitivním pohledem na ekonomickou samosprávu. Patří do bajek o demokracii, pocházejících z minulého či spíše předminulého století. V různých spolcích se jistě často dlouho a neplodně diskutovalo; to však vůbec neznamená, že taková praxe patří k demokracii vůbec a k demokracii podnikové samosprávy zvlášť. Smyslem demokracie v podniku je nabídnout všem zaměstnancům šanci podílet se na řízení podniku v souladu s jejich zájmy a schopnostmi, probudit v nich pocit zodpovědnosti za jeho hospodářské výsledky a iniciativu ke zdokonalování jeho činnosti. Následně pak uplatnit výsledky této iniciativy všude tam, kde je pro podnikový celek přínosná (z efektivnostního, ziskem měřitelného, i/nebo sociálního hlediska). K tomu mnoho schůzovat netřeba. Pro kolektiv všech zaměstnanců k tomu postačí jediná, totiž výroční členská schůze S-družstva. Ta schválí – nebo neschválí – dosažené podnikové výsledky, metody práce, které k nim vedly, osoby, které jsou za ně odpovědné, a na tomto základě návrh výhledu podniku do nejbližší i vzdálenější budoucnosti. Takové schůze se – dokonce ze zákona – odehrávají ve všech družstvech i akciových společnostech už dnes. Ve většině případů jde svolat mimořádnou schůzi, kdykoli je to potřeba.

Převážná většina konkrétního rozhodování je ovšem situována do nižších podnikových úrovní. Demokratičnost řízení samosprávného podniku je založena na principu maximálního přiblížení místa rozhodování místu jeho výkonu. Vychází z toho, že rozhodování na nižší úrovni se uskutečňuje s cílem realizovat rozhodnutí vyšší úrovně (konec konců splnit cíle, zadané členskou schůzí S-družstva) v konkrétních podmínkách tohoto stupně řízení. Jednodušeji řečeno jde o optimální míru decentralizace řízení, která na jedné straně zaručuje plnění celopodnikových cílů, na druhé straně dává nižším podnikovým složkám možnost aktivovat k tomu podle svých podmínek rezervy, o kterých vyšší složka řízení nemá (ani nemůže mít) dostatek aktuálních informací. Míře rozhodovací pravomoci jednotlivých stupňů řízení pak nutně odpovídá míra zodpovědnosti za výsledek jejich rozhodnutí. Může být vyjadřována více způsoby, ale rozhodující místo mezi nimi bude mít zodpovědnost hmotná. Znamená pohyblivost výšky mzdy, benefitů, prémie, podílů na zisku a dalších forem odměňování – směrem vzhůru stejně jako směrem dolů. Je to zodpovědnost ekonomická, protože jde o plnění ekonomických úkolů, ale také proto, že ekonomické stimuly jsou v životní praxi konec konců nejúčinnější. Hmotný zájem a

s ním související vztah mezi výsledky pracovní činnosti a odměnou za ni neztratí za socialismu svůj význam přinejmenším po dobu, kam až můžeme rozumně dohlédnout.⁸²

Demokracie v řízení samosprávného podniku znamená:

- a) rozhodování se mohou zúčastňovat všichni, jichž se důsledky daného rozhodnutí přímo týkají,
- b) při rozhodování o věcech společného zájmu má každý hlas stejnou váhu,
- c) místo rozhodování je co nejbližší místu realizace rozhodnutí,
- d) přijaté rozhodnutí je závazné a vynutitelné.

V souladu s těmito zásadami rozhoduje o celopodnikových záležitostech (vnitropodniková organizace a formy řízení, plán výroby, technického rozvoje, vývoje mezd, rozdělení zisku atd. včetně volby řídicích orgánů podniku) zásadně kolektiv všech zaměstnanců (výroční schůze S-družstva).⁸³ O dílčích stránkách a úsecích činnosti podniku rozhodují nižší anebo specializované úrovně řízení, na nichž jsou formy spoluúčasti zaměstnanců na rozhodování omezeny jejich místem v podnikové struktuře. Pokud to členská schůze schválí, pak v samosprávném podniku může být zaveden i zcela direktivní způsob řízení – aniž by tím byly porušeny obecné zásady demokracie.⁸⁴

S-družstevní řídicí orgány mohou sice fungovat současně jako výkonné řídicí orgány podniku, ve větších podnicích by to však bylo nepraktické; tam je zpravidla nezbytný specializovaný, odborně kvalifikovaný řídicí aparát. Vedení S-družstva (představenstvo) proto může výkonem řídicích funkcí pověřit odborný aparát – management (ředitele podniku a jeho náměstky, vedoucí odborných úseků, hospodářských středisek atd.), který má smluvně vymezenou pravomoc a zodpovědnost za výsledky jeho pracovního úseku i podniku v jeho celku. V rukou představenstva je soustředěno strategické řízení podniku,

⁸² V budoucnu může oslabovat jednak vlivem vysoké míry uspokojování potřeb (kdy už na velikosti konkrétní odměny za práci nebude příliš záležet), jednak vlivem poklesu podílu živé práce na vytvořeném produktu (kdy její individuální vynakládání bude ztrácet na významu).

⁸³ V souvislosti s členskou schůzí lze např. diskutovat o podrobnostech typu zda mají mít stejný hlas kmenoví pracovníci podniku jako jeho přechodní či krátkodobí nebo agenturní pracovníci, co si počít při malé účasti na výroční schůzi (malém zájmu o podnik ze strany zaměstnanců), při těsných výsledcích hlasování atd. Touto úrovní realizace demokratických zásad se v tomto textu nemůžeme zabývat; v praxi jsou řešeny různě podle konkrétních podmínek každého podniku a lze je nalézt ve speciální literatuře. Ze stejných důvodů nezacházíme do podrobností ani v dalších otázkách, pokud nejde o ilustrativní příklady.

⁸⁴ Nejedná se o tak zcela nesmyslný případ: může připadat v úvahu při tzv. krizovém řízení podniku, který se ocitl v hospodářských obtížích, nebo jde-li o podnik s vysokou mírou automatizace výroby, kde každá změna může mít celopodnikový dosah. Rozumí se, že pokud nejde o rozhodování o výrobně podnikatelských záležitostech, mohou družstevníci schůzovat mimo pracovní dobu o čem libo.

zaručující, aby hospodářská a sociální politika podniku splňovala zadání, schválené členskou schůzí S-družstva, v rukou managementu pak je konkrétní výkonné řízení podniku a jeho útvarů. Do něho družstevní orgány jako takové přímo nezasahují, aby nedošlo k nepřípustné dvoukolejnosti řízení.

V takto pojaté řídicí práci hraje velmi významnou úlohu management. Projevuje se zde obecně známá slabina demokracie, totiž závislost kvality kolektivního rozhodování jednak na odborné připravenosti daného rozhodnutí, jednak na schopnosti zdůvodnit odborné rozhodnutí a přesvědčit o jeho správnosti i neobornou část hlasujících. Členové představenstva samosprávného podniku budou málokdy podrobně zasvěceni do všech technických či obchodních detailů podnikového provozu. Nezbyvá jim než spoléhat na materiály, které jsou jim managementem předloženy. V pochybnostech ovšem v rozsahu svých kompetencí reagovat, například požadavkem na zpracování odborného posudku.

Manažeři jsou bezprostředními správci společného S-družstevního majetku (ovšem také státního, akciového atd.). V zastoupení majitelů a z jejich pověření vykonávají velkou část jejich vlastnických práv. Na kvalitě jejich práce podstatně závisí úspěšnost samosprávného podniku. Jsou při tom vystaveni všem svodům, které takové výsadní postavení vyvolává.⁸⁵ Jeho zneužívání nemůžeme ani u samosprávného podniku předem vyloučit. Čelit mu lze jen pečlivým výběrem členů aparátu řízení podniku a důslednou kontrolou jejich činnosti. Samosprávný podnik bude muset mít podrobně vypracovaný vnitřní kontrolní systém, patrně nezávislý na vlastním systému řízení podniku (a jeho vlastních kontrolních orgánech). Možnost účinně kontrolovat činnost managementu zdola, tj. prakticky všemi členy S-družstva, je jedním z významných argumentů pro samosprávné podnikání. Každodenní kontrola práce řídicího aparátu zdola jej vede k větší zodpovědnosti při správě svěřeného majetku a už v zárodku maří nebo alespoň ztěžuje možnosti jeho zneužívání ve prospěch manažerů, těžících ze své objektivně dané vyšší míry informovanosti a vyšších dispozičních pravomocí. Už sama tato přednost samosprávného podnikání by měla být dostatečným důvodem pro jeho zavedení.

Demokratické metody řízení se v samosprávném podniku budou moci opřít o existující systém hospodářských středisek. Hospodářská střediska se u nás vtělila do systémů

⁸⁵ Viz známé aféry nedávných let – Enron a další – ale také soudobou finanční krizí, bezprostředně vyvolanou nekontrolovanou snahou bankovních manažerů zvýšit své příjmy prostřednictvím růstu zisků bankovního sektoru.

řízení již před desítkami let. Není bez zajímavosti, že pionýr jejich zavádění u nás i ve světě, Tomáš Baťa, jejich původní podobu nazval „*dílenskou samosprávou*“. Samosprávný podnik je může převzít v detailně rozpracované a praxí vyzkoušené organizační podobě, a vložit do nich takovou míru ekonomické samostatnosti, kterou pro svou výrobu považuje za optimální.⁸⁶

Užitečným prvkem samosprávného hospodaření podniku mohou být také osobní účty jeho pracovníků. Mzdové příjmy zaměstnanců jsou zpravidla poukazovány do některé z bank, odkud je zaměstnanci postupně čerpají. U značné části zaměstnanců zůstává na bankovním účtu zůstatek, kterým banky získávají volné, disponibilní prostředky k vlastním účelům. Osobní účet zaměstnance z tohoto koloběhu cizí banku vyřazuje. Stanovená banka, případně podniková banka, mohou fungovat fakticky jako záložna. Samosprávný podnik tím získá nezanedbatelnou částku pohotových peněz, což snižuje jeho závislost na dražším bankovním úvěru. Vedle toho se posiluje samosprávná vazba mezi podnikem a zaměstnanci a jejich zájem na tom, aby podnik prosperoval. I tento ekonomický prvek, rovněž pocházející z myšlenkové dílny Tomáše Bati, slouží i v naší současné ekonomice.

Výhod, které samosprávná organizace hospodaření podniku nabízí, je mnoho. Samotná samospráva ale hospodářský úspěch podniku nezaručuje. Její fungování, zde příkladmo popisované, předpokládá hospodářskou situaci, v níž panuje ekonomická rovnováha, neexistují tlaky nezaměstnanosti, pracovníci jsou aktivní a ambiciózní, manažeři schopní a poctiví, obchodní partneři platby schopní, státní hospodářská politika podporuje podnikání a v neposlední řadě platí rovné ekonomické podmínky podnikání ve všech obchodně partnerských státech. V hospodářské realitě bohužel takové podmínky neexistují, a zřejmě nebudou v plné míře platit ani v případné plánované socialistické ekonomice. Sebedokonalejší a sebedemokratičtější systém vnitřního řízení a správy podniku nezaručí samosprávnému podniku automaticky úspěch, jako ho nezaručuje ani žádnému jinému účastníku domácího, resp. zahraničního trhu. Zaručuje mu pouze větší schopnost čelit rizikům, která každé podnikání provázejí.

⁸⁶ Technické podmínky střediskového uspořádání – vnitropodnikové ceny a jejich kalkulace, podnikové normy, plánování výkonů, prémiový systém atd. – se vymykají poslání této stati. Jsou podrobně popsány v odborné literatuře.

Závěry

Máme-li shrnout předchozí text do stručných tezí, mohly by znít asi takto:

Ekonomickou základnu sociálně spravedlivé společnosti – socialismu – tvoří společenské vlastnictví výrobních prostředků. Lze je definovat jako soustavu ekonomických vztahů, jejichž prostřednictvím společnost ovládá výrobu a rozdělování hmotných statků a zaměřuje ji k trvalému růstu kvality života všech členů společnosti. Odpovídá vysoce rozvinutému společenskému charakteru výrobních sil a vyjadřuje nutnost celospolečensky usměrňovat jejich vývoj a koordinovat činnost jejich jednotlivých článků. Vyrůstá z objektivních potřeb ekonomického života společnosti a vyvíjí se spolu s nimi.

Ekonomické vztahy společenského vlastnictví se zpočátku ustavují zpravidla v právní podobě státního vlastnictví. Státní forma vlastnictví se však často mění v můstek, po němž pronikají do ekonomické sféry jí nepřiměřené, administrativně příkazovací metody správy státu, které tlumí výrobní iniciativu, brzdí a subjektivně deformují hospodářský vývoj. Společenské vlastnictví tím ztrácí na své mobilizační síle, nepřekonává odcizení práce. Jakmile se objeví příznaky takového vývoje, vzniká nutnost hledat nové, vyšší formy společenského vlastnictví, nahradit státní direktivitu demokratickými cestami ovládání ekonomiky. Jako přirozená, z potřeb ekonomiky vyrůstající forma společenského vlastnictví se jeví přechod k principům ekonomické samosprávnosti socialistických hospodářských subjektů. Podle nich mají být základní prvky ekonomického systému (tj. podnikatelské subjekty) logicky i prvními články společenského přivlastňovacího procesu; tím se uvolní cesta jejich tvůrčí, samostatné výrobní a inovační aktivitě. Ekonomická samosprávnost základních hospodářských buněk spočívá v tom, že jsou primárními nositeli společenských vlastnických práv. Jejich nezbytná omezení pocházejí z celospolečenských rozhodnutí, na jejichž tvorbě se demokratickými cestami účastníci výrobní sféry spoluúčastní. Státní aparát řízení tato omezující opatření vykonává a garantuje, není však jejich samostatným zdrojem. Společenské vlastnictví se tím vrací do rukou „sdružených výrobců“ Marxových předpovědí.

Ekonomická samosprávnost výrobních jednotek se v praxi jeví jako jejich relativní ekonomická samostatnost. Znamená, že podnikový kolektiv si samostatně volí cesty, jak

splnit společenské zadání (vyjádřené centrálním plánem ekonomického a sociálního rozvoje, na jehož tvorbě se spolu s ostatními podílí), musí však při tom respektovat všechna omezení, která vyplývají z nutnosti zabezpečovat celospolečenské, v tom i mimoekonomické zájmy. Hospodářský výsledek, který při tom dosáhne, je odměnou za jeho činnost. Převážná část zisku, v podniku vytvořeného, se však prostřednictvím daňové soustavy odčerpává do regionálních a celostátních fondů, kde slouží k celospolečenským cílům.

Samosprávnost ekonomiky předpokládá existenci centrálních orgánů jejího řízení případně i ve státní podobě, stejně jako cílevědomou hospodářskou a sociální politiku státu samého. Prosazování celospolečenských záměrů se při tom má dít převážně cestou ekonomických nástrojů, tedy tak, aby plnění plánovaných cílů bylo pro příslušné hospodářské jednotky ekonomicky výhodné. Administrativně direktivní metody by měly být použity jen při vytváření obecného podnikatelského prostředí, platného pro všechny formy vlastnických subjektů stejně.

Samosprávnost v hospodářské sféře nevyžaduje žádná převratná ekonomická opatření, je jak společensko-ekonomicky, tak i provozně-technicky reálně uskutečnitelná. Její základní prvky nejsou katedrovými spekulacemi ani mlhavými sny, vzdalujícími socialismus do neurčité budoucnosti: reálně existují jako předpoklady nebo potence již v současné ekonomice vyspělého kapitalismu a mohou být levicovými vládami proměněny na skladebné prvky plánovaného hospodářství v regulované tržní ekonomice. Podmínkou jejich směřování k socialismu, stejně jako úspěšného fungování budoucí socialistické ekonomiky, je především existence politické moci levice, a využívání této moci k posilování prvků společenského vlastnictví. Získá-li levice dostatečnou volební sílu, nemusí nástroje takovéto politiky pracně hledat; leží před ní na zemi, stačí je zvednout.

Literatura

Čapek, K. (1976): *Právní postavení socialistických podniků*. Praha: Academia. ISBN nemá.

- Declaration on the Cooperative Identity* (1995): Manchester: International Co-operative Alliance. ISBN nemá. <https://www.fondazionedonguetti.org/wp/cooperation-in-trentino/glossary/declaration-of-cooperative-identity/>.
- Engels, B. (1977): *Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Antidühring)*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Furubotn, E. G., Pejovich, S. (1972): Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature. *Journal of Economic Literature*, roč. 10, č. 4, s. 1137-1162 ISSN 0022-0515.
- Lenin, V. I. (1951): *Vybrané spisy II*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. (1948): *Bída filosofie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K. (1954): *Kapitál I*. Praha: SNPL. ISBN nemá.
- Marx, K. (1961): *Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1844*. Praha: SNPL. ISBN nemá.
- Marx, K. (1974): *Rukopisy „Grundrisse“. Sv. II*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Marx, K., Engels, B. (1958): *Vybrané spisy*. Praha: SNPL. ISBN nemá.
- Mathieu, M. (2008): *Annual Economic Survey of Employee Ownership in European Countries 2007*. Brussels: European Federation of Employee Share Ownership. ISBN 978-2-9600792-0-3.
- Pejovich, S. (1982): Karl Marx, Property Rights School and the Process of Social Change. *Kyklos*, roč. 35, č. 3, s. 383-397. ISSN 1467-6435.
- Venědiktov, A. V. (1950): *Státní socialistické vlastnictví*. Praha: Orbis. ISBN nemá.

Vybrané texty Z. Háby⁸⁷

- Bavlnka, J., Kameníček, J., Hába, Z. (eds.) (1976): *Otázky socialistického vlastnictví*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Kolář, Z., Hába, Z. (1992): *Hořké plody sametové revoluce: Analýza ekonomického a kulturního vývoje 1991*. Praha: Futura. ISBN nemá.

⁸⁷ Vybral Pavel Sirůček. Vlastnictvím, včetně hospodářské demokracie, se zabývala i Hábova manželka-ekonomka Vlasta Hábová, působící v Alternativě Zdola aj. Srov. Hábová, V. (2012): Formy vlastnictví. Jaká forma vlastnictví je sociálně a ekologicky nejudržitelnější? *Britské listy*, 7. 9. 2012. ISSN 1213-1792. <https://www.blisty.cz/art/64842-formy-vlastnictvi-jaka-forma-vlastnictvi-je-socialne-a-ekologicky-nejudrzitelnejsi.html>.

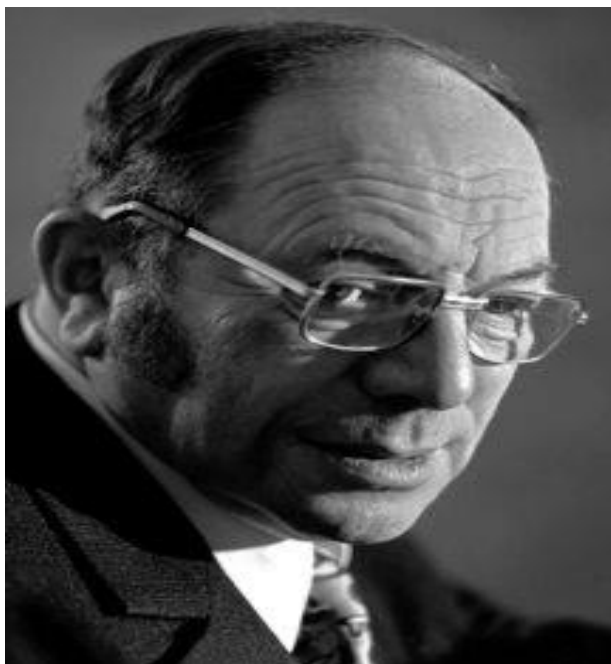
- Hába, Z. (1962): *Štúdiá o ekonomických zákonoch a ich pôsobení v prechodnom období k socializmu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1972): *Vlastníctvo za socializmu*. Bratislava: Pravda. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1975): *Socialistické spoločenské vlastníctví: Učební pomůcka pro výuku marxismu-leninismu na vysokých školách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1976): *Politická ekonomie: Socialistický výrobní způsob: Určeno pro posluchače všech fakult VŠE*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1984): *Systém ekonomických zákonů socialismu a soustava plánovitého řízení*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1986): O některých vnitřních souvislostech soustavy plánovitého řízení. *Politická ekonomie*, roč. 34, č. 12, s. 1231-1244. ISSN 0032-3233.
- Hába, Z. (1987a): Otázky pro politickou ekonomii socialismu. *Politická ekonomie*, roč. 35, č. 8, s. 785-799. ISSN 0032-3233.
- Hába, Z. (1987b): *Socialismus: Systém ekonomických zákonů*. Bratislava: Pravda. ISBN nemá.
- Hába, Z. (1990): Spor o vlastníctví. *Politická ekonomie*, roč. 38, č. 10, s. 1194-1206. ISSN 0032-3233.
- Hába, Z. (2002): Zaměstnanecká participace, demokracie a občanská společnost. In *Participace a hospodářská demokracie: Almanach (2002)*. Praha: Klub samosprávného lidového podnikání, s. 28-45. ISBN nemá.
- Hába, Z. (2004a): Sociální stát a zaměstnanecká participace. *Britské listy*, 4. 10. 2004. ISSN 1213-1792. <https://legacy.blisty.cz/art/19998.html>.
- Hába, Z. (2004b): Zaměstnanecká participace a sociální stát v EU. *Britské listy*, 13. 10. 2004. ISSN 1213-1792. <https://legacy.blisty.cz/art/20102.html>.
- Hába, Z. (2008): *Hospodářská demokracie v praxi: Jak funguje zaměstnanecká participace?* Praha: Klub samosprávného lidového podnikání – Česká společnost pro zaměstnaneckou participaci. ISBN 978-80-254-4233-3.
- Hába, Z. (ed.) (1980): *Učebnice politické ekonomie pro vysoké školy: Základní kurs*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Hába, Z. a kol. (1990): *Ekonomické reformy v socialistických zemích 1987-1989 (Koncepční otázky)*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.
- Hába, Z., Baliharová, J., Bernard, D. (eds.) (1988): *Politická ekonomie: Stručný výklad*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.
- Hába, Z., Křížek, M. (1975): *Socialismus a vlastníctví*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Sovětský ekonomický nobelista L. V. Kantorovič

Pavel Sirůček

Jediným nositelem tzv. Nobelovy ceny za ekonomii z bývalého východního bloku zůstává sovětský matematik a matematický ekonom Leonid Vitaljevič Kantorovič (1912–1986). Nejrespektovanější ocenění získal v roce 1975 za přínos k teorii optimální alokace zdrojů. Bývá označován za zakladatele lineárního programování. Jeho příspěvky k matematice a ekonomii byly tak bohaté, že řada jeho současníků dokonce mylně předpokládala, že jsou dílem dvou různých osob – Kantoroviče matematika a Kantoroviče ekonoma.⁸⁸

⁸⁸ Součástí materiálu bylo představení Nobelových cen (včetně českých a moravských stop v jejich historii) se zaměřením na nikoli původní ocenění za ekonomii. S vyústěním v kritickou úvahu o stavu a perspektivách ekonomické vědy ve světle výzev i hrozeb 21. věku. Vzhledem k rozsáhlosti textu budou zmíněné pasáže uveřejněny v A18, kde tato rubrika zmapuje i dosavadní ekonomické nobelistky – ženy.



Leonid Vitaljevič Kantorovič⁸⁹

Zázračný student a oceňovaný akademik

Narodil se 19. 1. 1912⁹⁰ v ruském Sankt Peterburgu, umírá 7. 4. 1986 v sovětské Moskvě. Otec Vitalij (Chaim) Mojsejevič Kantorovič byl lékařem-venerologem, specializujícím se na pohlavně přenosné choroby, matka-zubařka byla rozená jako Paulina Grigoryjevna (Pesya Girševna) Zachsová. Leonid Vitaljevič byl benjamínkem, měl starší sestry i bratry, kteří se stali lékaři. Rodinu ovlivnily dramatické revoluční události a následná občanská válka, kvůli které rodina strávila rok v Bělorusku. Otec umírá v roce 1922 a veškerá starost o rodinu, včetně výchovy dětí zůstává na matce.

Hlubší zájem o vědu (zprvu především o vědy přírodní) a počátky samostatného myšlení se u Leonida začaly projevovat již od osmi roků. Byl považován za mimořádně talentovaného na matematiku a přírodní vědy.⁹¹ Ve 14 letech se stává studentem

⁸⁹ Pramen: <https://financnenoviny.com/abeceda-ekonomiky-a-ekonomie-leonid-vitalievic-kantorovic/>

⁹⁰ Podle starého ruského kalendáře 6. 1. 1912.

⁹¹ Kantorovičovo nadání bývá přirovnáváno ke genialitě J. von Neumanna, který taktéž proslul již coby zázračné dítě. John von Neumann (1903–1957) byl americký vědec maďarského původu – fyzik, inženýr, počítačový vědec etc. Přispívá k rozvoji mnoha oborů, včetně matematiky, fyziky, ekonomie, statistiky anebo

Leningradské státní univerzity. Studuje přírodní vědy, matematiku, politickou ekonomii, současně se zajímá o moderní historii a filozofii. Během studentské praxe pracuje jako ekonom-statistik v Taškentu na projektech zavlažovacích systémů. Jako student se L. V. Kantorovič aktivně zapojuje do špičkového teoretického výzkumu při řešení matematických problémů.⁹² Přelom 20. a 30. let 20. století byl spojen s bouřlivým rozvojem funkcionální analýzy, která si postupně získala postavení jedné ze základních disciplín moderní matematiky. Významně se na tomto rozvoji podílela leningradská matematická škola,⁹³ do jejíhož čela se mladý L. V. Kantorovič rychle zařazuje. Funkcionální analýza se stává jedním z výchozích bodů jeho celoživotního díla.

Ekvivalent doktorátu z matematiky získává v 18 letech roku 1930 a pokračuje ve výzkumech na matematickém oddělení Fyzikálně matematické fakulty Leningradské státní univerzity. Po znovuzavedení akademických titulů v SSSR je mu v roce 1935 přiznán doktorát věd fyzikálně matematických. V období 1930-32 je asistentem a v letech 1932-39 profesorem na Leningradském institutu stavebního inženýrství, kde také vede katedru vyšší matematiky. Roku 1934 se stává vědeckým pracovníkem Výzkumného ústavu matematiky a mechaniky Leningradské státní univerzity a od roku 1932 je jmenován docentem tamtéž. V roce 1932 zastává zmíněné funkce a vzhledem k tomu, že mu bylo pouhých 20 let, jeho vzhled vyvolával překvapení mezi studenty.⁹⁴ Od roku 1934 vyučuje jako profesor matematiky na katedře matematické analýzy. Na Leningradské státní univerzitě pracuje do roku 1960, od roku 1939 vede matematické oddělení, od roku 1959 katedru numerické matematiky. L. V. Kantorovič se oženil v roce 1938, manželka Natálie Iljina byla lékařkou, syn i dcera působili v oblasti matematické ekonomie. Další syn umírá v kojeneckém věku během evakuace Leningradu.

výpočetní techniky. Stává se průkopníkem teorie her či funkcionální analýzy atp. Podílel se na americkém projektu Manhattan. Byl považován za odborníka na jaderné zbraně. Srov. (Pressman, 2005).

⁹² Navštěvuje přednášky V. I. Smirnova, B. N. Delona či G. M. Fichtengolze. Rusko-sovětský matematik Grigorij Michaljevič Fichtenholz (1888–1959) byl jedním ze zakladatelů Leningradské školy reálné analýzy. Hlavní práce věnoval oblastem teorie reálných funkcí, funkcionální analýzy a matematické metodologie. Ve druhém ročníku studia L. V. Kantorovič zahajuje výzkum jako člen semináře teorie deskriptivních funkcí G. M. Fichtengolze – srov. (Kantorovič, 1992).

⁹³ Jejím zakladatelem byl ruský matematik a mechanik Pafnútij Lvovič Čebyšev (1821–1894), ve správné transkripci Čebyšov. Pracoval hlavně v oblasti teorie pravděpodobnosti, statistice, teorii čísel a analytické geometrii. Známá je Čebyševova nerovnost, Čebyševovy polynomy nebo Čebyševova vzdálenost. L. V. Kantorovič sdílel a rozvíjel Čebyševovy názory na matematiku jako na jedinou disciplínu, jejíž všechny sekce jsou na sobě závislé a hrají zvláštní roli ve vývoji vědy, techniky, inženýrství a výroby.

⁹⁴ Zprvu odmítali uvěřit, že mladík není jejich spolužák, nýbrž lektor. Když přišel na svou první přednášku, několik studentů na něj křičelo, aby se posadil a vyčkal příchodu profesora – srov. (Kantorovič, 1992).

V roce 1939 se z institutu stavebního inženýrství, kde Kantorovič pedagogicky působil, stalo Vojenské inženýrsko-technické učiliště námořnictva SSSR. Škola byla později přesunuta z Leningradu do Jaroslavl, kam byl Kantorovič evakuován. Působil jako náčelník katedry matematiky (1939-48) a vyučoval kurzy pravděpodobnosti, tvořící základ knihy *Teorie pravděpodobnosti* (Kantorovič, 1946). Práce zdůrazňuje aplikace pravděpodobnosti na vojenské problémy. L. V. Kantorovič plnil i další úkoly spojené s obranou vlasti. Tradovalo bývá, že se do obleženého Leningradu vrací a pracuje – s využitím lineárního programování – na bezpečnosti Cesty života po Ladožském jezeře. Kantorovič měl vypočítávat optimální vzdálenost mezi auty na ledu v závislosti na tloušťce ledu a teplotě vzduchu. Osobně měl – s pravítkem v ruce – chodit po nebezpečné cestě, sbírat data a kontrolovat, zda se automobily nepotopí. Za zásluhy i odvahu byl dekorován Řádem vlastenecké války a medailí Za obranu Leningradu.⁹⁵

Od roku 1944 L. V. Kantorovič strávil většinu kariéry v Akademii věd SSSR, kde působil jako vědec i úředník. Byl umístěn v Leningradu, Moskvě či Akademgorodoku. V roce 1948 je přidělen k atomovému projektu SSSR. Zajímá se o vznikající počítače a podílí se na tajných výzkumech jaderné techniky. V letech 1949-60 je vedoucím oddělení přibližných výpočtů leningradské pobočky Matematického ústavu Akademie věd SSSR.

Od roku 1960 je Kantorovičova práce spojena s novým centrem sovětské vědy v Novosibirsku, kam je přidělen v první linii. V období 1960-71 zastával funkci zástupce ředitele Ústavu matematiky Sibiřského oddělení Akademie věd SSSR a vedl oddělení matematického programování a katedru numerické matematiky na Novosibiřské státní univerzitě. V roce 1971 je Kantorovič vyzván k vedení výzkumné laboratoře Institutu řízení národního hospodářství Státní komise pro vědu a techniku Rady ministrů SSSR v Moskvě, kde v laboratoři pracuje do roku 1976. V období 1976-86 působí jako vedoucí oddělení systémového modelování vědeckotechnického pokroku Vsesvazového vědecko-výzkumného institutu systémové analýzy Akademie věd SSSR.

L. V. Kantorovič se zabýval matematickou teorií optimalizace, přičemž pokládá základy lineárního programování. Poznatky z teorie optimalizace využíval v hospodářském

⁹⁵ Podle (Belych, 2024) jde o jeden z mýtů šířených kolem Kantorovičova života. S odkazem na (Kantorovič, 2002 aj.) uvádí, že výpočty měl provádět vojenský inženýr a matematik Sergej Sergejevič Goluškevič (1903–1956), který zkoumal vlastnosti ledu jako matematický problém určení křivosti tenkého nekonečna desky ležící na pružném základě. V roce 1945 na téma výpočtů ledové trasy obhajuje disertaci, kde je oponentem Kantorovič. S. S. Goluškevič se stává specialistou na stavební mechaniku a mechaniku zemin.

plánování. Ani během složitých období neztrácel ze zřetele ekonomické aspekty a uplatnění své práce a hledal způsoby, jak aplikovat matematické postupy, v čele s lineárním programováním, na problematiku využití zdrojů.⁹⁶ Z hlediska obecné teorie optimálního plánování analyzoval ekonomické ukazatele jako např. efektivnost investic, rentu v zemědělství, normativy amortizace, hladinu velkoobchodních cen aj. Vedle řešení problémů ryze teoretických přispívá k řešení celé řady konkrétních hospodářských problémů. Např. ohledně metod racionálního dělení průmyslových materiálů, stanovení tarifů v dopravě, rozmístění objednávek válcovaného materiálu a trub na válcovací tratě. Právě implementaci jím vyvinutých metod do hospodářské praxe věnoval velkou pozornost.⁹⁷ Jako člen Státního výboru pro vědu a techniku odváděl rozsáhlou organizační práci ohledně zdokonalení metod plánování a řízení ekonomiky. Vedl vědeckou radu Státního výboru pro vědu a techniku pro využití optimalizačních výpočtů a byl i členem mnoha resortních rad a komisí (o cenotvorbě, dopravě atd.).

V roce 1949 získává Stalinovu státní cenu za funkcionální analýzu. Od roku 1958 byl dopisujícím členem Akademie věd SSSR a od roku 1964 akademikem. Roku 1965 se stává laureátem Leninovy ceny za ekonomické a matematické práce.⁹⁸ Kantorovič byl zvolen do řady akademií a vědeckých společností, včetně Mezinárodní ekonometrické společnosti (1966) či Americké akademie umění a věd (1969). Obdržel další ceny⁹⁹ a čestné doktoráty po celém světě (Glasgow, Paříž, Cambridge, Kalkata, Halle aj.).

V roce 1975 byl poctěn tzv. Nobelovou cenou za ekonomii za přínos v oblasti normativní ekonomie – k teorii optimální alokaci zdrojů a ekonomickému projektování. Tradiční přednášku při udělení ocenění proslovuje 11. 12. 1975 na téma *Mathematics in Economics: Achievements, Difficulties, Perspectives*.¹⁰⁰ Druhou polovinu „nobelovského“ ocenění

⁹⁶ L. V. Kantorovič často pracoval v noci a měl tendenci chodit pozdě. Proto často využíval taxíky. Všiml si prostožů i neochoty řidičů jezdit krátké trasy. Pomocí metod matematického modelování spolu s kolegy vyvinul ekonomicky realizovatelné cestovní tarify. Zavedl přistavovací poplatek a mírně snížil sazbu za kilometr. Návrh byl aplikovaný taxislužbami po celém SSSR. Srov. (Kantorovič, 1987 atp.).

⁹⁷ Jmenovat je možné sérii prací o metodách racionálního řezání materiálů, kterou zahájil v letech 1939-42. V období 1948-50 byly tyto metody zavedeny v Leningradských přepravních závodech a následně i jinde. K širšímu šíření racionálních řezných metod přispěla řada setkání konaných z iniciativy Kantoroviče. Od roku 1964 se na návrh L. V. Kantoroviče obsáhle pracovalo na zavedení systémových metod pro výpočet optimálního zatížení válcoven v celosvazovém měřítku atp. Srov. (Valiachmetovová, Filippovová, 2014).

⁹⁸ Stalinova cena a Leninova cena představovaly nejvyšší ocenění pro vědce v SSSR. Za rozvoj ekonomických a matematických metod byli Leninovou cenou v roce 1965 vedle L. V. Kantoroviče oceněni také V. V. Novozilov a V. S. Němčinov.

⁹⁹ Včetně medaile Vysoké školy ekonomické v Praze roku 1981.

¹⁰⁰ Srov. (Jonáš a kol., 1994).

získal pro rok 1975 T. Ch. Koopmans, taktéž za rozvoj teorie optimální alokace zdrojů.¹⁰¹ Podle oficiálního zdůvodnění Kantorovič i Koopmans zkoumali, jak dostupné produktivní zdroje lze využít s největšími výhodami při výrobě zboží. Což zahrnuje otázky, jaké zboží by se mělo vyrábět, jaké výrobní metody by měly být používány, kolik ze současné produkce by se mělo spotřebovat a kolik použít na vytvoření nových zdrojů pro budoucí výrobu a spotřebu. Za významný prvek v analýze obou jmenovaných laureátů byl označováno, že se snažili ukázat, jak je možnost decentralizace rozhodování v plánované ekonomice závislá na existenci racionálního cenového systému.¹⁰²

Po smrti na rakovinu byl L. V. Kantorovič pohřben na Novoděvičím hřbitově v Moskvě. V roce 2003 je posmrtně zvolen do Síně slávy Mezinárodní federace operačních výzkumných společností.¹⁰³ Ruská akademie věd uděluje od roku 1996 Cenu L. V. Kantoroviče.¹⁰⁴ Institut pro výzkum a řízení podniku při Univerzitě Martina Luthera v Halle-Wittenbergu uděluje od roku 2001 Cenu L. V. Kantoroviče za výzkum.¹⁰⁵

L. V. Kantorovičovi se dostalo nejvyšších ocenění za ekonomický výzkum v SSSR i na mezinárodní úrovni. Cesta k poctám však nebyla lehká a obhajoba a prosazování vědeckých prvků v řízení a plánování si vyžádaly nemálo úsilí.¹⁰⁶ Od roku 1942 začal Kantorovič předkládat návrhy Gosplanu. Zpočátku nebyly jeho návrhy pro ekonomické plánování pozitivně přijímány, a měly být označovány za nemarxistické. V 50. letech byly

¹⁰¹ Americký ekonom nizozemského původu Tjalling Charles Koopmans (1910–1985) se zpočátku věnoval matematické statistice a ekonometrii. Během II. světové války sestrojil primární a duální lineární programovací dopravní model. Věhlasu dosáhl v oblasti modelování výrobního procesu a v makroteorii ekonomického růstu, kde přispěl k teorii optimálního růstu. Zkoumal volbu kritérií pro alokaci zdrojů v čase (v kontextu vyčerpateľných zdrojů atp.). Zabýval se optimálním rozdělováním národního důchodu mezi spotřebu a investice v čase, kdy poukázal na dopady tohoto rozdělení pro distribuci blahobytu mezi generacemi. Věnoval se rovněž ekonomice dopravy a ekonometrickým metodám. Uznávané jsou jeho zásluhy o rozvoj lineárního programování, včetně aplikací na alokaci zdrojů v dokonale konkurenční ekonomice. Bývá uváděno, že metodu lineárního programování nezávisle na sobě před II. světovou válkou objevují L. V. Kantorovič a T. Ch. Koopmans. Koopmans byl přesvědčen o využitelnosti teorie lineárního programování při budování formalizované teorie celkové rovnováhy. Posléze dospívá – jako Kantorovič – k závěru, že aplikace stínových cen umožňuje decentralizovat výrobní rozhodnutí v ekonomice. Koopmans bývá považován za vzor využívání matematického modelování v ekonomickém výzkumu. Coby domovské pracoviště v době udělení ceny je u Koopmanse uváděna Yale University v americkém New Haven (U Kantoroviče moskevská Akademie věd). Srov. (Koopmans, 1951, 1957). Srov. též (Koopmans, 1960).

¹⁰² Kantorovič rozvíjel ideu optimality v ekonomii. Řešil závislost optimálních cen a optimálních výrobních a manažerských rozhodnutí. Každé optimální řešení má být spojeno s optimálním cenovým systémem.

¹⁰³ Srov. (Rosenhead, 2003).

¹⁰⁴ Premija imeni L. V. Kantoroviče.

¹⁰⁵ L. W. Kantorowitsch-Forschungspreis.

¹⁰⁶ Při uplatňování optimalizačních metod docházelo k problémům. Např. inovativní způsob řezání plechů v Leningradském závodě na výrobu nákladních automobilů vedl v roce 1949 sice ke zlepšení výkonu, ale současně ke ztrátě prémie zaměstnanců. Zvýšení produktivity se nekrylo se směrnici plánu a závod neplnil požadavky ohledně množství kovového šrotu. Nové metody přesto byly do praxe zaváděny.

Kantorovičovy práce doplňovány vysvětleními a omluvami za chyby.¹⁰⁷ Kantorovičova metoda měla být cejchována coby buržoazní a odporující Marxově teorii pracovní hodnoty.¹⁰⁸ Tradováno bývá, že kvůli práci (Kantorovič, 1939) se měl autor dokonce obávat zatčení.¹⁰⁹ L. V. Kantorovič i další matematicky zaměřený ekonom V. V. Novožilov přitom věřili v kompatibilitu své teorie s marxismem. I když některé interpretace se z nich dobově (a vlastně takto činí dodnes) pokoušejí dělat disidenty.¹¹⁰

Po smrti J. V. Stalina¹¹¹ přestává být kybernetika označována za „*mechanickou buržoazní pseudovědu*“ a matematictí ekonomové opatrně začínají pracovat na transformaci ekonomické vědy. Dochází ke změně situace a v 60. letech jsou některé z umírněných reforem navrhovaných Kantorovičem vládou přijaty. Kantorovič chápal národní hospodářství jako jeden celek a věřil, že v socialistických podmínkách je možné optimální ekonomické plánování. Navrhoval významné změny systému plánování a oceňování, včetně organizace podnikového účetnictví – na základě použití aplikace matematických metod.

¹⁰⁷ Jedna z výhrad poukazovala na to, že L. V. Kantorovič hledá optimum. Přičemž tento pojem byl spojován s ekonomem, matematikem, statistikem, sociologem, politologem V. F. D. Paretem, oblíbencem B. A. E. Mus-soliniho – srov. (Belych, 2024), (Kantorovič, 2002). K socialistické teorii optima srov. (Valtuch, 1978).

¹⁰⁸ (Belych, 2024) zmiňuje přehlížené vztahy Kantorovičovy teorie a Marxovy teorie pracovní hodnoty. Včetně citací K. H. Marxe ohledně proměn hodnoty přechodem z makro- na mikroekonomickou úroveň. Podobnost s idejemi matematických ekonomů (L. V. Kantoroviče či V. V. Novožilova) spojuje s Marxovou interpretací společensky nutných nákladů práce regulovaných podle společenské užitné hodnoty – srov. (Sirůček, 2025a). A. A. Belych ukazuje konzistentnost přístupů Kantoroviče a Marxe na mikroúrovni. Podle Kantoroviče není u Marxe pojem hodnoty dostatečně kvantifikován a tento nemá ani být neslučitelný s mezními veličinami. Tudíž např. hodnoty Marxovy diferenciální renty mají odpovídat ocenění pozemků, pokud se do Kantorovičovy optimalizace půdního fondu (pomocí rozlišovacích multiplikátorů) dosadí data z třetího dílu *Kapitálu*. Kantorovič sice měl chápat ekonomický význam rozlišovacích multiplikátorů coby ukazatelů hodnoty, leč politické klima mu nemělo umožňovat o tomto otevřeně diskutovat. Jeho interpretace objektivně podmíněných ocenění pro duální proměnné je dodnes považována za diskutabilní.

¹⁰⁹ Diskuze kolem Kantorovičovy metody a jejího přijetí na Východě i Západě připomíná (Belych, 2024).

¹¹⁰ Ohledně Kantoroviče srov. (Campbell, 1961). Ohledně Novožilova srov. (Kovaljov, 2024), s řazením V. V. Novožilova mezi liberální ekonomy. Názory Novožilova z 20. let na teorii peněz, cyklu či ekonomickou kalkulaci mají odpovídat rakouské škole. Od 30. let pak stojí v čele školy optimálního plánování. Jeho proměna je interpretována coby strategie přežití v podmínkách represe. Hlavní koncept Novožilova ohledně stanovení socialistické národohospodářské efektivnosti má být založen na principu oportunních nákladů rakouské školy a má být podobný přístupu F. Wiesera k utváření hodnoty kapitálových statků.

¹¹¹ Ke Stalinově ekonomice srov. (Katasonov, 2022). Téma Stalinovy ekonomiky má v současnosti být „*důsledně tabuizováno, jelikož ve srovnání s ní blednou jakékoli jiné typy takzvané „tržní ekonomiky“ vnucované současnému Rusku*“ (tamtéž, zadní strana přebalu). V. J. Katasonov odhaluje podstatu Stalinovy ekonomiky, v porovnání s ekonomikami jiných států ve stejném časovém úseku i v komparaci s hospodářstvím SSSR období předcházejícího a následujícího. Zamyšlení nad Stalinovými pracemi, včetně (Stalin, 1952) a Stalinovou ekonomikou může být inspirativní ve světle degenerace tržního hospodářství v plně dotační ekonomiku. Skutečná, tj. neliberální levice by měla obnovit ideu plánovitosti, s důsledným odlišováním socialistické ekonomiky centrálně plánované od soudobé kapitalistické ekonomiky centrálně administrované. Ve varovném duchu naplnění vizí teorií konvergence naruby. Teoretické konvergence – coby součásti konglomerátu teorií transformace kapitalismu – snili o hybridu, který si ze socialismu a kapitalismu vezme to nejlepší. V 21. století však vznikl chaotický a nebezpečný bastard, který si z kapitalismu a socialismu nevzal to nejlepší, nýbrž spíše právě naopak – srov. (Sirůček, 2025b).

K plné realizaci by ovšem byly nutné zásadní institucionální změny, na které systém řízení a plánování připraven nebyl. L. V. Kantorovič nezastával vysoké státní funkce a odmítl vstoupit do komunistické strany. Zůstával však respektovanou vědeckou autoritou a byl i jedním z klíčových aktivistů v akademické politice.¹¹² Vyjednával o vztazích mezi matematikou a ekonomikou, reinterpretoval politické a ideologické rámce a přetvářel rovnováhu sil v sovětském akademickém prostředí.

Teoretický i aplikovaný matematik

Kantorovičův přínos k matematice, ekonomii a počítačům byl publikován ve více nežli 300 článcích a knihách. Sám navrhoval, že by jeho práce mohly být rozděleny do oblastí:¹¹³ 1. teorie deskriptivních funkcí a teorie množin; 2. teorie konstruktivní funkce; 3. přibližné metody analýzy; 4. funkcionální analýza; 5. funkcionální analýza a aplikovaná matematika; 6. lineární programování; 7. hardware a software; 8. optimální plánování a optimální ceny; 9. ekonomické problémy plánovaného hospodářství.

(Belych, 2024) uvádí, že přes rozdílnost pokusů řadit Kantoroviče do té či oné ekonomické školy bývá uznáván jeho mimořádný přínos k rozvoji ekonomických věd. Proslavil se aplikacemi optimalizačních metod, především matematického programování, v ekonomii, přičemž působil i v mnoha jiných oblastech matematiky. K matematické analýze přispívá ve sféře funkcionální analýzy a numerické analýzy. Publikoval texty věnované teorii funkcí reálné proměnné, teorii komplexních proměnných, teorii aproximace (se zájmem o využití Bernsteinových polynomů aj.), variačnímu počtu, metodám hledání přibližných řešení parciálních diferenciálních rovnic, teorii operátorů, deskriptivní teorii

¹¹² Jako „*partyzánského technokrata*“ pohybujícího se ve specifickém sovětském systému produkce znalostí představují L. V. Kantoroviče (Boldyrev, Düppe, 2020). V konfrontaci se třídou ortodoxních ekonomů, od nichž se odlišoval. Svou roli měla sehrávat i Kantorovičova opatrnost či síť spojenců v Akademii věd SSSR.

¹¹³ Srov. (Kutateladze, 2011).

množin, teoretické mechanice či počítačové architektuře.¹¹⁴ Prokazuje, že funkcionální analýza může být využita v rámci iteračních metod numerické matematiky. Formuluje optimalizační problémy (Kantorovičův-Mongeův problém v teorii dopravy atp.), do učebnic vstupují Kantorovičovy nerovnosti, Kantorovičova metoda, resp. věta pro soustavy nelineárních rovnic¹¹⁵ či Kantorovičova-Rubinštejnova¹¹⁶ metrika¹¹⁷ používaná v teorii pravděpodobnosti. Od 60. let se připojují práce ze sféry programování a konstrukce algoritmů pro samočinné počítače.¹¹⁸

První Kantorovičovy studie z let 1927-29 se vztahují k deskriptivní teorii funkcí reálné proměnné¹¹⁹ a teorii analytických množin. V letech 1929-30 se věnuje analytickým operacím na množinách a projektivních množinách,¹²⁰ přičemž řeší problémy N. N. Luzina.¹²¹ Výsledky Kantorovič prezentuje na matematickém kongresu v Charkově v roce 1930.¹²² Jeho první práce měly zcela teoretický charakter. Ve vědeckém vývoji se postupně dostává k aplikovanějším otázkám, nikdy však nepřerušuje aktivní kontakt s nejabstraktnější matematickou teorií. Po absolvování univerzity v roce 1930 současně s pedagogickou činností na vysokých školách Kantorovič zahajuje aplikované výzkumy.

¹¹⁴ (Fet, 1987) připomíná koncept velkoblokové organizace výpočetních procesů, předložený Kantorovičem, a vliv zmíněného konceptu na vývoj architektury počítačových systémů.

¹¹⁵ Označovaná také jako Newtonova-Kantorovičova iterační metoda k numerickému řešení soustav nelineárních rovnic. K Newtonově-Kantorovičově větě srov. (Ortega, 1968), k důkazu (Argyros, 2001).

¹¹⁶ Gennadij Šljomovič Rubinštejn (1923–2004) byl žákem a pokračovatelem L. V. Kantoroviče v rozvíjení matematicko-ekonomických metod a souvisejících problémů funkcionální analýzy.

¹¹⁷ Kantorovičova-Rubinštejnova věta poskytuje vzorec pro Wassersteinovu metriku na prostoru pravděpodobnosti Borelových měření na kompaktním metrickém prostoru – srov. (Kantorovič, Rubinštejn, 1958), (Edwards, 2011). K větě Mongeově-Kantorovičově o dualitě srov. (Edwards, 2010).

¹¹⁸ Na počítačových projektech pracuje od konce 40. let. Ke spolupracovníkům náležel sovětský matematik Mark Konstantinovič Gavurin (1911–1992) či sovětská matematička, specialistka na výpočetní metody lineární algebry Věra Nikolajevna Faddeevová (1906–1983). Základním principem efektivního využití počítačů byla paralelizace podobných výpočtů, což umožnilo (ručně) zavádět jednoduché programové změny na plugboardu. Byly navrženy metody rychlého vzorkování z tabulek a metoda výpočtu skalárního součinu nikoli násobením, nýbrž sčítáním prováděným na tabulátoru, přičemž jeden z multiplikátorů není tvořen v základní desítce, ale v binárním systému. Významným počinem byl výpočet tabulek Besselových funkcí až do 120. řádu na velkém intervalu pomocí tohoto primitivního zařízení. K zajímavostem náležela paralelizace výpočtů pro integraci diferenciální rovnice pro Besselovy funkce na těchto strojích. Paralelnosti bylo dosaženo rozdělením integračního intervalu do několika intervalů a současným výpočtem funkcí různých indexů na každém z intervalů. Takto bylo získáno dostatečně velké množství identických operací, které bylo možné na strojích efektivně provádět. Srov. (Romanovskij, 2006) aj.

¹¹⁹ Srov. (Kantorovič, 1929).

¹²⁰ Srov. (Kantorovič, 1930).

¹²¹ Nikolaj Nikolajevič Luzin (1883–1950) byl sovětský matematik v oboru teorie množin a matematické analýzy. Řešil deskriptivní teorii množin a problémy na rozhraní matematické analýzy a teorie množin.

¹²² Kantorovič přednesl přednášku *O projektivních souborech*, ale později poznamenává, že si uvědomil, že ještě nesplňuje mimořádně vysoké standardy, které kongres stanovil – srov. (Kantorovič, 1992).

Stále se rozšiřující industrializace země vytváří vhodnou atmosféru pro uvedené směřování. První knižní publikací se stává titul *Variační počet* (Kantorovič et al., 1933).¹²³

Ve 30.-40. letech se L. V. Kantorovič zabýval funkcionální analýzou a budováním mostů této analýzy s numerickou matematikou. Úsilí napřel novým směrem – jednalo se o systematické studium funkčních prostorů s uspořádáním definovaným pro některé dvojice prvků. Kantorovič v polovině 30. let zakládá směr funkcionální analýzy zvaný teorie polouspořádaných prostorů.¹²⁴ Teorie částečně uspořádaných prostorů se ukázala jako plodná a byla rozvíjena přibližně ve stejnou dobu v USA, Japonsku a Nizozemsku

L. V. Kantorovič se intenzívně zabýval numerickými metodami v konformních zobrazeních a metodami přibližného řešení diferenciálních rovnic v parciálních derivacích. Polouspořádané prostory aplikují na numerické metody jeho oceňované texty jako např. *O jedné třídě funkcionálních rovnic* (Kantorovič, 1936). S kolegy publikoval knihy *Funkcionální analýza v polouspořádaných prostorech* (Kantorovič et al.,¹²⁵ 1950) a *Funkcionální analýza v normovaných prostorech* (Kantorovič, Akilov,¹²⁶ 1959). Práce se zabývají aplikacemi funkcionální analýzy na teorii aproximace a teorii existence a jednoznačnosti řešení diferenciálních a integrálních rovnic (lineárních i nelineárních). S důrazem na konkrétní aplikace. K významným matematickým titulům náleží dílo *Metody přibližného řešení parciálních diferenciálních rovnic* (Kantorovič, Krylov,¹²⁷ 1936), představující aproximační metody vyšší analýzy. Jednalo se zřejmě o první učebnici věnovanou tomuto tématu.

¹²³ V roce 1934 se v Leningradu konal druhý celosvazový matematický kongres. Kantorovič přednesl přednášky *O konformních zobrazeních domén* a *O některých metodách přibližného řešení parciálních diferenciálních rovnic*. V roce 1935 se L. V. Kantorovič zúčastnil topologického kongresu v Moskvě. Zde se setkal s J. von Neumannem a dalšími světovými matematiky, s nimiž konzultoval své práce věnované částečně uspořádaným prostorům – srov. (Kantorovič, 1992).

¹²⁴ Tyto struktury dostávají název K-prostory. Průlom představuje rok 1935, kdy L. V. Kantorovič vymezuje nový typ prostoru, který nazývá polouspořádaný lineární prostor. Zavedení umožňuje studovat lineární operace jedné abstraktní třídy (s hodnotami v těchto prostorech) stejně jako lineární funkcionály. Zmíněné prostory jsou vektorové mřížky, ve kterých má každá neprázdná řádově ohraničená podmnožina infimum a supremum. Kantorovičovy prostory poskytly rámec pro rozvoj teorie lineárních nerovností.

¹²⁵ Spoluautory jsou sovětsí matematici B. Z. Vulich a A. G. Pinsker. Boris Zacharovič Vulich (1913–1978) se specializoval na funkcionální analýzu, Aron Grigorijevič Pinsker (1925–1985) byl expertem na (polo)uspořádané prostory.

¹²⁶ Gleb Pavlovič Akilov (1921–1986) byl sovětský matematik. Zaměřoval se matematickou a funkcionální analýzu a její aplikace v oblasti matematické ekonomie.

¹²⁷ Vladimír Ivanovič Krylov (1902–1994) byl sovětský matematik, který spoluzakládal výzkum výpočetní techniky v SSSR.

Následně byla několikrát znovu publikována pod názvem *Приближные методы высшей анализа* (Kantorovič, Krylov, 1941).¹²⁸

Průkopnický matematický ekonom

Matematik L. V. Kantorovič se stal také ekonomem, a to nejenom protože dokázal úspěšně algoritmizovat úlohy, vznikající v hospodářské praxi. Podstatné jsou obecnější implikace jeho díla, umožněné mimořádnými schopnostmi výstižně formalizovat ekonomické problémy a adekvátně interpretovat relevantní matematické výsledky. Kantorovič přitom nezůstával pouze u optimalizace dílčích úloh, snažil se také uplatnit vyvinuté optimalizační procedury a principy na úrovni celého národního hospodářství. Tudíž přispívá k rozvoji teorie na úrovni mikroekonomické i makroekonomické.

Výzkumy v oblasti ekonomie zahajuje L. V. Kantorovič víceméně náhodně koncem 30. let, kdy se jako konzultant-matematik zapojuje do řešení praktických výrobních problémů. Dostává za úkol optimalizovat výrobu v továrně na dýhy.¹²⁹ Na základě analýzy praktických problémů¹³⁰ formuluje soubor úloh, v nichž je hledán extrém lineární funkce na soustavě lineárních rovnic a navrhuje metody řešení soustavy rovnic. Matematická metoda později dostává název lineární programování. Jeho základní teoretické myšlenky a algoritmy – coby nástroje ekonomické analýzy a plánování – představuje brožurka

¹²⁸ Nový název „více odpovídal obsahu, neboť vedle parciálních diferenciálních rovnic je v knize významné místo věnováno integrálním rovnicím a přibližnému konformnímu zobrazení. V dotiskách byla přidána nová kapitola a některé kapitoly byly radikálně přepracovány. Kniha však nepokrývá celou škálu problémů v této oblasti, zabývá se pouze problémy s okrajovými podmínkami (pro eliptické rovnice), a to převážně lineárními“ (https://www.koob.ru/kantorovich/leonid_vit/priblizh_metody_vysshego_aanaliza – překlad PS).

¹²⁹ Leningradský překližkový závod oslovil v roce 1938 mladého profesora matematiky, aby mu pomohl se zdánlivě triviálním problémem: Jak sestavit plán pro osm soustruhů, tak aby byl maximalizován výkon pěti druhů překližek daného sortimentu. V letech 1938-39 L. V. Kantorovič pracoval – po konzultacích s výzkumnou laboratoří překližkového průmyslu – na problému alokace strojů mezi produkty vyžadujícími různé množství strojového času, aby byl maximalizován výstup produktů v požadovaných proporcích.

¹³⁰ Kromě zpracování problému nejvhodnějšího rozdělení práce mezi stroje načrtává metody pro výběr optimálního schématu rotace plodin, pro racionální směřování přepravovaného zboží a pro minimalizaci plýtvání materiálem řezaným ze standardních forem. Šlo o problémy lineárního programování, přičemž problém ořezávání kovů byl nejobecnějšího druhu, který lze interpretovat jako ekvivalent maticové hry.

Matematické metody organizace a plánování výroby (Kantorovič, 1939).¹³¹ Poprvé je prezentována matematická formulace výrobních problémů optimálního plánování a navrženy efektivní metody jejich řešení a jejich ekonomické analýzy.¹³² Kantorovičova studie je přínosná z čistě matematického hlediska, neboť představuje originální metodu, přesahující hranice klasické matematické analýzy, pro řešení extremalizačních problémů. Současně taktéž reprezentuje aplikaci matematických metod na otázky organizace výroby v různých průmyslových odvětvích.

Lineární programování může být vymezeno jako „*souhrn takových optimalizačních úloh a metod jejich řešení a zkoumání, které pomocí matematického modelování zobrazují praktické problémy z oblasti techniky, ekonomiky, popř. vojenství jako soustavu lineárních nerovností (popř. rovnic), na níž se hledá extrém lineární funkce více proměnných*“ (*Ekonomická encyklopedie 2.*, 1984, s. 170). První úlohu a metodu řešení – pojmenovanou Lagrangeovy rozlišovací multiplikátory¹³³ – formuluje L. V. Kantorovič koncem 30. let. Čímž pokládá základy lineárního programování v ekonomii, zvláště při posuzování efektivnosti investic a sestavování perspektivního plánu.¹³⁴

Prvenství L. V. Kantoroviče ohledně lineárního programování diskutuje (Belych, 2024), přičemž klade tři otázky a předkládá i odpověď: „1. Formuloval L. V. Kantorovič problém lineárního programování? 2) Vyvinul L. V. Kantorovič algoritmus pro jeho řešení? 3) Podal L. V. Kantorovič ekonomickou interpretaci získaných výsledků? Je zřejmé, že odpověď na všechny tři otázky může být pouze „ano““ (tamtéž, s. 89 – překlad PS).

¹³¹ Několik let před objevem simplexové metody – algoritmu řešení úlohy lineárního programování. Metodu publikuje americký matematik a operační analytik George Bernard Dantzig (1914–2005) v roce 1947 – srov. (Dantzig, 1963). K lineárnímu programování přispívá taktéž J. von Neumann teorií duality.

¹³² Práci (Kantorovič, 1939) předchází materiál z roku 1938, publikovaný jako (Kantorovič, 1989a).

¹³³ Lineární programování hledá optimální hodnotu lineární funkce za lineárních omezení. V problémech tohoto druhu se krajní bod nachází na hranici množiny, což bývá konvexní mnohostěn v prostoru odpovídající velikosti. V tomto ohledu tradiční metody matematické analýzy vyhledávání extrému nejsou použitelné. K vyřešení problému L. V. Kantorovič vyvinul metodu, ve které je každé lineární omezení spojeno s odhadem, který nazval rozlišovacím faktorem. Příslušné multiplikátory je možné interpretovat jako ukazatele hodnoty zdrojů. Mají význam nejenom technický, nýbrž i ekonomický. Ukazují, jak moc se změní optimální hodnota cílové funkce s malou změnou v množství použitých zdrojů. Rozlišovací multiplikátory má Kantorovič následně nahradit termínem nejlepší odhady – srov. (Belych, 2024).

¹³⁴ L. V. Kantorovič uvádí: „*Již v rané fázi jsem rozpoznal široké obzory, které tato práce nabízí. Dalo by se to uvést ve třech směrech: 1) Další rozvoj metod řešení extremalizačních problémů a jejich zobecnění; jejich aplikace na samostatné třídy problémů; 2) Matematické zobecnění těchto problémů, jako jsou nelineární problémy, problémy ve funkčních prostorech, aplikace těchto metod na extremalizační problémy matematiky, mechaniky a technických věd; 3) Rozšíření metody popisu a analýzy od samostatných ekonomických problémů do obecných ekonomických systémů s jejich aplikací na plánovací problémy na úrovni odvětví, regionu, celého národního hospodářství i analýzu struktury ekonomických ukazatelů*“ (Kantorovič, 1992, s. využitím <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1975/kantorovich/biographical/> - překlad PS).

L. V. Kantorovič do studia matematického programování zavádí nové koncepty, jako je poskytování nezbytných a dostatečných podmínek optimality na základě podpůrných nadrovin v bodě řešení v produkčním prostoru, koncept duálních metod, interpretace multiplikátorů v ekonomii anebo metodu generování sloupců používanou v lineárním programování. K aplikacím lineárního programování náleží efektivní algoritmy, stínové ceny anebo např. potenciální metoda řešení dopravního problému. Rozšíření lineárního programování po II. světové válce je spojeno s pokroky výpočetní techniky. Během II. světové války lineární programování rozvíjejí američtí ekonomové a po válce začínají širěji využívat v ekonomii. Mnozí na Západě až teprve tehdy značně překvapivě zjišťují, že tuto techniku již dávno znají sovětské plánovači.¹³⁵

Až do roku 1956 byla Kantorovičova práce, včetně lineárního programování, na Západě prakticky neznámá. Za života byl L. V. Kantorovič vyzdvihován za to, že přispěl k hospodářským reformám v SSSR a zvýšil flexibilitu postalinské marxistické teorie. Než se jeho myšlenky dostaly do USA, G. B. Dantzig nezávisle vyvinul algoritmus, který američtí a britští operační výzkumníci považovali za původ lineárního programování. Ve druhé polovině 50. let se k T. Ch. Koopmansovi dostává práce (Kantorovič, 1939).¹³⁶ Koopmans osobně dohlížel na překlad a publikování v *Management Science* v roce 1960.

V letech 1940-41 L. V. Kantorovič formuluje algoritmus pro řešení dopravního problému, tzv. metodu potencionálů.¹³⁷ Počátkem 40. let se zabývá analýzou obecných ekonomických pojmů a ukazatelů optimálního plánu. S důrazem na význam objektivně podmíněných ocenění produkce a výrobních faktorů. Na úlohy typu lineárního programování – v nichž formálně jde o určení maximální (či minimální) hodnoty lineární funkce, definované na množině proměnných reprezentujících výstupy za podmínky, že tyto proměnné

¹³⁵ „... kteří však nerozpoznali její souvislosti s dlouhou tradicí marginální analýzy v západní teorii výroby“ (Blaug, 1991, s. 126). Blaug připomíná, že standardní neoklasická ekonomie operuje s produkční funkcí, uvažující technicky efektivní kombinace. Tj. předpokládá se, že technici eliminovali všechny kombinace vstupů, které nevedou k maximálnímu výstupu. V realitě ovšem firma nemůže provádět všechny kombinace v krátkém období, neboť má k dispozici jen omezené množství vstupů. Používané technologie přitom umožňují pouze určité kombinace vstupů. Substituce vstupů v praxi tudíž není hladká ani neomezená a bývá podmíněna skoky a diskontinuitou. Firma taktéž čelí úzkým místům ve výrobních kapacitách. Právě v těchto případech může být lineární programování – coby výpočetní metoda řešení problémů (které neoklasický ekonom přehazuje na techniky) – vhodnou analytickou technikou. Dodejme, že M. Blaug je stoupencem subjektivní teorie hodnoty a marginální analýzy. Teorii pracovní hodnoty odmítá, přesněji této nerozumí a interpretuje celou marxisticko-leninskou politekonomii vulgárně.

¹³⁶ V roce 1956 měl T. Ch. Koopmans Kantoroviče požádat o publikování článku o dopravním problému, který se zabýval těžkou železniční dopravou – srov. (Kantorovič, 1942). L. V. Kantorovič vyhověl a dodatečně poslal Koopmansovi ještě svůj text (Kantorovič, 1939).

¹³⁷ Srov. (Kantorovič, 1942).

splňují řadu lineárních nerovností, vyjadřujících omezenost zdrojů – navazuje ve 40. a 50. letech výzkumy algoritmizace optimalizačních ekonomických úloh.

Výsledky shrnuje titul *Ekonomická kalkulace nejlepšího využití zdrojů* (Kantorovič, 1959a). Jde o stěžejní dílo o aplikacích optimalizačních technik v ekonomii.¹³⁸ Text vzniká v roce 1942. Propojení teoretického a aplikovaného výzkumu se však Kantorovičovi daří uskutečňovat až v poválečné době. Předtím však již prokazuje široké možnosti využití myšlenek funkcionální analýzy v numerické matematice.¹³⁹ Text (Kantorovič, 1959a) pokládá základy moderní teorie optimálního plánování. Jádrem je formulace základního problému plánování výroby a dynamického problému optimálního plánování. Zmíněné úkoly jsou relativně jednoduché, leč zároveň zohledňují klíčové rysy ekonomického plánování. Jednou z atraktivních vlastností je, že jsou založeny na schématu lineárního programování a následně na rozvinutém analytickém aparátu a široké škále efektivních výpočetních nástrojů, z nichž některé navrhuje sám L. V. Kantorovič.¹⁴⁰

Počátkem 60. let se Kantorovič soustředí na formulaci obecného lineárního modelu optimálního perspektivního plánu národního hospodářství. Práce z let 1964 a 1965 tvoří závěrečnou etapu ve zdůvodnění možnosti a nutnosti analýzy ekonomiky jako extremalizační matematické úlohy. Práce *Dynamický model optimálního plánování* (Kantorovič, 1964) nebo *Optimální modely dlouhodobého plánování* (Kantorovič, Makarov,¹⁴¹

¹³⁸ Včetně teorie modelující ekonomiku technologických inovací. Zahrnovala tři složky – účinek pro výrobce, účinek pro spotřebitele a nová část teorie účinek odvozený od rostoucího ekonomického potenciálu plynoucího z inovace. Srov. zkoumání inovací F. Valenty in (Sirůček, 2025a).

¹³⁹ Srov. text (Kantorovič, 1948), resp. jeho následně zahrnutí do knihy (Kantorovič, Akilov, 1959).

¹⁴⁰ Optimální plánování je vymezeno jako systém metod pro zdůvodnění nejlepšího plánu rozvoje národního hospodářství, odvětví a podniků z hlediska stanoveného cíle a objektivních podmínek. Je založeno na ekonomických a matematických modelech na všech úrovních, algoritmech a strojových programech, metodách analýzy a vyhodnocování výsledků. Využívány jsou optimalizační ekonomicko-matematické metody a počítače. Konstruován je ekonomický a matematický model, zahrnující systém omezení, které definují množinu možných variant plánu a cílovou funkci, pomocí které je jedna z variant zvolena jako optimální. Sešavení optimálního plánu zahrnuje: 1) stanovení úkolu; 2) vývoj modelu, algoritmu a programů pro počítačové výpočty; 3) provádění výpočtů; 4) analýzu výsledků. Důležitou složkou optimálního plánování jsou ceny, které se v tomto systému určují uzavíracími (tedy největšími) náklady. Cílovou funkcí nebo kritériem optimality při optimálním plánování je rozdíl mezi výsledky a náklady vypočítanými za optimální ceny. Využívány jsou modely s různými časovými horizonty. Existují modely běžného, střednědobého a dlouhodobého plánování. V bývalém SSSR byly vyvinuty a využívány metody optimálního plánování pro ekonomické subjekty různých úrovní, modely vnitrozávodního optimálního plánování pro automatizované řídicí systémy i optimálního plánování rozvoje odvětví a meziodvětvových komplexů. Při přechodu na tržní hospodářství se mění role optimálního plánování. Direktivní charakter je nahrazen indikativním a optimální plány se stávají pouze vodítkem pro přijímání zásadních vládních rozhodnutí v oblasti strukturální restrukturalizace ekonomiky a pro samostatně fungující podniky (s využitím http://abc.informbureau.com/html/iioe-iaeuiaa_ieaediaaiea.html).

¹⁴¹ Valerij Leonidovič Makarov (nar. 1937) je sovětský, resp. ruský matematik a ekonom. Pod jeho vedením vznikla vědecká škola v oboru matematického a počítačového modelování ekonomiky v návaznosti na

1965) reprezentují pohled na dynamický problém optimálního plánování. Naznačeny jsou klíčové směry pro vylepšení základního schématu dynamického modelu a nastíněny způsoby využití v plánovací praxi. L. V. Kantorovič ukazuje, jak jsou prvky nelinearity, stochastiky a diskrétnosti vnášeny do hospodářského modelu, a jakou roli hrají v přesnějším zachycení ekonomické reality a v matematické analýze modelů. Jeho studie ohledně globálních optimalizačních modelů ekonomiky předurčují směr mnoha následných ekonomických a matematických prací – včetně západní ekonomie blahobytu.

L. V. Kantorovič přispívá k rozpracování teorie efektivnosti výroby, s důrazem na efektivnosti kapitálových investic. Podmínky efektivnosti přitom zkoumá z hlediska podniku i ekonomiky jako celku.¹⁴² Zejména in (Kantorovič, 1959a) prokazuje souvislost mezi alokací zdrojů a cenovým systémem – v určitém okamžiku i při růstu ekonomiky. Důležitým prvkem jeho analýzy bylo ukázat, jak je možnost decentralizace rozhodování v plánované ekonomice závislá na existenci racionálního cenového systému, včetně jednotné účetní úrokové sazby tvořící základ pro investiční rozhodnutí. K významným počínům náleží stanovení optimálních cen. Se zohledněním toho, že ceny a plán tvoří neoddělitelný systém a nelze je posuzovat izolovaně.¹⁴³ Výkladem objektivně podmíněných ukazatelů Kantorovič pokládá základy optimalizační ekonomicko-matematické analýzy mnoha hospodářských problémů – jako jsou problémy efektivnosti kapitálových investic, nových technologií a dalších činností, ekonomického účetnictví, ekonomického hodnocení přírodních zdrojů a racionálního využívání pracovní síly. Použití objektivně podmíněných hodnocení mělo zajistit významný pokrok ve výběru ukazatelů pro hodnocení činnosti podniků a dalších hospodářských subjektů.

Formulace dynamického modelu optimálního plánování přitom vyvolala u řady výzkumníků dojem, že plánování a řízení ekonomiky lze kompletně provádět centrálně pomocí optimalizačního problému. L. V. Kantorovič však rozpoznává důležitost metod rozkladu a lokálních řešení, na kterých jsou založeny, a které v konečném důsledku tvoří

výzkumy L. V. Kantoroviče. V roce 1999 byl zkonstruován model ruské ekonomiky, na jehož základě byla v letech 2001–08 vytvořena řada modifikací, umožňujících analyzovat vliv tarifů za elektřinu a plyn na míru růstu HDP, příjmy obyvatel a změny poptávky v různých sektorech ekonomiky.

¹⁴² Srov. zkoumání efektivnosti podle M. Tomse in (Širůček, 2024a, 2025a).

¹⁴³ Optimální ceny nazývá L. V. Kantorovič ceny stability a později ceny objektivně určené nejvhodnějšími odhady, aby zdůraznil, že tyto ceny odrážejí souhrn podmínek, za kterých je sestaven optimální plán. Objektivně stanovené odhady optimálního plánu mají být měřítkem, ke kterému by se měly reálné ceny přibližovat. Systém objektivně podmíněných hodnocení zahrnuje nejen hodnocení výrobků, nýbrž také hodnocení zdrojů včetně práce, finančních prostředků, sociálních podmínek i času jako výrobního faktoru.

optimální plán pro celou ekonomiku. Neustále upozorňoval na využití principů rozkladu při řešení velkých problémů lineárního programování i při organizaci vlastního procesu sestavování plánu. Zejména tuto problematiku řeší práce (Kantorovič, Makarov, 1965).

Ve zmíněné i řadě následných studií se Kantorovič zabýval otázkami konstrukce dynamického modelu optimálního plánování na základě statistických informací, zejména informací o meziodvětvové bilanci. Současně se věnoval i ekonomickým modelům, které mohly být pro malý rozměr podrobeny relativně kompletní matematické analýze – malým jedno- a dvouproduktovým modelům. V materiálu *O některých funkčních rovnicích vyplývajících z analýzy ekonomického modelu jednoho produktu* (Kantorovič, 1959b) formuluje model jednoho produktu, který bere v úvahu načasování zavedení fixních výrobních aktiv. Jejich analýza umožňuje studovat problém odpisů a efektivnosti kapitálových investic a řadu dalších otázek, významných při plánování.¹⁴⁴

Optimalizační metody lineárního programování představuje kniha *Optimální rozhodnutí v ekonomice* (Kantorovič, Gorstko,¹⁴⁵ 1972). Věnuje se i optimálním řešením pro skupiny ekonomických modelů, ekonomickým úlohám na určení optima přesahujícím hranice lineárního programování, modelování vzájemného působení ekonomických pod-soustav, makromodelům a optimálnímu plánování v hospodářské praxi.

V dílech L. V. Kantoroviče byla zkoumána řada zásadních problémů ekonomické teorie a hospodářské praxe v rámci centralizovaného plánování. Kantorovič žil a pracoval v zemi s centralizovaným plánováním. Uvědomoval si výhody i nevýhody systému a snažil se jej zlepšit. Význam jeho myšlenek přitom nemizí ani po proměnách hospodářské struktury SSSR, resp. nástupnického Ruska. L. V. Kantorovič spolu s vědeckou, teoretickou analýzou problému – založenou na konceptu optimálního plánu a optimálních (objektivně stanovených) hodnocení – bral vždy v úvahu i specifika příslušného problému, existující zkušenosti, učinil konkrétní závěry a předkládal praktické návrhy. Na tento přístup navázala řada vědců v ekonomické a matematické oblasti v Rusku i zahraničí. Využití v hospodářské praxi však obvykle pokulhávala.

¹⁴⁴ Ve studiu jednoduktových modelů byly zvažovány různé způsoby zavádění a zachycování technologického pokroku. Zkoumána byla problematika vlivu rychlosti technologického pokroku na úroveň efektivnosti kapitálových investic. S navržením metody odhadu číselné hodnoty standardu na základě dostupných statistických dat. Poskytnut tímto byl objektivní přístup k výpočtu norem účinnosti.

¹⁴⁵ Alexander Borisovič Gorstko (nar. 1934) je žák L. V. Kantoroviče, který publikuje v oblasti matematického modelování ekonomických a environmentálních systémů.

Diskutovány dodnes jsou např. příspěvky Kantoroviče k cenové tvorbě.¹⁴⁶ Dobově byla teorie cenové optimalizace mnohými považovaná za nejdůležitější teoretický výsledek získaný z optimalizačních modelů. Podle (Valtuch,¹⁴⁷ 1978) se přitom právě v teorii cenové optimalizace ztělesňovaly jednostranně rovnovážné představy o ekonomice. Předpoklad o konstrukci cen byl odvozován na základě mezních ocenění pro optimální plán, které L. V. Kantorovič měl nazývat objektivně podmíněným oceněním. V těchto souvislostech měly být používány lokální a navzájem nespojitě statické modely optimalizace technicko-ekonomických řešení na podkladě přísně deterministického zadání úloh. Kantorovič objektivně podmíněná ocenění srovnává s cenami,¹⁴⁸ nicméně přímo netvrdí, že ocenění jsou základem cen.¹⁴⁹ Je ovšem přesvědčen o ekvivalenci cen a ocenění. V praxi se ovšem začala objektivně podmíněná ocenění zkoumat jako ceny.¹⁵⁰

L. V. Kantorovič poukazoval na nedostatky hospodářského mechanismu a zdůrazňoval, že systém ekonomických ukazatelů by měl být sjednocen a postaven na jediném principu. V tomto ohledu se věnoval vývoji a analýze konkrétních ekonomických

¹⁴⁶ S odstraněním centralizovaného stanovování cen změnila vědecká kalkulace cen svou roli, leč neztratila význam. Zásadním zůstává, že Kantorovič nastolil souvislost mezi cenami a společensky nutnými náklady práce. Vymezil pojem optima, optimálního rozvoje, upřesnil, co je třeba chápat pod pojmem maximální uspokojování potřeb členů společnosti. Z jeho postoje k neoddělitelnosti plánu a cen vyplývá závislost společensky nutných nákladů práce na stanovených cílech společnosti. Cíle, optimální plán a ceny tudíž tvoří jeden neoddělitelný celek. Označují konkrétní podmínky, za kterých se objektivně stanovené odhady optimálního plánu shodují s úplnými (přímými a souvisejícími) mzdovými náklady. Diskutováno i v současnosti může být zachování kalkulace referenčních cen pro velké přirozené monopoly apod. – cen reflektujících výhodnost i z hlediska ostatních sektorů ekonomiky atp. Srov. (Kutateladze et al., 2001 aj.).

¹⁴⁷ Konstantin Kurtovič Valtuch (1931–2017) byl sovětský a ruský ekonom se specializací na teorie hodnoty a užitku, strategické problémy rozvoje a matematické modelování. Srov. (Valtuch, 1976).

¹⁴⁸ (Valtuch, 1978) zde odkazuje již na řešení první úlohy in (Kantorovič, 1959a), která se týká nejlepšího rozdělení výrobního programu mezi podniky.

¹⁴⁹ (Valtuch, 1978) taktéž připomíná výhrady L. V. Kantoroviče k možnosti použití objektivně podmíněných ocenění při tvorbě cen nové techniky in (Kantorovič, 1974).

¹⁵⁰ Což (Valtuch, 1978) kritizuje a tvrdí, že „ceny vytvořené na základě ocenění jsou v rozporu s dynamickou optimalizací ekonomiky“ (tamtéž, s. 258). Modely optimalizace cenové tvorby mají – podle K. K. Valtucha – být modely nelineární a nerovnovážné. Přičemž optimální ceny a mezní ekonomicko-matematická ocenění mají představovat v obecném pohledu nezaměnitelné veličiny. Jejich shodnost v optimálním plánu má být pouze dílčím případem. Přičemž matematická přesnost nemůže být považována za důkaz pravdivosti nějaké teorie, neboť matematicky mohou být konstruovány cenové teorie různé. Pro konstrukci teorie cen za nutné Valtuch označuje modely sociálně ekonomické optimalizace ekonomiky jako celku s endogenním technologickým pokrokem. V modelech by měly být popsány sociální vztahy, měnící produkty socialistických podniků ve zboží i závislost technologického pokroku na cenách. Dobově měla modelová báze pro teorii optimální cenové tvorby absentovat. Existovat měly pouze modely lokální a měl i již být ukázán způsob integrace podobných modelů do rozvinutého modelu celého národního hospodářství. K historii modelování kapitalistických ekonomik srov. (Van Quang, 2019).

ukazatelů.¹⁵¹ Vědecky zdůvodnil nutnost aplikovat standard účinnosti a na základě optimalizačního přístupu poskytl objektivní způsob jeho výpočtu.¹⁵²

Speciální zájem L. V. Kantorovič projevoval o dopravní problémy. Již ve svých prvních ekonomických dílech podává obecnou analýzu dopravního problému a potenciální metodu řešení.¹⁵³ Tato byla široce používána v dopravě (železniční, silniční, námořní, letecké) a v centralizovaných zásobovacích agenturách pro racionální organizaci dopravy. Význam si zachovává i dnes spolu s metodami dispečerského řízení a výpočtů tras. Díla *O použití matematických modelů při oceňování nových zařízení* (Kantorovič, 1968) a *Matematická a ekonomická analýza plánovacích rozhodnutí a ekonomických podmínek pro jejich realizaci* (Kantorovič, Viršenko, 1971) řeší problém efektivního provozování dopravy z hospodářského hlediska. Ukazují, jaké by měly být přepravní tarify v závislosti na typu dopravy, nákladu, vzdálenostech atd. V řadě prací se Kantorovič zabýval i otázkami integrovaného dopravního systému, kdy řešil efektivnost dopravy v jednotlivých odvětvích ekonomiky či vztahy jednotlivých druhů dopravy.¹⁵⁴

Kromě problematiky národohospodářského plánování zkoumají práce L. V. Kantoroviče otázky související s odvětvovým plánováním. Nejjednodušší a nejčastěji používaný model byl ten, který navrhl na základě dopravního problému. Řadu složitějších modelů – výrobně-dopravních, dynamických či dekompozičních – formuluje v pracích věnovaných běžnému i perspektivnímu průmyslovému plánování.¹⁵⁵ Zmíněné otázky se promítly také do studií průmyslových automatizovaných systémů řízení.

Značnou pozornost L. V. Kantorovič věnoval problematice efektivního využívání pracovních zdrojů a jeho ekonomické stimulace. Pro racionální alokaci pracovních zdrojů navrhuje zavedení plateb podniků za použití práce diferencované podle profesí, pohlaví,

¹⁵¹ Ohledně hodnocení přírodních zdrojů byla zvláštní pozornost věnována hodnocení půdního fondu a vody a zahrnutí těchto ukazatelů do (pořizovacích) cen zemědělských produktů. Byly navrženy přístupy k jejich výpočtu (kombinace metody nejmenších čtverců a lineárního programování). Na základě toho byla vydána doporučení ke zlepšení systému ekonomických ukazatelů a výpočtů v zemědělství. Význam Kantorovičem navržených principů kalkulace stoupá např. v souvislosti s platbami nájemného při využívání neobnovitelných zdrojů. L. V. Kantorovič odhaluje podstatu konceptu ukazatele efektivnosti kapitálových investic, ukazuje jeho roli v ekonomických výpočtech rozhodování a navrhuje metodu stanovení hodnoty tohoto standardního ukazatele. Srov. (Kutateladze et al., 2001 aj.).

¹⁵² V textu *Odpisové platby s optimálním využitím zařízení* (Kantorovič, 1965) odhalil podstatu konceptu odpisů. Ukázal, jak lze zvýšit efektivitu využití zařízení rozdělením odpisových plateb na dva typy. Pomocí matematického modelu naznačil, jak určit číselnou hodnotu odpisové sazby. Tato změna umožnila učinit řadu zásadních závěrů ohledně nutnosti úpravy přijatého způsobu výpočtu odpisů.

¹⁵³ Srov. (Kantorovič, 1942).

¹⁵⁴ Srov. (Kantorovič, 1987 aj.).

¹⁵⁵ Srov. (Kantorovič, 1958).

věku a území. Poukázal na možnosti vědeckého, kvantitativního přístupu k sociálním problémům, otázkám zkvalitňování sektoru služeb atd. Zejména v posledních letech života se zajímal o efektivnosti technologického pokroku, hlavně o problematiku zavádění nových technologií do výroby. Zajímavé je odůvodnění návrhu stanovit dvě cenové úrovně pro zásadně nové produkty v prvních letech jejich výroby. Význam měl také jeho závěr o nutnosti ocenit přínos technologického pokroku a vědy k národnímu důchodu výše, nežli jakého bylo dosahováno tehdy přijímanými metodami výpočtu.¹⁵⁶

Odkaz a následovníci netuctové osobnosti L. V. Kantoroviče

L. V. Kantorovič bývá řazen do leningradské matematické školy, ohledně ekonomie pak do školy optimálního plánování, obecně do sovětské ekonomicko-matematické školy.¹⁵⁷ Jejím předmětem výzkumného zájmu zpočátku byly relativně jednoduché mezi-odvětvové bilance, se základním zdrojem v podobě ekonometrických přístupů. V návaznosti na rozvoj matematických disciplín (operační výzkum, matematické programování, teorie her atp.) se především po II. světové válce začínají objevovat nové přístupy k modelování výrobně technologické struktury. Významnou úlohu sehrála analýza základní úlohy lineárního programování a její ekonomická interpretace, spojená se jmény L. V. Kantorovič, V. S. Němčinov,¹⁵⁸ A. L. Lurje¹⁵⁹ aj. V této analýze byly poprvé formulovány základní principy teorie optimálního plánování, jako optimalizace společenské cílové

¹⁵⁶ Srov. (Kantorovič, 1979).

¹⁵⁷ Tato může být interpretována různě široce. Včetně i autorů jako byl E. E. Slutskij či N. D. Kondratěv z 20.-30. let 20. století – srov. (Sirůček, 1998, 2018). Později pak s autory jako N. P. Fedorenko aj.

¹⁵⁸ Rusko-sovětský ekonom a statistik Vasilij Sergejevič Němčinov (1894–1964) je označován za jednoho ze zakladatelů matematického směru ekonomické vědy v SSSR. Působil v teorii i praxi statistiky, věnoval se rozvoji výrobních sil, struktuře společenské výroby, metodologii zkoumání produktivity práce, konstrukci modelů plánované ekonomiky či ekonomickému hodnocení. Srov. (Němčinov, 1962a, b, 1972).

¹⁵⁹ Alexander Lvovič Lurje (1903–1970) byl sovětský ekonom. Zkoumal teorii efektivnosti kapitálových investic, makro- a mikromodelování ekonomiky či optimalizaci plánovacích a konstrukčních rozhodnutí. Přispěl k ekonomice dopravy a vývoji algoritmů lineárního programování, včetně dopravního problému. Srov. (Lurje, 1974).

funkce při zdrojových omezeních, objektivně podmíněná ocenění atd. Základní vizí tohoto období byla formulace úlohy sestavení národohospodářského plánu jako řešení gigantické úlohy lineárního programování.¹⁶⁰

L. V. Kantorovič optimalizační modely využíval k řešení mnoha a mnoha problémů socialistické ekonomiky (v oblasti teorie cen, renty, investic a amortizace, technologického pokroku aj.). (Valtuch, 1978) diskutuje socialistickou ekonomiku jako předmět optima, přičemž tvrdí, že vznik a rozvoj teorie optima byl přímo vyvolán potřebami socialistického výrobního systému.¹⁶¹ In (Kantorovič, 1939) je zdůrazněna nutnost odlišování jednak metod zdokonalování výroby spojených s pokrokem techniky a změnami technologií, s nalezením lepších druhů surovin apod., a za druhé, metod spojených s dosažením maximálního efektu při daných zdrojích a výrobních postupech – díky zdokonalení organizace výroby a plánování. L. V. Kantorovič zdůrazňoval, že jím navrhované metody „*patří výhradně ke druhé skupině*“ (Valtuch, 1978, s. 254).¹⁶²

K. K. Valtuch teorii socialistického optima interpretuje jako nutně teorii optimálního rozvoje a fungování ekonomiky jako celku. Přičemž její „*adekvátní bázi může být pouze soustava optimalizačních sociálně ekonomických modelů s endogenním technickým pokrokem*“ (Valtuch, 1978, s. 254).¹⁶³ První socialistické výzkumy optima měly být spojeny s využíváním statických a vzájemně nepropojených lokálních modelů optimalizace

¹⁶⁰ „V této úloze je zadán vektor zdrojů a prostřednictvím matice koeficientů přímé spotřeby i racionální struktura spotřeby. Optimální plán výroby jako řešení úlohy lineárního (matematického) programování zabezpečuje rovnováhu mezi spotřebou a zásobami zdrojů a současně výrobu jednotlivých druhů produkce výrobními faktory. Maxima přitom dosahuje výroba konečné produkce, ohodnocená společenským kritériem optimality. Optimální plán současně určuje i objektivně, podmíněná ocenění zdrojů, tj. jednotlivých druhů práce, přírodních zdrojů atd. Přitom hodnota vyrobené produkce se musí rovnat hodnotě vynaložených zdrojů“ (Dvořák, 1979, s. 484-485). Modelování socialistické ekonomiky formulované coby úloha matematického programování má omezení, vyplývající z konstrukce modelu. Podle J. Dvořáka jde o model především společenských výrobních sil, s řadou omezujících předpokladů. Přičemž model založený na formalismu matematického aparátu má být modelem striktně centralizovaného řízení. Cestou překonání nedostatků měl být přechod k modelům institucionální struktury či zavedení sociálně ekonomických faktorů do modelů optimálního plánování – srov. (Gavrilec, 1974). Srov. též (Kutta, Soukup, 1973).

¹⁶¹ Pro problém optimalizace hospodářských rozhodnutí mají být nezbytnými a postačujícími podmínkami tři momenty: „... existence více variant, jednotnost cíle a nemožnost dosáhnout absolutního maxima jeho realizace...“ (Valtuch, 1978, s. 251). Z čehož je vyvozováno, že předsocialistickým výrobním formám nemá být vlastní problematika optima v měřítku celého národního hospodářství.

¹⁶² S odkazem na název klíčové knihy *Ekonomická kalkulace nejlepšího využití zdrojů* (Kantorovič, 1959a).

¹⁶³ (Valtuch, 1978) zastává názor, že sociálně ekonomický přístup k optimu má být nutný i vyjádřitelný pouze na národohospodářské úrovni a připomíná nedostatky lokálních modelů. V kontextu úvah ohledně socialistického rozpracování teorie ekonomického optima zdůrazňuje nutnost zapracování technologického pokroku coby endogenního faktoru. Diskutuje rovnováhu a nerovnováhu v teorii optima. S tím, že v dynamickém pohledu zákonitou vlastností optima rovnovážnost být nemusí. S čehož odvozuje potřebnost přechodu k nerovnovážné optimalizaci. Nerovnovážné pojetí optima má souviset s jeho pravděpodobnostním pojetím. Diskutován je vztah teorie optima k marxistické teorii objektivní pravdy aj.

technicko-ekonomických rozhodnutí při přísně deterministickém zadání úloh. Okruh řešených problémů byl proto značně omezený. Nutnost dynamické optimalizace, s využitím dynamických modelů sociálně ekonomické optimalizace, je následně spojována především s technologickým pokrokem. S jehož rozvojem souvisí nárůst neurčitosti, což vyvolává potřebu modelů pravděpodobností optimalizace.

Svou teorii L. V. Kantorovič aplikoval na optimální makroekonomické plánování socialistického národního hospodářství. Výrobní rozhodnutí bylo – podle L. V. Kantoroviče – možné decentralizovat, a přitom zajistit jeho efektivnost, pokud by na nižších úrovních rozhodovacích procesů byly používány stínové ceny, propočtené pomocí lineárního programování. Na tomto základě doporučoval revidovat plánovací metody v SSSR. K podobným závěrům ohledně rozdělení zdrojů došel V. V. Novožilov.¹⁶⁴ Rozvinul koncept optimálního plánu národního hospodářství – plánu, který vyžaduje co nejmenší náklady na pracovní sílu pro daný objem výroby. Zavedl koncepty, které minimum umožňují – zejména koncept „*diferenciálních nákladů národního hospodářství na daný produkt*“, který se svým významem blíží nejlepším odhadům L. V. Kantoroviče. Z Kantorovičova díla

¹⁶⁴ Sovětský ekonom Viktor Valentinovič Novožilov (1892–1970) pracoval na Leningradském polytechnickém institutu od roku 1922, v letech zde 1938–51 řídil katedru ekonomiky strojírenství. V období 1951–66 vedl oddělení statistiky na Leningradském inženýrském a ekonomickém institutu. Na sklonku života řídil Laboratoř systémů ekonomického hodnocení Leningradské pobočky Ústředního ekonomického a matematického institutu Akademie věd SSSR. Od roku 1929 začal intenzivně studovat průmyslovou ekonomiku, přičemž kombinoval výuku na univerzitě s expertní prací v konstrukčních ústavech. Což jej přimělo k vývoji metodiky hodnocení ekonomické efektivnosti kapitálových investic. V 30. letech jako první používá ekonomicko-matematický model k nalezení optimálních řešení. Od té doby se jeho hlavním tématem stává metodika měření nákladů a výsledků v ekonomice, což se odráží ve stěžejní práci *Problémy měření nákladů a výsledků v optimálním plánování* (Novožilov, 1967). Srov. (Novožilov, 1972), kde autor ze zorného úhlu své teorie optimálního plánování (která počítá s rozvinutou mírou výrobních nákladů, s tzv. náklady diferenciálními) naznačuje cestu nalezení maximální efektivnosti a produktivity pracovního výkonu. Ukazuje, jak ceny optimálního plánu odpovídají společensky nutnému množství vynaložené práce a jsou výrazem demokratického centralismu. Ve 40. letech předkládá vědecké stanovisko, že náklady na výrobu produktu jsou určeny nejen přímou, ale také zpětnou vazbou. Konstatuje neexistenci izolovaného problému efektivnosti kapitálových investic – tento má být součástí obecnějšího optimálního využití zdrojů. Náleží k zakladatelům kybernetické metody v ekonomii a pokládá základy nového oboru – teorie optimálního fungování ekonomiky. Důraz kladl na matematické metody pro analýzu ekonomických jevů, kdy zejména používal Lagrangeovu metodu při optimalizaci. Nový impuls k široké aplikaci matematických metod dává lineárnímu programování, započaté prací (Kantorovič, 1939).

vychází škola optimálního plánování, konstituující se od 30. let,¹⁶⁵ spojovaná se jménem právě V. V. Novožilova. Měla jisté stoupence také u nás.¹⁶⁶

Výjimečnost L. V. Kantoroviče spočívala v tom, že byl nejenom geniálním matematikem, ale zároveň vynikajícím ekonomem, vědcem, který zásadně změnil chápání ekonomického dění, celé ekonomické myšlení a stal se zakladatelem originální ekonomické školy. L. V. Kantorovič formuluje tezi o prolínání matematiky a ekonomie a usiluje o syntézu humanitních a exaktních technologií poznání.¹⁶⁷ Kantorovičovo dílo se stává vzorem vědy založené na univerzalizaci matematického myšlení. Včetně propagace matematiky a v neposlední řadě zdůrazňování její nenahraditelnosti v systému vzdělávání.¹⁶⁸ Což zůstává aktuální dodnes a v současnosti možná i více nežli kdy dříve.¹⁶⁹

Samotný L. V. Kantorovič byl značně komplikovanou osobností. Odváděl skvělé vědecké výkony, přitom se však vyznačoval i špatnou adaptací na praktické stránky reálného života. Kantorovičova introvertnost, patrná při osobní komunikaci, byla

¹⁶⁵ (Gavrilovová, 2016) teorii optimálního plánování rámuje obdobím 1920-60. Rozvoj ekonomicko-matematického směru, zkušenosti s řešením ekonomicko-matematických problémů, vývoj nových teoretických pozic ekonomie s přehodnocením řady starých, způsobeným propojením ekonomie s matematikou a kybernetikou, umožnily N. P. Fedorenkovi na počátku 60. let prosadit myšlenku potřeby postupného teoretického rozvoje a fungování jednotného sociálního systému pro optimální fungování ekonomiky. Ekonomové a matematici prováděli na počátku 70. let rozsáhlý výzkum v oblasti aplikace programově cílových metod při plánování a řízení národního hospodářství. Aktivně se také podíleli na vývoji metodiky pro pravidelné (jednou za pět let) sestavování *Komplexního programu vědeckotechnického pokroku na příštích dvacet let* (vedoucí N. P. Fedorenko a A. I. Ančiškin). Nikolaj Prokofjevič Fedorenko (1917–2006) byl sovětský vědec, ekonom a organizátor ekonomických věd. Byl jedním z teoretiků a organizátorů výzkumu systému optimálního fungování socialistické ekonomiky. Jeho práce vytvořily vědecký základ pro ucelený systém zpracování dlouhodobých národohospodářských plánů, které kombinovaly programově cílené, sektorové a územní plánování. Srov. (Fedorenko, 1974).

¹⁶⁶ K české větvi matematizující školy optimálního plánování bývá řazen M. Toms – srov. (Sirůček, 2025a). Další příspěvky navazující na tuto školu lze nalézt u M. Hájka, A. Kotulana, M. Mejstříka aj. – srov. (Sojka a kol., 1991, 1999). „V období takzvané normalizace měla podle autorů zásadní význam sovětská „škola optimálního plánování“, která se snažila nalézt co nejefektivnější mechanismus alokace výrobních prostředků v socialistické ekonomice (vycházela přitom z ještě starších prací autorů polské školy Oskara Langeho a Michala Kaleckého). Ačkoliv se tato snaha ukázala jako iluzorní, měla teorie optimálního plánování podle autorů i pro československé ekonomy zásadní význam v tom, že jim umožnila držet krok se soudobou ekonomickou teorií, neboť se mohli opírat o moderní pojmový aparát a být přitom ideologicky kompatibilní s probíhající „normalizací““ (Rameš, 2017, s. 390-391, s odkazem na Havel et al., 1998).

¹⁶⁷ srov. (Kantorovič, Gavurin, 1977).

¹⁶⁸ In (Kantorovič, Sobolew, 1981) jsou naznačeny změny sovětského vzdělávání 60.-70. let ve světle výzev vědeckotechnické revoluce. Autoři se zamýšlejí nad obsahem středoškolské výuky matematiky, resp. představou matematického vzdělání. Připomínají zavedení matematické analýzy, základů vektorové algebry a analytické geometrie a pojmu zobrazení do sovětských učebních osnov v 60. letech. Diskutují též oblasti základů teorie pravděpodobnosti či teorie optimalizace. Srov. (Kolmogorov, Fomin, 1975).

¹⁶⁹ Liberální pokrokaři tzv. modernizují vzdělání směrem k „provzdušnění“. Kastrují a likvidují látku nutnou pro logické a samostatné myšlení (v čele s matematikou), ruku v ruce s cílenou destrukcí předmětů poskytujících žákům národní, lokální i kulturní kořeny (dějepis atp.). Korporáty potřebují digitální otroky s vymytými mozky, kteří bezmyšlenkovitě, s náboženským fanatismem, papouškují „woke“ fantasmagorie.

nevysvětlitelně doprovázena veřejnou extrovertností. Absence řečnických schopností sousedila s jeho hlubokou logikou a zvláštním mistrovstvím v polemice. Kantorovičova bytostná svobodomyšlnost a soběstačnost koexistovaly s cílevědomou a neúnavnou vytrvalostí, která v případě nutnosti dosahovala síly „železného sevření“. Jeho laskavost a mírnost byly vrozené. Houževnatost a ohromná síla intelektuálního pronikání byly získané vlastnosti, které svědomitě pěstoval a rozvíjel v zájmu vědecké racionality.¹⁷⁰

Vědeckou školu L. V. Kantoroviče, v matematice či ekonomii, nepředstavují jen desítky jeho přímých žáků. Náleží k ní i obrovské množství následovníků, kterým díla Kantoroviče a komunikace s ním formovaly povahu vědeckého myšlení a činnosti na celý život. Pro své studenty a následovníky byl L. V. Kantorovič příkladem poctivosti, nekompromisnosti a pevnosti ve vědě, vědecké odvahy, snahy o objektivitu a tvrdé práce. Podmanivými rysy jeho osobnosti byly mimořádná laskavost, jednoduchost a lehkost komunikace, skromnost až plachost. Rád pracoval i komunikoval s mládeží a mladé lidi to k němu přitahovalo. Miloval poezii a psal bajky s výchovným poselstvím.

Pro L. V. Kantoroviče se výzvou stala metodologická propast mezi matematikou a ekonomikou, mající přitom hluboké historické kořeny. Jeho názory na interakci mezi matematikou a ekonomikou tvoří klíčovou část široce rozvětveného díla, které mělo prokázat nevyhnutelnost prolínání matematiky a ekonomie.¹⁷¹ I díky L. V. Kantorovičovi: „*Matematické pomůcky a myšlenka optimality patří do sady nástrojů každého... ekonomy...*“¹⁷² *Výpočet nahradil proroctví*“ (Kutateladze, 2011, s. 14 – překlad PS).¹⁷³

¹⁷⁰ Srov. (Kutateladze, 2011), (Kutateladze et al., 2001, 2002).

¹⁷¹ Srov. např. (Kantorovič, Gavurin, 1977).

¹⁷² „... *Ekonomie jako věčný společník matematiky se tímto vyhne slučování do jakékoli esoterické části humanitních věd, politiky anebo krásné literatury. Nové generace matematiků budou zacházet se záhadnými problémy ekonomie jako s nevyčerpatelným zdrojem inspirace a atraktivní arénou pro uplatnění a zdokonalování jejich dokonale přísné metody...*“ (Kutateladze, 2011, s. 14 – překlad PS).

¹⁷³ Lineární programování, které k nám přišlo ze SSSR, otevírá i v ČSSR prostor pro matematické ekonomie. Vycházejí články in *Politická ekonomie* – srov. (Řezník, 2003). Včetně interpretace, že metoda lineárního programování, vyvinutá zpočátku pro řešení praktického rozdělování pracovních úkolů v rámci podniku, L. V. Kantoroviče postupně dovedla k herezi – ke spojení marxismu s teorií mezního užítku. Kantorovičovo objektivně podmíněné oceňování se „*zvyšuje či snižuje v závislosti na tom, nakolik jsou faktory, jež je určují, deficitní či přebytečné*“ (Gatovskij, Sakov, 1961, s. 357), přičemž rozšiřuje kategorii renty a omezenou disponibilitu z půdy na všechny zdroje a interpretuje kritérium vzácnosti statků jako stálou podmínku, kterou je dána nutnost uplatnit při oceňování marginální analýzu. „*Teoreticky vypočtené náklady, spojené se stupněm deficitnosti zařízení, se porovnávají s reálnými náklady na opravu. Teoretické oceňování faktorů, ovlivňujících produktivitu práce (jež ale nejsou skutečnými náklady), například ocenění zařízení, přírodních zdrojů atd., se pojímá jako reálné vynaložení práce...*“ (dtto). L. V. Kantorovič ovšem tvrdil, že podoba s buržoazním marginalismem je pouze vnější, neboť v socialismu se tyto mezní ceny blíží cenám normálním a jako takové mají být základem cenové politiky. Kriticky se ohledně Kantoroviče (jehož systém má předpokládat klesající efektivnost výrobních nákladů vyjadřuje i (Bojarskij, 1961). Varování zaznívají před tím, že někteří

Dodat je ovšem nezbytné, že na vztahy matematiky a ekonomie, resp. ohledně využití matematických, statistických, ekonometrických apod. nástrojů a logiky existují i názory více či méně odlišné. Především nestandardní ekonomové mimo hlavní proudy ekonomické vědy mají na matematiku v ekonomii názory kritičtější, resp. mnohem střízlivější. S poukazy na mnohdy již ani neskryvanou samouúčelnost kvantitativních exhibicí,¹⁷⁴ odtrženost od reality, záměnu ekonomie s ekonometrií atd. Opomíjen by rozhodně neměl zůstat ideologický rozměr apologetiky kapitalismu ani povrchní vulgárnost zkoumání, ke kterému bývá nezřídka matematika (zne)užívána. Nikdy nezapomínejme, že matematika v ekonomii je dobrý sluha, ale zlý pán. Toto platí i pro matematické modelování, s neblahými zkušenostmi např. v podobě modelování šíření viru SARS-CoV-2 nebo hypotézy o zvýšení koncentrace oxidu uhličitého v atmosféře.¹⁷⁵

Vybrané práce L. V. Kantoroviče¹⁷⁶

Kantorovič, L. V. (1929): Ob univerzal'nykh funkciyakh. *Žurnal Leningradskogo fiziko-matematičeskogo obščestva*, díl 2, č. 2, s. 13-21. ISSN nemá.

Kantorovič, L. V. (1930): O proektivnykh množstvach. *Doklady Akademii nauk SSSR*, díl A, č. 21, s. 563-568. ISBN nemá.

Kantorovič, L. V. (1936): Ob odnom klasse funkcional'nykh uravnenij. *Doklady Akademii nauk SSSR*, díl 4, č. 5, s. 211-216. ISBN nemá.

socialističtí ekonomové (např. z Polska) při přejímání lineárního programování ze západní literatury přijímali i terminologii a ekonomický obsah marginalistické analýzy – srov. (Kýn, 1962).

¹⁷⁴ Kdy se vysoce matematizovaná ekonomie sama pasuje do role vědecké magie, posvátné tajuplnosti, která je nesrozumitelná i pro drtivou většinu ekonomů. Přitom je tzv. vědecká pouze forma, ekonomický obsah bývá nezřídka trapně banální či absentuje úplně. Uvedené však nelze vyčítat L. V. Kantorovičovi, který vždy vehementně usiloval o spojení teorie s praxí, o praktické využití teoretického instrumentária.

¹⁷⁵ (Fürst, 2023) varuje, že matematické modelování je zbraň hromadného ničení. Na základě historických zkušeností doporučuje mnohem větší odstup od predikcí na základě matematických modelů. Polemizuje s ním (Šmíd, 2023), který se nejvíce pohoršuje nad tím, že si Fürst nekorektně dovoluje zpochybňovat pro mnohé přímo posvátné klimatické modely a údajný konsenzus ohledně boje s počasím. Stoupenci matematického modelování přitom mají alespoň část pravdy v tom, že kritikové matematických modelů – především typu pravdoláskařské pseudoekonomie T. Sedláčka a obdobných lidových tvořivostí – neumí praktickým poradit, „co máte místo oněch prokletých modelů používat“ (Šmíd, 2023) – srov. (Sirůček, 2010).

¹⁷⁶ Komplettní bibliografii, včetně referátů, překladů, rukopisů etc. přináší např. text (Kantorovič, 2011).

- Kantorovič, L. V. (1939): *Matematičeskije metody organizaciji i planirovanija proizvodstva*. Leningrad: Izdaniye Lenigradskogo gosudarstvennogo instituta. ISBN nemá.¹⁷⁷
- Kantorovič, L. V. (1942): O peremeščeenii mass. *Doklady Akademii Nauk SSSR*, roč. 37, č. 7-8, s. 227-229. ISBN nemá.¹⁷⁸
- Kantorovič, L. V. (1946): *Teorija verojatnostej*. Leningrad: Izdatel'stvo tipografija gazety Zvezda. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1948): Funkcional'nyj analiz i prikladnaja matematika. *Uspechi matematičeskich nauk*, roč. 3, č. 6, s. 89-185. ISSN 0042-1316.¹⁷⁹
- Kantorovič, L. V. (1956): Ob integral'nych operatorach. *Uspechi matematičeskich nauk*, roč. 11, č. 2, s. 3-29. ISSN 0042-1316.
- Kantorovič, L. V. (1958): Vozmožnost' primenenija matematičeskich metodov v voprosach proizvodstvennogo planirovanija. In *Organizacija i planirovanie ravnomernoj raboty mašinostroitel'nych predpriyatij*. Leningrad: Leningradskij inženyrno-ekonomičeskij institut, díl 22. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1959a): *Ekonomičeskij rasčot nailučšeho izpol'zovanija resursov*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR. ISBN nemá (slovensky *Optimálne využitie zdrojov*. Bratislava: Slovenská akademie vied 1969. ISBN nemá).¹⁸⁰
- Kantorovič, L. V. (1959b): O nekotorych funkcional'nych uravnenijach, vznikajuščich při analize odnoproductovoj ekonomičeskoj modeli. *Doklady Akademii nauk SSSR*, díl 129, č. 4. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1963): *Calcul économique et utilisation des ressources*. Paris: Dunod. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1964): Dinamičeskaja model' optimal'nogo planirovanija. In Fedorenko, N. P. (ed.) (1964): *Planirovanie i ekonomičesko-matematičeskije metody: K 70-letiju so dnja roždenija akad. V. S. Nemčinova*. Moskva: Nauka, s. 323-345. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1965): Amortizacionnye plateži při otimal'nom ispol'zovanii oborudovanija. *Doklady Akademii nauk SSSR*, díl 162, č. 5. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1968): Ob ispol'zovanii matematičeskich modelej v cenoobrazovanii na novuju techniku. In *Soveršenstvovanie cenoobrazovanija i naučno-techničeskij progress*. Moskva: Nauka, s. 46-50. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1974): Ekonomičeskije problemy naučno-techničeskogo progressa. *Ekonomika i matematičeskije metody*, díl 10, č. 3, s. 432-448. ISSN 0424-7388.¹⁸¹

¹⁷⁷ Anglicky Mathematical Methods of Organizing and Planning Production. *Management Science*, 1960, roč. 6, č. 4, s. 363-505. ISSN 0025-1909.

¹⁷⁸ Anglicky On the Translocation of Masses. *Management Science*, 1958, roč. 4, č. 1, s. 1-145. ISSN 0025-1909. Srov. (Bogachev, 2022).

¹⁷⁹ Též *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1948, roč. 6, s. 3-18. ISSN 1063-4541.

¹⁸⁰ Anglicky *Economic Calculation of the Best Use of Resources*. Oxford: Pergamon Press 1965. ISBN nemá. Studie sestává ze tří hlavních částí: *Programování výroby a oceňování produkce; Maximální naplnění programu s dostupnými zdroji. Oceňování výrobních faktorů; Problémy spojené s rozšiřováním výrobní základny. Efektivita kapitálových investic* (překlad PS). Srov. (Ward, 1960).

¹⁸¹ Anglicky Economic Problems of Scientific and Technical Progress. *Scandinavian Journal of Economics*, roč. 78, č. 4, s. 521-541. ISSN 0347-0520.

- Kantorovič, L. V. (1979): *Cenoobrazovanie i techničeskij progress*. In Komin, A. N. (ed.) (1979): *60 let planovogo cenoobrazovanija v SSSR*. Moskva: Prejskurantizdat, s. 32-43. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1985): *Ökonomie und Optimierung*. Berlin: Akademie Verlag. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1987a): Funkcional'nyj analiz (Osnobnye idei). *Siberian Mathematical Journal*, roč. 28, č. 1, s. 7-16. ISSN 0037-4466.
- Kantorovich L. V. (1987b): Moj put' v nauke. *Uspechi matematičeskich nauk*, roč. 42, č. 2, s. 183-213. ISSN 0042-1316.
- Kantorovič, L. V. (1987): *Problemy soveršenstvovanija sistemy transportnych tarifov*. Moskva: Central'nyj ekonomiko-matematičeskij institut. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1989a):¹⁸² O nekotorych matematičeskich problemach ekonomiki promyšlennosti, sel'skogo chozjastva i transporta. In Šatalin, S. S. (ed.) (1989): *Ekonomiko-matematičeskije modeli i metody*. Voronež: Izdatel'stvo Voronežskogo universiteta, s. 13-18. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1989b): *Problemy effektivnogo ispol'zovanija i razvitija transporta*. Moskva: Nauka. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V. (1992): Leonid Vitaliyevich Kantorovich: Autobiography. In Lindbeck, A. (ed.) (1992): *Nobel Lectures, Economics 1969-1980*. Singapore: World Scientific Publishing. ISBN 978-981-02-0833-2.
- Kantorovič, L. V. (2011): *Matematiko-ekonomičeskije raboty*. Novosibirsk: Nauka. ISBN 978-5-02-019076-4.
- Kantorovič, L. V., Akilov, G. P. (1959): *Funkcional'nyj analiz v normirovannyh prostranstvach*. Moskva: Fizmatgiz. ISBN nemá.¹⁸³
- Kantorovič, L. V., Akilov, G. P. (1981): *Analyse fonctionnelle. T. 1: Operateurs et Fonctionnelles Linéaires. T. 2: Equations Fonctionnelles*. Moskva: Mir. ISBN nemá.¹⁸⁴
- Kantorovič, L. V., Makarov, V. L. (1965): Optimal'nye modeli perspektivnogo planirovanija. In Němčinov, V. S. (ed.) (1965): *Primenenie matematiki v ekonomičeskich issledovanijach. Svazek III*. Moskva: Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoj literatury. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Gavurin, M. K. (1977): Matematika i ekonomika – vzaimoproniknovenie nauk. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, roč. 13, č. 3, s. 31-38. ISSN 1063-4541.
- Kantorovič, L. V., Gorstko, A. B. (1972): *Optimal'nyje rešenija v ekonomike*. Moskva: Nauka. ISBN nemá (slovensky *Optimálne rozhodnutia v ekonomike*. Bratislava: Pravda 1975. ISBN nemá).
- Kantorovič, L. V., Koopmans, T. Ch. (1976): *Problems of Application of Optimization Methods in Industry*. Stockholm: Federation of Swedish Industries. ISBN 9171760148.

¹⁸² Rukopis z roku 1938.

¹⁸³ Anglicky *Functional Analysis in Normed Spaces*. Oxford: Pergamon Press 1964. ISBN nemá.

¹⁸⁴ Anglicky *Functional Analysis*. Oxford: Pergamon Press 1982. ISBN nemá.

- Kantorovič, L. V., Krylov, V. I. (1936): *Metody približennogo rešenija uravnenij v častnyh proizvodnyh*. Moskva, Leningrad: Glavnaja redakcija obščetechničeskoj literatury. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Krylov, V. I. (1941): *Približennye metody vyššego analiza*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo tehniko-teoretičeskoj literatury. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Krylov, V. I., Černin, K. J. (1956): *Tablicy dlja čislennogo rešenija graničnyh zadač teorii garmoničeskich funkcij*. Moskva: Gostechizdat. ISBN nemá.¹⁸⁵
- Kantorovič, L. V., Krylov, V. I., Smirnov, V. I. (1933): *Variacionnoje isčislenie*. Leningrad: Leningradskij gosudarstvennyj universitet. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Kutateladze, S. S. (ed.) (1996): *L. V. Kantorovich Selected Works. Part I: Descriptive Theory of Sets and Functions. Functional Analysis in Semi-ordered Spaces*. Amsterdam: Gordon & Breach. ISBN 9782881249839.
- Kantorovič, L. V., Kutateladze, S. S., Romanovskij, J. V. (eds.) (1996): *L. V. Kantorovich Selected Works. Part II: Applied Functional Analysis. Approximation Methods and Computers*. Amsterdam: Gordon & Breach. ISBN 9782881249839.
- Kantorovič, L. V., Leifman, L. J. (ed.) (1990): *Functional Analysis, Optimization, and Mathematical Economics: A Collection of Papers Dedicated to the Memory of Leonid Vital'evich Kantorovich. With a foreword by Wassily Leontief*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0195057294.
- Kantorovič, L. V., Livšic, V. N. (eds.) (1982): *Problemy prognozirovanija i optimalizacii raboty transporta*. Moskva: Nauka. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Rubinštejn G. Š. (1958): Ob odnom prostranstve vpolne additivnyh funkcij množstva. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta*, roč. 13, č. 7, 52-59. ISSN 1063-4541.
- Kantorovič, L. V., Smolinsky, J. (ed.) (1976): *Essays in Optimal Planning*. New York: J. Wiley. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Sobolew, S. L. (1981): Matematika v dnešní škole. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, roč. 26, č. 4, s. 215-222. ISSN 0032-2423.
- Kantorovič, L. V., Virčenko, M. I. (1971): Matematiko-ekonomičeskij analiz planovyh rešenij i ekonomičeskie uslovia ich realizaciji. In *Voprosy analiza planovyh rešenij v selskom chozjastve*. Novosibirsk: Institut ekonomiki i organizacii promyšlennogo proizvodstva, díl 1, s. 5-40. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Vulich, B. Z., Pinsker, A. G. (1950): *Funkcionalnyj analiz v poluuporjadočennyh prostranstvach*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo tehniko-teoretičeskoj literatury. ISBN nemá.
- Kantorovič, L. V., Vulich, B. Z., Pinsker, A. G. (1951): Poluuporjadočennye grupy i linejnye poluuporjadočennye prostranstva. *Uspechi matematičeskich nauk*, roč. 6, č. 3, s. 31-98. ISSN 0042-1316.
- Kantorovič, L. V., Zalgaller, V. A. (1951): *Rasčet racional'nogo raskroja promyšlennych materialov*. Leningrad: Leninzdam. ISBN nemá.

¹⁸⁵ Anglicky *Tables for the Numerical Solution of Boundary Value Problems of the Theory of Harmonic Functions*. New York: F. Ungar 1963. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

- Argyros, I. K. (2001): A Newton Kantorovich Theorem for Equations Involving m -Fréchet Differentiable Operators and Applications in Radiative Transfer. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, roč. 131, č. 1-2, s. 149-159. ISSN 0377-0427.
- Baldwin, R., Wyplosz, Ch. (2013): *Ekonomie evropské integrace. 4. vydání*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4568-8.
- Belkin, V. D. (1963): *Ceny jedinogo urovnja i ekonomičeskije izmerenija na ich osnove*. Moskva: Izdatel'stvo ekonomičeskoj literatury. ISBN nemá.
- Belych, A. A. (2024): Ekonomičeskije idei L. V. Kantoroviča i ich vosprijatie v SSSR i na Zapade. *AlterEconomics*, roč. 21, č. 1, s. 82-102. ISSN 2782-6201.
- Bergmannová, B. R. (1999): Abolish the Nobel Prize for Economics. *Challenge*, roč. 42, č. 2, s. 52-57. ISSN 0577-5132.
- Blaug, M. (ed.) (1986): *Who's Who in Economics: A Biographical Dictionary of Major Economists 1700–1986. 2. vydání*. Brighton: Harvester Press. ISBN 0745002307.
- Blaug, M. (1991): *Velcí pokeynesovští ekonomové: Úvod do života a díla sta moderních ekonomů I. A – L*. Praha: Ekonomický ústav Československé akademie věd. ISBN nemá.
- Bogachev, V. I. (2022): Kantorovich Problem of Optimal Transportation of Measures: New Directions of Research. *Uspechi matematičeskich nauk*, roč. 77, č. 5, s. 3-52. ISSN 0042-1316.
- Bojarskij, A. (1961): K otázce použití matematiky v ekonomice. *Politická ekonomie*, roč. 9, č. 5, s. 440-451. ISSN 0032-3233.
- Boldyrev, I. (2024): Soviet Mathematics and Economic Theory in the Past Century: A Historical Reappraisal. *Journal of Economic Literature*, roč. 62, č. 4, s. 1647-1670. ISSN 0022-0515.
- Boldyrev, I., Düppe, T. (2020): Programming the USSR: Leonid V. Kantorovich in Context. *British Journal for the History of Science*, roč. 53, č. 2, s. 255-278. ISSN 0007-0874.
- Campbell, R. W. (1961): Marx, Kantorovich and Novozhilov: Stoimost' Versus Reality. *Slavic Review*, roč. 20, č. 3, s. 402-418. ISSN 0037-6779.
- Dantzig, G. D. (1963): *Linear Programming and Extensions*. Princeton: Princeton University Press a RAND Corporation. ISBN nemá.
- Dvořák, J. (1979): Modelování složitých sociálně ekonomických systémů a sociální plánování a prognózování. *Sociologický časopis*, roč. 15, č. 5, s. 483-493. ISSN 0038-0288.
- Edwards, D. A. (2010): A Simple Proof in Monge–Kantorovich Duality Theory. *Studia Mathematica*, roč. 200, č. 1, s. 67-77. ISSN 0039-3223.
- Edwards, D. A. (2011): On the Kantorovich–Rubinstein Theorem. *Expositiones Mathematicae*, roč. 20, č. 4, s. 387-398. ISSN 0723-0869.
- Ekonomická encyklopedie 1. A-O. 2. přepracované vydání* (1984): Praha: Svoboda. ISBN nemá.

- Ekonomická encyklopedie 2. P-Z. 2. přepracované vydání* (1984): Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Fedorenko, N. P. (ed.) (1974): *Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Fet, J. I. (1987): Ob issledovanijach L. V. Kantoroviča v oblasti architektury vyčislitel'nych mašin. In *Optimizacija: Sbornik trudov Instituta matematiky SO AN SSSR*, díl 40, s. 17-25. ISBN nemá.
- Fürst, T. (2023): Matematické modelování je zbraň hromadného ničení. *Academix Revue*, č. 6. ISSN 2788-094X.
- Gatovskij, L. M. (1976): *Ekonomické problémy vědeckotechnické revoluce za socialismu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Gatovskij, L. M., Sakov, M. (1961): O principiálním základě ekonomických výzkumů. *Politická ekonomie*, roč. 9, č. 4, s. 350-360. ISSN 0032-3233.
- Gavrilec, J. N. (1974): *Socialno-ekonomičeskoje planirovanije*. Moskva: Ekonomika. ISBN nemá.
- Gavrilovová, P. A. (2016): Razvitie teorii optimal'noho planirovanija. *Naučnyj almanach*, roč. 12-1. č. 26, s. 83-86. ISSN 2411-7609.
- Goldmann, J. a kol. (1978): *Úvod do makroekonomické analýzy*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Havel, J., Klacek, J., Kosta, J., Šulc, Z. (1998): Economics and Systemic Change in Czechoslovakia, 1945–1992. In Wagener, H. J. (ed.) (1998): *Economic Thought in Communist and Post-Communist Europe*. London – New York: Routledge, s. 213-263. ISBN 0-203-42878-1.
- Helleiner, E. (2021): *The Neomercantilists: A Global Intellectual History*. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 9781501760129.
- Horváth, J. (2022): Mathematical Economics and Central Planning: Economic Research in Czechoslovakia under Communism. In Kovács, J. M. (ed.) (2022): *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and the Central Plan in Eastern Europe and China*. London: Lexington Books, s. 81-108. ISBN 9781793631794.
- Chačaturov, T. S. (1964): *Ekonomičeskaja effektivnost' kapitalnyh vloženíj*. Moskva: Ekonomika. ISBN nemá.
- Chytil, Z., Sojka, M. (2003): České ekonomické myšlení v letech 1948-1969: Od stalinského teroru k Pražskému jaru. *Politická ekonomie*, roč. 51, č. 4, s. 565-592. ISSN 0032-3233.
- Isbell, J. R., Marlow, W. H. (1961): On a Industrial Programming Problem of Kantorovich. *Management Science*, roč. 8, č. 1, s. 13-17. ISSN 0025-1909.
- Kalašniková, L. A., Sokolová, L. V. (eds.) (2022): *Leonid Vitajl'evič Kantorovič 1912-1986. 2. vydání*. Moskva: Institut naučnoj informacii po obščestvennym naukam RAN. ISBN 978-5-248-01016-5.
- Katasonov, V. J. (2022): *Stalinova ekonomika*. Praha: Jan Buzek – Zakázané vzdělání. ISBN 978-80-907351-5-6.
- Kolmogorov, A. N., Formin, S. V. (1975): *Základy teorie funkcí a funkcionální analýzy*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury. ISBN nemá.

- Koopmans, T. Ch. (1951): An Analysis of Production as an Efficient Combination of Activities. In Koopmans, T. Ch. (ed.) (1951): *Activity Analysis of Production and Allocation*. New York: John Wiley, s. 33-97. ISBN nemá.
- Koopmans, T. Ch. (1957): *Three Essays on the State of Economic Science*.¹⁸⁶ New York: McGraw-Hill. ISBN nemá.
- Koopmans, T. Ch. (1960): A Note about Kantorovich's Paper, „Mathematical Methods of Organizing and Planning Production“. *Management Science*, roč. 6, č. 4, s. 363-365. ISSN 0025-1909.
- Kovaljov, A. B. (2024): Viktor Valentinovič Novožilov: Nedopisannaja hlava „avstrijskoj“ kniži. *AlterEconomics*, roč. 21, č. 1, s. 58-81. ISSN 2782-6201.
- Kutateladze, S. S. (2011): Mathematics and Economics of Leonid Kantorovich. *Siberian Mathematical Journal*, roč. 53, č. 1, s. 1-15. ISSN 0037-4466.
- Kutateladze, S. S., Makarov, V. L., Romanovskij, I. V., Rubinštejn, G. Š. (2001): *L. V. Kantorovič – matematik i ekonomist*. <http://www.mathsoc.spb.ru/pantheon/kantorov/lvkumn.html>.
- Kutateladze, S. S., Makarov, V. L., Romanovskij, I. V., Rubinštejn, G. Š. (2002): O naučnoj, pedagogičeskoj i obščestvennoj dejatel'nosti L. V. Kantoroviča. *Vladikavkazskij matematičeskij žurnal*, roč. 4, č. 1, s. 5-10. ISSN 1814-0807.
- Kutta, F., Soukup, M. a kol. (1973): *Řízení v období vědeckotechnické revoluce: Principy socioekonomického řízení*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Kýn, O. (1962): O zobecnění marginální analýzy. *Politická ekonomie*, roč. 10, č. 5, s. 428-443. ISSN 0032-3233.
- Leifman, L. J. (ed.) (1990): *Functional Analysis, Optimization, and Mathematical Economics: A Collection of Papers Dedicated to the Memory of Leonid Vital'evich Kantorovich*. New York: Clarendon Press, Oxford University Press. ISBN 0195057295.
- Lurje, A. L. (1974): O problému cílové funkce socialistického hospodářství. In Fedorenko, N. P. (ed.) (1974): *Planometrie a optimální fungování socialistické ekonomiky*. Praha: Svoboda, s. 159-177. ISBN nemá.
- Macháček, M. (2015): *Soumrak ekonomie? K problému formalizace a krize smyslu společenské vědy*. Ostrava: VŠB-TU. ISBN 978-80-248-3749-9.
- Nachtigal, V. (1978): Systémy ekonomicko-matematických modelů pro plánování I., II. *Politická ekonomie*, roč. 26, č. 3 a 4, s. 262-275, resp. 343-361. ISSN 0032-3233.
- Němčinov, V. S. (1962a): Aplikace statistických a matematických metod v sovětském plánování. *Politická ekonomie*, roč. 10, č. 1, s. 84-89. ISSN 0032-3233.
- Němčinov, V. S. (1962b): Matematické metody kvantitativního rozboru v ekonomice. *Politická ekonomie*, roč. 10, č. 7, s. 573-583. ISSN 0032-3233.
- Němčinov, V. S. (1972): *Společenská hodnota a plánovaná cena*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

¹⁸⁶ I. Allocation of Resources and the Price System. II. The Construction of Economic Knowledge. III. The Interaction of Tools and Problems in Economics.

- Novožilov, V. V. (1967): *Problemy izmerenija zatrat i rezultatov při optimalnom planirovanii*. Moskva: Ekonomika. ISBN nemá (česky *Měření nákladů a výsledků*. Praha: Svoboda 1972. ISBN nemá).
- Ortega, J. M. (1968): The Newton-Kantorovich Theorem. *American Mathematical Monthly*, roč. 75, č. 6, s. 658-660. ISSN 0002-9890.
- Pressman, S. (2005): *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-86598-8.
- Richta, R. a kol. (1969): *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. III. rozšířené vydání*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Rameš, V. (2017): (Post)socialističtí ekonomové jako objekt historického zkoumání. *Soudobé dějiny*, roč. 24, č. 3, s. 389-402. ISSN 1210-7050.
- Romanovskij, I. V. (2006): A Modern View of L. V. Kantorovich's Work in Software. *Journal of Mathematical Sciences*, roč. 133, č. 4, s. 1398-1401. ISSN 1072-3374.
- Rosenhead, J. (2003): IFORS' Operational Research Hall of Fame: Leonid Vitaliyevich Kantorovich. *International Transactions in Operational Research*, roč. 10, č. 6, s. 665-667. ISSN 0969-6016.
- Řezník, J. (2003): Historie časopisu Politická ekonomie (část II: 1958–1962). *Politická ekonomie*, roč. 51, č. 2, s. 147-172. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (1998): N. D. Kondratěv – zakladatel moderních koncepcí dlouhých vln. *Politická ekonomie*, roč. 66, č. 4, s. 575-588. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2004): Nositelé Nobelovy ceny za ekonomii VII. *Zpravodaj. Časopis Vysoké školy ekonomické v Praze*, č. 3, s. 21-22. ISSN 1213-7146.
- Sirůček, P. (2006-dosud): Seriál o nositelích tzv. Nobelovy ceny za ekonomii in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2006, č. 4 – 2011, č. 4. ISSN 0572-3043 & každoroční představení laureátů in *Politická ekonomie*, 2006 – 2017, 2019 – dosud. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2018): Neznámý a nedoceněný N. D. Kondratěv. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 2, č. 3, s. 147-190. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2019): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 7, s. 1-387. ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2020): *Bubble 4.0: A Marxist View through the Prism of the Old Left*. Brusell: Transform! ISBN 978-3-903343-07-8.
- Sirůček, P. (2021a): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2021b): Svěbytní polští ekonomové M. Kalecki a O. R. Lange. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 5, č. 9, s. 99-158. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2024a): Dialektika teorie a praxe M. Tomse. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 8, č. 16, s. 96-163. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2024b): *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. upravené vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-908974-0-3.

- Sirůček, P. (2025a): *Dialektika teorie a praxe Františka Valenty a Miroslava Tomse. S předmluvou R. Valenčíka*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-908974-7-2.
- Sirůček, P. (2025b): (Staro)nové transformace kapitalismu aneb civilizace opět na rozcestí. In Exner, V., Dolejš, J. (eds.) (2025): Sborník textů k tématu socialismus v 21. století. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 9, mimořádné číslo, s. 110-166. ISSN nemá.
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.
- Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.
- Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN 80-7079-937-4.
- Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- Stalin, J. V. (1952): *Ekonomické problémy socialismu v SSSR. 19. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu 5.-14. října 1952: Projevy a dokumenty*. Praha: Ústřední výbor KSČ. ISBN nemá.
- Šmíd, M. (2023): Neznalostí a manipulací proti matematickým modelům. *Academix Revue*, č. 6. ISSN 2788-094X.
- Turchin, P.: *Poslední dny: Elita, kontraelita a cesta k rozpadu politiky*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-4524-3.¹⁸⁷
- Valiachmetovová, J. I., Filippovová, A. S. (2014): Teorija optimal'nogo ispol'zovanija resursov L. V. Kantoroviča v zadačach raskroja-upakovki: Obzor i istorija razvitija metodov rešenija. *Vestnik Ufimskogo gosudarstvennogo aviacionnogo mehaničeskogo universiteta*, roč. 18-1, č. 62, s. 186-197. ISSN 1992-6502.
- Valtuch, K. K. (1976): *Nezbytná zobecnění v teorii ekonomického optima*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.
- Valtuch, K. K. (1978): O rozpracování teorie ekonomického optima. *Politická ekonomie*, roč. 26, č. 3, s. 251-261. ISSN 0032-3233.
- Van Quang, T. (2019): *Makroekonomické modely pro měnovou analýzu*. Praha: Oeconomica – VŠE v Praze. ISBN 978-80-245-2305-7.
- Ward, B. (1960): Kantorovich on Economic Calculation. *Journal of Political Economy*, roč. 68, č. 6, s. 545-548. ISSN 0022-3808.
- Weintraub, E. R. (2002): *How Economics became a Mathematical Science*. Durham: Duke University Press. ISBN 0-8223-2871-2.

¹⁸⁷ Srov. recenzi Svůdně zavádějící klíodynamika aneb modelování historie ala Turchin. *Marathon*, 2025, roč. 29, č. 2, s. 7-32. ISSN 1211-8591.

Abstrakt

Leonid Vitaljevič Kantorovič (1912–1986) byl sovětský matematik a matematický ekonom, který se v roce 1975 stal laureátem tzv. Nobelovy ceny za ekonomii za přínos k teorii optimální alokace zdrojů. Jako první formuloval základy lineárního programování v ekonomické analýze a plánování. Zabýval se využitím matematických metod a výpočetní techniky při řešení ekonomických problémů, přibližnými metodami automatizace programování a konstrukcí počítačů. Přispěl k řešení problémů teoretických i praktických.

Abstract

Leonid Vitalievich Kantorovich (1912–1986) was a Soviet mathematician and mathematical economist who won the Nobel Prize in Economics in 1975 for his contributions to the theory of optimal resource allocation. He was the first to formulate the foundations of linear programming in economic analysis and planning. He was concerned with the use of mathematical methods and computer technology in solving economic problems, approximate methods of programming automation and computer design. He contributed to solving both theoretical and practical problems.

Klíčová slova

L. V. Kantorovič – matematická ekonomie – teorie optimální alokace zdrojů – lineární programování

Keywords

L. V. Kantorovich – mathematical economics – theory of optimal resource allocation – linear programming

JEL classifications

A10, B20, B51, C60, C61

O mravencích a lidech aneb marxistická sociogeneze V. J. A. Nováka

Pavel Sirůček

Hampl, P.: *O mravencích a lidech: Myrmekologické inspirace antropologie na příkladě V. J. A. Nováka (1919-1997). Diplomová práce.* Praha: Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze 2010. 150 s. ISBN nemá.¹⁸⁸

Hampl, P.: *O mravencích a lidech: Sociomorfní projekce v dějinách myrmekologie.* Červený Kostelec: Pavel Mervart 2018. 352 s. ISBN 978-80-746-5291-2.

¹⁸⁸ Hlavní závěry o životě V. J. A. Nováka, resp. jeho teorii geneze shrnují texty Hampl, P. (2011): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce. *Dějiny věd a techniky*, roč. 44, č. 3, s. 147–164. ISSN 0300-4414 a Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, 2012, roč. 45, č. 1, s. 30-45. ISSN 0300-4414.

Úvodem osobní vzpomínka: Na akce Klubu ekonomů¹⁸⁹ v 90. letech chodíval staříčký vzdělaný pán, očividně velice hodný, který ale působil poněkud pitoreskně. Říkali jsme mu akademik a – upřímně přiznejme – téměř nikdo jeho občasným příspěvkům příliš nerozuměl. Namátkou šlo (snad) o Brownovy pohyby, z čehož byly vyvozovány zákony evoluce i revoluce atp.¹⁹⁰ Propagoval komunistickou interpretaci mravenčího řádu, přičemž na člověka a společnost nahlížel optikou mravenčího světa. V. J. A. Novák.

Vzpomínky oživila představovaná kniha P. Hampla¹⁹¹ z roku 2018, vycházející z disertace z roku 2014.¹⁹² S návazností na práci diplomovou, obhájenou roku 2010, z drtivé části věnovanou právě V. J. A. Novákovi – našemu čelnému představiteli „*rudé biologie*“. Novákově značně svérázné osobnosti a vědeckému odkazu, jehož hlavní myšlenky jsou koncentrované kolem svébytné evoluční nauky,¹⁹³ kterou Novák nazval principem sociogeneze. Tato syntetizující nauka měla zastřešit všechny ostatní a zároveň být i přírodovědnou podporou teoretizujícím úvahám marxismu-leninismu.

Na principu sociogeneze Novák zakládá teorie o evoluci člověka i své originální myšlenky ohledně postupující neotenizace člověka a evoluční tendence ke sdružování. Sdružování je pojímáno jakožto základ vývoje, s důrazem na morfologii a upozadění vlivu vnitrodruhového boje. „*Jak ukazuje ... princip sociogeneze, všechno pozitivní, co v lidské společnosti vzniklo je výsledkem součinnosti a vzájemné pomoci*“ (Novák, V. J. A. a kol.: *Věda proti válkám*. Říčany: Orego 2000. 219 s. ISBN 80-86117-06-5. Cit. s. 40).

¹⁸⁹ K historii a činnosti Klubu ekonomů srov. Sirůček, P. (2017): Ohlédnutí za Klubem ekonomů. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 1, č. 2, s. 95-111. ISSN nemá.

¹⁹⁰ Vyjadřoval se taktéž např. i k metodologii socialismu. Za nejcharakterističtější pro marxismus-leninismus označoval přístup dialektický. „*Ten spočívá v „kladení protikladů“ (srov. dia – lego), tj. ve vyhledávání a řešení problémů na podkladě objektivních i subjektivních protikladů v předmětu výzkumu*“ (Novák, V. J. A. (1996): K metodologii vědeckého socialismu. *Zpravodaj Klubu ekonomů*, roč. 5, č. 5, s. 6. ISSN nemá). K poznání skutečnosti pak má být „*základně důležitý ... kauzální a vývojový přístup*“ (dtto).

¹⁹¹ Petr Hampl (jmenovec sociologa Hampla) je zoolog, entomolog, myrmekolog. V databázi Univerzity Karlovy jsou u jeho jména uváděny nejen tituly Mgr. Ph.D., ale i MUDr.

¹⁹² Srov. Hampl, P. (2014): *Společenské implikace myrmekologie mezi Aldrovandim a Wilsonem. Disertační práce*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 258 s. ISBN nemá. Zde Novák figuruje pouze coby jeden českých myrmekologů, kteří adorovali komunistickou podstatu mravenčí společnosti.

¹⁹³ Podle P. Hampla „... evoluční biologie ... představovala pro komunistickou ideologii značný ideologický „kapitál“. Ať už kvůli otázce dědičnosti umožňující zrychlit správnou převýchovou zdokonalení obyvatelstva nebo obecnou otázkou evoluce živého, směru a mechanismů jeho vývoje, dotýkající se základních myšlenek Engelsovy dialektiky. Proto vědecký vývoj tohoto oboru závisel na vývoji politicko-ideologickém. To však některým odborníkům nebránilo v samostatné vědecké práci, ba naopak pro některé byla tato situace přímo žádanou výzvou. Položení politické doktríny na vědecký základ představovalo svatý grál jejich odborného i osobního snažení“ (Hampl, P. (2011): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce. *Dějiny věd a techniky*, roč. 44, č. 3, s. 147. ISSN 0300-4414).

Novák princip sociogeneze chápal jako koncept biologický a zároveň i politický, s celou řadou závažných konsekvencí pro úvahy o lidském společenství.¹⁹⁴ Včetně názoru, že princip evoluce ke sdružování lépe, nežli lidé naplňují mravenci, kteří již někteří mají žít v komunismu. A mají tak být dokonce vyspělejší nežli socialistický Sovětský svaz.¹⁹⁵

Pro Nováka mravenci představují typickou beztrždní společnost, kde všichni pracují pro blaho celku. Čímž má být potvrzena možnost nové lidské společnosti v duchu idejí Marxe i Lenina. Fascinován Novák měl být neexistencí rodin u mravenců, společnou péčí o potomky a absencí soukromého majetku. Konečně ochotou jedince zemřít pro dobro kolonie. Tzv. eusocialita¹⁹⁶ má být podle Nováka i cílem celé evoluce. Příběhy o Novákovi vstoupily mezi legendy,¹⁹⁷ včetně pokusu o (vědeckou) emigraci do SSSR v roce 1951, s (tragi)komickými prvky. Nejenom proto stojí vědec V. J. A. Novák za připomenutí.

¹⁹⁴ „Jako každý komplexní světonázor má i tento značné filosofické a společenskovední důsledky – může totiž přispět k otázkám sociologie, psychologie, antropologie, vnitřní i mezinárodní politiky a samozřejmě i etiky a dalších disciplín“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 31. ISSN 0300-4414).

¹⁹⁵ „Veškerá evoluce byla ... pro Nováka evoluci směrem ke komunismu...“ (Hampl, P. (2014): *Společenské implikace myrmekologie mezi Aldrovandim a Wilsonem. Disertační práce*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 225. ISBN nemá).

¹⁹⁶ Eusocialita u živočichů je takové společenské uspořádání, kdy v jednom hnízdě žije ve vzájemné pospolitosti a spolupráci více jedinců téhož druhu. V. J. A. Novák „na základě své interpretace eusociálního hmyzu chápal společenské organismy jako vyspělejší a více odolné v boji o život. Koncepti vzájemné pomoci dovedl ovšem až do krajnosti, když ji viděl jako jedinou možnou cestu úspěšného evolučního vývoje a zároveň ji srovnával s marxistickými teoriemi o příchodu komunismu“ (s. 259 anot. publ. 2018).

¹⁹⁷ Na V. J. A. Nováka vzpomíná R. Valenčík: „... Kdysi v naší Akademii věd působil nesmírně hodný, dosti vzdělaný člověk akademik Vladimír Amos Novák. V oddělení hmyzu, protože jeho hlavním tématem byly sociogeneze, kterou se proslavil po celém světě, tj. to, že celý svět (organismy na nejrůznějších vývojových stupních, od bakterií po lidské komunity) spějí ke kolektivismu, a to i ve smyslu podřízení se jednotlivce kolektivu. Trochu to přeháněl, takže byl poněkud legrační figurkou. Z míry ho vyváděl jeden druh mravenců, který žil (a snad ještě žije) v Kersku. Tito mravenci žili v poměrně malých komunitách a každý rok se většina z nich vydala na cestu k jiným mravenišťům stejného druhu, vzájemně se očíhali, pobýli chvíli pospolu, někdy tam příslušný mravenec zůstal, někdy šel dál a stal se součástí některého dalšího mraveniště, případně se vrátil do svého domovského. Zkrátka mravenci liberálové. Z evolučního hlediska lze tento mechanismus vysvětlit. Mj. je to určitá obdoba toho mechanismu, který pro případ tvůrčích mezigeneračních týmů navrhuje“ (Vize, jakou potřebujeme/1058. 8. 11. 2024. <https://radimvalencik.pise.cz/11895-vize-jakou-potrebuujeme-1058.html>).



Vladimír Jan Amos Novák¹⁹⁸

Originální vědec posedlý touhou zlepšovat svět

RNDr. Vladimír Jan Amos Novák, DrSc.¹⁹⁹ (1919–1997) byl český přírodovědec, syntetický evoluční biolog. Narodil se v úterý 22. 4. 1919 v Praze, umírá v pondělí 29. 9. 1997.²⁰⁰ Jeho otec byl profesorem geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy.²⁰¹ V letech 1926–31 navštěvoval základní školu na Praze 2 a poté nastoupil na osmi-leté gymnázium v Praze Vršovcích. Postupně začíná projevovat zájem o přírodní vědy, v čele se zoologií. Již na střední škole prováděl své první výzkumy týkající se ekologie a

¹⁹⁸ Pramen: Landa, V. (1999): In Memoriam of Vladimír Jan Amos Novák. *Acta Societas Zoologicae Bohemicae*, roč. 63, č. 3, s. 393–394, zde s. 393. ISSN 1211-376X.

¹⁹⁹ V tiráži knihy Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego. 219 s. ISBN 80-86117-06-5, na s. 224 tamtéž stojí Prof. Dr. Vladimír J. A. Novák, DrSc. O případné vědecko-pedagogické hodnotě Nováka nebylo zjištěno nic. Možná jde o tzv. čestnou profesuru, která však uznávána obvykle nebývá.

²⁰⁰ Dny v týdnu určeny s využitím materiálů Brožík, J. (1989): *Kalendář na roky 1583 až 2300*. Praha: Jiří Brožík. 16 s. ISBN nemá, resp. 2. vydání. Praha: Jiří Brožík 2023. 16 s. ISBN 978-80-908373-9-3.

²⁰¹ Vedle textů z geografie Vladimír Josef Novák píše knihy o přírodním světovém názoru, základech laické morálky. Je vášnivým komeniologem, obdobně jako děd Jan Václav Novák (gymnaziální profesor se zájmem o staročeskou literaturu), který sepsal o Komenském několik prací a překládal a editoval jeho spisy. I odtud může pramenit Novákova vášeň, přímo posedlost, zlepšit svět vědecko-pedagogickým dílem.

systematiky mravenců.²⁰² Byl přijat ke studiu biologie a geografie na pražské Univerzitě Karlově. Před uzavřením vysokých škol publikoval – pod vedením entomologa J. Sadila – několik prací z oboru myrmekologie (hlavně taxonomické a ekologické studie). Ani v době války nepolevuje v pilném studiu mravenců a publikuje. Pracuje jako lesní dělník, asistent v laboratoři firmy Hellada na výrobu mýdla či jako laborant v *Reichsamt für Reichaufbau*. V květnu 1945 pomáhá při stavbě barikád.

Po skončení II. světové války pokračuje ve studiích a v roce 1946 získává titul doktora přírodních věd s prací *K taxonomii mravenců rodu Bothriomyrmex a Leptothorax*. Zůstává na fakultě, kde působí jako asistent a vědecký pracovník. Podílí se např. na výzkumu malárie na jižním Slovensku. Hampl píše o hluboce věřící rodině, do které se Novák narodil. Tento však odmítá katolickou výchovu „*a se stejnou vehemencí, s jakou byl vychován v katolické víře, se věnoval komunistické ideologii*“ (s. 259 anot. publ. 2018). Od mládí se zajímal o levicové hnutí a již před válkou sympatizuje s komunistickou stranou. V roce 1946 vstupuje do KSČ a angažuje se ve fakultní stranické organizaci.²⁰³

V roce 1949 získává V. J. A. Novák stipendium na dobu deseti měsíců v Cambridge, kde se začíná více nežli systematicce věnovat studiu hormonů a morfogenezi hmyzu.²⁰⁴ Po návratu z Británie jako stálý pracovník univerzity odchází nečekaně, a ilegálně, v únoru 1951 do Sovětského svazu. Před odchodem si podává žádost o možnost studia v SSSR, která je zamítnuta. Okolnosti odchodu zůstávají dodnes zakryty rouškou tajemství. Jako ostatně celý Novákův sovětský pobyt.

V nekrologu V. J. A. Nováka stojí: „... v únoru 1951 odešel do SSSR, kde onemocněl a strávil mnoho měsíců v charkovské nemocnici“ (Landa, V.: In Memoriam of Vladimír Jan Amos Novák. *Acta Societas Zoologicae Bohemicae*, 1999, roč. 63, č. 3, s. 393-394, zde s. 393. ISSN 1211-376X). Diplomová práce P. Hampla využívá osobní archiv V. J. A. Nováka z Archivu Akademie věd, osobní údaje z prezidia Akademie věd, informace z Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR a vzpomínky spolupracovníků, které se ovšem liší. Na tomto základě P. Hampl konstatuje, že nejasné zůstávají již pohnutky Novákova

²⁰² Novákovou první publikovanou prací je Příspěvek k poznání mravenců středního Povltaví. *Časopis Národního muzea v Praze*, 1938, č. 112. ISSN 0139-954. Dále např. Novák, V. J. A. (1939): Příspěvek k poznání mravenců severních Čech. *Časopis Československé společnosti entomologické*, č. 36. ISSN 0862-0245.

²⁰³ Srov. Novák, V. J. A. (1947): *Přírodní vědy a světový názor*. Praha: Život a práce. 52 s. ISBN nemá.

²⁰⁴ Srov. Novák, V. J. A. (1951): New Aspects of the Metamorphosis of Insects. *Nature*, roč. 167, s. 132-133. ISSN 0028-0836.

podivného chování. Mohlo jít o idealismus Nováka týkající se sovětské vědy,²⁰⁵ ale možná i o neshody s domácími kolegy anebo i o důsledky smrti Novákova otce v roce 1951. Odchod možná byl útekem z reality. Různí se i vzpomínky na způsob, jakým se měl Novák do SSSR dostat. Hovořilo se o nákladním vlaku. Pravděpodobnější variantou má však být bicykl, neboť Novák jezdil na kole často, včetně dovolených v Jugoslávii. Způsob emigrace se stává předmětem vděčných anekdot, které samotný Novák nesl nelibě.²⁰⁶

Zachovat se měly kusé informace o Novákově pobytu v SSSR i prosebné dopisy manželky Nováka přimlouvající se u bezpečnostních složek za jeho brzký návrat. Novák byl objeven na území SSSR a brzy lapen. Jeho osud na následující rok zůstává pro československou stranu neznámý.²⁰⁷ Zpráva o Novákovi přichází až v lednu 1952, kdy Státní bezpečnost odvolává po Novákovi pátrání. Ihned po zatčení měl Novák zahájit hladovku a měl být napojen na umělou výživu. V červnu 1952 je předán zpět do vlasti a umístěn do vězeňské nemocnice v Ruzyni za nedovolené přejití státní hranice. Lékaři ho označují za neschopného vyšetřování a doporučují k doléčení. Vyšetřování dále nepokračovalo. Novák stále držel hladovku a odmítal s kýmkoli komunikovat. Manželka Miloslava psala na odpovědná místa dopisy, kde poukazovala na psychické poruchy z přepracovanosti a na deprese, se kterými se měl léčit na Bulovce. Novák prý neustále mluvil o studiu v Sovětském svazu s přáním zabývat se metodami chovu bource dubového.²⁰⁸ Ve druhé polovině roku 1952 je Novák předán rodině k domácímu doléčení. Novákovi bylo na čtyři roku přerušeno členství v KSČ, které bylo obnoveno v roce 1957.

²⁰⁵ Jedna z verzí operuje s tím, že Novák chtěl směřovat za dobově uznávaným odborníkem na biochemii T. D. Lysenkem, aby zjistil, co skutečně tvrdí. Trofim Děnisovič Lysenko (1898–1976) byl sovětský agronom a biolog ukrajinského původu. Jeho neortodoxní výzkumy byly aplikovány v sovětské zemědělské praxi především na přelomu 40. a 50. let. Lysenko odmítal genetiku a věřil, že rostliny a zvířata formuje prostředí. Lysenkismus byl oficiálně zavržen – coby stalinistická „pseudověda“ – v roce 1964. Dnes bývá Lysenkův odkaz spojován s epigenetikou, přičemž bývá poukazováno na Lysenkovo vlastenectví a odpor k západní vědě, sloužící imperialistickým kořistnickým zájmům. Srov. Lysenko, T. D. (1951): *Agrobiologie*. Praha: Brázda. 640 s. ISBN nemá. Srov. též Hampl, P. (2014): The Evolution of Theoretical Views of Vladimír Novák: From Lysenkoism to Epigenetics. *Studies in History of Biology*, roč. 8, č. 1, s. 11–24. ISSN 0149-670.

²⁰⁶ Často si také měl stěžovat na nepřejícnost a netoleranci okolí, resp. na nepřátelské reakce především ohledně „svého dítěte“ – konceptu sociogeneze, ačkoliv prostoru pro svá bádání obvykle nemíval málo.

²⁰⁷ Snad měl skončit – kvůli podezření ze špionáže – i v gulagu. Jejich existenci měl později V. J. A. Novák obhajovat s tím, že soudruzi v táborech se usilovně snaží napravovat své svěřence. Někteří si v táborech dokonce mají i rozšiřovat své vzdělání.

²⁰⁸ Podle Hampla mělo asi jít o jarovizaci larev bource. O této se zmiňuje Novák v knize *Neznámý svět hmyzu: Tajemství hmyzích instinktů* (Praha: Orbis 1958. 222 s. ISBN nemá). Chválí výsledky sovětských vědců a lze se domnívat, že se hodlal k příslušným výzkumům v SSSR přidat a poznatky aplikovat následně u nás. Uvedené domněnce má odpovídat i seznam věcí, které si Novák do SSSR přivezl (míněny zde knihy).

V knižní publikaci z roku 2018 již P. Hampl nezmiňuje žádné otazníky ohledně Novákova pokusu o odchod do SSSR. Tento spojuje s fascinací sovětskou biologickou školou – pěstitelem I. V. Mičurinem a T. D. Lysenkem. Novák se měl rozhodnout pro aplikaci jeho metody jarovizace v entomologii.²⁰⁹ Práce u nás přitom Novákovi nestačila a proto vyjíždí za Lysenkem ilegálně, s cílem dostat se na příslušné sovětské vědecké pracoviště. Nemělo tedy jít o pokus o emigraci motivovaný politicky, nýbrž vědecky.²¹⁰

Po sovětské, resp. hospitalizační strastiplné anabázi V. J. A. Novák odchází z Univerzity Karlovy a nastupuje do nově vzniklého Biologického ústavu Československé akademie věd. Pokračuje v práci na endokrinologii a fyziologii hmyzu. Vypracovává teorii gradientního faktoru, která se zabývá příčinami morfologických změn v ontogenezi hmyzu. Jako hlavní příčinu všech změn definuje inaktivaci růstových faktorů, především juvenilního hormonu. Postupné (in)aktivování má mít za následek postupné objevování gradientů růstu.²¹¹ Novák taktéž zkoumá morfogenezi hmyzu, včetně objevu různé hormonální koncentrace v tkáních hmyzu. Což má přispívat k odhalení funkce účinku hormonů a v důsledku i morfogenetických změn u hmyzu.

Mimo odborných článků publikuje populárně naučnou knihu *Neznámý svět hmyzu: Tajemství hmyzích instinktů* (Praha: Orbis 1958. 222 s. ISBN nemá) a monumentální dílo *Insektenhormone* (Praha: Československá akademie věd 1959. 283 s. ISBN nemá), která vychází dvakrát v němčině (následně několikrát v angličtině).²¹² Tato práce světového dosahu dodnes náleží k fundamentálním dílům v oblasti endokrynologie hmyzu. V tomto období V. J. A. Novák formuluje první podoby svého stěžejního konceptu sociogeneze. V

²⁰⁹ „Jarovizovat chtěl bource morušového, ovšem ne teplotními rozdíly jako v případě Lysenka a jeho pšenice, nýbrž rozdílnými hladinami růstového hormonu, se kterým pracoval v laboratoři prof. Wigglesworthe. Cílem bylo zvýšit produkci hedvábí těchto motýlů ...“ (s. 259-260 anot. publ. 2018). Dodejme, že míněn je britský entomolog V. B. Wigglesworth u kterého V. J. A. Novák absolvoval výzkumný pobyt v Cambridgei.

²¹⁰ Srov. Hampl, P. (2011): Vladimír J. A. Novák aneb emigrace jinak a její důsledky. In Milbauer, M., Lorencová, I. (eds.) (2011): *Věda a technika v Československu v 60. letech 20. století*. Praha: Národní technické muzeum. 450 s. ISBN 978-80-7037-203-6. Cit. s. 335-340.

²¹¹ Srov. Novák, V. J. A. (1956): The Gradient-Factor Theory, a General Conception of the Metamorphosis in Insects. *Annales des Sciences Naturelles-Zoologie et Biologie Animale*, roč. 11, s. 355-357. ISSN 0003-4339.

²¹² 2. vydání. Praha: Československá akademie věd 1960. 366 s. ISBN nemá. Srov. *Insect Hormones*. London: Methuen & Co. 1966. 485 s. ISBN nemá. Z anotace: „... kniha je třetím vydáním díla původně vydaného v němčině. Kromě obecného úvodu se skládá z částí o metodách a technikách výzkumu hmyzích hormonů, hormonů zabývajících se metamorfózou, hormonů a diapauzy, neurohormonů, protohormonů, neúplně známých látek s hormonálními charakteristikami, exohormonů ... účinky hmyzích hormonů na jiná zvířata a účinky jiných zvířat na hmyz a teoretický a praktický význam hmyzích hormonů. Všechny tyto části jsou založeny na literatuře vydané do konce roku 1962, existuje však další část, ve které je podobný přehled materiálů publikovaných v letech 1963-65. K dispozici je rejstřík témat, rejstřík zoologických jmen a rejstřík autorů“ (<https://www.cabidigitallibrary.org/doi/full/10.5555/19670500001> – překlad PS).

roce 1956 získává na Biologickém ústavu titul kandidáta věd v oboru biologie a fyziologie. Roku 1959 Novák nastupuje k večernímu studiu tříleté politické školy při Městském výboru KSČ, kterou v roce 1962 dokončuje s vynikajícím prospěchem.

V roce 1962 nastupuje na nově vzniklý Entomologický ústav Československé akademie věd, kde se vypracovává až k založení vlastního oddělení fyziologie hmyzu. Publikuje v prestižních časopisech, navštěvuje konference a sám i četné pořádá. Na jaře 1968 získává titul doktora věd a v květnu téhož roku Státní cenu Klementa Gottwalda za vytvoření oboru endokrinologie hmyzu a vypracování základů gradientfaktorové teorie působení hmyzích hormonů. Spolu s autorským kolektivem publikuje rozsáhlou práci Novák, V. J. A. a kol.: *Historický vývoj organismů: Fylogeneze mikroorganismů, rostlin a živočichů*. Praha: Academia 1969. 835 s. ISBN nemá. Srpen 1968 tráví Novák na konferenci v SSSR a po návratu obhajuje vstup vojsk Varšavské smlouvy. Což mu mělo mezi kolegy uškodit a je tak v říjnu 1968 z důvodu prosovětských stanovisek zbaven předsednictví stranické organizace v ústavu. Do funkce je navrácen zpět roku 1970. V roce 1972 se V. J. A. Novák stává členem korespondentem Československé akademie věd.

Již během 60. let Novákovy výstupy věnované endokrinologii pomalu ustupují do pozadí, a jsou nahrazovány četnými publikacemi na různá obecně evoluční²¹³ či filozofická témata.²¹⁴ Která jsou, včetně Novákova stěžejního konceptu sociogeneze, již ve světové literatuře následně citována daleko méně.²¹⁵ Jeho filozofické úvahy cílí hlavně na marxistickou filozofii ve vztahu k biologii a na filozofické otázky evoluce. Rozpracovává i své evolučně teoretické myšlenky z konce 50. let zaměřené na společenský život organismů (s odkazem zejména na ruskou školu), dále psychologii (marxisticky orientovanou na reflexní základy psychiky, teorii odrazu²¹⁶ apod.), problematiku původu života anebo

²¹³ Srov. např. Leonovičová, V. V., Novák, V. J. A. (1982): *Evoluce biologických základů lidského chování*. Praha: Academia. 310 s. ISBN nemá. „Kapitoly: Chování, Biologická úroveň vývoje chování, Psychická úroveň vývoje chování (ptáci a savci s výjimkou primátů), Psychická úroveň vývoje chování (primáty), Zvláštnosti lidského chování, Filosofické aspekty evoluce lidského chování“ (<https://www.databazeknih.cz/knihy/evoluce-biologickych-zakladu-lidskeho-chovani-498325>),

²¹⁴ Srov. např. Novák, V. J. A. (1961): K otázce kauzality z hlediska dialektického materialismu. *Filosofický časopis*, roč. 9, č. 3, s. 440-445. ISSN 0015-1831 či Novák, V. J. A. (1974): Zákon negace negace a jeho uplatnění v biologii. *Československá fyziologie*, roč. 23, s. 97-108. ISSN 1210-6313.

²¹⁵ K nejcitovanějším vůbec náleží studie Novák, V. J. A.: Morphogenetic Analysis of the Effects of Juvenile Hormone Analogues and Other Morphogenetically Active Substances on Embryos of *Schistocerca Gregaria* (Forskål). *Development*, 1969, roč. 21, č. 1, s. 1-21. ISSN 0950-1991.

²¹⁶ Srov. Linhart, J., Novák, V. J. A. (1985): *Princip odrazu v biologii a psychologii: Evoluční a systémové aspekty*. Praha: Academia. 242 s. ISBN nemá.

vypracovává svou teorii koacervátu v koacervátu.²¹⁷ Ústřední místo zaujímá marxistická sociogeneze, kterou Novák chápal jako zákonitou cestu ke komunismu.

Hledání prostoru pro filozofické a evoluční úvahy Novák v 60. letech spojuje se snahou o založení samostatného pracoviště darwinismu²¹⁸ po vzoru ruských kateder a spolupořádáním (s I. Málkem) filozofických seminářů na Mikrobiologickém ústavu Československé akademie věd. V roce 1972 je ustavena Sekce evoluční biologie při Československé biologické společnosti, jejíž předsedou je do roku 1990 V. J. A. Novák.²¹⁹ V roce 1975 dostává na Mikrobiologickém ústavu Novák na starost Oddělení evoluční biologie.²²⁰ Hlavní vědecko-výzkumný zájem byl soustředěn na obecné otázky evoluce. Oddělení bylo rozděleno na čtyři pracovní skupiny: pro obecné evoluční otázky, protobiologická, paleobiologická a antroposociogeneze. K významným aktivitám náleželo pořádání konferencí a workshopů. Na Oddělení se V. J. A. Novák naplno věnuje svým odborným zájmům a v oblasti endokrinologii hmyzu již téměř nepublikuje. V roce 1985 se Novákovi podařilo prosadit vznik samostatného ústavu – Laboratoře evoluční biologie, kde pracuje až do převratu a následného rozpuštění Laboratoře. Laboratoř vzniká rozšířením Oddělení evoluční biologie a funguje de facto jako Novákův ústav,²²¹ i když tento od roku 1988 již nestojí v čele a ani nikdy příliš nezasahoval do projektů.²²²

²¹⁷ Srov. Novák, V. J. A. (1984): Present State of the Coacervate-in-Coacervate Theory; Origin and Evolution of Cell Structure. *Origins of Life and Evolution of Biospheres*, roč. 14, č. 1-4, s. 513-522. ISSN 0302-1688

²¹⁸ V. J. A. Novák měl usilovat o vybudování politické evoluční biologie – evoluční biologie s přesahy do otázek společenskovedních, filozofických a politických. Plánoval i sepsání veliké publikace odborníky ze socialistických zemí, která měla „zahýbat světem“. K naplnění těchto Novákových plánů nikdy nedochází.

²¹⁹ „Mezi hlavní oblasti zájmu patřily koncepce přírodního výběru, sociogeneze včetně antroposociogeneze, evoluční paleobiologie, protobiologie a evoluční etologie. Sekce se podílela na organizaci řady národních a mezinárodních sympozií a konferencí a přispěla k vydání četných sborníků a publikací. Mezi významné patřila konference o evoluční biologii v r. 1976, které se zúčastnil i A. I. Oparin a S. W. Fox“ (Československá biologická společnost: Almanach 90. výročí založení 1922–2012. Brno: Hlavní výbor Československé biologické společnosti 2012. 53 s. ISBN nemá, zde s. 39).

²²⁰ Které mělo vzniknout na popud ruského biochemika Alexandra Ivanoviče Oparina (1894–1980). Autora teorie abiogenetického původu života na Zemi prostřednictvím chemického koacervátu, jakéhosi prostředí, ve kterém se posléze vyvíjejí další látky potřebné k evoluci života.

²²¹ Hlavní náplní výzkumu obou jmenovaných pracovišť představoval Novákův koncept sociogeneze. Výjimkou tvoří v posledních letech Novákova vědeckého působení jeho „silná angažovanost ve výzkumu protirakovinných preparátů („kancerolyt“, „IRISAP“) zpracovávaných v laboratoři, tato experimentální práce se však váže k jeho hlavnímu myšlenkovému směru jen nepřímě a to sice skrze společné nadšení v otázkách ochrany budoucích generací“ (s. 63 anot. publ. 2010).

²²² Laboratoř měla zaměření rozptýlené a velmi ambiciózní. Produkovala výstupy týkající se např. fylogeneze ptáku, etologie, biochemie či antropogeneze. Novák píše práce charakteru vesměs popularizačního a opakuje dřívější myšlenky. Srov. Leonovičová, V. V., Novák, V. J. A. (1982): *Evoluce biologických základů lidského chování*. Praha: Academia. 310 s. ISBN nemá. Intenzivně se angažuje v přípravě a výzkumech protirakovinných preparátů a v pořádání konferencí. Laboratoř je rozpuštěna v roce 1992.

Po odchodu do důchodu v roce 1990 zkoumal sociogenezi a její význam pro mírové uspořádání. Je spoluautorem posmrtně vydané práce Novák, V. J. A. a kol.:²²³ *Věda proti válkám*. Říčany: Orego 2000. 219 s. ISBN 80-86117-06-5. S příspěvkem o vědeckém základu mírového společenského soužití.²²⁴ Popularizačně prezentuje svůj princip sociogeneze (ve smyslu zákonitosti sdružování v přírodě a lidské společnosti) a vyjadřuje zklamání z vývoje od 80. let 20. století. Ukazuje, že mírové snahy – vlastnost vlastní člověku z jeho přirozenosti – mají být narušovány „nepřirozenými“ agresory ze Západu.²²⁵ „*Existence lidstva je ohrožena. Války jsou jeho nejreálnějším nebezpečím ... Lidstvo nemá mnoho času na rozmyšlenou*“ (zadní přebal Novák, V. J. A. a kol.: *Věda proti válkám*. Říčany: Orego 2000. 219 s. ISBN 80-86117-06-5). Války V. J. A. Novák označuje za nejakutnější GLEN (globální ekologická nebezpečí), způsobená samotným člověkem.

„V. J. A. Novák byl velmi svéráznou osobností, která se zásadním způsobem promítla do jeho přírodovědných a antropologických úvah“ (s. 14 anot. publ. 2010). Kolují o něm četné historky, obvykle charakteru anekdotického. Přátelé a spolupracovníci Nováka označují za nejednoznačnou osobnost. Za svérázného člověka, který nikam nezapadal. Všeobecně byl považován za špičkového vědce (snad kromě filozofických úvah)²²⁶ a zůstal i badatelem pilným, který si např. mezi okny domova zřídil včelín. Byl filozofujícím biologem, s neustálými snahami o nové přístupy (např. o teorii systémů) a prolamování paradigmat. Měl být tvrdohlavým – možná až naivním – idealistou, který nikdy

²²³ Kolektiv vědeckých pracovníků. Autorsky se podílely např. i osoby z levicového občanského sdružení *Vojáci proti válce*. Srov. též Hába, Z. (2000): Několik myšlenek o válce a ekonomice. In Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego, s. 43-54. ISBN 80-86117-06-5. Hábov text má být vědeckou odpovědí na otázku „co žene lidi do válek“ (s. 53 tamtéž).

²²⁴ Srov. Novák, V. J. A. (2000): *Věda proti válkám*. In Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego, s. 13-41. ISBN 80-86117-06-5. Srov. též Novák, V. J. A. (1983): *Za mír – proti jaderné válce*. Praha: Horizont. 99 s. ISBN nemá.

²²⁵ Srov. Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego. 219 s. ISBN 80-86117-06-5. Cit. s. 15. SSSR měl chtít budovat v podmínkách míru, leč touha USA po zbrojení roznítla spirálu agrese. Vinou čehož se v SSSR opozdilo budování socialismu a ten ztratil na důvěře, a nakonec se zhroutil. Tímto měla být de facto zbrzděna i sociogenetická evoluce směrem k vyšším formám sdružování. Západ tudíž nese až biologický hřích. A proto budou i nadále existovat války, jelikož lidé se nechávají zlákat agresory a kapitalismem. Má zůstat otevřená, kdy a zda vůbec dojde k vytouženému mírovému soužití všech národů tak, jak má určovat naše evoluce. „Na konci života vyvstává proto pro Nováka palčivá otázka, zda vůbec bude někdy naplněna lidská podstata a směr celého světového vývoje“ (s. 13 anot. publ. 2010).

²²⁶ Přičemž se však samotný Novák za filozofa považoval – srov. (s. 54 anot. publ. 2010). Podle P. Hampla nebylo hlavním cílem jeho bádání porozumění mechanismům proměny, nýbrž „nazření dialektické povahy světa a podepření jejích marxistických konsekvencí“ (Hampl. P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, 2012, roč. 45, č. 1, s. 44-45. ISSN 0300-4414). Jeho myšlení Hampl nazývá filozofickým amalgámem, kdy dialektičnost metody a závěrů má být Novákovi hlavním kritériem vědecké hodnoty. Proto má Novák být primárně filozofem. V Hamplově interpretaci „ke své škodě, protože jeho filosofické myšlení není příliš originální, naopak dovádí rigidní marxismus – o kterém ostatně nebylo dovoleno pochybovat ani velkým myslitelům – do nejzazšího konce“ (s. 45 tamtéž).

neustupoval z pevných ideologických pozic rigidního komunisty stalinistického typu, nicméně diskuze s ním možná být měla. S výjimkou sociogeneze, kterou považoval za své náboženství, o jehož hlavních principech se nepochybuje. V. J. A. Novák býval překvapením i politické struktury a mívával problémy s některými politickými kádry za otevřené projevování názorů, které přitom však byly vysoce prorežimní.²²⁷

V. J. A. Novák byl ochotný pomáhat i lidem smýšlejícím jinak. Trpěl možná deficitem sociální inteligence, nicméně kolegové vyzdvihují jeho etické cítění, kdy vědomě neměl nikdy nikomu ublížit. V. J. A. Novák – ač nezastával žádné významné stranické posty – si dokázal vybudovat pevnou pozici v mocenské hierarchii dobové vědy a obvykle i prosadit pro své vědecké požadavky potřebné prostředky. Celoživotně měl projevovat nutkavé snahy zlepšit a zachránit svět, stížen byl mesiášským syndromem. Proto měl zanechat entomologie, která neposkytovala příliš prostoru ke spasení lidstva, Vrhel se na filozofii, výzkum rakoviny a – jakožto zaštiťující rámec – obecné evoluční zákonitosti. Novákův život, včetně fungování Laboratoře evoluční biologie mělo být spojeno s řadou bizarností. Novák např. velice těžce nesl gorbačovskou přestavbu SSSR či nesnášel slova typu „soukromý“. Na straně druhé kolem jeho osoby, resp. na jeho pracovištích panovalo uvolněné prostředí. Na V. J. A. Nováka vzpomíná entomolog J. Žďárek: „Vzdělaný, osvícený, moderní vědec, ale zároveň přesvědčený marxistický filosof, což fungovalo jako ochranný štít nad všemi jeho nekonformními podřízenými. Věděl, že dobrá věda musí být mezinárodní, a proto se už tehdy snažil umožnit slibným začínajícím badatelům postdoktorandské stáže v dobrých zahraničních laboratořích“ (Bobůrková, E.: I do mouchy se lze zamilovat. *Vesmír*, 2016, roč. 95, č. 2, s. 82-85, zde s. 82. ISSN 0042-4544).

V. J. A. Novák usiloval o komplexní syntetické propojení východní a západní vědy a obstarával přísun informací, světové odborné literatury, organizoval prestižní mezinárodní konference, přičemž disponoval skvělými kontakty a udržoval čilou korespondenci

²²⁷ Pamětníci upozorňují na jisté paralely s osudy další silně nejednoznačné osobnosti, do jejíhož života výrazným způsobem zasáhla politika – A. Kolmana. Novák ovšem idejím komunismu zůstává pevně věrný celý život. Arnošt Kolman (Ernest Natanovič, 1892–1979) byl česko-sovětský matematik, marxistický ideolog a filozof. Narozen v Praze, během I. světové války zajat, zůstává v SSSR, stává se členem sovětské Akademie věd. Po II. světové válce se vrací do Československa a stává se předním ideologem. V roce 1948 je internován, vrácen do Moskvy a vězněn. Následně vyučoval na Univerzitě Karlově, byl akademikem Československé akademie věd, vedl Filozofický ústav. V roce 1976 vystupuje z komunistické strany a dožívá ve Švédsku u svého zetě, fyzika F. Janoucha. Kolman se zabýval především filozofickými otázkami matematiky, fyziky, dějiny přírodních věd, logiky, dialektiky a historického materialismu. Srov. Kolman, A. (1958): *Bernard Bolzano*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 225 s. ISBN nemá.

se západními vědci (včetně E. O. Wilsona)²²⁸ atp. Což podle P. Hampla příliš neodpovídá „zažitým klišé o „rudé biologii“, která je povětšinou představována na takových příkladech jako je T. D. Lysenko či ... Lepešinská²²⁹“ (s. 136 anot. publ. 2010).

Novákova teorie sociogeneze

„Sociogenetický princip“, nová evoluční teorie, se od ... počátku stal Novákovým hýčkaným „vědeckým dítkem“, na které nedal dopustit a které prakticky nepozměnil až do konce ... života“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 30. ISSN 0300-4414). V teorii sociogeneze se zásadním faktorem evoluce stává vzájemná pomoc. Evoluce je chápána „teleologicky jako vývoj směrem k větší sociabilitě organismů. Produktem evoluce ... byl ... především vznik společenských organismů a tvorba societ“ (s. 260 anot. publ. 2018).

Chyška představuje Novákův princip sociogeneze: „... objevil, že jednou z nejpodstatnějších zákonitostí ...²³⁰ je sdružování organismů téhož druhu ve společnosti (societies), společenství (associations, communions) či seskupení (colonies) a postupná integrace

²²⁸ Americký přírodovědec Edward Osborne Wilson (1920–2021) je zakladatelem sociobiologie, Podle P. Hampla, lze říci, že „Novák byl „východní verzí“ Wilsona a že sociogeneze je socialistickou verzí sociobiologie. Odpovídá tomu jak ambice obou přístupů – biologické studium společenského způsobu života založené na jednotných a stálých přírodních zákonech nedělající kvalitativní rozdíly mezi nejprimitivnějšími společenstvími a nejsložitější sociální organizací – tak i ... stejný exemplární organismus a původní vzdělání obou badatelů. Jak sociobiologie tak sociogeneze míří stejným směrem, odpovídají na ty samé otázky, ale ze zcela odlišných pozic – Novákova morfologicko-behaviorální perspektiva odkazující na starou tradici a Wilsonova nová geneticko-matematická perspektiva se střetávají v boji o vysvětlení přirozenosti člověka. Jakoby se zde střetávaly dvě (politické) kultury snažící se obhájit a vědecky založit svůj vlastní obraz lidství. V této perspektivě se rovněž mohou tyto dvě osoby a jejich díla jevit jako odraz „studené války“ mezi západním a východním blokem odehrávající se na vědeckém poli. Wilson tuto virtuální bitvu ... vyhrál“ (s. 137 anot. publ. 2010). Srov. Wilson, E. O. (1993): *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?* Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 248 s. ISBN 80-7106-076-3 či Hölldobler, B., Wilson, E. O. (1997): *Cesta k mravencům*. Praha: Academia. 198 s. ISBN 80-200-0612-5.

²²⁹ Uváděn je nesprávný iniciál – pozn. PS. Olga Borisovna Lepešinská (1871–1963) byla sovětská biologka s vazbami na J. V. Stalina. Koncipovala teorii vzniku buněk ze živé hmoty, rozpracovanou T. D. Lysenkem. Srov. Lepešinská, O. B. (1953): *Co víme o buňce*. Praha: Naše vojsko. 55 s. ISBN nemá.

²³⁰ „... již řídí vývoj života na Zemi od prvních rozmnožujících se molekul nukleoproteinů, bílkovin a nukleových kyselin přes rostliny a živočichy až po člověka a lidskou společnost ...“ (Chyška, V. (2000): *Project management pro lepší budoucnost*. In Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego, s. 99-120. ISBN 80-86117-06-5. Cit. s. 107).

takových celků v organismy vyšších stupňů cestou pěti, na každém stupni vždy shodných fází“ (Chyška, V. (2000): Project management pro lepší budoucnost. In Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego, s. 99-120. ISBN 80-86117-06-5. Cit. s. 107).

Princip sociogeneze je vyústěním Novákova přesvědčení o nutnosti syntetizujícího přístupu v biologii. Vychází ze základních premis dialektického materialismu.²³¹ V rámci programu vědecké filozofie měly přírodní vědy poskytnout základ pro vědecké budování socialismu. K čemuž měl připívat i Novákův koncept, jehož počátky se datují k roku 1951, první psaná verze se objevuje v roce 1958. V tuzemsku se téma poprvé objevuje v díle Novák, V. J. A. a kol. (1969): *Historický vývoj organismů: Fylogeneze mikroorganismů, rostlin a živočichů*. Praha: Academia. 835 s. ISBN nemá. Po formulování principu se Novák věnoval prakticky již pouze vědecké činnosti, která co nejbližší souvisela s objeveným přírodním zákonem. V Oddělení evoluční biologie a posléze Laboratoři evoluční biologie řešil především obecné otázky evoluce a kumuloval z jiných oblastí výzkumu poznatky na podporu své koncepce. Přitom však za celou kariéru sepisuje jen jedinou monografii týkající se sociogeneze – Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia. 214 s. ISBN nemá. Z vydání knihy další v roce 1989 sešlo.²³²

V. J. A. Novák je v budování svého stěžejního konstruktů ovlivněn především materialisticko-dialektickým uvažováním marxistické filozofie.²³³ Dialektický materialismus má významné implikace pro přírodní vědy. Výchozí již nemá být fyzika, neboť nemá vývojový charakter a neposkytuje otázky i na odpovědi týkající se jiných úrovní pohybu hmoty. Zůstává úzce omezená na nízkou úroveň, která nemá být pro problém člověka a jeho konkrétního procházení dějinným procesem bezprostředně důležitá.²³⁴ Do popředí

²³¹ „... koncepce se neomezuje jen na otázky živého světa, ale snaží se reflektovat i vývoj neživých systémů, světa jako celku. Je vědeckým ztělesněním idejí marxismu-leninismu“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 31. ISSN 0300-4414).

²³² Podle Hampla se jednalo „o monografii s názvem *Základy evoluční biologie, jejíž návrh předal Novák nakladatelství Academia v dubnu 1988 s tím, že slíbená práce o rozsahu 460 stran měla být dokončena do konce roku 1989. Její zaměření bylo velmi široké – od dějin evoluční teorie přes mechanismy evoluce (včetně principu sociogeneze) až k filosofickým otázkám*“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 31. ISSN 0300-4414). Posudky na knihu však nebyly příznivé, a tak zůstala nedopsána.

²³³ Včetně tří hlavních, navzájem se prostupujících, zákonů dialektiky představujících mechanismy vývoje dějinného procesu. Všechny jevy materiálního i duchovního světa podléhají zákonu jednoty a boje protikladů, zákonu přechodu kvantity v kvalitu a zákon negace negace – srov. Engels, F. (1952): *Dialektika přírody*. Praha: Svoboda. 341 s. ISBN nemá. Lenin ukazuje, že jádrem marxistické dialektické metody je teze o boji protikladů jako zdroji všeho vývoje – srov. Lenin, V. I. (1953): *Filosofické sešity*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 460 s. ISBN nemá.

²³⁴ I když obecný svetonázorový význam fyziky nulový být nemá. Novák se věnuje i kritice teorie relativity, která nemá souhlasit s Engelsovým pojetím času a prostoru – srov. Novák, V. J. A. (1979): *A Critique of the*

se dostávají vědy jiné, jako např. biologie pro svůj evoluční charakter. Novákův princip sociogeneze plně vychází z Engelsovy dialektiky dějin.

Novák měl ve značné oblibě tvorbu různých zákonů a stálých nezpochybnitelných principů. Novák zákony dialektiky uzpůsobuje biologické realitě, přičemž rozlišuje tři hlavní úrovně hierarchicky uspořádaných zákonů.²³⁵ Kumulace coby obecná vývojová tendence má vyplývat ze tří hlavních zákonů dialektiky jako konkrétní proces vývoje hmoty. Sociogeneze má být totéž pouze teoreticky vymezené pro biologickou evoluci.²³⁶

V. J. A. Novák operuje s obecným principem všeobecné souvislosti, principem vývoje a principem odrazu. Veškerá skutečnost má být pouze odrazem dialektického pohybu, přičemž konkrétními aplikacemi principu odrazu jsou např. společenské vědomí či výrobní vztahy, jež jsou pouhým odrazem dialektiky světa. Novák pod princip odrazu řadí podstatné aspekty biologické evoluce – interakce organismu s prostředím se všemi souvislostmi, dále vyšší formy vývoje v rámci psychosociálního pohybu hmoty, tj. společnosti člověka a společenství organismů, a v posledku na principu odrazu má fungovat i nervový systém. Organismy svou evolucí mají odrážet samotný pohyb světa, proto se biologická evoluce má dotýkat nejenom světa biologického, nýbrž i hmoty a kosmického procesu vůbec. Zároveň jevy, které podléhají evoluci, tj. řídí se dialektickými zákony, jsou chápány jako významnější a důležitější pro pochopení světa a jeho běhu. Evolucionistická perspektiva se tudíž stává obecným výkladovým rámcem.

Podle P. Hampla²³⁷ má koncepce Nováka připomínat křesťanského evolučního myslitele P. T. De Chardina, ačkoliv se na něj samotný Novák nikde přímo neodkazuje. Chardina odmítá coby myslitele náboženského a idealistického, nicméně s pochvalou za

Relativistic Conception of Time from the Aspects of Biology, Physics and Philosophy. *Teorie rozvoje vědy*, roč. 3, č. 4, s. 55-64. ISSN 0139-987X.

²³⁵ 1) Dialektické zákony (tři základní zákony dialektiky), 2) Obecné zákony evoluce (čtyři hlavní mechanismy působení biologické evoluce: přírodní výběr, princip přímého působení prostředí na organizmus, princip variability a dědičnosti, tj. zákony genetiky ve vztahu k vytváření a proměnám variability, princip sociogeneze). 3) Speciální zákony evoluce (s více specifickými mechanismy: zákony původu dědičných změn, zákon vztahu ontogeneze a fylogeneze, tj. Haeckelův hlavní biogenetický zákon, zákony vzájemného vztahu ontogenetických změn, zákony vzájemného fylogenetického vztahu mezi druhy, zákony vzájemného vztahu mezi taxony. Srov. Novák, V. J. A. (1983): *Evolution and its Philosophical Aspects*. In Novák, V. J. A., Zemek, K. (eds.) (1983): *General Questions of Evolution*. Praha: Československá akademie věd 1983. 412 s. ISBN nemá. Cit. s. 10-12.

²³⁶ Srov. Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia 214 s. ISBN nemá. Cit. s. 182.

²³⁷ Srov. (anot. publ. 2010, 2018).

jeho pokrokovost, optimismus a humánnost.²³⁸ Chardin má uvažovat dialekticky, leč má zavádět tuto správnou metodu na scestí svým mysticismem a ukazovat pól neplodného idealismu. Podle Nováka má i Chardin anticipovat komunistickou budoucnost. Chardin taktéž hovoří o společenském hmyzu v souvislosti s jeho evolucí. Přičemž apeluje na člověka, jeho kolektivnost, cítění a globální uvědomění. Novák pak apeluje na člověka jakožto rozumovou bytost s odpovědností za další průběh sociogeneze. Bez užití vlastního rozumu, který přebíral otěže přírodního výběru, nemusíme dojít ke zdárnému konci. Chardin i Novák se přitom mají opírat o širší syntézu vědeckých poznatků a koncipovat jakýsi příběh kontinuálního božího, resp. dialektického tvoření světa.

Mezi inspiračními zdroji sociogenetických myšlenek V. J. A. Nováka bývá dále připomínána starší tradice německé a ruské biologie, včetně ruské evolucionistické školy (K. F. Kessler, P. A. Kropotkin²³⁹ aj.).²⁴⁰ Zejména mu měl učarovat Kesslerem formulovaný evolucionistický zákon o vzájemné pomoci v živočišné říši. Novák pro tento zákon nalézal dostatek důkazů ve světě hmyzu. S výsledkem v podobě vlastní evolučně biologické koncepce – teorie sociogeneze. Ohledně Novákových úvah evolučně morfologických²⁴¹ padají jména jako A. N. Severtsov, V. N. Beklemišev, E. H. P. A. Haeckel²⁴² nebo S. I. Malyšev, na které se V. J. A. Novák explicitně odkazuje a jejichž teorie využívá.

Koncepce sociogeneze má být zřetelně poznamenána Novákovým entomologickým zaměřením, v čele s myrmekologií. Novák měl ve velké oblibě autory uvažující o

²³⁸ Srov. Novák, V. J. A. (1977): Teilhard de Chardin a Jacques Monod – dva protiklady v chápání evoluce. *Vesmír*, roč. 56, č. 9, s. 279-281. ISSN 1214-4029. Srov. též Chardin de, T. P. (1967): *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda. 188 s. ISBN nemá.

²³⁹ „Anarchistický kníže“ P. A. Kropotkin kritizoval sociální darwinismus. Za úspěšné biologické druhy považoval ty, které využily kolektivní energii a byly schopné spolupráce. Kropotkin, P. A. (1922): *Pospolitost: Vzájemná pomoc*. Praha: Kniha. 259 s. ISBN nemá. Srov. též Kropotkin, P. A. (1923): *Moderní věda a anarchie*. Praha: Socialistická knihovna Solidarita. 116 s. ISBN nemá.

²⁴⁰ „Zcela klíčovým vzorem pro úvahy týkající se již samotných evolučních témat byla Novákovi ruská recepce darwinismu ...především v pojetí Kesslerově a Kropotkinově. Z jejich úvah o podobě a mechanismech vnitrodruhových vztahů mezi organismy a tím pádem i podobě a kritériích přírodního výběru Novák odvozuje své myšlenky o vnitrodruhové kompetici, altruismu, úrovních selekce a v důsledku odlišného pojetí přírodního výběru i výhodnost mutací a mutabilitu“ (s. 65 anot. publ. 2010).

²⁴¹ Které představují u Nováka hlavní oporu v úvahách o evoluci. „Novák prakticky nepracuje s genetikou, a proto báze, o kterou se lze v jeho případě opírat, je právě morfologie. Nauka o tvarové proměně rovněž skvěle vyhovuje pro vybudování velkolepého syntetického konceptu s dosahem na celou biosféru (a další úrovně)“ (s. 47 anot. publ. 2010).

²⁴² Srov. Haeckel, E. H. P. A. (1905): *Záhady světa: Populární studie o monistické filosofii*. Praha: Tiskové a vydavatelské družstvo Samostatnost. 321 s. ISBN nemá. Haeckelovým filozoficko-náboženským světonázorem je monismus, usilující o redefinici filozofické tradice na podkladě nově se rodící vědy. Haeckel věří, že svět má výlučně materialistický základ řízený několika vědecky odvoditelnými principy, které můžeme nazývat samotným Bohem, jenž se stává sumou všech sil a hmoty a kauzálním zákonem.

sdužování²⁴³ a obzvláště pokud byl do tohoto zapleten společenský hmyz. Věda o mravencích poskytuje Novákovi důležité poznatky pro budování teoretického systému, přičemž P. Hampl předkládá „zásadní propojenost myrmekologických postřehů s koncepcí sociogeneze“ (s. 54 anot. publ. 2010). „... celý princip sociogeneze je odvozen ... z hmyzího světa, konkrétně z evoluce eusociálního způsobu života u blanokřídlých. Kopíruje totiž nejhlavnější předěly ve vývoji eusociality a takto ji převádí v podstatě na vše živé bez ohledu. Blanokřídlí ... posloužili Novákovi jako vzor pro pojímání i ostatních druhů. Eusocialita mu byla natolik blízká, že mechanismy jejího vzniku v zásadě uvažoval jako hlavní zákon vývoje vůbec“ (s. 119 tamtéž).²⁴⁴ Evolučně teoretické postoje V. J. A. Nováka jsou „šité na míru právě možnému vývoji společenského způsobu života u hmyzu. To, co bylo výhodné v evoluci blanokřídlých Novák absolutizuje a činí to kritériem výhodnosti i mimo hmyzí svět. Blanokřídlí, zejména mravenci a včely, jsou tedy jakýmsi ontologickým exemplarem užívaným pro charakter evoluce vůbec. Tvoří model pro pojímání přírodního světa a tak se do něj ... otiškávají ...“ (dtto).²⁴⁵ Ohledně blanokřídlých platí, že: „Obecný „postup vzniku eusociality přesně odpovídá fázím sociogeneze ...“ (dtto).²⁴⁶

I v konceptu sociogeneze je tak zřetelně patrné, že V. J. A. Novák byl původním zaměřením biologem, který poznatky evoluční biologie – coby „nové vědy“ – považoval za zobecnitelné a aplikovatelné²⁴⁷ taktéž na jiné disciplíny.²⁴⁸ Evoluci V. J. A. Novák chápal

²⁴³ „Novák sám sebe považoval za filosofa ..., a proto za jednoho ze svých předchůdců považuje i Empedokla, jehož dualistická filosofie uvažující za hybné síly přírody lásku a nenávist je Novákovi analogií k jeho představě o sdužování jakožto „lásce“ všech věcí k sobě samým a považuje proto Empedokla za svého „mystického“ předchůdce“ (s. 54 anot. publ. 2010).

²⁴⁴ Hampl dodává, že „jednotlivé body tohoto vývoje bylo možné spojit s marxistickou ideologií, což ... ale není přílišný problém vzhledem k abstraktnosti a obecnosti ... marxistické dialektiky“ (s. 119 anot. publ. 2010).

²⁴⁵ Hampl poznamenává, že Novák méně pozornosti věnuje termitům. Taktéž „zcela ignoruje jiné organismy s takřka či úplným eusociálním uspořádáním (např. *Heterocephalus glaber* a *Cryptomys damarensis*)“ (s. 119 anot. publ. 2010).

²⁴⁶ S připomenutím výzkumů blanokřídlých u S. I. Malyševa, ze kterého V. J. A. Novák čerpá. Ruský, resp. sovětský specialista na blanokřídlé Sergej Ivanovič Malyšev (1884–1967) přichází s teorií, že eusocialita se u blanokřídlých vyvinula postupnými kroky přes stále složitější společenské uspořádání. „... nejdříve mělo dojít k neoddělení potomků od matek, následně k dělbě práce mezi potomky, k společnému hnízdění, složitější vzájemné komunikaci a nakonec ke vzniku pohlavních kast ... Novák tuto teorii převzal a aplikoval ji na eusocialitu mravenců a upravil ji pro svou teorii sociogeneze. Převzal tedy od Malyševa pět fází jeho teorie evoluce eusociality a extrapoloval ji na celou evoluci“ (s. 264 anot. publ. 2018).

²⁴⁷ (Hampl, 2010) uvádí ilustrační příklad aplikace sociogeneze na fylogenezi rostlin. Jde o kormusovou teorii vzniku vyšších rostlin, která má odrážet základní rysy principu sociogeneze a ukazuje univerzálnost teorie s aplikovatelností na vše živé. Coby potvrzení konceptu sociogenického vývoje je rozebírán i společenský život obratlovců, s důrazem na jejich společenskost a vzájemnou pomoc. Nejvyššího stupně sociogeneze mělo být dosaženo u některých primátů. „Sociogeneze má být podporována a zároveň podporovat různé vzájemné vztahy mezi organismy. Mezi ty nejdůležitější z hlediska evoluce pro Nováka patří synoikismus, komensalismus, inquilinismus, parazitismus a sociální parazitismus, dulotismus a symbióza“ (s. 97 anot. publ. 2010).

²⁴⁸ „Novák prohlašoval, že „filosofie se má k politice jako strategie k taktice“. A vzhledem k tomu, že biologie je

jako ztělesnění dialektiky a „evoluční biologie mu vyjadřovala dialektickou a dějinnou povahu světa, představovala tak vrcholný nástroj poznávání. Měl to být nástroj výstavby Nového světa a rovněž, ačkoliv to Novák nikde neříká zcela explicitně, nástroj pro stvoření Nového člověka ...“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 32. ISSN 0300-4414).²⁴⁹

V. J. A. Novák je zastánce skupinové selekce, přičemž „evoluci pojímá jedině ve větších časových údobích a domnívá se, že z dlouhodobého hlediska prostě a jednoduše nemůže v populaci vzniknout nic, co by ji ohrožovalo. V tom je obsažena idea nevýznamnosti jedince v dějinném procesu a naopak velký význam větších celku, které jsou hybateli dějin – tedy opět odkaz k marxismu“ (s. 67 anot. publ. 2010).²⁵⁰ Sdružování má být výhodnou vlastností na všech úrovních evoluce, kdy klíčové je především z dlouhodobého hlediska.²⁵¹ „Dalším důvodem pro skupinovou úroveň selekce je pro Nováka vliv vnějších faktorů, jež mají důležitější roli než vnitřní predispozice organismu“ (s. 68 tamtéž).²⁵² S významem vnějšího prostředí v evoluci úzce souvisí „Novákova koncepce genu a dědičnosti, kterou sám sice nevypracovává, ale je dílem jeho spolupracovníku v oddělení a Laboratoři evoluční biologie ...“ (s. 70 tamtéž).²⁵³

V. J. A. Novák aplikoval syntetický přístup,²⁵⁴ kdy čelným příkladem má být evoluční biologie. Pokouší se o formulaci obecných metodických postupů evolučního

vedou zásadně filosofickou, je politický význam biologie nasnadě“ (s. 61 anot. publ. 2010).

²⁴⁹ Novák mezi klasiky, uvažující dialekticky řadil i Ch. Darwina. Novák striktně odmítal kreacionistické hnutí, neboť nemá dohlížet evoluční teorii a dialektiku světa – srov. Novák, V. J. A. (1978): Natural Selection, Intraspecific Fighting and Mutual Aid in Nature and Human Society. In Novák, V. J. A., Leonovičová, V. V., Pačtová, B. (eds.) (1978): *Natural Selection: Proceedings of the international Symposium Liblice, June 5-9, 1978*. Praha: Československá akademie věd. 785 s. ISBN nemá. Cit.s. 10. Srov. též Sirůček, P. (2009): Spory o Darwina aneb chvála nekorektnosti *Marathon*, roč. 13, č. 2, s. 9-21. ISSN 1211-8591.

²⁵⁰ „Klíčovým aspektem je zde makroevoluční perspektiva. Mikroevoluční jevy hrají v mechanismech evoluce dle Nováka zanedbatelnější úlohu“ (s. 68 anot. publ. 2010).

²⁵¹ V. J. A. Novák odmítá koncept sobeckého genu, včetně genetického znevýhodnění altruismu – srov. Novák, Vladimír, J. A. (1982): O sobeckém genu pana Richarda Dawkinse. *Časopis lékařů českých*, roč. 121, č. 46, s. 1431-1432. ISSN 0008-7335.

²⁵² „Novák se otevřeně hlásí k lamarckismu, i když v poněkud umírněné formě, a ještě dlouho po zenitu Lysenkova učení obdivuje osobu tohoto sovětského zeměděle. K lysenkismu jako takovému se ale v pozdějších letech nehlásí. Novákův lamarckismus není nijak ostrý, nechápe Lamarcka jako opozici vůči Darwinovi či Weismannově teorii zárodečné linie a stěhuje si na dezinterpretace Lamarcka, nesoucí se právě v tomto duchu“ (s. 68 anot. publ. 2010). Srov. Novák, V. J. A. (1980): J. B. Lamarck a jeho dílo z hlediska dnešní biologie. *Časopis národního muzea*, č. 149, s. 99. ISSN 0139-954.

²⁵³ Srov. Zemek, K., Mlíkovský, J., Socha, R. (1985): Multilevel System of Heredity and its Ontogenetic and Phylogenetic Consequences. in Novák, V. J. A., Mlíkovský, J. (eds.) (1985): *Evolution and Morphogenesis*. Praha: Academia. 826 s. ISBN nemá.

²⁵⁴ „Princip sociogeneze ... má za cíl přijít s obecnou teorií evoluce, která by syntetizovala všechny poznatky do jednoho celku ... Zde se Novák ... odvolává na Engelsův zákon negace negace a dokládá jím nutnost nového přístupu. Především směry v biologii jsou plné pouze faktů, proto musejí být negovány něčím kvalitativně vyšším

přístupu, včetně pěti postupů, kterými by tento vědecký přístup měl projít (komparativní statika, historická metoda, jednotlicí metoda, dedukční metoda, syntetická metoda).²⁵⁵ Formuluje taktéž specifické metody, kterými by se měla řídit evoluční biologie.²⁵⁶

Pro Nováka hlavním evolučním zákonem, platícím pro vše živé, je sociogenetický zákon. Jedná se o klasifikaci a určení všech částí hmoty se zvláštním zřetelem k živým organismům na kvalitativně odlišné stupně podle jediného a vrcholně obecného kritéria – míry sdružení. Evoluci rostlin i živočichů tak Novák rozděluje podle komplexnosti společenského uspořádání. „*Společenským uspořádáním nemyslel pouze život v koloniích a societách, ale jakékoli sdružování organismů či jejich částí*“ (s. 261 anot. publ. 2018).

Podle kvality a míry sdružení organismů jsou organismy členěny na pět stupňů evoluce: 1) jednomolekulární organismy podobné virům, kde jedinec sestává pouze z jedné molekuly DNA/RNA (a přidružených bílkovin); 2) jednobuněčné – bakterie a také jednobuněčná Cyanophyta, Protophyta a Protozoa; 3) jednoduché mnohobuněčné (např. Thallophyta, Porifera, Coelenterata, Scolecida); 4) složité mnohobuněčné (cévnaté rostliny a metameričtí živočichové – jako např. Cormophyta, Mollusca, Annelida, Arthropoda apod.); 5) seskupení cévnatých rostlin a živočichů včetně lidské společnosti.

První fázi evoluce jsou jednomolekulární organismy (např. viry). Pokud tento organizmus začal spolupracovat s jinými a sdružil se s nimi, vzniká první prokaryotická buňka, která obsahuje další organismy (ribozomy atp.). Čímž začíná druhá fáze evoluce, vrcholící dalším sdružením a vznikem eukaryotických buněk s velkým množstvím organel. V třetí fázi spolupracují eukaryotické buňky a sdružují se v mnohobuněčný organizmus. Další fáze evoluce probíhá již na úrovni sdružování částí mnohobuněčných organismů za vzniku např. metamerických živočichů anebo cévnatých rostlin.

„*Poslední pátá fáze probíhá ... již jako sdružování jednotlivých živočichů a vznik různě složitých societ*“ (s. 261 anot. publ. 2018). V této poslední fázi se má nacházet většina

– syntézou, které bude posléze opět negováno něčím kvalitativně vyšším vyplývajícím z výsledku předchozího stupně“ (s. 59 anot. publ. 2010).

²⁵⁵ Srov. Novák, V. J. A., Leonovičová, V. V. (1980): Evoluční přístup v biologii a jeho filozoficko-metodický význam. *Teorie rozvoje vědy*, roč. 4, č. 2, s. 107-124. ISSN 0139-987X.

²⁵⁶ P. Hampl konstatuje, že: „*Poměrně vágní metodologické úvahy očividně vycházející z jeho vlastních výzkumů se zdají být vypracovány čistě pro účely jeho bádání a neposkytují příliš mnoho námětů pro jiné disciplíny či problémy, než je právě jeho vlastní problematika. Reálná metodika Nováka je čistě teoretizující a experimentů sám v pozdější době mnoho neprovádí*“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 34. ISSN 0300-4414).

vyšších organizmů, včetně člověka. Mnohé organizmy však žijí soliterně a nevytváří žádné komunity – nacházejí se tedy pouze na počátku této fáze. Podle V. J. A. Nováka mají být evolučně nejvyspělejší organizmy s komplexními sociálními vazbami. Společenství hmyzu se tak má nacházet evolučně výše nežli někteří savci. „*Nejvyspělejší jsou ... mravenci jakožto společensky nejvyvinutější eusociální hmyz...*“ (dtto). Přičemž eusocialita „*byla pro Nováka synonymem pro komunismus*“ (s. 262 anot. publ. 2018).

Novák za evoluci preferovaný způsob života pro jedince považuje vzájemnou pomoc a život v societě. „*... tuto ideu propojil s komunistickou ideologií a vzájemnou pomoc v živočišné říši chápal jako jakýsi přírodní komunismus*“ (s. 261 anot. publ. 2018).²⁵⁷ Eusociální společenství mravenců chápal jako socialismus v praxi. Mravenčí dělba práce reprezentuje socialistickou práci a právě tuto dělbu práce Novák považoval za důvod evoluční úspěšnosti mravenců.²⁵⁸ Vzájemná pomoc má vést k prosperitě, vzájemná konkurence naopak k úpadku. Závěr má být aplikovatelný i na společenství jiná, včetně lidských. Socialismu přitom měl reprezentovat vnitrodruhovou spolupráci, kapitalismus naopak vnitrodruhovou konkurenci, který má brzdit evoluční pokrok.²⁵⁹ Mravenci také představují – podle Nováka – společnost beztrždní. Jednotlivé kasty jsou sice oddělené, „*ale všechny pracují pro blaho celku, a nikoli pouze pro blaho své společenské třídy*“ (s. 262 anot. publ. 2018). Komunismus má připomínat i společná péče potomky, neexistence rodin a soukromého majetku či mravenčí ochota zemřít pro dobro své kolonie.

Precizujme výše formulovanou pětici stupňů evoluce v pojetí V. J. A. Nováka. Žádný z těchto stupňů nemá být uzavřený sám v sobě, nýbrž se nalézá v pohybu, v evoluci. Je vždy již přechodným článkem. Novák v každém stupni rozlišuje pět evolučních fází. Všechny druhy měly těmito fázemi ve své fylogenezi projít, a tudíž je v sobě i obsahují.

1. Fáze neoddělení („*non-separace*“), tj. formování kolonie, kde dceřiné organismy, které byly původně částí mateřského organismu, zůstávají jeho částí až do dospělosti.

²⁵⁷ Podle V. J. A. Nováka mají všechny organizmy spět do bodu, „*kdy u nich převládne altruismus a vzájemná pomoc, s konečným cílem veškeré evoluce – v komunismu*“ (s. 261-262 anot. publ. 2018). Komunismus tudíž má být biologicky nevyhnutelnou fází vývoje. Důkazy má poskytovat svět mravenců.

²⁵⁸ Rychlejší a masovější koordinace společné práce mravenců má souviset s jejich schopností komunikovat hromadně a na dálku pomocí propracované komunikace pachové. Podle V. J. A. Nováka jde o vyšší formu komunikace než u lidí.

²⁵⁹ „*Lidi se proto ... musejí inspirovat mravenci, aby mohli dále pokračovat ve své evoluci a dospěli do stádia komunismu...*“ (s. 262 anot. publ. 2018).

Formování kolonií je upřednostňováno přirozeným výběrem.²⁶⁰ 2. Fáze diferenciace – po vytvoření kolonie se začínají jedinci diferencovat. Novák mluví o dědičně podmíněném vzniku dělby práce, obecně jde o diferenciaci částí kolonie. 3. Fáze formace „vnitřního prostředí“ – diferenciace oddělí vnější prostředí od vnitřního (tj. uvnitř kolonie), které zajišťuje lepší podmínky pro přežití než odkázanost na vnější prostředí. 4. Fáze vzniku „korelačních mechanismů“, kdy růst kolonie a diferenciace jejích členů vytváří potřebu koordinace reakcí na různé faktory vnějšího prostředí. Což zvětšuje selekční hodnotu mutací vedoucích ke správné koordinaci/kooperaci (nejvyšším typem jsou systémy nervové a endokrinní). 5. Fáze integrace je přechodem organismu na vyšší stupeň. Integrace znamená, že jedinci již nemohou žít jinak než ve vzniklém společenství, jinak by zahynuli. Většinou jde o zformování kolonie anebo vyššího společenského vztahu. Jejím dovršením vzniká celek nové kvality – organismus dalšího stupně.

„Těchto pět fází probíhá na každém stupni evoluce vždy totožně – od koheze molekul, přes morfologické spojení až po např. společenské vztahy u nejvyššího stupně společenských organismů. Ke každé fázi přináležejí příslušné mutace, které se dle Nováka zafixují z toho důvodu, že v tu danou chvíli jsou pro organismus nejvýhodnější. Evoluce tedy nemůže probíhat jiným než tímto způsobem“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 36. ISSN 0300-4414).²⁶¹

Na evolučním stupni I. se lze poprvé setkat s evolucí směrem ke sdružování, tj. se sociogenezí. Novák synteticky řeší otázku nejnižšího organismu podléhajícího evoluci. Úvahy A. I. Oparina, S. W. Foxe či O. Lepešinské kombinuje do vlastní hypotézy koacervát v koacervátu.²⁶² Na stupni II. dochází k vývoji z jednoduchých nukleových kyselin až

²⁶⁰ Hampl upozorňuje, že zde se „objevuje základní Novákův argument, a to, že společenský život je vždy výhodnější, neuvádí však, z jakého důvodu by tomu tak mělo být. Tato myšlenka zřejmě pramení z marxistického přesvědčení o nevyhnutelnosti „pohybu hmoty“ směrem k integrálním společenstvím, jakým je u lidí komunistická společnost. Při aplikaci na evoluci živého tak ale dostáváme definici kruhem, opírající se o nevyvratitelný předpoklad dialektiky a pokroku, z něhož Novákovo chápání přirozeného výběru vychází a jež zpětně potvrzuje“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 35-36. ISSN 0300-4414).

²⁶¹ „Tento způsob má také odrážet jeden z dialektických zákonů a to sice zákon proměny kvantity v kvalitu, tj. postupným hromaděním příhodných mutací dojde ke vzniku nové fáze či stupně“ (s. 77 anot. publ. 2010).

²⁶² „Ta spočívá v sociogenetickém doplnění Oparinovy a Foxovy hypotézy. V souladu s Oparinem a dalšími tato hypotéza předpokládá, že koacervace prvních aminokyselin probíhala v koacervátech, které měly sloužit jen jako výživný substrát a medium, kde protoenzymatická aktivita polypeptidů dala vznik prvním molekulám, jejichž chemická aktivita vyústila v replikaci. Druhý „Novákův“ koacervát nastupuje na scénu až při vzniklých replikujících se molekulách nukleových kyselin a umožňuje vznik prvních prokaryotických buněk. Druhý koacervát působí analogicky jako první. A to tak, že se kolem prvních replikujících se molekul obalí a utvoří vhodné podmínky pro diferenciaci ... Na tomto stupni ještě Novák nerozlišuje jednotlivé fáze, jelikož tato problematika je ještě v mnohém neprobádaná. Ale obecně vzato se zde poprvé setkáváme s živým, protože první nukleové

k vytvoření buněčné struktury a jednobuněčného organismu, který je vrcholem stupně a předpokladem vývoje organismů mnohobuněčných.²⁶³ Na stupni III. se již setkáváme s odlišením organismů na rostliny a živočichy, pro které byla situace připravená na předěšlém stupni. Charakteristikou rostlin je autotrofní způsob obživy a statický způsob života, zatímco živočichové jsou mobilní a vyskytuje se u nich nervová regulace. Tyto vlastnosti lze v náznaku nalézt i u organismů II. stupně.²⁶⁴ Z pohledu sociogeneze má být nervový

kyseliny schopné replikace, dědičnosti, růstu a tím dalšího vývoje lze dle Nováka uvažovat jako první živé „tvory“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 37. ISSN 0300-4414 s odkazem na Novák, V. J. A. (1984): Present State of the Coacervate-in-Coacervate Theory; Origin and Evolution of Cell Structure. *Origins of Life and Evolution of Biospheres*, roč. 14, č. 1-4, s. 513-522. ISSN 0302-1688).

²⁶³ „Základem buněčné struktury musí být vždy složitá nukleová kyselina, jejíž vývoj spadá do první evoluční fáze neoddělení. První replikující se nukleové kyseliny byly zřejmě RNA postupně se měnící v jednořetězcové DNA, kterou dnes disponují např. parvoviry a bakteriofágové, a následně se k jednomu řetězci na základě „neoddělení“ dceřiných molekul původní jednoduché DNA přidal řetězec druhý, čímž vznikla první dvoušroubovitá DNA. Další a pozdější vývoj nukleových kyselin se mohl dít jako diferenciace a přidružení mRNA, posléze rRNA a tRNA, později se jednotlivé molekulární celky spojí v chromosomy eukaryotního organismu. Následuje, stále ještě v rámci první fáze, obalení nukleových kyselin (jimi produkovanými – „dceřinými“) proteiny a enzymy, čímž se objevují podmínky pro vznik jednoduchých virů a parovirů, jejichž struktura je většinou symetrická, složená z „kolonie“ totožných kapsomer ... Po fázi neoddělení následuje fáze diferenciace, která dá vzniknout povrchovým membránám. Ta je totiž předpokladem pro další fázi, fázi vývoje vnitřního prostředí. Teprve po vytvoření membrán lze v evoluci mluvit o vnitřním prostředí organismu, jenž je zásadní z toho důvodu, že umožňuje další a poměrně rychlou diferenciaci vnitřního prostředí od vnějšího a tím relativní nezávislost vývoje na vnějším prostředí. Čtvrtá fáze – fáze korelačních mechanismů – spočívá v distribuci produktů procesů uvnitř „organismu“, kterážto je jakýmsi předchůdcem korelačních mechanismů u vyšších organismů v podobě systému vnitřní sekrece. Kromě distribuce látek do korelačních mechanismů patří také různé lokomoční mechanismy jako bičíky bakterií, panožky améb apod. Počínají se také objevovat nervové funkce ve formě fibril. Význam korelačních mechanismů kromě další diferenciace spočívá hlavně v možnosti stýkat se s jedinci stejného druhu a vytvořit konečnou fázi v daném evolučním stupni – tj. integrační fázi....“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 38. ISSN 0300-4414).

²⁶⁴ „První fáze neoddělení již ... není zprostředkována čistě jen fyzikálními a chemickými zákonitostmi, ale je důsledkem morfologických vlastností. Konkrétně je ... míněno sdružování bakteriálních buněk ... Diferenční fáze probíhá ve formě rozdělení jednotlivých buněk na somatické a pohlavní ... Fáze vytváření vnitřního prostředí se na tomto stupni odehrává prostřednictvím vývoje sekrece ... Původní funkce takovýchto výměšků je snad pouze mechanická, později začnou do těchto výměšků pronikat menší buňky ... a začne se formovat další velmi důležitá funkce, distribuce látek. Na stejném základě a stejným způsobem se později vyvine i distribuce dalších látek než jen živin, jako je kyslík a prostředky imunity, čímž v posledku vznikne vaskulární systém mnohobuněčných ... Mezi korelační mechanismy na třetím stupni patří zejména vznik a vývoj společného vyživovacího systému, jehož základem jsou specializované buňky pro trávicí enzymy, buňky pro kontrakci a retrakci těla umístěné na vnitřních stranách těla a nakonec i buňky zajišťující vyměšování. Vele důležitými korelačními mechanismy se ale ukazují být rozvíjející se nervové funkce, které nyní jsou už poměrně dobře rozvinuté, a lze říci, že všechny buňky dané kolonie již jsou zároveň nervovými buňkami ... Kromě nervového systému dalším vývojem probíhá i systém vnitřní sekrece, jenž je na této úrovni významný především intenzivním rozvojem dělby práce mezi buňkami. Integrační fáze jako konečná fáze tohoto stupně dosahuje vyššího stupně u živočichů než u rostlin. Samotná kritéria dosažení integrační fáze na tomto stupni jsou pro Nováka především prostorové sdružování, nedělitelnost kolonie a společná schopnost reagovat na externí faktory...“ (Hampl, P.

systém nejdůležitější mechanismus korelace částí organismu, neboť je nejlepším předpokladem pro další fázi, tj. integraci do mnohobuněčného organismu.

Na stupni IV.²⁶⁵ evoluční fáze neoddělení probíhá zřejmě výhradně díky specifickému způsobu reprodukce, kterým je transversální oddělení v dlouhé ose těla. Tento způsob reprodukce měl sjednotit všechny způsoby sdružování pozorované na stupni III. *„Jeho výsledkem jsou bilaterálně symetrické organismy, u kterých se obě oddělující se části (materská a dceřiná) zcela neoddělily, což je ... opět připsáno neoténii. První organismy vykazující tento způsob organizace mají být ploštenci ... Diferenciační fáze má za důsledek rozdělení na tři až čtyři části. Poprvé se ... segmentace objevila u kroužkovců ... U kroužkovců je sice velmi pokročilá, ale mnohem složitější diferenciaci mají členovci, kteří jednotlivé tělní segmenty mají ještě dále různě rozvětvené v komplexní systém tykadel, čelistí, různých končetin, rozmnožovacích orgánů a štětín. Ve fázi vnitřního prostředí se objevuje cirkulující krev, jednotlivé segmenty se propojují s nervovým systémem a aromorfóza ... je dosažená vytvořením permanentních mechanismů zajišťujících pohyb, jako jsou různé svaly. Tomu předchází vývoj distribuce látek z trávicího systému a pak oxidační funkce. Poté se může vytvořit kapilární systém prostupující vší tkání. Pozdější, ale velmi významný krok pro další evoluci je konstantní teplota krve u ptáků a savců, která umožňuje relativní nezávislost na vnějším prostředí. Vývoj korelačních mechanismů spočívá zejména v rozvoji endokrinního systému, který je obecně vzato pro Nováka příznačnou ukázkou výhodnosti a důležitosti dělby práce mezi částmi organismu (a později i mezi organismy) ... Nejvyšší úrovní ve fázi korelačních mechanismů na tomto stupni je dosažení nervové formy korelací, které mají ... v evoluci význam právě pro koordinaci a následnou kooperaci ... jedinců či tělních částí. Od dráždivosti cytoplasmy, přes počátky koordinovaného pohybu a percepce až např. po jazyk. Na tomto stupni předchází vyspělý nervový systém konečnému sjednocení všech orgánů a částí těla. Počátky jsou vidět u tasemnic, ale nejdokonaleji lze takovéto sjednocení spatřit u vyšších členovců, jako jsou dvoukřídla a blanokřídla ...²⁶⁶ Předcházející evoluční fáze*

(2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 39–40. ISSN 0300-4414).

²⁶⁵ „Na tomto stupni je už velmi složité odlišit vůbec „jedince“ od celku, což je pro sociogenezi velmi důležité rozlišení. Bez něj se totiž nemůže uvažovat význam sdružování jako faktor v evoluci“ (s. 83 anot. publ. 2010).

²⁶⁶ „Obecně vzato je nervový systém podle Nováka založený na principu odrazu, tj. Leninově teorii odrazu. Jedině tak může organismus odpovídat na podněty z prostředí, přizpůsobovat se a vykonávat základní činnosti jako je hledání potravy, obrana před predátory apod. Základem těchto funkcí jsou vrozené a podmíněné reflexy a čím má organismus více buněk vnímajících daný jev, tím reálnější je „odraz“ daného jevu v jeho aktivitě. Podobně endokrinní systém je „odraz“ prostředí, ale namísto reakce na krátkodobé stimuly jako u nervového systému spočívá jeho funkce v reakci na dlouhodobější stimuly prostředí. A tak v zásadě každá adaptace je

*kombinované podle „zákonů dialektické interakce“ ústí ve vznik konečného organismu stupně IV., jehož nejvyšší forma je dosažena u obratlovců“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 40-41. ISSN 0300-4414).*

Na stupni V. sociogeneze (tj. evoluce ke sdružování) sice stále ještě probíhá na morfologické bázi, ale již nikoli výhradně, jako na stupních nižších. Na morfologickém základě se lze se sociogenezí zde setkat např. u pláštěnců či rostlin v rozmanité podobě. U živočichů sociogeneze nepokračuje na úrovni morfologické, jak je tomu v případě sesilního způsobu života, nýbrž spíše na úrovni behaviorální či nervové.²⁶⁷ První a nejjednodušší počátky tohoto vývoje jsou nalézány u kroužkovců. Evoluce směrem ke sdružování na podkladě behaviorálním je na V. stupni daleko nejrozšířenější, neboť tento stupeň se týká již daleko více živočichů nežli rostlin. V lidské evoluci měly podle V. J. A. Nováka sehrát zásadní úlohu neotenické²⁶⁸ změny na lidské morfologii tím, že umožnily růst mozku. Postupem evoluce a kooperace se vyvinul lidský rozum, který má mít „zásadní důležitost, protože nahrazuje slábnoucí přírodní výběr a stává se hlavním činitelem naší aktivně zjednávané evoluce“ (s. 113 anot. publ. 2010).²⁶⁹

*nějakým způsobem odrazem v Leninově smyslu“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 41. ISSN 0300-4414). Hampl poznamenává, že: „Leninova teorie odrazu představovala Leninův pokus o vysvětlení vztahu jedince a společnosti a zároveň byla jakousi engelsovskou teorií funkce nervového systému“ (tamtéž).*

²⁶⁷ „Pod pojmem behaviorální má Novák na mysli především instinkty, které považuje za zřetězené (nepodmíněné) reflexy vyvíjející se prostřednictvím účinku selekce stejně jako morfologické struktury. Při studiu behaviorálně založené sociogeneze podle Nováka současná biologie poskytuje mnoho materiálu o různých fylogenetických stupních sociálního způsobu existence živočichů a odkazuje na výzkumy ... Charlese Darwina, I. P. Pavlova, Jean-Henri Fabre, Augusta Forela, W. C. Alleeho a také zástupce nejmladších oborů jako jsou sociobiologie a etologie reprezentované autory jako Karl von Frisch, Konrad Lorenz, S. I. Malyšev, Edward O. Wilson, Nikolas Tinbergen a mnoho dalších ...“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 41. ISSN 0300-4414, s odkazem na Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia, s. 127. ISBN nemá).

²⁶⁸ Neotenizace člověka je evoluční proces, při kterém si dospělí jedinci uchovávají vlastnosti, které byly původně typické pro mláďata. Např. lidé si během dospívání zachovávají některé dětské rysy (větší oči, menší čelisti atp.). K účinkům lidské neotenizace náleží i redukce ochlupení. Neotenie může mít taktéž vliv na chování, což znamená, že určité dětské vlastnosti, jako je zvědavost a hravost, mohou přetrvávat i do dospělosti. Tento proces může být jedním z důvodů, proč jsou lidé schopni učit se a přizpůsobovat po celý život. Neutuchající zvědavost a hravost u dospělých – tedy přetrvání vlastností typických pro mláďata zvířat. Jeden názor tvrdí, že člověk je primát, kterého postihla neotenie. Pokud si budou lidé dál hrát i zkoumat a neustále posunovat hranice poznání, zůstanou lidmi. Až se spokojí pouze s daným stavem a soustředí se pouze na to, aby se měli dobře, stanou se opět zvířaty. Byť žijícími v sofistikovaném technologickém světě typu např. mraveništi. Srov. Novák, J. A. (2019): Sloupek Jana A. Nováka: Jsme jen nedospělí šimpanzi? *Ekonom*, 18. 4. 2019. ISSN 1210-0714. <https://ekonom.cz/c1-66556420-sloupek-jana-a-novaka-jsme-jen-nedospeli-simpanzi>.

²⁶⁹ Novák rozlišuje tři stadia vývoje rozumu: naivně-dialektické, analytické a syntetické. „Oním posledním typem rozumu je třeba kontrolovat naši evoluci a to ... proto, že jedině on je schopen nahlédnout její širší

Dodejme, že V. J. A. Novák princip sociogeneze a princip přírodního výběru nechápe jako protichůdné. Naopak, tyto se „*nutně navzájem doplňují*“ (Novák, V. J. A. a kol. (2019): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego. 219 s. ISBN 80-86117-06-5. Cit. s. 26). Sdružování V. J. A. Novák řadí mezi nejvýznamnější vlastnosti z hlediska přírodního výběru. Sdružování má být přírodním výběrem podporováno a všestranně využíváno.

„U pátého stupně se Novák sám věnuje především mechanismu poslední fáze, tedy integrace, protože ta má pro jeho vědecko-ideologický cíl největší důležitost. Jedná se ... o poslední fázi evoluce v současné živočišné říši, která má na svém vrcholu jako nejspolečenštější (a tudíž nejvíce integrované) živočichy člověka a eusociální hmyz. Lidská socialita a socialita blanokřídlých – zejména mravenců – jsou nejdokonalejší formy společenského uspořádání a tudíž i sociogenetického vývoje. Člověk jakožto savec pátého stupně sociogeneze prošel všemi fázemi a momentálně se nachází v poslední fázi integrace, kdy podle Nováka může vzniknout organismus nové kvality, jakýsi nový člověk, který bude představovat jeden nedělitelný superorganismus. Lidé jako individua přestanou existovat a budou nedělitelnou součástí celku, pro který budou plnit funkci jakýchsi tělesných orgánů“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 42. ISSN 0300-4414).

Nový člověk²⁷⁰ má podle V. J. A. Nováka být člověkem komunistickým, překonávajícím veškeré rozbroje mezi dosud stále oddělenými národy a rasami a vytvářejícím světovou komunistickou pospolitost, kde jedinec bude dokonale podřízen celku. *„Analogií a svým způsobem dokonalejším naplněním tohoto vývoje v živočišné říši jsou právě eusociální blanokřídlí, kteří jsou dle Novákových slov ve vývoji směrem k sociogenetickému ideálu ještě dále než lidé. Novák ... na několika místech prohlašuje, že společenský hmyz je ve vyšším stadiu sociogeneze než lidská společnost“* (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 42. ISSN 0300-4414). K nejikoničtějším legendám o V. J. A. Novákovi tak náleží (domnělý) výrok, že mravenci již dosáhli stadia komunismu. Některé jeho názory především v česky psaných

souvislosti. Lidé obdařeni tímto rozumem, říká ... Novák nepřímou, jsou v pozici náhradníka přírodního výběru, stávají se jakýmsi „světovými policisty“ zodpovědnými za chod světového řádu“ (s. 113 anot. publ. 2010).

²⁷⁰ V. J. A. Novák rozlišuje přirozené spontánní projevy sociogeneze (primární projevy) od projevů iniciovaných člověkem (sekundární projevy). Srov. Novák, V. J. A. (1991): Darwin-Haeckelův zákon rekapitulace a dnešní evoluční biologie. *Plzeňský lékařský sborník. Svazek 60*. Plzeň: Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Plzni, s. 11-24. ISSN 0551-1038.

textech se přitom tomuto velmi blíží.²⁷¹ Jinde Novák uvádí jako vyšší sociogenetický druh včely.²⁷² Dodat je ovšem na místě, že podle Nováka může sice být hmyz v sociogenezi výše nežli člověk, nicméně pouze na instinktivním základě. Čím naznačuje, že další evoluce ke sdružování bude u hmyzu velmi pomalá.²⁷³

„K dosažení poslední fáze pátého stupně došlo pouze u lidí a u společenského hmyzu“ (s. 90 anot. publ. 2010). V. J. A. Novák přitom samotnému člověku věnuje méně pozornosti nežli společenskému hmyzu.²⁷⁴ Analogie mezi lidmi a hmyzem²⁷⁵ předkládá V. J. A. Novák převážně pomocí „mravenců, na kterých ilustruje různé „třídní“ vztahy a konflikty. Mravenci jsou schopni otrokářství či sociálního parazitismu, případně naopak se bez vykořisťovatelských choutek obejdou a mohou žít beztřídně. Ty druhy, které nežijí z otroků či parazitismu a vyvinuly se k beztřídní společnosti, jsou dle Nováka nejsilnější a nejzdravější, jejich otrokářští kolegové jsou v tomto ohledu degenerovaní, protože jsou existenčně závislí na jiném druhu či kolonii, nejsou schopni se sami o sebe postarat ... a jsou tudíž evolučně níže“ (Hampl,

²⁷¹ Jde o tvrzení typu, že společenský hmyz je ve vyšším stadiu sociogeneze než lidská společnost. Srov. např. Novák, V. J. A., Leonovičová, V. V. (1982): *Evoluce biologických základů lidského chování*. Praha: Academia, s. 309. ISBN nemá. „... hmyzí společnosti jsou z biologického hlediska vývojově vlastně dále ve smyslu sociogeneze než společnost lidská“ (s. 100 tamtéž) se zmínkami především o mravencích.

²⁷² „Všimá si zejména jejich propracovaného systému práce v úlu, kdy každá včela za celý svůj ontogenetický vývoj vystřídá všechny práce pro kolonii a zúčastní se tak všeho potřebného a ne jen vybraných úkolů, zároveň obdivuje i jejich „společensnější“ anatomii v podobě tzv. sociálního žaludku, ... a v neposlední řadě ... i jejich pozoruhodný tanec, jenž je mu příkladem dokonalejšího způsobu komunikace než u mravenců či termitů ... Taktéž mají dokonaleji vyřešené zakládání nové kolonie, které nejsou natolik vydané napospas osudu a mají větší šanci se uchytit“ (s. 120 anot. publ. 2010). Srov. Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia, s. 137 aj. ISBN nemá.

²⁷³ „Příkladem dalšího sociogenetického vývoje mravenců může být formování superkolonií, tedy sdružení několika samostatných kolonií. Předpokladem k tomuto je snížení agresivity ... kolonií skrze sníženou diverzifikaci jejich odlišných pachů, ... řečeno Novákovými slovy – „neoddělení“ ... kolonií při rojení hnízda. Bezprostřední příčinou může být efekt hrdla láhve a pokles genetické diverzity, což je dle všeho případ například v Evropě se šířícího mravence argentinského (*Linepithema humile*)“ (s. 121 anot. publ. 2010, s odkazem na Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia 1982, s. 149. ISBN nemá).

²⁷⁴ „Novákovy úvahy o člověku jsou vždy součástí širšího sociogenetického kontextu, nevěnuje se tak člověku nikdy samostatně ... člověk je nedílnou součástí živočišné říše, jejím jedním vrcholem a zároveň i ... příslibem pro další sociogenetický vývoj. Nikterak se ale neliší ve svém vývoji a jeho evoluce probíhá stejně jako u ostatních organismů. Novákova antropologie se ... neodchyluje od pojetí člověka v marxismu-leninismu, spíše jen hledá důkazy a upozorňuje na konkrétní věcné příčiny lidské situace v minulosti i současnosti“ (s. 107 anot. publ.).

²⁷⁵ V. J. A. Novák rozlišuje tři typy hmyzích societ podle výhodnosti pro její členy v evoluci (ochranné society, society založené na potravní kooperaci, society založené na péči o potomky). Pro pochopení úrovně hmyzích societ má být nutno pochopit jejich evoluci, kde Novák pracuje se třemi cestami vývoje blanokřídlých. První cesta se týká vos, druhá mravenců (kteří mají být pokrokovější ve srovnání s vosami) a třetí – nejvyšší – stupeň sociogeneze mezi blanokřídlými má představovat společenský život včel, a to především eusociálních druhů včel. Vedle včel jsou z hlediska sociogeneze také velmi zajímaví termiti, kteří mají podle Nováka rovněž dosáhnout až na poslední integrační fázi posledního stupně sociogeneze. U termitů se má zároveň jednat o fylogeneticky nejstarší společensky žijící skupinu živočichů vůbec.

P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 41-42. ISSN 0300-4414).²⁷⁶

Obdobně lidská společnost má různé formy uspořádání, a tudíž i různé úrovně vývoje. Za vyvinutější společnosti V. J. A. Novák považuje společnosti socialistické, které měli již nastoupit cestu k celkové integraci lidského druhu, a tím pádem k naplnění svého evolučního osudu. Společnosti západní, kde stále vládne kapitalismus – který má podle V. J. A. Nováka být synonymem vnitrodruhového boje – mají být méně vyvinuté, a dokonce svou agresivitou ohrožují vyvinutější společnosti v jejich evolučním snažení.²⁷⁷

P. Hampl z výše konstatovaného vyvozuje politické důsledky, resp. konsekvence politické biologie: „... je třeba žít v jistém společenském uspořádání, abychom se mohli považovat za biologicky dostatečně vyzrálé. Jedinci s odlišným přesvědčením o jádru světového dění mohou být snadno považováni za nedostatečně vyvinuté. Ti, kterým ještě evoluce nenařídila „dostatečný rozum“ ...,²⁷⁸ jsou jednoduše odsouzeni k mlčenlivému následování oněch rozumnějších. Případným černým ovčím je třeba dle Novákových slov nějaká „užitečná práce“ pro celek, aby se naučili sociabilnějšímu chování ...²⁷⁹ Elita společnosti starající se o správný průběh evoluce je těžko napadnutelná, protože stojí na jejím vrcholu a je její manifestací, musí tedy z logiky věci být i politicky hegemonní“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 43. ISSN 0300-4414). S oporou v nezpochybnitelné autoritě přírodního světa, ztotožňovaného s celkovým řádem světa.

V. J. A. Novák má kopírovat postoje marxistických klasiků, pokud jde o otázky podoby a prosazování politické moci. Svou „konceptí rozumem řízené evoluce se slábnoucím přirozeným výběrem tedy obhájí jak počáteční násilnou cestu k vyššímu vývojovému stupni, na který nejsou ještě zdaleka všichni připraveni, tak nezadatelné právo (či přímo i povinnost) „vyspělejších“ národů – v tomto případě ... Sovětského svazu – řídit život národů

²⁷⁶ Některým mravencům „dokonce i vymizela příslušná morfologie a sociální instinkty a jsou uzpůsobeni jen na lov nových otroků ...“ (s. 121 anot. publ. 2010, s odkazem na Novák, V. J. A., Leonovičová, V. V. (1982): *Evoluce biologických základů lidského chování*. Praha: Academia, s. 90. ISBN nemá).

²⁷⁷ Srov. Novák, V. J. A. a kol. (2000): *Věda proti válkám*. Říčany: Orego, 219 s. ISBN 80-86117-06-5.

²⁷⁸ „Rozum v evoluci člověka nahrazuje přírodní výběr a „přebírá jeho otěže“. I rozum však stále podléhá přírodním zákonitostem a tudíž i sociogenezi, a proto je jeho vývoj ve shodě s vývojem směrem ke sdružování. Pokud se tak neděje, je to známka nedosažení náležitého stupně vývoje“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 43. ISSN 0300-4414).

²⁷⁹ Srov. Novák, V. J. A., Leonovičová, V. V. (1982): *Evoluce biologických základů lidského chování*. Praha: Academia, s. 90. ISBN nemá.

níže postavených ... Nutnost řídit se poznatky sociogeneze, tj. nahlédnout evoluci jako cestu kooperace, má tedy i mezinárodně politický aspekt – ti, kdo nechtějí žít ve vzájemné kooperaci, dříve či později odsoudí Zemi k zániku, protože vývoj bez kooperace není z dlouhodobého hlediska evolučně možný. Koncepce sociogeneze se jeví v tomto světle jako evolučně biologická podoba marxismu-leninismu, jako jeho nalezení i ve světě přírody“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 44. ISSN 0300-4414).²⁸⁰

Novákův koncept sociogeneze má dosahy globální a v důsledku až kosmické. Do jisté míry se má „podobat holistickým pohledům na biosféru. Nic totiž nenaznačuje tomu, že by sociogeneze měla skončit spolu s pátým „lidským“ stupněm vývoje. Naopak může pokračovat ještě dále, pouze už jen s jinými sdružujícími se „individui“, tj. již ne jednotlivými organismy, které v případě dovršení pátého stupně jsou již zcela integrované, ale skrze nějaké vyšší jednotky. Těmito ... může být v budoucnu sama biosféra Země. Plně integrovaný člověk se totiž může dále sdružovat např. na meziplanetární úrovni, protože na Zemi již nemá s kým. Pro pokrokovou budoucnost je vhodné se sdružit s novou civilizací opět nejlépe taktéž již integrovanou. Novák tato témata mimozemského života promýšlel ...²⁸¹ a lze spekulovat, že neuvažoval lidskou evoluci omezenou pouze na Zemi, ale naopak si ji představoval až s kosmickým dosahem. Zemská biosféra by se poté skrze člověka jako svůj nejvyšší plod dostala i do dalších částí kosmu a střetla by se s dalšími kosmickými „organismy““ (s. 53 anot. publ. 2010).²⁸² „Na podkladě sociogeneze ... Novák ... rozvíjí utopickou představu o krásách budoucího lidského života“ (s. 117 tamtéž).²⁸³

²⁸⁰ Hampl Novákovu koncepci přirovnává k západní sociobiologii E. O. Wilsona. „Má totiž velmi podobnou ambici vytvořit jakousi zcela obecnou a univerzální vědu o společenských seskupeních organismů, a to i s přesahy do těch oblastí vědy přímo se společenským způsobem života nezabývajících. Wilsonova sociobiologie má rovněž jisté filosofické a společenskovední konotace a z ní vycházející úvahy se mohou velmi často dotýkat (a také dotýkaly a dodnes do jisté míry dotýkají) etických, antropologických či sociologických problémů. Wilson však nemá tak značné filosofické ambice a v podstatě neopouští svět živé přírody. Je ale pozoruhodné, že obě komplexní koncepce se svým univerzálním dosahem vycházejí původně ze studia společenského hmyzu, zejména mravenců“ (Hampl, P. (2012): Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (II. část). *Dějiny věd a techniky*, roč. 45, č. 1, s. 44. ISSN 0300-4414).

²⁸¹ Srov. Novák, V. J. A. (1976): Biologické závěry a možnosti o formách života ve vesmíru In *Sborník semináře Možnosti spojení s mimozemskými civilizacemi*. Praha: ČTVS-FEL ČVUT v Praze, č. 5, s. 1-4. ISBN nemá.

²⁸² Srov. poznatky astrobiologie ohledně biosignatur, tj. známek mimozemských biosfér. Srov. Hornecková, G., Baumstark-Khananová, Ch. (eds.) (2001): *Astrobiology: The Quest for Conditions of Life*, Berlin a Heidelberg: Springer. 411 s. ISBN 9783540421016.

²⁸³ „Pokoření základního konfliktu v historickém vývoji člověka, tj. konfliktu společenských tříd, a tudíž vymizení hlavního zdroje a příčiny vzájemného útisku mezi lidmi, povede dle Nováka také k postupnému vymizení ostatních rozporů v lidské společnosti ... Vymizení všech rozporů povede k naplnění dávného lidského snu koncentrovat síly génie a materiálního potenciálu celého lidstva pro své dobro, namísto aby se s nimi plýtvalo na války. Naplnění tohoto snu vyústí v obrovský technologický a vědecký pokrok ... Z vlastností

Další osudy marxistické koncepce sociogeneze? Podle P. Hampla „*Novákova teorie sociogeneze ... zemřela spolu se svým autorem*“ (s. 264 anot. publ. 2018). I přes publikování v angličtině či její šíření prostřednictvím mezinárodních konferencí si ani za života V. J. A. Nováka „*nezískala příliš mnoho následovníků*“ (dtto). Ambice teorie sociogeneze dobově působit coby protiváha Wilsonově sociobiologii naplněna nebyla. Daleko větší ohlas i mezi badateli zahraničními měly mít názory Nováka na dědičnost.²⁸⁴

Představení Nováka zakončeme konstatováním, že tento upřímně a skálopevně věřil, že „... „*překonání třídních i všech ostatních hlavních rozporů, které rozdělují současné lidstvo, není nějakou nereálnou utopií, jejíž splnění by bylo v rozporu s lidskou přirozeností. Není ani libovolně zvoleným programem určité politické strany nebo země, ale nutně vyplývá z naplňování přírodních zákonitostí, jeho uplatnění ve vývoji lidstva se nachází v hlavním směru všeho živého*“ (Novák, V. J. A. (1979): Biologismus, vědecký komunismus a budoucnost lidstva. *Přírodní vědy ve škole*, roč. 29, č. 9, s. 323. ISSN 0231-5130). V. J. A. Novák náleží ke snílkům o lidské eusocialitě, kdy budoucí lidská společnost má být založena na větší vzájemné pomoci a má více připomínat eusociální společenství hmyzu.

Sociomorfní projekce v dějinách výzkumu mravenčího chování podle P. Hampla

vypěstovaných sociogenezí se bude dále zlepšovat smysl pro spravedlnost, spolupráci, zodpovědnost za celek společnosti, celkově humanita a vše spadající pod pojem morálky. Člověk se tak postupně dostává do poslední fáze stupně V a přechází v další stupeň, tj. stává se organismem nové kvality. Tohoto stavu dosáhneme my lidé daleko dříve než společenský hmyz a to díky behaviorálně založenému postupu sociogeneze, který je plastičtější a rychlejší ... Pokud se vše podaří, výsledkem bude krásný nový svět bez válek a soupeření, kterýopět o něcolepší biologický stav člověka a posune náš druh k lepším zítřkům. Nic nebrání tomu, abychom se vyvíjeli dále k ještě větší dokonalosti např. kolonizací vesmíru a vzato do důsledků nevytvořili mezigalaktický superorganismus“ (s. 117-118 anot. publ. 2010).

²⁸⁴ „... které se prakticky rovnaly tehdejší epigenetice“ (s. 265 anot. publ. 2018). Novák se k epigenetice měl blížit, neboť dobově měla představovat alternativu k dominantnímu neodarwinismu, „a zároveň určitým způsobem připomínala jeho oblíbené neolamarkistické teorie o dědičnosti získaných vlastností a velkém vlivu okolního prostředí na evoluci organismu“ (s. 265 anot. publ. 2018). Podle interpretace P. Hampla se V. J. A. Novák „*skrze epigenetiku osvobodil od mičurinské a lysenkistické biologie*“ (dtto).

Sociomorfní modelování u nás popularizuje S. Komárek, uvádějící různé příklady z odlišných živočišných říší i historických období.²⁸⁵ Patří mezi tuzemské badatele, kteří rádi píšou o (možném) kolapsu současné civilizace, jako jsou V. Cílek²⁸⁶ anebo M. Bárta.²⁸⁷ Ze jmenovaných se právě Komárek často vyjadřuje nejpesimističtěji (i když i on může být řazen ke kavárenským provokatérům „v mezích liberálního zákona“). S. Komárek náleží k biologům, kteří se pustili do zkoumání nejzajímavějšího živočicha – člověka.²⁸⁸

S. Komárek byl vedoucím disertace P. Hampla.²⁸⁹ Sociomorfní modelování ilustruje Hampl na čeledi mravencovitých.²⁹⁰ Mravenci jsou sociálním hmyzem žijícím v koloniích. Hnízda – mraveniště – si sami stavějí. Jsou jednou z nejúspěšnějších skupin hmyzu, a proto jsou předmětem zájmu myrmekologů, ekologů, etologů či biosociologů, ale i ostatních, kteří bývají někdy až fascinováni vysokou mírou jejich organizovanosti.

Myrmekologie jako nauka o mravencích se ustavuje v 19. století, ovšem mravenci se objevují v textech přírodovědců a filozofů již od antiky. Obraz mravenců se v průběhu dějin mění, přičemž rozličné podoby mravence mají zrcadlit obrazy člověka té které éry.

²⁸⁵ „Sociomorfní modelování v rámci biologického myšlení jest skutečnost, že každá doba při výkladu živé přírody vybere z široké „samoobsluhy jevů“, kterou skýtá, ty, které potvrzují základní principy jejího fungování. Celý děj ovšem probíhá na nevědomé rovině, cílem biologů téměř žádná éra není apologie společenského uspořádání („správně“ pochopitelně funguje jen ta společnost, která nějak odpovídá „přirozenému“ uspořádání světa a toho živého zvláště), ale právě a jen poznávání živé přírody“ (Komárek, S. (2008): *Sloupoví aneb Postila*. Praha: Dokořán. 256 s. ISBN 978-80-7363-174-1).

²⁸⁶ Zaznívají varování, že společnost jako celek ztrácí schopnost jednat ve shodě s realitou. Hrozit má, že se lidské společnosti vyvinou v opak společenství mravenců. Ta se jako celek chovají inteligentně, ačkoli žádný konkrétní mravenec inteligentní není. Lidská společenství by se tak mohla chovat idiotsky, ačkoliv každý konkrétní jedinec přitom může být inteligentní. Příkladem může být sebevražedné chování EU (i když o inteligentnosti jejich představitelů lze úspěšně pochybovat). Uvedené V. Cílek spojuje s obecným znejistěním světa v kontextu masově vyráběného informačního chaosu. Srov. Bělohradský, V. (2025): Zaslíbená společnost: Když nevidět je přikázáním... *Týdeník Echo*, č. 16-17, s. 34-37. ISSN 2336-4971.

²⁸⁷ Srov. např. Bárta, M. (2021): *Sedm zákonů: Jak se civilizace rodí, rostou a zanikají*. Brno: Jota. 312 s. ISBN 978-80-7565-640-7, resp. Sirůček, P. (2025): 3 x Z aneb knižní okénko 19. *Marathon*, roč. 29, č. 1, s. 2-13. ISSN 1211-8591.

²⁸⁸ Srov. Komárek, S. (2015): *Evropa na rozcestí*. Praha: Academia. 400 s. ISBN 978-80-200-2510-4. Titul předkládá obrazy „ze života evropského hmyzu“, s líčením úpadkové civilizace a současné krize. Autor dospívá k vícehlasému závěru, kdy předkládá několik variant budoucnosti Evropy. Všechny pesimistické. Podle S. Komárka má být EU sice idea šťastná i nosná, její realizaci lze však mnohé vytknout. Má jít o racionalistický konstrukt, kterému chybí symboly, s nimiž by se lidé mohli emocionálně identifikovat. Hlavně má však pro dnešní Evropu být charakteristické stále větší přerozdělování a glajchšaltování, zarovnávání všech bez ohledu na schopnosti do jedné řady. Postupně se tak máme blížit do stadia, kdy Evropu (i USA) budou obývat poslušní, vypasení a pilní živočichové, jejichž pastevcem bude stát.

²⁸⁹ Hampl, P. (2014): *Společenské implikace myrmekologie mezi Aldrovandim a Wilsonem. Disertační práce*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 258 s. ISBN nemá.

²⁹⁰ „Detailně a skutečně do hloubky v ní mapuje (lidské) snahy o pochopení mravenčích societ od nejstarších zmínek v předvědeckých spisech až po současné profesionální práce, od Homéra a Hérodota až k Edwardu O. Wilsonovi...“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech/>).

Vývoj myrmekologie má věrně odrážet sociální, ba i filozofické proměny lidstva. Hampl má ukazovat, jak se proměňoval obraz mravenců od pilných rolníků přes socialisty, fašisty a manažery až k počítačovým sítím.²⁹¹ Existovat přitom neměla ucelená studie, mapující snahy o pochopení mravenčích societ od nejstarších zmínek v předvědeckých spisech až po současnou profesionální práci. Tuto mezeru se snaží P. Hampl zaplnit.²⁹²

Důraz klade na obecný obraz mravenců u každého z autorů a na zmapování dobových představ o sociálním hmyzu.²⁹³ Hampl analyzuje „*obrazy mravenců v jednotlivých údobích evropské vědy, ale i v krásné literatuře; rekapituluje, jaká témata se v psaní o mravencích a potažmo obecně o společenském hmyzu vyskytovala, co v které epoše badatele fascinovalo, a co je naopak nezajímalo. Na pozadí obecného vývoje vědy chce ukázat, jak se proměňoval jeden vědecký objekt – v tomto případě mravenec. Současně s tím se mu však také odhaluje, jak různé podoby mravence odrážejí různé podoby obrazu člověka, neboť na dějinách myrmekologie vidíme, že její vývoj nápadně odráží i proměny filosofické a sociální*“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).

Již výše výtěžená Hamplova diplomová práce se dotýká širšího teoretického rámce problematiky vztahu a vymezení hranic kategorií člověka a zvířete v přírodních vědách, resp. prolínání lidského a zvířecího. Dílo V. J. A. Nováka přitom má být zajímavé i z hlediska antropologie. Nováková svébytná teorie evoluce člověka²⁹⁴, „*na straně druhé ...*“

²⁹¹ „*Obraz mravence a obraz člověka jsou spojené nádoby. A co víc, autor přichází s další tezí. Studium tohoto hmyzu se podle jeho názoru podepisuje i na lidském „sebepojetí“, které zpětně ovlivňuje i náš způsob nahlédnutí na přírodu. Studium mravenců tak v sobě latentně obsahuje antropologii!*“ (Fencel, I. (2019): *Mravenci jako lidé a lidé jako mravenci* v knize Petra Hampla. *Literární noviny*, 28. 10. 2019. ISSN 1210-0021. <https://literarky.cz/civilizace/448-mravenci-jako-lide-a-lide-jako-mravenci-v-knize-petra-hampla448>).

²⁹² „*Ve svém zkoumání se zaměřuje na zmapování různých obrazů mravenců v jednotlivých údobích evropské vědy, snaží se ukázat, jaká témata se v psaní o mravencích a potažmo obecně o společenském hmyzu vyskytovala, co zrovna badatele fascinovalo a co je naopak nezajímalo. Na pozadí obecného vývoje vědy chce ukázat, jak se proměňoval jeden vědecký objekt – v tomto případě mravenec. Současně s tím se mu však také odhaluje, jak různé podoby mravence odrážejí různé podoby obrazu člověka, neboť v dějinách myrmekologie vidíme, že její vývoj nápadně blíže odráží i proměny filosofické a sociální. Pohled na dějiny tohoto oboru nám tak odhaluje i něco více než jen historii, totiž že obraz zvířete a obraz člověka jsou spojené nádoby. Otázky po přirozenosti člověka a jeho místě ve světě se vždy nějakým způsobem musejí vyrovnat s přirozeností ostatních živočichů, s jejich místem ve světě a vztahem k člověku*“ (zadní přebal anot. publ. 2018).

²⁹³ Vzniknout měla „čtenářsky schůdná mapa pohledů lidstva na tento hmyz – od starověku až dodnes, přičemž autor opakovaně dokládá, nakolik nám mravenci svou společenskostí i dalšími prvky chování odnepaměti připomínali nás samé“ (Fencel, I. (2019): *Mravenci jako lidé a lidé jako mravenci* v knize Petra Hampla. *Literární noviny*, 28. 10. 2019. ISSN 1210-0021. <https://literarky.cz/civilizace/448-mravenci-jako-lide-a-lide-jako-mravenci-v-knize-petra-hampla448>).

²⁹⁴ „... tvořící jakési opozitum k dnes víceméně převládajícímu proudu svého času kořenícího v sociobiologii a teoretické evoluční biologii...“ (s. 4 anot. publ. 2010).

dílo též vykresluje zvláštní jistou podobu úvah o člověku a jeho vztahu k mimolidským organismům, v tomto případě i organismům nám velmi vzdáleným, totiž mravencům“ (s. 4 anot. publ. 2010).²⁹⁵ S připomenutím, že živé organismy se ve vědě často prolínají se světem lidí a spoluutváří lidskou podobu – konkrétně jde o studie myrmekologické.²⁹⁶

Představovaný knižní titul z roku 2018 přináší *Úvod* a na vícero úrovni dále členěné – bohužel nečíslované – bloky v počtu pěti, resp. šesti (pokud počítáme coby samostatný blok i první kapitolu). Orientace v práci relativně snadná přitom zůstává,²⁹⁷ což platí i o přehlednosti a propojenosti jednotlivých částí. K čemuž výrazně přispívá zařazení závěrečných kapitol u bloků, shrnujících pohledy na mravence v příslušných stoletích. Struktura je promyšlená a logická. Publikaci zakončuje *Závěr*, anglické *Summary*, bohatá *Bibliografie* (členěná na literaturu primární a sekundární), *Seznam ilustrací* a *Jmenný rejstřík*.²⁹⁸ Přítomen všude je bohatý poznámkový aparát pod čarou. Text je zajímavý, čtivý, nicméně náročný. Přesněji minimálně čtenářsky náročnější. Zůstává přitom však přístupný i laickému zájemci, mezi které se řadí též autor těchto řádků. Před seznámením s pracemi P. Hamla zůstával mravenci i myrmekologií zcela nepolíbený.²⁹⁹

Úvod je velice stručný.³⁰⁰ Startuje konstatováním, že mravenci člověka vždy fascinovali. Především způsobem života. „*Jejich společenskost a různé prvky chování lidem připomínaly je samotné*“ (s. 11 anot. publ. 2018). Hampl píše: „*Tato práce se ... zabývá historií myrmekologie na pozadí historie přírodních věd*“ (dtto). Přitom však nejde o kompletní přehled dějin oboru myrmekologie (např. je vynechána historie klasifikace mravenců).³⁰¹ Pozornost je soustředěna především na dějiny výzkumu mravenčího chování. Přesněji na

²⁹⁵ „*Novákova antropologie se pohybuje zcela v intencích marxismu, přichází však s některými vlastními názory a spolu se zbytkem jeho díla – především stěžejním principem sociogeneze – vytváří originální myšlenkovou strukturu*“ (s. 4 anot. publ. 2010).

²⁹⁶ „*U A. Forela sloužili mravenci jako vzor pro jeho psychiatrickou praxi a úvahy o lidské společnosti, jejím zdraví a uspořádání obecně. U W. M. Wheelera představovalo studium mravenců výchozí bod pro jeho sociologii i ekonomické a politické úvahy ... Wilson se svou sociobiologií posléze dokreslil obraz a uzavřel celou práci, která se započala jeho protějškem*“ (s. 137 anot. publ. 2010). Připomeňme, že protějškem je Hamplem míněn V. J. A. Novák, resp. jeho sociogeneze coby východní obdoba západní sociobiologie.

²⁹⁷ I když volba stejné velikosti písma u názvů bloků, kapitol i paragrafů nejšťastnější vskutku není.

²⁹⁸ Který však není úplný. Chybí jméno S. I. Malyšev, figurující v pasážích věnovaných V. J. A. Novákovi.

²⁹⁹ Až na Ferdu Mravence. Který působí dušínovsky nesnesitelně – je vždy optimisticky naladěný a se vším si ví prakticky rady. Na rozdíl od teoretika Brouka Pytlíka, který se leckomu přitom jeví sympatičtější i lidštěji. Pytlík je jedinou postavou ze Sekorových hmyzích textů, která nemá konkrétní předobraz a je jako živočišný druh smyšlený. I postava Ferdy se dobově mění – byl skautem, vlastencem či budovatelem atp.

³⁰⁰ Uváděno je, že kniha vychází z Hamplovy disertace. Práce diplomová, o V. J. A. Novákovi, zmíněna není.

³⁰¹ Většina autorů si vystačila s velmi primitivní klasifikací mravenců, přičemž „*až do 18. století nikoho netrápilo, že dokáže rozeznat pouhé čtyři nebo nejvíce šest mravenčích druhů – většinou odlišených barevně*“ (s. 11 anot. publ. 2018).

zmapování různých obrazů mravenců v jednotlivých údobích evropské vědy. „Na pozadí obecného vývoje ukazuje, jak se mění jeden vědecký objekt, v tomto případě mravenec. Zároveň ovšem ukazuje, jak různé podoby mravence zrcadlí různé podoby obrazu člověka ...“ (s. 12 anot. publ. 2018).³⁰² „... obraz zvířete a obraz člověka jsou spojené nádoby“ (dtto). Vedle mapování dějin myrmekologie kniha přichází s tezí, „že studium živé přírody se popisuje na sebepojetí člověka, které následně zpětně ovlivňuje způsob náhledu na živou přírodu“ (dtto).³⁰³ Se závěrem, že „studium mravenců – ale i jiných živočichů – v sobě již latentně obsahuje jistou antropologii“ (tamtéž).

První kapitola *Nejstarší zmínky o mravencích od Šalamouna po renesanci* startuje psanými památkami antiky. Mravenci v nejstarší literatuře našeho kulturního okruhu obecně byli „symbolem moudrosti a předvídavosti, píle, velkého množství a velkého bohatství, ale také bezvýznamnosti“ (s. 13 anot. publ. 2018). V antice se větší pozornosti ze sociálního hmyzu však těšily včely.³⁰⁴ Mravenců ve Středomoří sice žije vícero druhů, leč žádný příliš nepřipomíná život antického člověka. U mravenců bývalo oceňováno, že se lopotí s prací, skladují semena³⁰⁵ a posléze ze zásob žijí v době, kdy není úroda – na rozdíl od „líné“ cikády.³⁰⁶ Vnímání byli i coby ctihodní, ukáznění a elitní bojovníci. Rozeznány u mravenců byly trhy či různé svátky a slavnosti. Středověk posléze starověký obraz mravence přebírá a obohacuje o zbožnost, pokoru, poctivost a píli. Mravenec se stává metaforou křesťanských ctností, vzorem zbožného člověka. Stává se mikrokosmem, ve kterém lidé poznávali odraz Boha a své místo ve světě. Přehlíženy byly mravenčí války,

³⁰² „... neboť v dějinách myrmekologie vidíme, že její vývoj nápadně blízce odráží i proměny filosofické a sociální ...“ (s. 12 anot. publ. 2018).

³⁰³ „Otázky po přirozenosti člověka a jeho místě ve světě se vždy nějakým způsobem musejí vyrovnat s přirozeností ostatních živočichů, jejich místem ve světě a vztahem k člověku“ (s. 12 anot. publ. 2018).

³⁰⁴ Včely měly „kromě symbolických významů i význam praktický, a proto i ve středověku jim bylo věnováno daleko více pozornosti než mravencům“ (s. 13 anot. publ. 2018). K výzkumům společenství včel srov. Tautz, J. (2024): *Řeč včel*. Praha: Grada. 256 s. ISBN 978-80-271-3274-4.

³⁰⁵ „Prakticky vždy se jednalo o popis mravenců zrna jedů ...“ (s. 13 anot. publ. 2018). Důraz na sběr semen přetrvává u interpretací mravenců i v literatuře středověké.

³⁰⁶ K čemuž se váží lidové bajky. Verze klasická: Mravenec pracuje celé dlouhé horké léto, postaví si dům a vytvoří zásoby na zimu. Cikáda si říká, jak je mravenec hloupý, takové pěkné počasí a mravenec se jen dře. Směje se, tancuje a užívá si. Pak přijde zima, mravenec se schová do tepla domu a pochutnává si na zásobách, zatímco cikáda se třese zimou a bez jídla brzy umře. Verze moderní – politicky nekorektní: Pro léto platí předchozí. V zimě cikády zorganizují tiskovou konferenci, na které se táží, kde vzal mravenec právo na to být v teple a dobře živý. Televize ukazuje třesoucí se cikády a záběry mravence, jak si v teple útulného domova vychutnává dobroty. Na základě tlaku neziskovek je přijat antidiskriminační zákon se zpětnou platností. Daně jsou zvýšeny, mravenec dostane pokutu za to, že nezaměstnal cikády a je mu zabaven dům, neboť nemá peníze na zaplacení daní ani pokuty. Mravenec emigruje. Televize připraví další reportáž, tentokrát o obtlouklých cikádách, kterým ještě před příchodem jara docházejí mravencovy zásoby. Bývalý mravencův dům, nyní ubytovna, chátrá za nezájmu cikád i vlády. Vláda vytváří komise. A tak dále, pořád dokola. P.S. Postmoderní podoba je uváděna pro úplnost. Není míněna jako útok proti žádné ze skupin obyvatelstva.

otrokářské chování nebo konflikty uvnitř hnízda. Středověké práce přitom obvykle čerpaly z antických děl a příliš nového nepřinášely. „*K mravencům tak existoval v podstatě neměnný soubor základních informací točící se vždy kolem sběru semen, inteligence, předpovídání počasí apod.*“ (s. 28 anot. publ. 2018).

Blok *Šestnácté a sedmnácté století* sestává z kapitol *Přírodověda jako historia naturalis* a *Závěrem k 17. století*. První ze jmenovaných je členěna podle autorů, což ostatně platí i pro kapitoly bloků následných. Převažující zájem o zvířata se ve zkoumané době „*soustředil kromě jednoduchých popisů jejich morfologie, výskytu a zjednodušených a často ještě mytizovaných popisů chování především na schopnosti, mysl a morálku*“ (s. 29 anot. publ. 2018). Hampl představuje dobovou „*vědu o živém*“, aby pojmání hmyzu a obzvláště mravenců mohl zasadit do historického kontextu. Zmiňování jsou autoři jako U. Aldrovandi (coby otec novověké entomologie),³⁰⁷ S. Majoli, T. Muffet, W. Franzius. Tito působili ve světě novověké městské kultury, kde panovaly odlišné hospodářské vztahy, přičemž čtenáři novověkých encyklopedických děl, ani jiní encyklopedisté, již nežili jako antický člověk. Proto v mravencích – vedle morálních vzorů a návodů pro zbožný život – nacházeli taktéž různá městská povolání, obdobně jako obdivovali jejich architekturu. Čestíčky mravenců přirovnávali k silnicím a mravenčí hnízda k městům anebo připomínali složitou dělbu práce. S koncem 17. století končí doba velkých encyklopedických děl a přírodních historií mapujících veškerý přírodopis světa. Mění se přitom náhled i na živé. Zoologie ale zatím žádným radikálním přechodem neprochází. Emblematický náhled³⁰⁸ na přírodu zůstává stále živý a mění se pouze postupně, kdy u velké části prací se „*zcela nenásilně prolínal s přírodní teologií*“ (s. 54 anot. publ. 2018).

V 18. století se s osvícenstvím objevují nová témata, jako jsou otázky inteligence, emocí či paměti mravenců anebo vztah rozumu a instinktu. „*Zastánci inteligence zvířat se domnívali, že právě díky rozumu žijí mravenci ve společenském uspořádání podobném lidem, případně se zabývali otázkou, jaké citové svazky drží jejich společnost pohromadě. Zda*

³⁰⁷ Italský lékař, přírodovědec, botanik a entomolog Ulisse Aldrovandi (1522–1605) obýval stejný podnebný pás jako jeho starořečtí a římské předchůdci: Tudíž zkoumal i stejné mravenčí druhy. V novověku však již nejsou u mravenců vyzdvihovány pouze zásobárny semen. Srov. práce Hampl, P. (2014): *Společenské implikace myrmekologie mezi Aldrovandim a Wilsonem. Disertační práce*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 258 s. ISBN nemá.

³⁰⁸ „*Zvláště ve středověku byla zvířata interpretována symbolicky či emblematicky: byla nositeli určitých významů. Po objevitelských cestách ze začátku novověku začaly do Evropy proudit popisy zvířat, které neměly žádnou analogii ve zdejší kultuře a náboženství: byly „významově nahé“.* To podle Hampla přispělo k obecnějšímu ústupu od symbolické konceptualizace zvířat“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).

je to „národní čest“, oddanost královně nebo bratrská láska ...“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).³⁰⁹ Čemuž se věnuje oddíl *Osmnácté století*, v pasážích *Zooteologie, Senzualisté a racionalisté, Závěrem k 18. století*. Koncipovány v této době již jsou separátní studie o jednotlivých organizmech nebo jejich skupinách. Přičemž zůstává patrné spojení přírodní vědy a teologie, kam spadá i zooteologie coby součást širšího proudu fyzikoteologického. Prezentovány jsou názory na hmyz autorů jako J. Ray, W. Derham, N. A. Pluche, F. Ch. Lesser. Poté senzualisté a racionalisté³¹⁰ – R. A. Ferchault de Réaumur,³¹¹ Ch. Bonnet, W. Gould, G. L. Leclerc de Buffon, W. Smellie, P. A. Latreille, É. L. Geoffroy. Myrmekologie se v 18. století začíná rodit, nicméně jako samostatná disciplína konstituována ještě není.

Nejobsáhlejší blok *Devatenácté století* obsahuje kapitoly *Přírodní teologie, Instinkt, nebo intelligence?* a *Závěrem k 19. století*. 18. století sice proměňuje pohledy na živou přírodu včetně sociálního hmyzu, ale metody studia hmyzu zůstávají po první polovinu 19. století stejné. Nesourodé, nesystematické a odpovídající dobové společenské poptávce. Forma popisů mnohých druhů byla často takřka anekdotická. Naturfilozofické řešení zvířecí intelligence zůstávalo nejednotné. Ve druhé polovině 19. století se, kromě nových výzkumných otázek, objevuje i větší množství prací o sociálním hmyzu a začíná „... zrod samostatného oboru myrmekologie...“ (s. 144 anot. publ. 2018).³¹² Badatelé se ve svých

³⁰⁹ ... anglické práce se zabývaly více popisem života královny než života dělnic a uvažovaly, že právě hrdost a láska ke královně jsou pojítkem mravenčí společnosti. Královna tu byla zobrazena zcela ve shodě s anglickou rojalistickou tradicí – jako respektovaná a všemi milovaná vládkyně, která je ovšem mírná a nemá v hnízdě zcela neomezenou moc. Naproti tomu francouzské práce ... tvrdily, že důvodem společenské harmonie jsou láska a úcta dělnic k sobě navzájem. Ke konci osmnáctého století ... se navíc přidala otázka, jak je možné, že se v mravenčích společnostech nedějí revoluce, a to přesto, že jednotliví mravenci si nejsou vždy zcela rovni“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).

³¹⁰ „S diskusí o náboženství a podstatě stvoření souvisí kromě jiného diskuse o podstatě zvířecí „duše“ a existenci či neexistenci zvířecí intelligence“ (s. 75 anot. publ. 2018). Přičemž často to byl „právě společenský hmyz – mravenci nebo včely –, na čem badatelé zakládali své názory k inteligenci zvířat“ (s. 86 tamtéž).

³¹¹ René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757) byl francouzský vědec – entomolog, biolog, zoolog, včelař, ale také meteorolog, fyzik, matematik, filozof či právník a spisovatel. Významně přispívá ke studiu hmyzu. Představil Réaumurovu teplotní stupnici.

³¹² K otcům zakladatelům a průkopníkům myrmekologie bývají řazeni A. H. Forel či W. M. Wheeler. Auguste Henri Forel (1848–1931) byl švýcarský psychiatr a entomolog. Mraveniště chápal jako soubor individuálně smýšlejících jedinců, jejichž úspěch spočívá v socialistickém uspořádání. William Morton Wheeler (1865–1937) byl americký entomolog a myrmekolog. Byl uhranut otrokářstvím u mravenců. Současně zůstal zastáncem eugeniky a společenský hmyz se mu stal vhodnou laboratoří, ve které studoval sociologické teorie, aby je zpětně aplikoval na lidstvo. Báł se nekontrolovanosti mas a za součást úkolu elit považoval eugeniku. Mravenčí kolonii pojímal jako superorganismus a mravence jako jeho orgány, které nemají nárok na individualitu. Na což později navazují obrazy mravenců u A. Huxleyho a H. G. Wellse, se symbolikou nebezpečí

výzkumech specializují a prohlubují badatelský záběr. Uváděny jsou pohledy přírodní teologie, resp. autorů jako W. Kirby či Ch. H. McCook. Nejen v kontextu diskuzí o inteligenci zvířat či jejich instinktech jsou rozebírány myrmekologické úvahy P. Hubera, Ch. Darwina,³¹³ J. Lubbocka, T. Belta, A. H. Forela, E. Wasmanna a W. M. Wheelera.

V souvislosti se společenskými a světonázorovými změnami dochází i k proměnám obrazu mravenců. Před 19. stoletím člověka s mravenci mělo spojoval spíše to, v čem měli mravenci být lepší nežli lidé.³¹⁴ „*Mravenci tak symbolizovali morálku, skromnost společenskou harmonii, zodpovědnost a bohabojnost*“ (s. 236 anot. publ. 2018). V 19. století začínají být vybírány jiné společné prvky chování. Příbuznost byla definována nově skrze otroctví, domestikaci, války či ekonomiku s dělbou práce. Zkoumány byly nedokonalosti společenského uspořádání mravenců a konflikty uvnitř mravenišť.³¹⁵ „... *stejně jako evropská společnost i mravenci se najednou sekularizují, stejně jako Evropané i mravenci válčí, zotročují, dobývají cizí území a přitom jsou geniálními vojenskými strategy, nejudatnějšími bojovníky hmyzí říše – jinými slovy mistři hmyzího imperialismu*“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).

Badatelská pozornost byla věnována promyšlené mravenčí ekonomice. Byly např. objeveny mravenčí druhy chovající „domestikované“ mšice, znovuobjeveni byli mravenci zrnojeři. Taktéž bylo správně interpretováno chování mravenců střihačů, kteří bývali dříve chápáni tak, že nastříhané listy pojídají, a až nyní bylo zjištěno, že ve skutečnosti pěstují houby a jsou tudíž zemědělci. „*I mravenci začali ... být – v pohledu vědců – schopni civilizačních vymožeností a procházeli dokonce stejnou evolucí směrem k civilizaci, tj. od lovců a sběračů až k zemědělství. Proto byli srovnáváni s „primitivními etniky“ ze zámořských kolonií, nad kterými vyčnívali díky své pokročilé ekonomice a kultuře*“ (Lukavec, J.

nemyslní masy. Srov. Huxley, A. (2011): *Konec civilizace*. Praha: Maťa. 200 s. ISBN 978-80-7287-150-6. Dystopie z roku 1932 o krásném novém světě, inspirovaná mravenčím kastovnictvím.

³¹³ Ch. Darwin myrmekologem nebyl, ovšem jeho práce proměňuje i pohled na mravence. Srov. Darwin, Ch. (1923): *O původu druhů*. Brno: Dědictví Havlíčkovo. 76 s. ISBN nemá.

³¹⁴ „... *a ke komu my lidé vzhlížíme, neboť oni jsou stále dokonalými tvory. Zatímco člověk je po svém prvotním hříchu nedokonalý a musí se o svou spásu snažit*“ (s. 236 anot. publ. 2018).

³¹⁵ Švýcarský entomolog Pierre Huber (1777–1840) upozorňoval na boje mravenců, všiml si jejich velké agresivity a nemilosrdnosti, „hádek“ uvnitř kolonie a objevil fenomén otrokářských mravenců.

(2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.literatura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).³¹⁶

Hmyz se stává „i klíčem k debatě o ryze sociálních a politických otázkách“ (s. 239 anot. publ. 2018). Poznatky entomologie byly využívány k politickým diskuzím.³¹⁷ Častá byla analogie mravenců se socialismem a především mravence si bralo za vzor rodící se eugenické hnutí.³¹⁸ S koncem 19. století se objevuje i nový strach spojený s mravenčími koloniemi. Pro většinu zůstávají mravenci jevem pozitivním, ovšem na některé badatele začíná negativně působit mravenčí stádovitost a potlačení individuality. Společenské změny industriální společnosti se zrcadlily taktéž v tom, že začali být zkoumáni i jednotliví mravenci, jejich místo v mravenčí společnosti, konflikty s druhými. Poprvé při experimentech byli značeni jednotlivci v hníždě a sledován jejich individuální život.

Před blokem *Dvacáté století* je zařazena vhodná obrazová příloha s řadou vyobrazení mravenců i jejich výzkumníků. Uvedený oddíl obsahuje kapitoly *Mravenci fašisté*, *Mravenci socialisté*, *Mravenci kapitalisté* a *Závěrem k 20. století*. Ohledně vývoje myrmekologie v první polovině 20. století P. Hampl uvádí, že „v Evropě převládal proud myšlení vycházející z předešlého století“ (s. 241 anot. publ. 2018). O restartu, resp. nové kapitole myrmekologie hovoří až v souvislosti se zvratem v bádání od II. světové války.

Rozpolcenost vidění mraveniště z pozic individualismu na straně jedné a na druhé ve smyslu důkazu možnosti, i přímo nutnosti, existence kolektivistického státu vyústila i ve fašistické a socialistické interpretace mravenců.³¹⁹ Fašisté a nacisté oceňovali absolutní podřízenost královně či vůdci, masovou oddanost i až děsivou strojovitou poslušnost. Mravenci byli navíc vnímáni jako hygienici zbavující přírodu parazitů.³²⁰ Podobně

³¹⁶ Srov. Justoň, Z. (2012): *Ekonomie přírodních národů*. Praha: Dauphin. 600 s. ISBN 978-80-7272-419-2, resp. recenzi Sirůček, P. (2013): Odkud přicházíme? *Marathon*, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591

³¹⁷ „Weidling interpretuje tehdy rostoucí zájem o hmyzí státy i ze strany neentomologů jako politicky motivovaný sporem o dědičnost a determinaci společenských tříd biologicky...“ (s. 239 anot. publ. 2018). Srov. Weidling, P. (1989): *Health, Race, and German Politics between National Unification and Nazism, 1870-1945*. Cambridge: Cambridge University Press. 392 s. ISBN 9780521423977.

³¹⁸ „Symbolem eugeniky inspirované mravenci je ... Forel, jenž na svých myrmekologických studiích založil jak své socialistické myšlenky a plány na vytvoření nadnárodního státu po vzoru mravenčí superkolonie, tak i svou eugenickou vizi a boj proti dědičným nemocem a alkoholismu“ (s. 239 anot. publ. 2018).

³¹⁹ Práce P. Hampla vedle ideologického kontextu výzkumů mravenčího chování neopomíjí ani další motivace badatelů. A. H. Forel pocházel z konzervativní kalvinistické rodiny a měl jako dítě žít v neustálém strachu z hříchu. Ve světě mravenců, který shledával harmonickým, nacházel uklidnění a pomyslný ráj. E. O. Wilson přišel o jedno oko a zbyla mu tak studia hmyzu, který mohl pozorovat i na malou vzdálenost.

³²⁰ „... němečtí badatelé ... na mravencích zdůrazňovali jejich nemilosrdnost, krutost, hrdinství, pevný až vojenský řád mraveniště, kde jsou provinilci tvrdě trestáni...“ (s. 280 anot. publ. 2018). Důraz byl kladen i na sociální parazity a jejich negativní dopady na zdraví celé společnosti.

jako se má dokonalá a efektivní lidská společnost přirozeně zbavovat nepohodlných jedinců, pečovat o své tělo a hubit zárodky nemoci. Nikoli náhodou byli tito myrmekologové stoupenci eugeniky. Po potupě Německa v I. světové válce se dokonalé „společnosti eusociálního hmyzu ... najednou pro mnohé zdály jako skvělý příklad k následování“ (s. 244 anot. publ. 2018). Text uvádí K. L. Eschericha³²¹ a jeho žáky.³²²

„Protipólem k fašistickému mraveništi bylo mraveniště mutualistické a socialistické, kde naopak chyběl jakýkoli vůdce a veškerá síla a život spočíval na bedrech jednotlivých dělníků starajících se o obecné blaho a solidárně pomáhajícím druhým“ (s. 280 anot. publ. 2018). Socialisté vnímali eusociální mravenčí společenství nikoli autoritářsky, nýbrž jako spravedlivá a harmonická. Smyslem každého jedince zde má být blaho jeho společníků. První socialistický výklad mravenců pochází od A. H. Forela, brzy se přidávají další a „vrchol přišel ve 20. století, kdy se někteří badatelů pokusili propojit oficiální komunistickou ideologií se studiem hmyzu“ (s. 252 anot. publ. 2018). Včetně českého evolučního biologa V. J. A. Nováka. P. Hampl rekapituluje názory P. A. Kropotkina, chicagské ekologické školy³²³ a právě V. J. A. Nováka, chápajícího mravence jako ukázkou přírodního socialismu. Novákovi a jeho myrmekologickým úvahám je v knize věnován prostor 6 ½ stránky.³²⁴ I se schématem Novákovy teorie sociogeneze.³²⁵

³²¹ Ikonou německé myrmekologie hitlerovského období byl entomolog a zoolog Karl Leopold Escherich (1871–1951). U mravenců zmiňoval především „některé jejich typicky lidské vlastnosti jako války a taktika bitev, starost o nemocné apod.“ (s. 245 anot. publ. 2018). Do myrmekologie přispívá např. výzkumem škůdců sociálního hmyzu a studiem ekologického významu mravenců ve středoevropském lese.

³²² Včetně německého spisovatele fantastických románů Hannse Heinze Ewerse (1871–1943). Mravence vnímal jako zástupce ryze totalitních společenství. Mravenci si mají být vědomi ceny vlastní rasy a náleží k nim krutost. Neberou zajatce a současně velice dbají na hygienu.

³²³ Míneň práce biologů aplikujících studia sociálního hmyzu na lidskou společnost z katedry zoologie Chicagské univerzity v první polovině 20. století. Skupina byla vedená americkým ekologem a zoologem jménem Warder Clyde Allee (1885–1955). Pozorováním skupin organismů zjistil, že spolupráce je v přírodě prospěšná i nezbytná. Skupinový život organismů vnímal jako „jediný dlouhodobě udržitelný způsob existence, které vede k evolučnímu pokroku a u lidí zajišťuje mír a prosperitu ...“ (s. 255 anot. publ. 2018). Namísto boje o život a neutuchajícího konfliktu uvnitř společnosti i mezi národy Allee zdůrazňoval důležitost kooperace a demokracie. Jeho výzkumy sociálního chování zvířat měly poskytovat důkaz proti biologickému základu války. W. C. Allee věřil, že jeho teorie o socialitě organismů založená na spolupráci mezi jednotlivci dokázala, že válka není přirozeným jevem. Ekology chápal jako „sociální léčitele“, kteří měli být schopni svým výzkumem poskytnout naturalistický základ pro etiku.

³²⁴ Přičemž jsou zcela vynechány „perličky“ z Novákova života a teorie sociogeneze je nastíněna jen letmo.

³²⁵ Vespod figuruje fyzikální rovina vývoje hmoty, nad ní je umístěna chemická rovina vývoje (s fází polymerickou a koacervátovou), ještě výše spočívá biologická rovina vývoje (tedy biologická evoluce). Následují jednotlivá stadia sociogeneze. Poslední fáze evoluce reprezentuje „psychosociální rovinu, ve které jsou nejvyvinutějšími živočichy mravenci a lidové republiky se socialistickým zřízením...“ (s. 263 anot. publ. 2018 – převzato z Novák, V. J. A. (1982): *The Principle of Sociogenesis*. Praha: Academia. 214 s. ISBN nemá).

Hampl tvrdí, že eusocialistický sen zůstal nenaplněn³²⁶ a „současná věda s ním nadále nepočítá, neboť se nakonec prosadila opačná představa o lidském altruismu a vzájemné pomoci“ (s. 281 anot. publ. 2018). Socialistické smýšlení mělo ustupovat v Americe i Evropě a převažovat začala kapitalistická rétorika zisků a ztrát, investic a kapitálu. V biologii se „prosadil model altruismu a eusociality založený na vzájemném konfliktu uvnitř (hmyzího) společenství, na investicích do příbuznosti a kapitálu v podobě genů“ (dtto).³²⁷

Konec II. světové války přináší změny nejenom politické, ale i vědecké.³²⁸ Míněna je věda západní. Ukázkou biologie východní se stala koncepce V. J. A. Nováka. „Západní biologie se vydala opačnou cestou. Ale podobně jako biologie východní viděla v přírodě naplnění komunistického ideálu, západní biologie v ní objevila potvrzení svého ideálu liberálního“ (s. 265 anot. publ. 2018). Mravenci jsou interpretováni coby kapitalisté.

Poválečná myrmekologie pořád zobrazuje mravence coby evolučně úspěšné, agresivní, skvěle organizované atd., přitom se ale stále více zaměřuje na vnitrodruhové boje a konflikty uvnitř hnízda. Tato témata začínají dominovat oboru. Těžiště konfliktu se přesouvá z válek o území, od nadvládu nad jiným národem, do neustálých malých konfliktů uvnitř kolonie. Tyto konflikty zároveň kolonii udržují při životě a umožňují existenci zdánlivé harmonie a altruismu. Sledováno je sobecké chování dělnic, tvoření různých klanů a hierarchií, vzájemná kontrola mezi dělnicemi, chování typu černých pasažérů apod. Bořeny jsou závěry o neutuchající pracovitosti mravenců a tito přestávají být i vzorem vzájemné lásky a obětavosti, neboť pro tuto nemá být v přírodě místo.

³²⁶ K němuž jsou řazeni V. J. A. Novák, Kropotkin, de Chardin a další. Tito spolupráci a vzájemnou lásku mezi členy společenství chápali jako samozřejmě evolučně výhodnou a jako protiklad k agresivnímu a bezúčelnému boji o život. Optimisticky věřili, že budoucí lidská civilizace bude postavena na větší vzájemné pomoci a bude více připomínat eusociální hmyzí společenství. „Jedno měli příznivci tohoto snu o lidské eusocialitě společné – vždy to byli zastánci velké role mutualismu a symbiózy v přírodě oproti obrazu přírody „red in tooth and claw““ (s. 281 anot. publ. 2018). Srov. Murray, M. M. (2008): *Nature Red in Tooth and Claw: Theism and the Problem of Animal Suffering*. Oxford: Oxford University Press. 209 s. ISBN 978-0-19-923727-2.

³²⁷ „Ve světle doby se ... začala ztrácet tradiční mravenčí pracovitost a nahrazovala ji vypočítavost, píle z do-nucení nebo z vidiny budoucího zisku. Mravenčí morálka dávaná za příklad se nyní stala jen důsledkem vnitř-ních pŕetek a epifenomémem vzájemné konkurence. Bratrskou lásku nahradily koalice a klany dělnic soupeřících o vliv a přístup k moci...“ (s. 281 anot. publ. 2018).

³²⁸ „Po válce se začal ustavovat nový jednotný model studia chování – etologie – rozvíjený K. Lorenzem a N. Tinbergenem. Etologii lze chápat jako vyvrcholení přechozích výzkumů ke „zvířecí psychologii“ a dlouhé debaty ohledně inteligence a instinktu u zvířat. Etologická teorie instinktu se pokusila jednou provždy vyřešit staré debaty a argumentovala, že instinkt představuje dědičné vzorce chování spuštěné podněty z okolí“ (s. 242 anot. publ. 2018). Srov. Lorenz, K. Z. (1993): *Základy etologie: Srovnávací výzkum chování*. Praha: Academia. 254 s. ISBN 80-200-0477-7.

Hlavním aktérem poválečné proměny myrmekologie se stává již výše zmiňovaný sociobiolog E. O. Wilson, který má být „*bezesporu největší myrmekologickou autoritou současnosti*“ (s. 266 anot. publ. 2018). Jeho náhled na mravence ovlivňuje nejen poválečné myrmekology, neboť sociobiologie má daleko větší ambice než jen studium hmyzu. Wilsonův pohled na mravence se vyvíjel, nicméně obecně lze konstatovat, že zřetelně odráží dobovou západní společnost. Mravenčí dělnice nejsou altruistické (neboť altruismus nemá být výhodný), jsou pouze vypočítavé, neboť mají kalkulovat své zisky a ztráty, tvořit navzájem si konkurující klany, soupeřit o moc a přístup k prostředkům. Pracovat mají jenom kvůli svým genům, přičemž investují do příbuzných genů jako do svého kapitálu a takto si plní svůj genetický „*americký sen*“. Královna se jeví coby vrchní manažer společnosti, který vše řídí prostřednictvím svých feromonů a chce mít z celého podniku největší zisk. Dělnice a královny o tento zisk soupeří a snaží se jedna druhou co nejvíce obrát ve svůj prospěch. Podle sociobiologie nepanuje v mraveništi žádná vzájemná láska a harmonie, ani vzor vší morálky, ale celý svět má být podřízen genetickému kapitálu. Nejenom svět mravenců, nýbrž všeho živého, včetně člověka.³²⁹ V mraveništi přitom má fungovat přímá demokracie, většina udává tempo a menšina se vždy většině přizpůsobuje. Královna také již není interpretována jako vrchní velitel či centrální plánovač. Rozhodně jsou odmítány socialistické výklady mravenčí harmonie. Pouze svobodná a nikým neřízená kolektivní aktivita má vést ke společnému cíli.³³⁰

Hampl výklad o výzkumech mravenčího chování ve 20. století končí takto: „*Mravenčí kolonie se staly zrcadlem západní poválečné společnosti ...*“³³¹ *Sociobiologie jakožto „sociální neodarwinismus“ současnosti tak tvoří prozatím poslední vlivný obraz člověka založený či spoluvytvořený myrmekologickými úvahami*“ (s. 281 anot. publ. 2018).

³²⁹ „*Mraveniště se tak mění z dokonalé republiky či příkladného kláštera v kapitalistickou společnost nebo ve firmu s managery a podřízenými, s kontrolami loajality, soupeřením klanů a se skrytými flákači...*“ (s. 275 anot. publ. 2018).

³³⁰ Skupinová selekce v poválečné západní myrmekologii ztrácí na oblibě. Apriorní výhodnost spolupráce je považována za naivní „*kropotkinovskou*“ představu. Skupinovou selekci má nahrazovat např. funkční model evoluce altruismu v pojetí britského evolučního biologa Williama Donalda Hamiltona (1936–2000). Hovoří se o Wilsonově, resp. Hamiltonově haplodiploidní teorii eusociality. Altruismus u hmyzu i lidí má mít stejnou příčinu – inkluzivní zdatnost. Představy o altruismu se u E. O. Wilsona vyvíjejí (např. ohledně evoluce altruismu u lidí), přičemž se k představě skupinové selekce částečně navrácí. U lidí se má „*hádat*“ chování sobecké s chováním vzniklým skupinovou selekcí, neboť se obojí – vždy za určitých podmínek – má v lidské společnosti vyplácet. Wilsonův obrat byl ostře kritizován např. R. Dawkinsem.

³³¹ „*... a zároveň spolutvořila teoretické východisko k úvahám o lidské přirozenosti zaleženým na výzkumech Hamiltona a Wilsona*“ (s. 281 anot. publ. 2018).

Poslední blok *Další autoři a populární literatura* připomíná početné další autory, kteří se vyjadřovali k mravencům. Na začátku chronologicky zmiňuje odborníky v jiném oboru entomologie či významné popularizátory myrmekologie, včetně spisovatelů (J. Swammerdam, M. S. Merianová, J. H. C. Fabre,³³² A. Brehm, L. Büchner, A. Espinas, M. Maeterlinck, J. Huxley, H. G. Wells). Následuje kapitola *Česká literatura o mravencích*. První zmínka o mravencích v česky psané populární literatuře je spojována s textem *Ze života hmyzu* entomologa zaměřeného na brouky F. Klapálka.³³³ Obsahuje detailní popis také mravenčího chování. Jako první samostatná práce o mravencích figuruje kniha *Mravenci: Jejich život a práce* od biologa a odborníka na měkkýše B. Kliky.³³⁴

Nepříliš lichotivý obraz mravenců v dobové společnosti ilustruje hra bratří Čapků *Ze života hmyzu*.³³⁵ Alegorické drama, kde mravenci hrají důležitou roli. Jeden z obrazů mravence (ve smyslu stroje, poslouchajícího pouze stát) se pro K. Čapka stává inspirací pro vytvoření umělého člověka – robota. Mraveniště slouží i coby alegorie „na moderní průmyslové a koloniální mocnosti s jejich touhou po ovládnutí co největšího prostoru a co největšího počtu lidí“ (s. 301 anot. publ. 2018). K dílům o hmyzu, do kterých se promítají politika a dobové turbulence náleží též kniha *Bratři mravenci* spisovatele J. Haise-Týneckého.³³⁶ Jde o knihu pro děti, leč s výraznými protiněmeckými narážkami a apelem na sílu malého českého národa. Další jeho mravenčí knihou, plnou metafor, je text *Boj o les*.³³⁷ Politické narážky týkající se mravenců obsahují i populární práce entomologa J. Obenbergera.³³⁸ Jen telegraficky se mihne populární O. Sekora,³³⁹ zevrubněji pak práce

³³² Předchůdce etologie hmyzu Francouz Jean Henri Casimir Fabre (1823–1915) byl „oblíben nejen jako entomolog, ale i jako spisovatel, sám Victor Hugo ho značil za „Homéra hmyzu“ ...“ (s. 290 anot. publ. 2018).

³³³ Srov. Klapálek, F. (1908): *Ze života hmyzu*. Praha: I. L. Kober. 436 s. ISBN nemá.

³³⁴ Srov. Klika, B. (1906): *Mravenci: Jich život a práce*. Praha: V. Šimáček. 135 s. ISBN nemá. Hampl uvádí rok 1909.

³³⁵ Srov. Čapek, J., Čapek, K. (1921): *Ze života hmyzu*. Praha: Ot. Štorch-Marien. 79 s. ISBN nemá. Světová premiéra hry byla v Brně v roce 1922.

³³⁶ Srov. Hais Týnecký, J. (1919): *Bratři mravenci: Pravdivé vypsání mnoha příběhů ze života broučků, motýlů a mravenců*. Praha: Československé podniky tiskařské a vydavatelské. 231 s. ISBN nemá.

³³⁷ Srov. Hais Týnecký, J. (1932): *Boj o les*. Praha: Melantrich. 258 s. ISBN nemá. P. Hampl v závěrečné scéně vyhnání veškerých škůdců z lesa spatřuje vizi odsunu Němců ze Sudet po II. světové válce.

³³⁸ Srov. Obenberger, J. (1940): *Ze života mravenců a všekazů*. Praha: Vesmír. 410 s. ISBN nemá. V původní verzi jsou mravenci přirovnávání k materialistickým komunistům, kteří nemyslí, jsou stádovitě stejní a řízení instinktem. V dalším zkráceném vydání (1949) negativní obraz mravenců přetrvává, ovšem jsou vypuštěny narážky na komunismus (anebo je komunismus nahrazen nacizmem). Srov. též Obenberger, J. (1946): *Zvířátka a lidé*. Praha: Orbis. 358 s. ISBN nemá. Ani tady nejsou mravenci vzorem pro člověka.

³³⁹ S odkazem na text Stehlíková, B., Vařejková, V., Sekora, O. J. (2003): *Ondřej Sekora: Práce všeho druhu*. Praha: Práh. 240 s. ISBN 80-7252-085-7.

myrmekologa J. Sadila.³⁴⁰ P. Hampl připomíná i určitá specifika české myrmekologie.³⁴¹ Opomenut zůstává z našich autorů J. Žďárek.³⁴² Dodejme, že P. Hampl nezmiňuje tuzemské legendární *Broučky*³⁴³ a z cizích knih přeložených do češtiny např. rozsáhlou mravenčí sci-fi trilogii B. Werbera,³⁴⁴ ve které se střídají mravenčí a lidské scény. Za zmínku možná stojí i animovaná fantasy komedie *Mravenec Z* (USA, 1998, 77-83 min.).

Představovanou publikaci uzavírá obsáhlejší *Závěr*. Zopakována je paralela dějin myrmekologie a společenského a vědeckého vývoje. Hamplova studie má ukazovat jak na myrmekologii působily dobové vlivy společenské i intelektuální, a jak zároveň myrmekologie sama ovlivňovala intelektuální proudy.³⁴⁵ P. Hamplovi se naplnění cíle daří, i když možná je vliv myrmekologie a mravenců na člověka trošinku nadsazován (Což ovšem lze u zřejmého fanouška mravenců a myrmekologie pochopit i tolerovat).

Hampl ze široka přemýšlí ohledně antromorfismu, s konstatováním, že tento nelze z lidského vědění vymýtít.³⁴⁶ Hamplova práce se však více nežli antropomorfismem jako takovým „zabývá tím, jak se do studia mravenců promítaly názory na společnost a lidskou

³⁴⁰ Srov. Sadil, J. (1955): *Naši mravenci*. Praha: Orbis 1955. 228 s. ISBN nemá. „Pojednání o různých druzích mravenců a o jejich postavení v zoologickém systému i o ... rozeznávání, anatomii, fyziologii, polymorfismu, metamorfoze, psychologii, životě a vztahu k okolním živočichům a rostlinám. Je věnována pozornost vzniku a zániku mravenišť a dějinám mravenců a myrmekologie. Ke konci připojuje autor klíč k určování našich nejběžnějších mravenců a zmiňuje se o chovu mravenců v umělých hnízdech Kniha je výsledkem autorova dlouholetého studia mravenců“ (<https://www.databazeknih.cz/knihy/nasi-mravenci-148457>).

³⁴¹ „Již od samotných počátků výzkumu mravenců u nás existuje více prací zaměřujících se na myrmekofily než na studium samotných mravenců...“ (s. 307 anot. publ. 2018).

³⁴² Srov. Žďárek, J. (1997): *Proč vosy, včely, čmeláci, mravenci a termity ...? aneb Hmyzí státy*. Praha: Ústav organické chemie a biochemie Akademie věd ČR. 198 s. ISBN 80-902130-7-3, resp. doplněné a rozšířené vydání jako *Hmyzí rodiny a státy*. Praha: Academia 2013. 584 s. ISBN 978-80-200-2225-7. Žďárek rozlišuje několik vývojových stupňů (mravenčí lovci mamutů, Hunové mravenčího světa), přičemž o některých mravenišťích tvrdí, že jsou řízena velmi demokraticky a každý obyvatel jedná dle svobodného rozhodnutí.

³⁴³ Karafiát, J. (1919): *Broučci*. Praha: Alois Hynek. 99 s. ISBN nemá. Pohádku pro děti Karafiát původně vydává anonymně roku 1876. Diskutován bývá její náboženský rozměr i důraz na bezmyšlenkovou poslušnost, která se v reformátorském prostředí (kam teolog a spisovatel Karafiát náležel) vysoce cenila.

³⁴⁴ Srov. Werber, B. (2005): *Mravenci*. Praha: Knižní klub. 320 s. ISBN 80-242-1378-8, *Den mravenců*. Praha: Knižní klub 2006. 504 s. ISBN 80-242-1679-5, *Revoluce mravenců*. Praha: Knižní klub 2007. 702 s. ISBN 978-80-242-1913-4.

³⁴⁵ „Tedy že mravenci sloužili jako přírodní exemplum pro člověka a že lidské pojmy a představy tvořily obraz mravence, který zpětně tvořil obraz člověka“ (s. 309 anot. publ. 2018).

³⁴⁶ J. Lukavec poznamenává: „Antropomorfismu se ale nezabýváme nikdy. Autor ovšem přesněji píše o „spojení antropomorfismu s biomorfismem“. Příroda se totiž podle Hampla „na jedné straně antropomorfizuje, a na druhé straně se člověk svými teoriemi o přírodě biomorfizuje. Na jedné straně vidíme v přírodě jen určité jevy z celé škály, na druhé straně zde hledáme potvrzení svých vlastních světů a pomocí přírody naše vlastní světy legitimizujeme, tedy dáváme jim pomocí obrovské autority přírody platnost a sílu. Zkoumání živého je tak do jisté míry zkoumání sebe sama skrze svět přírody.“ Což Petr Hampl nekritizuje, ale konstatuje a plasticky dokládá. Jde podle něj o jev, který je prostě nutné přijmout a stále si jej uvědomovat“ (Lukavec, J. (2018): *O lidském zkoumání sebe sama skrze svět mravenců*. 25. 3. 2018. <https://www.iliteratura.cz/clanek/39655-hampl-petr-o-mravencich-a-lidech>).

přirozenost ...“ (s. 311 anot. publ. 2018). Obraz zvířete přitom má mít zásadní vliv na utváření obrazu člověka.³⁴⁷ Úvahy se dotýkají i etického naturalismu při extrapolacích myrmekologických zkušeností na lidské poznání. Rekapitulovány jsou hlavní závěry i milníky zkoumání chování mravenců, resp. dějin myrmekologie. Dosavadní historii myrmekologie mají symbolicky uzavírat „současné práce Deborah M. Gordonové, která v mravencích spatřuje počítačové sítě a algoritmy. Mravenci tímto dokončují svou velkou proměnu – od pilných rolníků k počítačovým sítím“ (s. 315 anot. publ. 2018).³⁴⁸

P.S. Na stránkách Ústavu pro výzkum totalitních režimů lze nalézat ledacos. I projekt *Antologie Ideologických textů*. Včetně materiálu *Ferda Mravenec ve službách ideologie*.³⁴⁹ S poučením a hlavně ukázkami textů s možnými otázkami a odpověďmi.³⁵⁰ Zacitujme z řešení textu I. o Ferdobilí: „Jako hlavní hodnota je prezentována práce pro blaho celku. Ferda probouzí ... „soudruhy“ mravence ze spánku, aby se zapojili do budování v rámci pětiletky. Zdůrazněn je ... význam plánu. Když je dobrý plán a kolektiv, může se podařit vše ... Ani přírodní podmínky nepředstavují nepřekročitelnou hranici pro ... budovatelský elán. Heslo je obdobou stalinského „Poručíme větru, dešti!“. Stačí jen využít odpovídající znalosti a sama příroda může být vylepšena. Socialistický člověk je skutečným pánem tvorstva. Příběh se pokouší do světa dětských čtenářů vnést ... klíčové pojmy dobové ideologie, jako jsou pětiletka či plán. V hlubší rovině odráží víru socialistického inženýrství v možné vylepšování přírody. Čtyřklasá pšenice odkazuje na dobová ideologická dogmata sovětské agrobiologie, která v návaznosti na legendárního Mičurina rozvíjel především Lysenko Ferda Mravenec zde funguje jen jako „věšák“ na ideologické sdělení. Jako dobře známá postavička se politicky uvědomělý Ferda může opřít starší a obecně známé příběhy a parazitovat na jejich popularitě ...“ (<https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-ch-textu/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec/>)

³⁴⁷ „... neboť když vidíme zvířata jako sobecké individualisty, tak to znamená, že přirozené je být sobecký individualista. Když přírodu vidíme jako božskou a v zásadě dobrou, tak je přirozené být v zásadě dobrý“ (s. 319 anot. publ.).

³⁴⁸ Srov. Gordonová, D. M. (2010): *Ant Encounters: Interaction Networks and Colony Behavior*. Princeton: Princeton University Press 2010. 184 s. ISBN 978-1-4008-3544-7.

³⁴⁹ Jehož vstupní část je zakončena takto: „Na Sekorových kreslených seriálech, brožurách a knihách z padesátých let lze dobře demonstrovat základní principy této „dětské“ propagandy. Případ Ferdý Mravence dokládá, jak sofistikovaně komunistická moc zneužívala populární a původně zcela apolitickou postavičku, která se již na konci třicátých let pevně zabydlela v dětských představách. Sekorův postoj k ideologickému zneužití jeho díla navíc otevírá zajímavé otázky spojené s etikou umělecké tvorby“ (<https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-ch-textu/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec/>).

³⁵⁰ Srov. <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/antologie/tema8.pdf>.

[ferda-mravenec/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-ukazka-textu-1/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-odpovedi1/](https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-odpovedi1/)).

Mravenci figurují i v odpovědích pro text II.: „Kolektivní společenství mravenců, v němž jsou jednotlivci zcela zaměnitelní a plně podřízeny významu celku, představuje pro ideologii vhodný předobraz socialistické společnosti. Mravenci neúnavně budují své mraveniště, stejně tak by měl socialistický člověk spatřovat smysl svého života především v práci pro celek, jenž přesahuje jeho individuální existenci. Všichni by měli naslouchat výzvě pětiletého plánu a zapojit se do budování. Zůstat stranou je špatné. Postavy broučků, kteří vcházejí do školy práce, naznačují další negativní hodnoty: marnivost, požívačnost, lenost. Na rozdíl od ... vizuálně individualizovaných postav jsou kladní mravenci, kteří se podobají jeden druhému jako vejce vejci ... uniformita představuje pozitivní hodnotu, ani čtenář by ... neměl nijak vybočovat z kolektivu. Není to běžná škola, jakou navštěvují děti, ale škola práce, v níž dochází k převýchově těch, kteří odmítají pracovat pro celek. Ve škole dochází k proměně: všichni budou pilní, svorní a silní – jako mravenci ... Mravenci se jako kolektivní „my“ spojují se slovesy: uděláme, vystavíme, naučíme, přeměníme, přeškolíme aj. Všechna slovesa nesou ethos budování nového světa ... Důraz na kolektiv ... naznačuje, že jednatel se bude muset tomuto tlaku podřídit, bude se muset nechat přeměnit či přeškolit ... Ferda Mravenec se ... liší ... vzhledem. Je tedy nebezpečný individualista, podobně jako broučci, kteří vstupují do školy práce? ... nikoliv. Ferda je předobrazem ... avantgardy dělnické třídy ... samotné strany. Funguje jako agitátor, který probouzí ostatní mravence ze spánku. Obdobnou roli ideologie přisuzovala komunistické straně, která měla mít ... zajištěnu vedoucí společenskou roli“ <https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-ukazka-textu-2/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-odpovedi2/>).

Opomenout nelze ani školení k textu III. „V odlišném historickém kontextu (třeba dnes), může příběh odkazovat na běžný pohádkový střet dobra a zla. Snad může ... zarazit nepřítomnost výrazných hrdinů Ovšem v padesátých letech nemohli čtenáři přehlédnout odkazy na ... ideologický boj mezi socialistickým „táborem míru“ a světovými imperialisty ... otrokáři představují vykořisťovatele, pokojní mravenci vykořisťovaní a ... popisovaná událost odkazuje na revoluci. Pokojní mravenci si uvědomili, že jsou vykořisťováni, a rozhodli se svrhnout nespravedlivé panství otrokářů. Ti se projeví jako parazitující a života neschopná třída, jež je odsouzena na „smetiště dějin“. Společenské zlo ... představují mravenci

otrokáři. Vykořisťují ostatní, parazitují na jejich práci, sami jen zahálí, loupí a nahání strach. Jejich síla je však pouze zdánlivá, je založena ... na onom strachu. Stačí jej překonat, sjednotit se v boji proti zlu ... a jeho zdánlivě neotřesitelné panství se rychle rozpadne ... V lese poté zavládne pokoj a mír, všichni se budou vespolek věnovat práci, zrodí se „nová společnost“. Klíčovou postavou „revoluční scény“ již nemůže být jednotlivec. Revoluci provádí lid. Scénou se valí zástupy mravenců Přidávají se i další obyvatelé hmyzí říše a splývají s davem těch, kteří se rozhodli ... svrhnout panství otrokářů. I Ferda ... splývá s davem. Jejich síla je pouze povrchní. Založená na „falešném vědomí“ ovládaných, že jsou otrokáři neporazitelní, že to tak prostě musí být. Ve skutečnosti jsou ale bázlivi a slabí ... Při prvním střetu se dávají na útěk, bojí se přímého střetnutí s těmi, které .. bezohledně vykořisťovali. Zbrklý útěk otrokářů mohl ... odkazovat na fenomén emigrace po únoru 1948 ... opustili příslušníci kdysi panující buržoazie republiku se stejnou zbabělostí a strachem z odplaty lidu. Ideologie se ... odráží v ... polarizaci světa, který je ... rozdělen na zástupy ... dobrých (chtějí mír a pokoj), a ... zlých Jednotlivec je ... součástí kolektivu – až toto společenství definuje jeho sociální roli“ (<https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-ukazka-textu-3/ondrej-sekora-a-ferda-mravenec-odpovedi3/>).³⁵¹ Ferda s červenou mašlí ani ostatní pracovití mravenci prostě nedají badatelům z Ústrku spát...

³⁵¹ S využitím útržků z publikací O. Sekory: *Kousky mládence Ferdý Mravence*. Praha: Melantrich 1950. 36 s. ISBN nemá, *O zlém brouku bramborouku: O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy v Praze 1950. 12 s. ISBN nemá, *Pohádka o stromech a větru*. 3. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy v Praze 1952. 16 s. ISBN nemá, *Mravenci se nedají*. 2. vydání. Praha: Albatros 1980. 90 s. ISBN nemá.

Novoslověňština

Pavel Sirůček

Merunka, V.: *Novoslovienskij jazyk (Novoslověňský jazyk)*. České Budějovice: Nová Forma 2009. 129 s. ISBN 978-80-87313-51-0.³⁵²

Doc. Ing. Vojtěch Merunka, Ph.D. je programátor a pedagog sféry softwarového inženýrství. Zabývá se objektově orientovaným modelováním systémů, programovacími jazyky a také historií, jazyky a písmi. Na základě staroslověnského jazyka vytvořil umělý slovanský zónový jazyk,³⁵³ s cílem přispět k porozumění a usnadnění komunikace mezi Slovany. Novoslověňský jazyk lze použít jako prostředek domluvy s nositeli současných živých slovanských jazyků anebo coby pomocný jazykový nástroj, jehož znalost usnadňuje rychlé osvojení současných slovanských jazyků. Hnací silou tudíž není dětinský pokus o konstrukci univerzálního celosvětového jazyka,³⁵⁴ nýbrž spíše snaha o hlubší porozumění současným jazykům a obecněji pojatá mezijazyková komunikace.

Titul otevírají slova předmluvy (*Predslovie*): „*Tuta kniga jest moj projekt novoslovienskogo jazyka*“ (s. 5 anot. publ.).³⁵⁵ Vznik novoslověňštiny byl inspirován řadou panslovanských jazyků (Slovio, Glagolica, Slovianski a současná mluvená církevní slovanština,

³⁵² Publikace je volně dostupná na https://www.researchgate.net/profile/Vojtech-Merunka-2/publication/49296696_Novoslovienskij_jazyk/links/570e57f708aecd31ec9a7773/Novoslovienskij-jazyk.pdf. Ke knize taktéž náleží stránky www.neoslavonic.org.

³⁵³ Využívá toho, co mají dnešní slovanské jazyky společného (na rozdíl např. od Esperanta).

³⁵⁴ Autor upozorňuje: „*Nelze reálně očekávat, že by se tento umělý novoslověňský jazyk stal dalším slovanským esperantem nebo že by se nějak masově používal ke komunikaci*“ (s. 17 anot. publ.). Leč svůj význam má.

³⁵⁵ „*Novoslověňský jazyk je pokusem o vytvoření umělého univerzálního slovanského jazyka na základě historicky doložených fází vývoje slovanských jazyků ... Název ... pochází z označení velkomoravských Slovanů z 9. století, jak bylo jimi samotnými zaznamenáno v původních pramenech (Slovieni)*“ (s. 15 anot. publ.).

vycházející z původního živého staroslověnského jazyka, s několika dialekty).³⁵⁶ Přehlížená není ani ruština jako nejpočetnější slovanského jazyka.³⁵⁷

Těžištěm knihy je logicky zpracovaný a promyšlený popis systému novoslověnského jazyka.³⁵⁸ „Novoslověnština byla vytvořena jako experimentální jazyk, který by se měl velmi podobat živým jazykům a který by mohl sloužit k následujícím účelům: K porozumění staroslověnštině a dnešní církevní slovanštině na konverzační úrovni ... k porozumění textům ve středověkých slovanských jazycích z období těsně po rozpadu slovanské jazykové jednoty (např. stará ruština nebo staročeština) ... k porozumění mezi dnešními Slovany navzájem (podobně jako Slovio a především Glagolica a Slovianski) a také ... k základní konverzaci cizinců se Slovany bez nutnosti se učit jednotlivé konkrétní slovanské jazyky (podobně jako jiné umělé panslovanské jazyky)“ (s. 15-16 anot. publ.).

Podle autora má novoslověnština být i zajímavým experimentem alternativní historie.³⁵⁹ Reagovat současně má na trendy migrace obyvatel. Se zmíněným souvisí její možné využití jako pomocného jazykového nástroje (jehož znalost usnadňuje rychlé osvojení si slovanských jazyků receptivní metodou), jako univerzálního společného jazyka napodobujícího kulturně historickou realitu (např. v experimentální archeologii), jako prakticky použitelný jazyk pro domluvu na úrovni základní konverzace (např. s mnohonárodnostní slovanskou komunitou Pravoslavné církve), jakožto doplněk k výuce vlastivědy či jako praktická pomůcka k demonstraci příbuznosti slovanských jazyků.³⁶⁰

Hlavním kandidátem na novoslověnské písmo má být latinka v různých variantách diakritiky nebo spřežek. Hlaholice (odvozená z její chorvatské verze) má být s ohledem

³⁵⁶ „Novoslověnštinu lze považovat za velmi blízký dialekt staroslověnštiny a dialektů dodnes používané církevní slovanštiny“ (s. 18 anot. publ.).

³⁵⁷ „Ruština sice plynule navazuje na zjednodušenou staroslověnštinu, ale na druhou stranu obsahuje celou řadu jevů, které komplikují její použití jako „univerzálního slovanského mezijazyka““ (s. 16 anot. publ.).

³⁵⁸ „Univerzální jazyk musí mít především logickou stavbu, jasná, srozumitelná ale morfologicky bohatá pravidla a co nejméně výjimek a idiomů a umělých novotvarů“ (s. 15 anot. publ.). „Univerzální jazyk by ani neměl být příliš zkratkovitý a naopak by měl z důvodu lepší srozumitelnosti upřednostňovat slova v plnějších tvarech“ (tamtéž). Umělý jazyk by měl být i jednoduchý, nicméně podle V. Merunky „použitelnost jazyka ... nespočívá pouze v maximálním zjednodušení“ (dtto), které např. u Esperanta působí až komickým dojmem.

³⁵⁹ „Nebýt protislovanských aktivit některých protagonistů bavorské církve (především nitranského Wichinga), invaze Maďarů do střední Evropy a následného rozpadu kontaktů mezi moravským (později českým) a bulharským, srbským a kyjevským (později ruským) státem, mohla by se historie vyvíjet jinak. Možná by tak došlo k podobnému jevu, který známe z arabského světa: Po rozpadu jazykové jednoty v průběhu středověku došlo v moderní době k celoarabskému národnímu obrození a došlo k ustanovení moderní spisovné arabštiny na základě jazyka Koránu. Tento umělý jazyk, kterým se sice živě nemluví v žádné arabské zemi, je uznávaným standardem pro vzájemnou komunikaci Arabů a pro styk arabských národů s cizinci“ (s. 16 anot. publ.).

³⁶⁰ „Například dnešní mladý Čech a Bulhar si jen obtížně rozumí, ale novoslověnština je pro oba dva mnohem srozumitelnější“ (s. 19 anot. publ.).

na nesrozumitelnost použitelná pouze pro účely dekorativní. „*Nejen z úcty k historii je také vhodným písmem novoslověnská Cyrilice*“ (s. 19 anot. publ.). „*Zajímavou možností je ještě použití současného řeckého písma*“ (tamtéž). Tudíž: „*Novoslovienskij jazyk se može pisati latinskoj, grečskoj, kyrillskoj ili glagolskoj abecedoj*“ (s. 21 anot. publ.).

Vlastní text je sepsán jasně, srozumitelně, přičemž V. Merunka rozhodně neplýtvá slovy. Obsah sestává z devíti kapitol. Knihu otevírá kapitola 1 *Motivacia*.³⁶¹ Následují kapitola 2 *Novoslovienska abeceda*, kapitola 3 *Orthografia i fonetika*,³⁶² stěžejní kapitola 4 *Grammatika*,³⁶³ kapitola 5 *Texty po novoslovienskem jazyku*,³⁶⁴ kapitola 6 *Appendix – Vybrani tablicy v legkoj latinskoj orthografii*.³⁶⁵ Pozornosti zřejmě neujde kapitola 7 *Novosloviensko-češskij slovníček*.³⁶⁶ Práci uzavírají kapitoly 8 *Literatura* a 9 *Index*.

Poděkování oprávněně náleží všem, kteří se zasloužili o vznik, rozvoj a uchování slovanského jazyka a slovanské kultury. Nezapomínejme, že Slované čelili genocidě.³⁶⁷ Zhruba polovina slovanských národů se dnes nalézá v prostoru Evropské unie, s fatálním nebezpečím rozplynutí se i hrozbou odnárodnění ve zhoubném duchu tzv. evropanství. Chceme následovat osud např. Lužických Srbů? Pokud nikoli, musíme proto i něco aktivně dělat. Rozhodně přitom nemusíme souhlasit s „*euroslavistickou*“ interpretací Merunkova konstruktů,³⁶⁸ které nahrává i záměrně pejorativní nádech mezislovanštiny zaznívající ve filmovém snímku – protislovansky zaměřeném – z roku 2019 *Nabarvené ptáče*.³⁶⁹

³⁶¹ S částmi *Zašto novoslovienskij a ne russkij?*, *S'vremena realna upotreba*, *Srovnanie staroslovienskogo i c'rkvenoslovienskogo jazyka s novoslovienskim*, *Novoslovienskij jazyk i jazyky Glagolica i Slovianski*, *Novoslovienskij jazyk i s'vremeni slovienski jazyky*, *Latinska, glagolska, kyrillska i grečka abeceda*, *Blagodarieni*.

³⁶² S paragrafy *Megki i tvrdi s'glasni*, *Samoglasni i jotacia v gramatiki*, *Problema e, ie i problema ie, jať a Dvie orthografie*, přičemž poslední je ještě rozčleněn.

³⁶³ Obsahující dále členěné subkapitoly *Suštestveni imena*, *Miestoimena*, *Prilagatielni imena*, *Čisla*, *Glagoly*, *Narečia*, *Pred'logy*, *S'jednienia*, *Časticy*, *Meždumetia*, *Morfologia*, *Slovnij red*, *Proste iz'rečenie*, *Rozvite iz'rečie*.

³⁶⁴ S pasážemi *Otče naš*, *O pismenech*, *Pismo Rastislava cesaru Michailu*, *Slovieni na svietie*, *Slovieni na svietie – v grečskoj abecedie*, *Kyjevski listy*, *Molitva svatega Efrema*, resp. *Proslovia i citáty*.

³⁶⁵ S dále členěnými subkapitolami *Suštestveni imena*, *Miestoimena*, *Čisla*, *Glagoly*.

³⁶⁶ K němuž lze dodat: „*Vzhledem k podobnosti projektu novoslověnsčiny a jazyků Glagolica (www.matica.org) a Slovianski, navrhuji pro všechny jazyky používat stejný slovník. Novoslověnsčina bude mít pouze svůj základní vokabulář odvozený z klasické staroslověnsčiny a církevní slovanštiny, ale všechna slova týkající se moderního života budou shodná se Slovianski, případně Glagolicí*“ (s. 19 anot. publ.).

³⁶⁷ Srov. Milošević, Z., Lazarevičová, D. (eds.) (2025): *ГЕНОЦИД славянских народов в XX веке: Сборник научных материалов международной научной конференции проведенной 26 и 27 мая 2025 г. В Институте политических исследований, Белград*. Bělehrad: Donat graf. ISBN 978-86-7419-419-5. Český překlad se připravuje.

³⁶⁸ Tzv. „*euroslavismus*“ prezentuje jeden z posudků recenzované práce. Podle J. Kotlana měl V. Merunka pootevřít dveře procesům šťastného spočinutí slovanských národů v lůně „*Čtvrté říše*“ (tj. EU). Spočinutím údajně objektivně nutném, plnohodnotném a především osvobozujícím od rusofilního panslovanství.

³⁶⁹ Režisér V. Marhoul využil projekt V. Merunky. V souladu se záměrem autora kontroverzní předlohy (J. Kosiński) nezasadil místo děje do konkrétní země. V knize samotné jde především o vyznění protipolské.

Merunkův projekt za pozornost stojí. V neposlední řadě i coby další linie obrany před angličtinou, resp. cílenou likvidací našeho slovanského jazyka. Před kterou nesmíme kapitulovat. Vrací se totiž jistá obdoba rozdělení na Čechy a Böhmen z časů B. Bolzana.³⁷⁰ Dnes v podobě Čechů, hrdě česky mluvících i česky tvořících, a Eurobémáků. Český jazyk je nutné bránit nikoli (zatím ještě) před němčinou, nýbrž před brutálním nápoem cizorodé angličtiny. V době předobrozenecké měla punc jazyka vrchnosti a panstva němčina. Čeština měla být dobrá pouze pro kočí a služby. Postmoderně bývá na češtinu – z pozic domnělé intelektuální převahy kosmopolitní velkoměstské Kavárny – nahlíženo jako na jazyk provinční, zaostalé, nevzdělané, tradicionalistické, venkovské Hospody.

Liberální tzv. „*lepšolidé*“ se okázale honosí angličtinou, přičemž se tragikomicky stydí za svůj původ, za svůj národ i za český jazyk. Ohánějí se údajnou zanedbatelností české (a moravské) kultury zajaté malým jazykem. S havloidními postesky nad českým provincialismem a středoevropskou bezvýznamností.³⁷¹ V obecnější poloze bývá Slovanům (kromě Rusů) podsouván komplex méněcennosti ve vztahu k historii či sousedům. S čímž souvisí podsouvání toho, že Slované jsou plni předsudků a Slovany jsou prý pouze z nostalgie a ze vzdoru. Slovanská Evropa má být – podle evropských notiček – ta horší a periferní. Přičemž Slované nebyli u toho, když se Evropa (dnes míněna EU) vytvářela.

Psát a mluvit česky má v postmoderní, globalizované a multikulturní době být hanba. Má jít o znak malosti, zápecnického provincialismu, nepochopení nové reality. O projev primitivismu, nevzdělanosti a omezenosti. Samozvaní „*hodnotově-morální majáci*“ přidají populismus, nacionalismus, nenávisť k menšinám a celé planetě. Kdo se českého jazyka zastává, má být rasista, xenofob, homofob, zlý člověk a nepřítel pokroku. Pod pláštěm světovosti jsou liberálům trnem v oku i vědecké časopisy ještě vycházející česky. Vědecké časopisy by ale neměly sloužit pouze a jen scientometrické hysterii, nýbrž by měly též kultivovat a inovovat českou odbornou terminologii (Což čeští obrozenci 19. století ostatně velice dobře věděli a věnovali nemálo úsilí vzniku vědeckých tiskovin v češtině). Terminologii zdaleka nejenom např. ekonomickou.³⁷² Globální dominance

³⁷⁰ Srov. Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4.

³⁷¹ Přičemž často jde – parafrázujeme českého klasika – o „*záporné nuly, pošťkávající okresním formátem*“.

³⁷² Převodem na angličtinu byl zničen vědecký časopis *Acta Oeconomica Pragensia* (čítající 27 ročníků). O výsledcích přechodu na výhradně anglickou mutaci (včetně orientace na témata prý zajímavější cizinu) vědeckého časopisu *Politická ekonomie* (s tradicí úctyhodných 73 ročníků) se každý může přesvědčit sám. Zlikvidována byla podoba tištěná, přičemž vadí i prý „*komunistický*“ název časopisu. Mantrou pošahaných scientometrických vykuků zůstává, že našinec píšící do *Politické ekonomie* prý kazí prestiž české vědy...

angličtiny ve vědě má i své výhody, nicméně četná úskalí a problémy jsou obvykle zcela opomíjeny a přehlíženy. Včetně toho, že angličtina může zkreslovat samotný stav poznání.

Navýsost varovná zůstávají Bolzanova kritická slova z první poloviny 19. století o tom, že je „*k neuvěření, že učení vlastnímu jazyku se věnuje tak málo péle, ba že se jím mnozí stydí mluvit*“.³⁷³ Plně dnes platí, že: „*Pro tuto pošetilost námi cizinci pohrdají...*“.³⁷⁴ I to, že: „*Zvláště ti, kteří přijdou jako představení do styku s českým obyvatelstvem, měli by pokládat za svou nejsvětější povinnost ovládat dokonale český jazyk...*“.³⁷⁵

Současný útok angličtiny je srovnatelný s náporom němčiny v předobrozenecké době. Ohrožení je ovšem možná ještě fatálnější. Čeština totiž není vážně ohrožována pouze zvenčí, nýbrž i zevnitř. Samotnými uživateli, kteří se jí vzdávají nejen pod tlakem a z existenčních důvodů, ale často aktivně a zcela dobrovolně. Otrocky poklonkují angličtině a na mluvící svou mateřštinou elitářsky nahlízejí povýšeně. Mluvit anglicky totiž má být nejenom projevem vstřícnosti vůči cizincům, ale především signálem k české společnosti ohledně vůle a údajné nutnosti hovořit anglicky. Připomeňme dále prznění českého jazyka anglismy, nejapně trapné nepřechylování ženských příjmení domácích i cizích či obyčejné neumětelství v médiích, zaštiťované i snahou o údajnou zpravodajskou autenticitu.

Na mimořádné aktuálnosti proto nabývá důsledná obrana českého jazyka, včetně jeho adekvátního ústavního zakotvení. Další dimenze soudobého boje za udržení češtiny je spojena s budováním informační infrastruktury světa umělé inteligence. Včetně jazykových modelů pro implementaci umělé inteligence (AI), v nichž v drtivé většině převažují tréninková data v angličtině. Bez dostatku dat v modelech začíná jazyk ve světě AI vymírat. Proto i tady je naprosto nezbytná adekvátní podpora národního státu. Která by se měla týkat např. i systémů převádějících psaný text do přirozené řeči.

Bojujme za ústavní právo na český jazyk nejenom v úředním styku, nýbrž i v životě a světě vědeckém, kulturním, pivním, gastronomickém aj. Obdobě jako za ústavní právo na nedigitální existenci (a nedigitální komunikaci nejen se státem) a platby v hotovosti.

³⁷³ Seidlerová, I. (1963): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 95. ISBN nemá.

³⁷⁴ Seidlerová, I. (1963): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 95-96. ISBN nemá (s odkazem na Bolzanovu exhortu z roku 1816).

³⁷⁵ Seidlerová, I. (1963): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 96. ISBN nemá (s odkazem na Bolzano, B. (1853): *Über die Standeswahl: Ein Vademecum für austretende Obergymnasisten*. Praha: Friedrich Rohlíček. ISBN nemá).

Diskuze SČA

jaro-léto 2025³⁷⁶

*V období jaro-léto 2025 proběhly na zasedáních Redakčního kruhu SČA tři kritické diskuze. 28. dubna 2025 na téma **Geopolitické a ekonomické proměny po comebacku D. J. Trumpa**, 26. května 2025 nazvaná **Tendence předvolebních průzkumů** a 30. června 2025 věnovaná **Zabezpečení míru a válečným konfliktům v minulosti i současnosti**.*

Geopolitické a ekonomické proměny spojené s americkou přestavbou

Vstupní slovo přednesl politolog doc. PhDr. V. Prorok, CSc. Pro pochopení kroků a politiky Trumpa zdůraznil nutnost zasazení do historického kontextu, včetně vývoje v Evropě i u nás. Rokem 1989 vstupujeme do nové epochy globálního kapitalismu.³⁷⁷ Příslušnými aktéry jsou prosazovány projekty-scénáře. Ke globálním patří koncepce Velkého resetu (K. M. Schwab, EU), která přes Green Deal vede k deindustrializaci a depopulaci. Tento scénář aplikovaný v Evropě způsobuje ztrátu její konkurenceschopnosti. Druhý globální scénář je spojen s transnacionálními korporacemi (TNK) a politikou Washingtonského konsenzu, předpokládajícího likvidaci národních států a předání rozhodovacích kompetencí „osvícené“ nadnárodní a s pravděpodobně neofeudální elitě. Třetí je spojen s udržení hegemonie Západu v čele s USA, který vede k nárůstu konfliktů s Čínou,

³⁷⁶ Za Redakční kruh SČA zpracoval Pavel Sirůček.

³⁷⁷ Srov. Prorok, V. (2025): Konkurenti a spojenci levice v nové epoše. *! argument*, 21. 5. 2025. ISSN 2570-6934. <https://casopisargument.cz/63804>. Včetně rozboru a reakce R. Valenčíka, v několika pokračováních, počínaje 17. 6. 2025 na <https://radimvalencik.pise.cz/12261-vize-jakou-potrebuujeme-1279.html>.

Ruskem a dalšími státy nespokojenými s dominancí Západu. Alternativou globálním scénářům s jednou hegemonní silou je být multipolární svět a vznik více center vlivu, představovaných velkými státy – USA, Čína, Rusko, Indie, Brazílie, možná i Británie a Turecko.

Depp State („hlubinný stát“) v první fázi představoval propojení zájmu finanční oligarchie, fondů a TNK, coby nositelů globalizace, se státem (USA, EU) a jeho institucemi. S posílením pozice nositelů globalizace došlo k oddělení „hlubinné moci“ od státu, kdy část establishmentu začala realizovat zájmy často neformálních struktur hlubinné moci na úkor stability národních států. Po roce 2000 začíná Depp State žít na úkor USA. Z čehož vyrůstá fenomén Trump coby reprezentant národní americké průmyslové buržoazie i části světové buržoazie finanční. Otázkou zůstávají možnosti reindustrializace USA, které dnes jdou – v obhajobě amerických národních zájmů – proti všem. Otevřený zůstává i výsledek boje Trumpa s FEDem (nahrazujícím v USA centrální banku). Trump usiluje o audit FEDu, včetně prověření, zda se v trezorech Fort Knox skutečně nalézá zlato.

Žijeme v přechodné epoše, kdy se vytvářejí základy postkapitalistické civilizace. Katalyzátorem změn se stala válka na Ukrajině, která měla oslabit Rusko, které s Čínou představují překážku globálním projektům a udržení unipolárního modelu mezinárodních vztahů. Konflikt se ale vyvíjí jinak, než byla očekávání globalistů. Část globální elity tak byla donucena přehodnotit scénář a akceptovat návrhy Trumpa, který byl zvolen nejen s podporou americké národní a průmyslové buržoazie, ale i části globální elity, obávající se ztráty svých investic na Ukrajině při její porážce. Odtud dvojakost politiky Trumpa – z jedné strany nemá zájem na pokračování konfliktu, neboť USA vynakládají zdroje, které potřebují pro reindustrializaci a soupeření s Čínou, ze strany druhé musí garantovat sponzorům, že neprijdou o investice a získají přístup k ukrajinským surovinám.

Opakovaně zaznělo varování před chaosem současného světa, který se nachází ve stavu vysoké dynamiky a neurčitosti.³⁷⁸ Eskalování konfliktů vytváří riziko třetí světové války. Navyšování vojenských výdajů může sice zvýšit obrat ve vojenském průmyslu, je však otázkou, do jaké míry i v ČR, nicméně vzhledem k rostoucímu státnímu dluhu zmíněné navýšení bude znamenat buď růst zadlužení, nebo snížení sociálních výdajů. Levice by v současnosti měla bojovat za udržení národního státu a demokracie. Přičemž úspěšná levicová strana musí v podmínkách narůstajícího chaosu a rizik být radikální, tj. musí jít

³⁷⁸ Srov. Prorok, V. (2025): Vstříc chaosu? Politika a realie současného světa. *! argument*, 19. 3. 2025. ISSN 2570-6934. <https://casopisargument.cz/62639>.

na kořen věci, a nabízet reálná řešení, nejen populistická hesla.³⁷⁹ Přitom být aktivně připravena na otevření „okna příležitosti“ v kontextu aplikací nových technologií.

Na ekonomické aspekty cílil politický ekonom prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D. Referát rámovala otázka: „*Máme se bát Trumpa anebo dystopií eurokratů?*“.³⁸⁰ Poukázal na Trumpovu politiku kreativní destrukce globálního liberálního Deep State i konec neoliberálního modelu globalizace. S čímž souvisí hysterie deep establishmentu, jeho mediálních hlásných trub i liberálních lokajů. Symbolickým se stal odchod projektanta Velkého resetu K. M. Schwaba z předsednictví World Economic Forum i smrt pokrokařského papeže Františka coby naivního propagátora inkluzivního kapitalismu. Zdůrazněno bylo, že D. J. Trump opravdu někdy ignoruje poučky ekonomie – ovšem ekonomie liberální, která není jediná ani všespasitelná. Konec neoliberálních dogmat lze ilustrovat na hroucení mantry volného obchodu. Moralistní ztotožňování cel s mýtickým „Zlem“ a ekonomickým bludem³⁸¹ je propagandou globalistů, přičemž panikou trpí hlavně spekulanti. Cla – mimo jiné – tlačí na lokální soběstačnost, na obnovu reálné ekonomiky i na léčbu prací zadlužených konzumentů zpovynaných globálními řetězci, kteří za sebe nechávají pracovat migranty. Oživeny jsou protekcionistické ideje neomerkantilismu či inspirace teorie výchovného protekcinismu a národní politiky ekonomie F. D. Lista anebo H. Ch. Careyho.

Zmíněn byl Trumpův pokus o Brettonwoodský systém 3, zaměřený především proti Číně. Přičemž cla nejsou válkou mezi USA a Čínou (tato spíše probíhá v oblasti technologií), cílem je rozpad globální ekonomiky na národní a regionální bloky s rehabilitací národních zájmů v politice (i ekonomice). Přičemž národní zájmy jsou v přímém protikladu s neoliberálním modelem globalizace. USA usilují o narovnání pro ně nevýhodného celního systému, s podepřením nejen silou vojenskou, ale i strategickými surovinami a kryptoměnami. Patrné jsou snahy skoncovat s trvalým nadhodnocením dolaru, s cílem snížit deficit obchodu. Trumpova politika usiluje o obnova průmyslu v USA a obchodní ochranu, usiluje nalákat producenty vyrábět v USA a tím zvýšit zaměstnanost.

³⁷⁹ Srov. Prorok, V. (2025): Jen hesla nestačí. Jaká je aktuální situace a jaké jsou perspektivy levice? ! *argument*, 26. 3. 2025. ISSN 2570-6934. <https://casopisargument.cz/62736>.

³⁸⁰ Prezentace k vystoupení (včetně odkazů na prameny) je volně dostupná na stránkách Institutu české levice, resp. knihovny – https://institutcl.cz/blog/2025/04/30/zmeny/#google_vignette.

³⁸¹ I u nás se objevila řada výkřiků typu „*mezi ekonomy není jediný, který by byl schopen cla hájit*“. Danuše tragikomicky volá: „*My ekonomové se Trumpovi smějeme*“ (*Parlamentní listy*, 8. 4. 2025. ISSN 1213-5828. <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Nerudova-My-ekonomove-se-Trumpovi-smejeme-772088>). Cla jsou běžným opatřením. Liberálům – s jejich údajně jedinou pravdou – ale nejdou pod vousy.

D. J. Trump moc dobře ví, že co dává zemi sílu, je průmysl. Reálný průmysl, nikoli evropské zelené (a digitální) bublifuky 4.0 a 5.0, které ve skutečnosti vedou k deindustrializaci. Do USA se musí vrátit výrobní kapacity. Trump se snaží, aby rostly i mzdy pracujících. Se snem v podobě Ameriky, kde rodina vyžije z jednoho platu. Trumpův národně konzervativní přístup usiluje o systém (hospodářský, obchodní i finanční), který reprezentuje zájmy i amerických lidí práce. Normálních lidí práce. Nikoli jen spekulantů, neziskových vyžírků a liberálních pijavic přisátých na penězovody státní i soukromé. Za problém již nejsou označovány pouze vysoké státní výdaje, nýbrž spíše nízké státní příjmy. Trump přitom trvá na ořezání financování parazitům a škůdcům (včetně lidskoprávních, genderových, inkluzivních aj.). Trump bojuje proti toxické woke ideologii fašizujícího liberalismu i přezkoumáváním financování projektů a grantů zaměřených na gender, inkluzi, rozmanitost etc. Úderky v médiích a na univerzitách spustili kvikot, že jde o útok na vědecké bádání a akademické svobody. Přitom jejich „bádání“ nikdo nezakazuje, ale nechť si pokrokářský aktivismus provozují za své. Nikoli z veřejných prostředků.³⁸² Za pozornost stojí i Trumpův nápad, že převede státní prostředky pro univerzity na podporu tzv. trade school. Někdo (užitečně) totiž pracovat musí. Tzv. elitní absolvent Břečťanové ligy (ale ani AI) nikomu pojistky neopraví ani WC mísu či sifón nevymění.³⁸³

USA dále již nechtějí plnit rozpočet jen tisknutím dolarů. Tlačí na snížení inflace a normalizaci deficitu. Zpomalení zadlužování může být spouštěčem recese, která zažene inflaci, povede k nižším výnosům i levnějšímu refinancování dluhu. Případnou krizí (jejíž předzvěstí může být aktuální vývoj cen akcií) bude postižena nejvíce nemocná Evropa. Politika Trumpa přináší kontrarevoluci normálnosti a zdravého rozumu. Jde o vzpouru ne-liberálů (heterogenní aliance nespokojených) proti alianci bankéřů, spekulantů, neziškovkářů, státní byrokracie a profesionálních intelektuálů zejména nové tzv. levice (vládnoucí od 80. let). S liniemi konfliktu: domácí kapitál vs. globální kapitál, výrobní firmy vs. finanční sektor, vlastníci vs. manažerská vrstva. Lze hovořit o vzpouře či přímo revoluci proti manažersko-intelektuálské vrstvě ovládající globální finanční kapitál. S čímž souvisí i trend globalizace v podobě komodifikace místo přestřelené financializace.

³⁸² Věřme, že závany normálnosti dorazí do Evropy a i k nám. A někdo udělá pořádek i ohledně financování vysokých škol. Včetně vyčištění Augiášova chléva s likvidační mafii scientometrických, grantových, citačních.

³⁸³ Srov. Valenčík, R. (2025): *Nové volební téma: Krize veřejných univerzit/ 1* (a následná pokračování). 25. 5. 2025. <https://radimvalencik.pise.cz/12230-nove-volebni-tema-krize-verejnych-univerzit-1.html>.

Bez ohledu na to, jak líbivé jsou fráze a hesla na transparentech o svobodě či demokracii, skutečným cílem liberalismu bylo a je nastolení a obrana diktatury globálního kapitálu se západní centrálou, doprovázené všeobjímajícím nátlakem vůči zbytku světa. Historie liberalismu – coby militantní ideologie velkého byznysu – vypovídá o stěžejním úkolu liberalismu bořit všechno, co brání akumulaci západního kapitálu. Tato ideologie však „přestřelila“, resp. vyčerpala se a obrátila proti samotnému kapitalistickému systému spočívajícím stále na soukromém vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků.

Trumpova politika je nevyzpytatelná, ale přitom racionální. Přestřelení požadavků slouží coby tvrdá vyjednávací taktika. Politika Trumpa není příčinou, nýbrž důsledkem (dystopií hypertrofovaného pseudoliberalismu – woke hnutí, klimatického náboženství a dalších fantasmagorií proti člověku, přírodě a civilizaci). D. J. Trump není odpovědný za zdecimování EU (ekonomické i morální), nýbrž liberální Evropa sama. Její establishment si údajnou hrozbu Ruskem nedá vzít ani Amerikou. Podléhá nebezpečné „*khaki psychóze*“. Pozitivní vize Evropy přitom zastupují dystopické projekty vedoucí ke zkáze a zmaru.

Diskutován byl vývoj bubliny tzv. čtvrté průmyslové revoluce (4.0 či dnes již 5.0), včetně její etapizace. V podobě etapy technologicky iluzorní (cca 2013-18), zelené (cca 2018-20), koronavirové (cca 2020-22), moralistně válečné (cca 2022-24) a zbrojně válečné (cca 2025-?). Namísto propagovaného digitálního a zeleného průmyslu 5.0 však dochází k deindustrializaci Německa. Destabilizovaného a tzv. multikulturního Německa, které „*to nezvládlo*“, a tím i ČR nalézající se v koloniálním postavení. S připomenutím, že projekty 4.0, 5.0 a dystopie jako Velký reset, inkluzivní kapitalismus, „*Zelené úděly*“ jsou (staro)novými podobami teorií transformace kapitalismu (v liberálním duchu pokusů o nový světový řád). V současnosti se jistým způsobem naplnily predikce teorií konvergence, ovšem v opačném gardu. Vznikl bastard, který si z kapitalismu a socialismu nevzal to nejlepší – jak se dříve optimisticky předpokládalo – nýbrž spíše to nejhorší.

Politika Trumpa odhaluje slabá místa EU i ČR. EU již není pro hlavní světové hráče relevantní partner, stala se nefunkčním molochem řízeným nevolenými eurobyrokraty, které v domácích zemích neuspěly.³⁸⁴ Zjevná je nemožnost současně financovat sociální

³⁸⁴ V jistém smyslu byl dovršen osmašedesátkový odkaz, resp. onen avizovaný „*dlouhý pochod institucemi*“. Právě osmašedesátníci, na prahu své fyzické smrti, dovedli na samotný okraj totální zkázy i celou Evropu.

stát, Green Deal a zbrojit. Zadlužení EU najednou nevadí. Zbrojením končí evropský sociální stát. Tragikomické jsou interpretace zbrojení jako bezuhlíkového, cirkulárního.³⁸⁵

Trumpova přestavba naráží na mnoho překážek. Jistě nepůjde snadno. Srovnání s gorbačovskou perestrojkou (vedoucí k destrukci celého socialistického bloku) sice pokulhává, leč nacházet jisté podobnosti lze. Trump se nejprve zbavuje příživníků, stahuje se domů, ořezává náklady, obchodní deficit spotřebního zboží vyrovnává prodejem ropy a plynu. Perestrojka z Východu nakonec dorazila i k nám. U té Západní to nastane také.

Ohledně poučení a historických výzev pro ČR se životní nutností stává formulace národních zájmů a české cesty od liberalismu (včetně idejí Podunajské spolupráce), s co nejrychlejším opuštěním sebevražedného Green Dealu. Nesmíme se přitom nechat zatáhnout do koalice „ochotných“ (tj. všehoschopných, včetně eskalace napětí a válečné psychózy až do jaderného konce Evropy, která se nebezpečně ukrajinizuje). Důraz musí být kladen na maximální soběstačnost, na národní konkurenceschopnost a národní bezpečnost – s klíčovým postavením energetiky (s důrazem na jádro i uhlí). Snění o alternativních zdrojích a bizarní plány nezřídka nejen odporují zdravému rozumu, nýbrž popírají i základní fyzikální zákony. Větrníky, slunečníky ani měsíčníky atp. nás nespasí, právě naopak. Tragickým scénářem je, že: „*Němcům se rozsvítí, teprve až jim zhasnou*“.

Trendy a poučení z předvolebních průzkumů

Sociolog RSDr. Ján Mišovič, CSc. ve svém fundovaném vystoupení cílil na šest okruhů otázek souvisejících s postavením KSČM, resp. hnutí Stačilo! v české a moravské společnosti. Okruh první reprezentuje seřazení populace na škále levice – pravice. Průzkumy dokazují, že osa levice – pravice stále platí, přičemž počet levicově smýšlejících klesá. Z pohledu KSČM jde o klíčový, výchozí bod, neboť jádro jejich voličů tvoří levicově orientovaní.

³⁸⁵ Pokrokářští liberálové tomu i věří, přičemž věří taktéž, že elektřina vzniká v zásuvkách a bohatství vyplňováním tabulek v žádostech o dotace a granty plus šlapáním po pirátských cyklostezkách.

Pro jiné strany zmíněné až tak důležité není, zaměřují se spíše na témata. Zajímavý je výsledek průzkumů týkající se voličů SPD, z nichž se nikdo k levici nepřihlásil.

Druhou diskutovanou oblastí bylo připomenutí, jak si KSČM, resp. Stačilo! vedlo v eurovolbách a ve volbách krajských. Se závěrem, že volby krajské přilákaly příznivců méně. Okruh třetí cílil na vývoj preferencí KSČM, resp. Stačilo! cca od podzimu 2024 dodnes. Pozice KSČM se přitom celostátně příliš nezměnila, stále se pohybuje v rozmezí cca 6 – 6,6 %. Otázka čtvrtá zní, jak si KSČM, resp. Stačilo! aktuálně stojí v jednotlivých krajích. V dubnu 2025 byla výchozí pozice podpory Stačilo! nejlepší v Jihočeském kraji (9 %), v Olomouckém a Pardubickém pak 8 %. Naopak nejhorší v Plzni (3 %) a Praze (4 %). Okruh pátý seznamoval s výsledky jarních anket Klubu společenských věd.³⁸⁶ Z nichž vyplývá, že 84 % dotazovaných víceméně souhlasí s tím, že hnutí Stačilo! je tím správným subjektem, ve kterém kandiduje KSČM. Ohledně znalosti lídra kandidátky Stačilo! v příslušném kraji však 40 % respondentů v máji 2025 uvedlo, že dosud neví. Tématem posledním byly odhady, kolik hlasů by Stačilo! muselo získat v krajích, aby se do sněmovny dostalo. I se zohledněním korespondenčních hlasů. Při volební účasti 71 % musí pro překročení 5 % hranice Stačilo! získat přibližně 310 000 hlasů. Např. v Moravskoslezském kraji by bylo potřeba k zisku mandátu za tento kraj přes 28 000 hlasů (přičemž musí Stačilo! překročit celkově 5 %). V Praze přes 37 000, ve Středních Čechách skoro 40 000, v Jihomoravském kraji přes 33 000 a v Jihočeském cca 18 000.

Shoda panovala ohledně důležitosti širší veřejné povědomosti o kandidátech.³⁸⁷ Realistický optimismus ohledně výsledků voleb do Poslanecké sněmovny 3. a 4. 10. 2025 varovně mírnil prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.. V roli d'áblova advokáta pamětnicky připomenul atmosféru před volbami minulými. S odhady panujícími i mezi stejnými účastníky diskuzí jako dnes, tehdy ještě na půdě CSTS. Dobově se obavy o výsledek KSČM týkaly výsledků voleb nikoli 2021, nýbrž až voleb dalších. Před volbami 2021 si totiž nikdo (včetně autora těchto řádek) nepřipouštěl, že v říjnu 2021 KSČM hranici pro vstup nepřeleze. To, že tehdy došlo k souběhu mimořádně nepříznivých okolností nikterak neomlouvá. Věřme však, že podzim 2025 opravdu přinese změnu. Opravdu totiž STAČILO!

³⁸⁶ Výsledky březnové a květnové ankety Klubu společenských věd jsou dostupné na <https://www.klubspolaved.cz/aktuality/>.

³⁸⁷ Srov. Málek, J. (2025): Kudy kráčí česká levice k volbám? ! *argument*, 26. 5. 2025. ISSN 2570-6934. <https://casopisargument.cz/63893>.

Zabezpečení míru a dopady zbrojení

Mottem vystoupení ekologického ekonoma Ing. Jana Zemana, CSc. bylo konstatování, že zajištění života v míru zůstává základním předpokladem všeho ostatního.³⁸⁸ Rekapitulována byla hrůzná bilance válek v minulosti,³⁸⁹ s apely na důležitost boje za mír.³⁹⁰ Zmíněny byly nové podoby vedení válek, nové technologie³⁹¹ (včetně AI) apod. Se závěry, že ani světová socialistická soustava se válečným střetům nedokázala vyhnout, přičemž ovšem nepadla díky slabosti vojenské. Diskutovány byly různé koncepty války spravedlivé,³⁹² války revoluční či války preventivní. S možným poučením z aktuálního střetu s Íránem, že lze zaútočit na cizí zemi, jsou-li ohroženy vaše legitimní bezpečnostní zájmy.

Lekci z marxismu udělil politolog doc. PhDr. Vladimír Prorok, CSc., se zdůrazněním, že abstraktně (naivní) humanistický pohled na války nestačí. Člověk je průsečík společenských vztahů, přičemž kapitalistické vztahy plodí násilí i války. V koreferátu na téma Rusko a války shrnul základní fakta o rusko-ukrajinském konfliktu, který musí být chápán v příslušného kontextu. Včetně širších historických kořenů a geopolitických souvislostí.

Prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D. zmínil konec evropského sociálního státu (a tím i konec unie) v souvislosti se závazkem 5 % HDP na zbrojení. Resp. evropskou propagandou ohledně prospěšnosti zbrojení. S válečnickým štváním, ač EU byla založena, aby přinesla mír a prosperitu. Zjištěná politická manipulace operuje s údajným nebezpečím z Ruska a

³⁸⁸ Úvahy o válce a míru nalézají čtenář v A17 nejen v textu J. Zemana, ale i v práci Z. Háby, resp. o Novákovi.

³⁸⁹ Za oprášení stojí brožurka Krejčí, O.: *Válka*. Praha: Professional Publishing 2011. ISBN 978-80-7431-063-8. Coby impuls k rozproštění debaty o stávajících i budoucích válkách s reflexí skutečnosti, že i ČR se stále více zapojuje do ozbrojených konfliktů, resp. je součástí mezinárodních uskupení, která se na dnešních válkách rozhodujícím způsobem podílejí. Jedná se o užitečnou (nejenom školometskou) rekapitulaci – povinnou četbu pro každého „*chcícipnouta*“. Tito si na rozdíl od „*chcimírů*“ hrůznost válek nepřipouštějí ani neuvědomují a mnohdy si válku představují jako gamesu na playstation. V zákopech však wifina nebude.

³⁹⁰ V Institutu české levice působí platforma paxologie (= vědy o míru), s mezinárodními přesahy. Srov. Černoch, F. (2013): Nezanedbatelné dimenze války i míru: Ekofilozofie, paxologie. *Vojenské rozhledy*, roč. 22 (54), č. 1, s. 41-45. ISSN 1210-3292, resp. Teorie míru protiváhou vědy o válce. *Vojenské rozhledy*, 2014, roč. 23 (55), č. 4, s. 133-141. ISSN 1210-3292. Na Černochovo opus magnum – knihu *Paxologie* se ale stále čeká.

³⁹¹ Srov. např. Toffler, A., Tofflerová, H. (2002): *Válka a antiválka: Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*. Praha: Dokořán a Argo. ISBN 8086569160, resp. 8072034456.

³⁹² Tradiční učení o spravedlivé válce má kořeny u sv. Augustina a je definováno T. Akvinským. Jeho tři podmínky vyhlášení legitimní války byly považovány za základ etiky v této sféře. Válka musí být vyhlášena oprávněnou autoritou (státem či jinou kompetentní mocí), musí existovat přiměřená spravedlivá příčina (obrana či vymáhání práva) a požadován je správný úmysl vedení (ve prospěch dobra anebo k odvracení zla). K těmto podmínkám bývají přiřazovány doplňující – nutnost a nevyhnutelnost (válka je poslední prostředek) či předpokládaná naděje na úspěch války. Dále nutno rozlišovat mezi legitimním rozhodnutím vést válku a způsobem, jakým je válka vedena. Ohledně čehož byly definovány další mravní či právní principy, z nichž mnohé byly přetaveny do mezinárodního práva, humanitárních principů a válečných konvencí.

hrozbou války, což se po covidu a klimatické lži stává další záminkou, jak získat neomezený přístup k financím zemí, a zajistit obohacení insiderů z veřejných peněz.

V tomto kontextu může být připomenuta tradice pravého, resp. vojenského keynesiánství. Po II. světové válce se formující keynesiánství začalo členit na větve neokeynesiánské (snažící se odkaz J. M. Keynesa (de)interpretovat a rozvíjet směrem k neoklasické ekonomii) a alternativní směry postkeynesiánské (k neoklasice ostře kritické, pohybující se v jiném paradigmatu). Z hlediska směřování státních výdajů však ještě dříve bylo rozlišováno keynesiánství levé (s důrazem na sociální sféru) a keynesiánství pravé, propagující investice i do zbrojení. Čemuž je blízká tradice vojenského keynesiánství.³⁹³

Vnímání vlivu vojenských výdajů na ekonomický růst zůstává rozporné.³⁹⁴ Marxis-tická politická ekonomie zdůrazňuje roli vojensko-průmyslového komplexu v etapě státně-monopolního kapitalismu, resp. globálního kapitalismu. S rozdílnými východisky i závěry lze diskutovat také častý argument o přínosech vojenského výzkumu a vývoje pro civilní sektory. Což platí i ohledně interpretace rozvoje zbrojní výroby coby faktoru hospodářské stability, kdy tímto mnohdy současně docházelo ke stále hlubší a rozsáhlejší militarizaci ekonomického, politického a sociálního života celé společnosti. Na straně druhé lze připomínat tradice zbrojní výroby na našem území³⁹⁵ od dob rakouské monarchie, včetně naivní (a cílené) likvidace po roce 1989. Tehdy liberálové zničili naši (nejenom) zbrojní výrobu, dnes ji liberálové obnovují. S tím rozdílem, že už není naše.

³⁹³ Lze hovořit o hospodářské politice masivněji využívající vojenské výdaje coby prostředku stimulace ekonomického růstu. „Jako příklady politiky vojenského keynesiánství se většinou uvádí hospodářská politika Německa ve 30. letech a Spojených států amerických v 80. letech minulého století“ (Hynková, V., Štancil, L. (2010): Vojenské keynesiánství, vojenské výdaje a růst militarizace ekonomik vyspělých zemí světa. *Vojenské rozhledy*, roč. 29 (51), č. 4, s. 108-120. ISSN 1210-3292. Cit. s. 108). Citované lze ovšem kriticky nahlížet jak u meziválečné politiky Německa, tak i v 80. letech 20. věku v USA. Tehdy se keynesiánství nalézalo v krizi (v rovině teoretické i hospodářsko-politická) a dominovala antikeynesiánská neokonzervativní ekonomie.

³⁹⁴ Učebnicový úkol: Máte jistou částku a cíl zmírnit krizi, zvýšit HDP a snížit nezaměstnanost. Možností první je nákup stíhaček, druhou přidání důchodcům ve stejné výši. Kterou zvolíte (podle neokeynesiánského modelu důchod-výdaje)? Odpovědi jsou stíhačky, neboť komponenta vládní nákupy (coby přímá součást agregátní poptávky ve smyslu plánovaných výdajů) působí s plným multiplikátorem. Přidání důchodcům reprezentuje vládní transfery (výdaje rozpočtu bez protihodnoty), působící se slabším multiplikačním efektem (část uniká do úspor, které jsou podle keynesiánské logiky jednou z podob uniků). I zde ďábel ovšem tkví v detailu. Opomíjeny bývají (a to často naprosto záměrně) předpoklady modelu. Krátké období, fixní ceny, nevyužité zdroje. A též uzavřená ekonomika. Stíhačky musí být od našeho výrobce, nikoli z ciziny. Dovozy jsou totiž také únikem. Výdaje našich subjektů tímto pohánějí HDP nikoli náš, nýbrž zahraniční. Přičemž lze vyslovit pochybnosti i ohledně toho, jak český a moravský důchodce spoří z dnešních penzí...

³⁹⁵ Srov. Šetek, J.: Pozice Československa (ČR) v ekonomických souvislostech s produkcí a mezinárodním obchodem se zbraněmi ve světovém hospodářství. *Marathon*, 2013, roč. 17, č. 5, s. 16-22. ISSN 1211-8591.

Tipy na publikace, stránky, podcasty³⁹⁶

Součástí zasedání Redakčního kruhu SČA bývá bod telegraficky seznamující nejenom s novými publikacemi, které stojí za pozornost, ale připomínající taktéž texty staršího data. Inspirativní materiály, které byly polozapomenuty i takové, které předběhly svou dobu. Dnešní tipy přinášejí náměty týkajících se knih nových. Plus tipy na podcasty a vystoupení.

Dilema civilizací podle P. Staněka

Staněk, P., Pauhofová, I., Velčík, M.: *Dilema civilizací*. Štětí: Petr Bureš TV 2025. 336 s. ISBN 978-80-909325-1-7.³⁹⁷

Knihy Petera Staněka jsou výzvou, ale i údělem ...³⁹⁸ Což plně platí i pro nejnovější titul, přinášející další tsunami myšlenek z nejrůznějších oborů a sfér. „*Jakou cestu zvolí západní civilizace? Stojíme na historické křižovatce. Západní civilizace, kdysi dominantní síla, čelí úpadku tradičních hodnot a nástupu nových mocenských center. Dilema civilizací analyzuje tento zlomový okamžik. Bude Západ i nadále lpět na své ztracené nadvládě, nebo se dokáže adaptovat na multipolární svět, kde roste vliv Číny, Indie a probouzí se Afrika? Kniha se hluboce zamýšlí nad budoucností lidstva v éře digitalizace. Přinese umělá inteligence prosperitu, nebo se stane nástrojem nové totality? Odpovědi na tyto palčivé otázky*

³⁹⁶ Za Redakční kruh SČA zpracoval Pavel Sirůček.

³⁹⁷ Srov. anotaci Další tsunami myšlenek Petera Staněka. *Marathon*, 2025, roč. 29, č. 3, s. 2-16. ISSN 1211-8591.

³⁹⁸ Srov. recenze Čtvrtá průmyslová revoluce a společnost 5.0? *Acta Oeconomica Pragensia*, 2017, roč. 25, č. 4, s. 87-92. ISSN 0572-3043, resp. Vize čtvrté průmyslové revoluce a společnosti 5.0 podle P. Staňka. *Alternativy (časopis CSTS)*, 2018, roč. 2, č. 4, s. 223-249. ISSN nemá.

hledá tato provokativní a podnětná kniha“ (anotace na <https://www.databazeknih.cz/knihy/dilema-civilizaci-558037>).

Dnešní liberální Západ se podle autorů ocitl na historické křižovatce, euroamerický civilizační okruh se má propadat do neřešitelné patové situace. Slepé ulici anglosaského civilizačního modelu má již zvonit hrana, přičemž zmíněný model se po tři století měl rozmazlovat trvalým přísunem externích zdrojů pod predátorským diktátem. Západ přitom nemá žádný plán B – tím víc se hledá spása ve válečném hazardu.

Doporučovaný titul přináší pasáže: *Globální konflikt, podmínky a předpoklady* (P. Staněk), *Integrace a dezintegrace světové ekonomiky* (P. Staněk), *Digitální svět a polarizácia spoločnosti budúcnosti* (I. Pauhofová), *Umělá inteligence a její limity* (P. Staněk), *Informácie a medicína budúcnosti* (P. Staněk), *Niektoré symptómy vnútorného rozkladu našej spoločnosti a jej zrýchľujúceho sa úpadku* (M. Velčík).³⁹⁹

Turchinovy cykly (a kejkle kliodynamiky)

Turchin, P.: *Poslední dny: Elita, kontraelita a cesta k rozpadu politiky*. Praha: Argo 2024. 304 s. ISBN 978-80-257-4524-3.⁴⁰⁰

Autor je ekolog. Snažil se aplikovat matematické teorie a statistická modelování na různé druhy ekosystémů. Poznatky o tetřivcích, hraboších, lumících, zajících etc. začíná aplikovat na člověka a historii civilizací. Náleží k tvůrcům kliodynamiky – matematického modelování a statistické analýzy dynamiky historických společností. Interdisciplinární nový – a módní – obor na pomezí historické makrosociologie, kliometrie a matematického modelování sociálních procesů. Zajímavě aplikován je strukturně dynamický přístup.

³⁹⁹ 8. 3. 2025 v Otrokovicích proběhla autogramiáda doporučené knihy, kterou pokřtil ministr financí SR L. Kamenický. Během večera vystoupili i další hosté – <https://www.youtube.com/watch?v=tqnh3uSuJGM>.

⁴⁰⁰ Srov. recenzi Svůdně zavádějící kliodynamika aneb modelování historie ala Turchin. *Marathon*, 2025, roč. 29, č. 2, s. 7-32. ISSN 1211-8591.

Na základě komplexní matematiky a dat o prosperitě modeluje zabudované mechanismy vlastní destrukce civilizací éry měst a států. Stěžejní hnací síly nestability mají představovat majetková nerovnost se všeobecným chudnutím a nadprodukce elit. Peter Turchin se i tady opírá o svou teorii strukturní demografie, zkoumající dlouhodobé cykly politické stability a nestability. Kolapsy společností nemají být náhodné, nýbrž mají vycházet z opakujících se vzorců, které se dají předpovídat. Klíčovým pojmem knihy je nadprodukce elit – „proces, kdy se příliš mnoho lidí snaží vstoupit do vládnoucích vrstev, což vede k soutěži, konfliktům a vzniku tzv. kontra-elit, které systém podřívají zevnitř. Turchin se opírá o historické příklady, od pádu Římské říše až po americkou občanskou válku, a ukazuje, jak podobné procesy probíhají i dnes“ (<https://www.cbdb.cz/recenze-2075-nastava-soumrak-jak-budou-vypadat-nase-posledni-dny>). I tady platí, že Turchinovy konstrukty působí většinou značně přesvědčivě,⁴⁰¹ nicméně zůstává minimálně diskutabilní účelovost interpretací ve směru podpoření Turchinova stanoviska.

Další práce⁴⁰² na základě kvantitativní historické analýzy („těžby dat“) dospívají k cca 50-ti letému cyklu 1870-1920-1970-2020. Tyto velmi dlouhé sekulární cykly (ve smyslu cyklů především socio-demografických) mají interagovat s krátkodobějšími procesy, včetně cyklických. V USA mělo kolem let 1870, 1920 a 1970 docházet k nárůstu nestability vždy po půlstoletí, takže další nárůst byl Turchinem predikován na rok 2020.

Turchinovy sekulární cykly či predikce politické nestability cca po 50-ti letech lze spojovat s konceptem dlouhých Kondratěvových vln (např. k synchronizaci sil, cyklů a rytmů mělo dojít v řadě zemí v letech 1968-72 – v období vrcholu (nejen) ekonomické IV. dlouhé K-vlny, což platí i pro Turchinem uváděné roky 1870 a 1920 odpovídající cca vrcholu II. a III. K-vlny, s rokem 2020, resp. vrcholem původně predikované V. K-vlny je situace složitější). Vysvětlení dlouhých K-vln mechanismem inovační logiky (v duchu J. A. Schumpetera, s návazností na N. D. Kondratěva a pokračovatelem např. F. Valentou) se ovšem vztahuje jen k industriální historii, v éře postindustriální přetrvávají četné nejasnosti a otazníky. Ještě problematičtější by bylo rozšiřovat zmíněné na společnosti předindustriální, které často ambiciózně modelují právě cykly Turchinovy. Při jejichž

⁴⁰¹ S Turchinovými cykly rádi operují V. Cílek anebo M. Bárta – např. Bárta, M. (2021): *Sedm zákonů: Jak se civilizace rodí, rostou a zanikají*. Brno: Jota. 312 s. ISBN 978-80-7565-640-7. Srov. recenzi Civilizační zákony podle optimistického proroka kolapsu M. Bárty. *Marathon*, 2025, roč. 29, č. 1, s. 2-13. ISSN 1211-8591.

⁴⁰² Např. Turchin, P., Nefedov, S. A. (2009): *Secular Cycles*. Princeton: Princeton University Press. 360 s. ISBN 9780691136967.

interpretaci nikdy nelze zapomínat na to, že matematické modelování je dobrý sluha, ale zlý pán. Lidskou historii do matematických vzorců a rovnic vměstnat sice nějak lze, ale...

Pobožný pistolník aneb legendární odbojář v románu i rekonstrukcích

Černý, P.: *Morávka z pověd' aneb věřím v Boha a ve své pistole*. Praha: Kalibr 2024. 416 s. ISBN 978-80-242-9683-8.⁴⁰³

Černý, P.: *Akta Morávek aneb nejen po stopách legendárního odbojáře*. Praha: Euromedia Group 2025. 298 s. ISBN 978-80-284-0354-6.⁴⁰⁴

Václav Morávek byl frajer. Možná snad i ve všech odstínech a smyslech. Stal se legendárním. Přesněji celá odbojová skupina Tři králové vstoupila mezi české legendy. Bezpečnostní expert, policejní podplukovník v záloze a mezinárodně uznávaný elitní policejní instruktor a metodik Pavel Černý v titulu z roku 2024 umně servíruje neobvykle zpracovaný faktologicko-historický román s V. Morávkem v hlavní roli. Druhý podtitul zní: *Historicko faktologický akční román s doslovem spisovatele Jaroslava Čvančary*.

„Příběh známého odbojáře Václava Morávka, úhlavního nepřítele pražského Gestapa a jednoho z vůbec nehledanějších mužů Němci obsazené Evropy, je zde zachycený ve strhujícím vyprávění ... I když jde o značně čtivé a napínavé románové ztvárnění, děj je striktně okován exaktními historickými prameny a rozsáhlým poznámkovým aparátem. Nemálo z informací, poznatků a nálezů zde zaznívá vůbec poprvé. Na knize spolupracoval historik a spisovatel Jaroslav Čvančara a také největší současný odborník na Morávka Jiří Košař. Tuto ... neobyčejnou knihu dotváří rozsáhlá fotogalerie obsahující četná exkluzivní, dosud neuveřejněná foto. Románová část je doplněna ojedinělými ilustracemi Milana Fibingera, který ...

⁴⁰³ Srov. recenzi Pobožný pistolník: Věřím v Boha a ve své pistole. *Marathon*, 2024, roč. 28, č. 4, s. 9-25. ISSN 1211-8591.

⁴⁰⁴ Srov. recenzi Bondovský odbojář v akčních rekonstrukcích, bádáních a pátráních P. Černého. *Marathon*, 2025, roč. 29. ISSN 1211-8591 (nabídnuto do č. 4).

technikou černobílého kvaše navazuje na odkaz Zdeňka Buriana“ (anotace na <https://www.databazeknih.cz/novinky/cesky-bond-z-protektoratu-2114>).

Telegrafický *Úvod* naladí na akční, divoké, dramatické vyprávění psané v ich formě. Vše je pojato Morávkovým očima, jak to on tehdy sám mohl prožívat a cítit. Zpověď bez patosu. Kapitoly tvoří jednotlivé dny. Příběh startuje 15. března 1939, kdy Morávek přijíždí za Mašínem (a Balabánem) do Prahy. Smrtí Morávka román nekončí. Zasazuje jeho život i odkaz do širšího kontextu a uzavírá naznačené osudy. Zpověď je prošpikována vysvětlujícími poznámkami, včetně odkazů na svědectví či protektorátní realie. 644 poznámek tvoří závěr objemné bichle. Dobrodružný, divoký a silný text odsýpá. Je žhavě čtivý a strhující. Není psán „bondovsky“ odtažitě chladně, emoce jsou přítomny vrchovatě.

Pátrání a bádání přineslo výsledky, ale nastolilo současně i řadu dosud otevřených otázek. Vše shrnuje navazující titul z roku 2025. Startuje pasáží *Úvodem*, následuje čtrnáct kapitol a zakončení *Závěrem*. Kapitoly nesou pojmenování: *Útěk z pasti*, *Gestapo za dveřmi*, *Po stopách přestřelky*, *Malá válka v Karlovce*, *Útěk po střeších*, *Morávkův arzenál*, *Zbraňové záhady*, *Svatý grál čs. odboje*, *Colt na Heydricha*, *Parašutistické superpistole*, *Hledání Morávkových zbraní*, *Osudný boj*, *Smrt hrdiny*, *Jak a kde skončil Morávek?*

V románu z roku 2024 i titulu z roku 2025 nechybí Morávkův šibeniční humor na ostří nože. S připomínáním i rekonstrukcemi divokých kousků (a mnohdy i klukovin), které Tři králové Gestapu s náramným gustem prováděli. Namátkou Morávek na ulici kovbojsky zdravil zahvízdáním skrz hlavně bleskově vytažených pistolí z kapes kabátu. Klasikou se stalo zasílání odbojářské tiskoviny na ústředí Gestapa (tzv. povinný výtisk) anebo to, že štvaný psanec Morávek si kvůli sázce z hecu nechal připálit od gestapáckého řezníka O. Fleischera. V převleku za nacistu. V pasáži Luxor. O sázce měl být posměšně-výhružným dopisem informován samotný šéf pražského Gestapa. Když Morávek opouštěl prozrazené konspirační byty, neopomínal zanechat Gestapu vizitku. Lístek s textem: „*Polibte mi prdel*“. Vzkazy byly napsány přesně dle předpisu – nejprve německy, pak česky.

Pro obě knihy platí že jsou neotřelé a nápadité. Při tvorbě byla na čelném místě snaha o původnost. Autoři pracovali výhradně s (pra)původními zdroji. Profesionálně pátrali policejním způsobem, za pomoci expertů nejenom policejních. S puntičkářským důrazem na detail. V rámci badatelského nadšení – hraničícího s posedlostí – P. Černý s kolegy i leccos otestoval. Působivě. Přímo na vlastní kůži (Třeba rekonstrukce sjezdu po laně z okna, při kterém Morávek 13. 5. 1941 přichází o dva články ukazováčku levé ruky,

rekonstrukce největší přestřelky v Karlově ulici anebo pátrání po Morávkových zbraních). Dodejme, že již pár let se P. Černý věnuje natáčení akčních dokumentů. V knihách jsou QR kódy vedoucí k doplnění psaného textu filmovými ukázkami, testy a rekonstrukcemi.

Aktuálnost připomínání hrdinného odbojáře Morávka umocňuje trapné (ne)oslavy májového osvobození. Podle některých nestoudných (Anebo tupých, což není polehčující okolnost) obrazečů historie jsme nebyli osvobozeni, nýbrž okupováni! Protiruská fobie – obvykle v psychopaticky nenávislné podobě kombinované s válečnickým štváním – v řadě případů již hraničí s psychickým onemocněním, resp. mentálním postižením.

Za shlédnutí (či přečtení) stojí

- Jeffrey Sachs and Josef Skála. Petr Bureš TV. 22. 4. 2025. https://www.youtube.com/watch?v=mQ_8DuWMoyI
- Klán, J. (ed.) (2024): *Manipulované výzkumy a média: Rozhovory o neoliberálních a neokonzervativních deformacích*. Praha: Institut české levice. 113 s. ISBN 978-80-908974-3-4. <http://library.institutcl.cz/Manipulovane-vyzkumy-a-media.pdf>
- Konečná, K. (2025): *Fialovy pohádky*. <https://www.stacilo.cz/#fialovy-pohadky>
- Pohádkář Petr Fiala vyprávěl příběh o bitcoinu. Hlavní roli v něm má Don Pablo brněnský. 10. 6. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=Ard0m3lNADI>
- Prorok, V., Cimbál, P. (2022): *Ideologie vs racionalita*. *Debatní klub*. 5. 3. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=9-lfbCvKCF8>
- Prorok, V., Havlíček, P. (2025): *Propaganda*. *Debatní klub*. 30. 4. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=ir7VI2XqPaE>
- Švihlíková, I. (2025): *Proměny povahy mezinárodního obchodu*. *Davoský panel*, 15. díl. 6. 5. 2025. <https://casopisargument.cz/63414>
- *Umělá inteligence: Dobro a zlo*. Diskuzní pořad Institutu české levice. 13. 6. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=6QegBqUDK9U>
- Valenčík, R. (2024): *Od Descarta přes Kanta až k Marxovi, hledání toho, co je platné*. 13. 8. 2024. https://www.youtube.com/watch?v=s6UZmsBf_xM
- Vidlákovy Kydy (2025): *Liberální filmový týdeník* 5. 24. 3. 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=bWd6giZDfNA>